2022

Київський університет імені Бориса Грінченка

КИЇВСЬКІ ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

МАЙСТЕРНЯ АКАДЕМІЧНОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

«КИЇВСЬКІ ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ-2022»

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
20 травня 2022 року

Тези доповідей

м. Київ
2022

УДК 101.1(08)
Ф 56

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 9 від 17.05.2022)

Редакційна колегія:
Александрова О.С. *– доктор філософських наук, професор*
Додонов Р.О. *– доктор філософських наук, професор*
Горбань О.В. *– доктор філософських наук, професор*
Колінько М.В. *– доктор філософських наук, доцент*
Ломачинська І.М. *– доктор філософських наук, професор*
Филипович Л.О. *– доктор філософських наук, професор*

Ф 56 **Київські філософські студії** : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20 травня 2022 р.) : тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. – 320 с.

Збірник містить тези доповідей і виступів учасників Міжнародної наукової конференції «Київські філософські студії», яка відбулася в Київському університеті імені Бориса Грінченка 20 травня 2022 року. У поданих матеріалах висвітлено широке коло актуальних проблем сучасної гуманітаристики, зокрема таких її галузей як філософія міста, урбаністика, історія філософії, соціальна і політична філософія, філософія культури, етика, естетика, релігієзнавство, філософія освіти, політологія тощо. Збірник адресовано науковцям, викладачам вищої школи, аспірантам, докторантам, студентам, усім, хто цікавиться розвитком філософської думки. Матеріали подані в авторській редакції англійською та українською мовами. Відповідальність за грамотність, науковий і літературний зміст, достовірність фактів і посилань несуть автори тез.

© КУБГ, 2022

Зміст

СЕКЦІЯ І.

Метафізика міста. Києвознавство.

Ксенія Гуржи. САКРАЛІЗАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ 10

Роман Додонов. СТОЛИЦЯ І ВІЙНА 14

Ірина Зайцева. ФЕМІНІЗМ ЯК ЦІННІСНА АЛЬТЕРНАТИВА КЛІЄНТЕЛІЗМУ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНОМУ МІСТІ 18

Наталія Крохмаль. ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСТА: ВІД МІСТА-ДЕРЖАВИ ДО МІСТА-ДЕРЖАВИ 20

Максим Лепський. МІСТО ЯК СУЧАСНА ФОРТЕЦЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ 25

СЕКЦІЯ ІІ.

Історико-філософська класика:
рецепції та інтерпретації

Костянтин Вергелес, Павло Куліш, Тетяна Школьнікова. ПРАКТИЧНА (МОРАЛЬНА) ФІЛОСОФІЯ: ВИТОКИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ 30

Вероніка Жилкіна. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ СВОБОДИ: «ДРУГА СТАТЬ» С. ДЕ БОВУАР 36

Валерія Завадська. ПРОБЛЕМА ЗНАКІВ В СЕМІОТИЦІ 38

Анастасія Кузьміна. РОЛЬ РАЦІОНАЛІЗМУ НОВОГО ЧАСУ У ФОРМУВАННІ НОВИХ ФОРМ РАЦІОНАЛЬНОСТІ 41

Олег Масюк. ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ НАРИС 44

Віталій Матвєєв. ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ М. ГАЙДЕҐҐЕРА В АСПЕКТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОРІВНЯННІ З РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЮ ДУМКОЮ СХОДУ 47

Людмила Овсянкіна, Тетяна Купрій. КАЯТТЯ ЯК ЦІННІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПОВОЄННОГО НІМЕЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 52

Марина Пашанова. ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ КАМЮ І САРТРА 57

Дмитро Пелагін. РЕЛІГІЯ І МЕТАФІЗИКА В ІНТЕГРАЛЬНОМУ ТРАДИЦІОНАЛІЗМІ РЕНЕ ГЕНОНА 60

СЕКЦІЯ ІІІ.

Аналітика соціальних процесів

Eileen Barker. 'OTHERING': A NECESSARY BUT DANGEROUS SOCIAL PROCESS 66

Тарас Бутченко. РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ 69

Артем Говоруха. ДУХОВНА КРИЗА ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 71

Олександра Голованова. РЕФЛЕКСІЯ МОЛОДДЮ КІНЦЕВОСТІ ЖИТТЯ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ) 74

Альона Деркач. АСТРОСОЦІОЛОГІЯ ЯК НАПРЯМОК ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОСМОСУ 78

Кирило Дзігора. СОЦІАЛЬНІ І ТЕХНІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ 81

Віра Додонова. ПОСМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПРИРОДУ ГІБРИДНИХ ВІЙН 84

Марина Колінько. ГЕНДЕРНІ МЕТАМОРФОЗИ ФРОНТИРНОГО ПРОСТОРУ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД 88

Вікторія Лапченко. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 92

Богдан Ломачинський. РОЛЬ МЕДІА В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ 96

Maria Maletska. VIDEOGAME PHENOMENON AS THE ETHICAL DETERMINANT IN CONTEMPORARY SOCIETY 100

Вікторія Мельниченко. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЛІДЕРА ОЧИМА УКРАЇНЦІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ) 104

Іван Олійник. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СУСПІЛЬСТВА СУЧАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ РИЗИКІВ ПОШИРЕННЯ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК 110

Юрій Омельченко. НАСИЛЛЯ В ІСТОРІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД 114

Галина Тимофєєва. «ЕФЕКТ ЗІМБАРДО» ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА 116

СЕКЦІЯ IV.

Актуальні проблеми етики, естетики та філософії культури

Ілля Беседа. ТРИКСТЕР ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТИП: ІСТОРИКО-МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 120

Карина Гончарова. КІНО ЯК АКОМПАНЕМЕНТ У ФІЛОСОФСЬКІ ЗНАННЯ 123

Карина Гук. КАТЕГОРІЇ ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ 127

Крістіна Довга. ТЕМА ЖІНКИ І ВІЙНИ В ТВОРАХ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ЦІННІСНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР ОСМИСЛЕННЯ 130

Віктор Захаренко. УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ 136

Ольга Король. ФЕНОМЕН ПІДНЕСЕНОГО В ПРОСТОРІ ЕСТЕТИЧНОГО ЗНАННЯ 139

Анна Недашківська. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО В РОЗУМІННІ ПСИХОАНАЛІЗУ З. ФРОЙДА І К.Г. ЮНГА 145

Дар'я Россінська. ЦІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ВТІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ 148

Мар'яна Староста, *Лариса Василишин*. ФІЛОСОФІЯ МУЗИЧНОЇ МЕТАФОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 155

Олеся Столярчук. ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ 158

Лідія Тиміш. ПІДҐРУНТЯ КУЛЬТУРНОЇ, ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 161

Георгій Филипович. МИСТЕЦТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ 163

Світлана Хрипко, Надія Котвицька. САМОТНІСТЬ ЯК ДУХОВНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН В УМОВАХ «ПОЗА МЕЖАМИ МОЖЛИВОГО» 168

СЕКЦІЯ V.

Аналітика релігійних процесів

Максим Водарчук, Віра Додонова. ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА ТЛІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 178

Дмитро Гончаренко. ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У БІБЛІЙНИХ КАНОНАХ 181

Євген Дейнега. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.) 184

Олександр Донець. РЕЛІГІЙНО-ЕСТЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДЗЕН-БУДДИЗМУ: «ЮГЕН», «ВАБІ» ТА «САБІ», «НАРЕ» 187

Миколай Карпіцький. СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙНИ СУЧАСНИХ ҐАУДІЯ-ВАЙШНАВІВ З ПОГЛЯДУ ТЕОЛОГІЇ ВАЙШНАВІЗМУ 191

Андрій Лебідь, Аліса Мельник. РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. 196

Ірина Ломачинська. ДУХОВНА МІСІЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УКРАЇНІ 199

Павло Павленко. ПОЛІТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УТВЕРДЖЕННЯ РЕЛІГІЙ У СВІТІ XXI СТОЛІТТЯ 205

Віктор Ужва. ПСИХОЛОГО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДОПОМОГА ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 208

Віта Титаренко, Людмила Филипович. СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ РФ В УКРАЇНІ 213

Владислав Харченко. АНАЛІЗ БУТТЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ТЕЧІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 216

СЕКЦІЯ VI.

Філософія освіти та сучасний освітологічний дискурс

Олександр Горбань. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 221

Олена Лобанчук. ФОРМУВАННЯ ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ 225

Руслана Мартич. ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНОГО ВЧЕННЯ ПРО «ЖИВЕ» 229

Каріна Москвіна. АНІМАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 232

Ольга Рубан. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ 234

Наталія Фіалко. ЛЕГІТИМАЦІЯ ТЕХНОКРАТИЧНОГО СПОСОБУ МИСЛЕННЯ І СПОЖИВАЦЬКОГО ТИПУ ДІЯЛЬНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗНЕЦІНЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ОСВІТИ У ЗВО УКРАЇНИ 237

СЕКЦІЯ VII.

Аналітика політичних процесів

Анастасія Бабаджанова. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖМЕЙКІНГУ 243

Анастасія Верясова. ВПЛИВ ПРОТЕСТІВ BLM-2020 НА РИТОРИКУ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМ КАНДИДАТІВ В ПРЕЗИДЕНТИ США І РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ 246

Тетяна Довженко. ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ 248

Катерина Зайченко. ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ 250

Ілля Клименок. ПРО ПОХОДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГІБРИДНА ВІЙНА» 254

Анфіса Колесникова. РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У ДЕМОКРАТИЧНОМУ ШЛЯХУ УКРАЇНИ 258

Анастасія Коржова. РОЛЬ ЗМІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 260

Ксенія Курносова, Данило Додонов. ПРО ЗМІСТОВНІСТЬ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ 263

Ганна Лавриненко. FAILED STATE: ПИТАННЯ ВИПРАВДАНОСТІ ДИСКУСІЙ ЩОДО УКРАЇНИ 265

Олексій Лук'янов. ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ В НАУКОВІЙ ДУМЦІ США У XX СТОЛІТТІ 268

Constantino Pereira Martins. AFFECTIVE POLITICS: ON VIOLENCE AND EMOTIONS 272

Аріна Махоніна. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ 273

Тетяна Махортова. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СОЦІУМУ 276

Ілля Миц. ШЛЯХИ РОЗПІЗНАВАННЯ І ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНИМ ТЕХНОЛОГІЯМ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В УКРАЇНІ 279

Іван Монолатій. ФРАКТАЛЬНІ РОЗМІРНОСТИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ 283

Аліса Мусієнко. ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 288

Олександра Найденко. ПРОПАГАНДА ЯК ОСНОВНИЙ ВИД МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ 292

Діана Овдієнко. ОСНОВНІ ЗАСОБИ І ТЕХНОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА МАСОВУ ПОЛІТИЧНУ СВІДОМІСТЬ 295

Галина Петришин. РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 298

Ірина Пономарьова. ОДНО- ТА ДВОПАЛАТНІ ПАРЛАМЕНТИ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ 303

Тетяна Пояркова. «РУССКИЙ МИР» ЯК ЗБРОЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 308

Тарас Савченко. ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ІНДИФЕРЕНТИЗМУ У РОСІЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 310

Станіслав Славінський. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ 312

Максим Стрелюк. ВОЄННІ КОНФЛІКТИ В КОНТЕКСТІ ЛІБЕРТАРІАНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ 314

Валерія Теплюк. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРИКЛАДИ ЇЇ ВЕДЕННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ 317

СЕКЦІЯ 1.
МЕТАФІЗИКА МІСТА. КИЄВОЗНАВСТВО

Ксенія Гуржи
кандидат філософських наук, науковий співробітник
ГО «Український культурологічний центр»

САКРАЛІЗАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ

З розвитком нових медіа і зростання популярності соціальних мереж значна частина нашого життя починає зосереджуватися в просторі Інтернет, але повертаючись у реальний світ, ми неминуче стикаємося з іншим простором – з містом, в якому ми живемо. Його структура, образ, легенди, міфи визначають – не лише наше сьогодення, але також спогади та надії. Не варто недооцінювати «ідеальну складову» міської реальності – сакральні та ідеологічні, меморіальні та футуристичні «мітки» простору, в якому людина переміщається буднями і в яких проходять його свята. Зрозуміло, що святкові ходи з християнськими реліквіями мають інші вихідні та кінцеві точки, ніж першотравневі демонстрації, навіть якщо географічно ці місця практично збігаються. У той же час, людині властиво вибудовувати навколишній простір зрозумілим і звичним чином. Закладався цей образ світу ще у первісних суспільствах, згодом ускладнюючись структурою, але відтворюючись по суті.

Французький історик і соціальний філософ Мішель Серто пише, що простір міста – це своєрідний «архів», минуле, яке обирається та використовується наново відповідно до звичаїв сьогодення [1]. Чому так відбувається, допоможе зрозуміти концепція «місць пам'яті» (lieu de memoire) французького історика П’єра Нора [2]. Вчений прагнув проаналізувати значення місць, де кристалізувалася колективна пам'ять Франції, principal lieux (основних місць), щоб створити велику топологію символів французької нації і зрозуміти, що таке «французькість».

Формулюючи загальне визначення місця пам'яті, П. Нора позначив його як будь-яку значущу сутність, чи вона матеріальна чи нематеріальна за своєю природою, яка завдяки людському баченню чи роботі часу стала символічним елементом меморіальної спадщини будь-якої спільноти. Інакше

кажучи, місця пам'яті – це артефакти, які мають три складові: матеріальну, символічну та функціональну.

Починаючи з 2014 р., українці стають свідками та учасниками динамічного переформатування міського простору. Причина цього – агресія з боку росії, яка з латентної фази «гібридної війни» перейшла 24 лютого цього року у фазу відкритого вторгнення, а також внутрішні політичні та суспільні реформи, що впливають на появу нових місць пам'яті. Умовно, зміни, що відбуваються, і виниклі місця можна об'єднати в наступні групи:

1. Місця пам'яті, безпосередньо пов'язані з подіями російсько-української війни: місця бойових дій, позначені знищеною технікою, зруйнованими будівлями, місця загибелі людей, поховання. Фактично до них можна приєднати «місця дії» 2013-2014 рр., насамперед, київський простір Майдану Незалежності, вулиці Інститутської та їх околиць; площі міст, де проходили Євромайдани. Ці місця облаштовуються із безпосередньою підтримкою офіційної влади. (наприклад, Київська міськрада перейменувала частину вулиці Інститутської, де відбувалися розстріли євромайданівців на алею Героїв Небесної Сотні).

2. Зміна сакрального значення місць у містах (тобто раніше вони пов'язані з шануванням інших пам'ятних подій, часто радянських). Показовим у цьому сенсі є приклад Кривого Рогу, де на свято Благовіщення відкрили пам'ятник Покрову Пресвятої Богородиці, а сам монумент звели на місці пам'ятника Леніну. До цієї категорії також потрапляють об'єкти, що зіткнулися із законом про декомунізацію: перейменовані вулиці – площа Героїв Небесної Сотні замість площі Руднєва у Харкові або проспект Небесної Сотні в Одесі замість проспекту Жукова.

3. Простір, який увібрав у себе попередні сенси або збільшив їх. Прикладом може бути встановлення бюстів двох героїв Небесної Сотні у Збаразькому замку, які продовжили лінію знаменитих українців. Або відкриття спеціальних залів в історичних музеях (відкриття зали з експонатами війни на Донбасі у центральному музеї ЗСУ).

4. Місця, прямо організовані у релігійних спорудах. Поява на території храмів або прямо у будівлі церков стендів пам'яті героїв Небесної сотні чи воїнів АТО. Освячення священиком знову відкритих монументів також покликане надати їм певного сакрального сенсу.

5. Місця, що отримали смислове навантаження вперше. До них можна віднести відкриття «першого пам'ятника добровольцю АТО на Троєщині», або посадку липового скверу на честь Небесної сотні в Одесі.

6. Місця поблизу або «на увазі» будівель адміністративних органів. Встановлення банерів та фотостендів «Героїв Небесної Сотні» перед облдержадміністраціями у Житомирі та Луцьку, або пам'ятний знак загиблим учасникам АТО в Одесі біля основної адміністративної будівлі.

7. Вшанування земляків-героїв. Відкриття локальних меморіалів героям Небесної сотні для вшанування пам'яті героїв-земляків: у Львові, Калуші, Самборі, Тернополі, Кіровоградщині. Також з'явилася ціла низка монументів, які претендують на першість чи винятковість: «перший в Україні музей "Небесної Сотні" в Івано-Франківську»; найвищий пам'ятник Небесної сотні в Миколаєві; «перший в Україні пам'ятник воїнам АТО у Кривому Розі».

Чому ці місця можна вважати сакральними?

У книзі «Міф та людина. Людина і сакральне» Р. Кауйа стверджує: «Сакральність належить як стабільне або минуще властивість деяким речам (предметам культу), деяким людям (царю, жерцю), деяким просторам (храму, церкви, святилищу), деяким моментам часу (воскресіння, дням Великодня та Різдва тощо). Все, що завгодно, може стати її носієм і придбати в очах індивіда чи колективу ні з чим не порівнянний престиж» [3, с.152]. Що, у свою чергу, призводить до зміни способу поводження з цими речами. Одночасно з появою нових місць пам'яті відбувається заміщення та витіснення старих символів та значущих понять, у сусідстві та «під наглядом» яких українці вели своє життя. Це видно у наданні забуттю радянських сакральних місць та подій. Або прагненні їх перезавантажити.

Виразним прикладом може бути взаємодія з такими міськими об'єктами як Вічний вогонь та могила Невідомого солдата. Ці об'єкти в пострадянських містах є цілим локальним розрізом освячення територій. Мірча Еліаде вважав, що мирська людина, бажає вона того чи ні, несе в собі алгоритми життєдіяльності релігійної людини, тому який би не був ступінь десакралізації світу, ми не здатні повністю розлучитися з релігійним минулим [4, с. 23]. Можливо, саме ця властивість людини допомагала ідеологам епохи Модерну так успішно втілювати в життя нову обрядовість та культи, замішані на релігійних практиках. Яскравим прикладом цього є символ могили невідомого солдата, який з'являється до XIX-XX ст. у США та Франції і після Першої світової війни набуває загальнонаціонального значення. Філіп Арьєс, виявляючи релігійні підстави відношення шанування подібних могил, писав, що «перші пам'ятники полеглим з'явилися саме в церквах та на цвинтарях. Духовенство і віруючі мовчазно уподібнювали мученикам, що загинули на війні, і бачили своє релігійне покликання в тому,

щоб шанувати мертвих і підтримувати їх культ» [5]. До сер. XX ст. вічний вогонь на могилі Невідомого солдата як символ консолідує націю пам'яті про Другу світову війну, горить у різних європейських містах, але в СРСР – майже кожному великому місті. Київський вічний вогонь був запалений у Парку Вічної Слави як частина комплексу разом із Пам'ятником Вічної Слави та Алеєю Героїв. Вогонь опоясує напис «Слава невідомому солдатові» [6]. У період із 2017-2018 рр. Вічний вогонь у Києві кілька разів заливали цементом, удруге у нього зацементували хрест.

Наведений приклад показує, що зміни меморіальних просторів, що відбуваються в сучасній Україні, активно реалізує програму декомунізації та відмови від солідаризації з радянською спадщиною, створюють ситуації, коли старі символи входять у протиріччя з пам'ятками, що з'явилися після початку російсько-української війни.

Таким чином, ми бачимо, що для людини в місті не існує нейтрального простору, якщо вона з ним взаємодіє. Фахівець з когнітивної нейропсихології та психогеографії, професор Колін Еллард вважає, що «асоціюючи простір із важливим, нехай навіть трагічною історичною чи культурною подією, ми відчуваємо себе частиною суспільства. У нас прокидається почуття гордості, місце набуває для нас особливої цінності» [7]. Саме навколо «сакральних» структур міста формується та реальність, яка перетворюється на звичайну. Міський простір постає як комунікативний простір, повідомленнями у якому можуть виступати ставлення, що змінюється, до місць пам'яті, втрата ними «сакрального» статусу.

Литература

1. Серто, М. Призраки в городе. *«Неприкосновенный запас»*. 2010. №2 (70). URL: http:// magazines.russ.ru/nz/2010/2/se12.html

2. Nora, P. From Lieux de memoire to Realms of Memory: Preface to the English-language edition. URL: http://faculty.smu.edu/bwheeler/Joan_of_Arc/OLR/03_ PierreNora_LieuxdeMemoire.pdf

3. Кайуа, Р. Общие отношения сакрального и профанного. *Миф и человек. Человек и сакральное.* М.: ОГИ, 2003: 151-163.

4. Элиаде, М. Священное и мирское / Пер. с фр., предисл. и коммент. Н.К. Гарбовского. М.: Изд-во МГУ, 1994.

5. Арьес, Ф. Человек перед лицом смерти. М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992: 446.

6. Миронов, В. Пылающая память: как зажигали первый вечный огонь в СССР. URL: https://russian.rt.com/science/article/446789-vechniy-ogon-pamyat

7. Эллард, К. Сломать и построить. Канадский учёный об опасностях жизни в городах и киевской архитектуре. URL: https://focus.ua/lifestyle/359098/

Роман Додонов
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка

СТОЛИЦЯ І ВІЙНА

Під час війни значення міст взагалі і особливо столиць держав, що воюють, значно зростають. Не треба бути професійним істориком, щоб пригадати випадки, коли загарбники щосили намагалися захопити ворожу столицю, не без підстав розраховуючи цим актом покласти край бойовим діям. Можемо навести конкретні приклади. Вхід нацистських військ в Париж 14 червня 1949 року обумовив капітуляцію Франції (хоч вона ще мала сили для подальшого спротиву), яка і була підписана 22 червня того ж року. Штурм Берліну в квітні 1945 року був потужним фінальним акордом в існуванні нацистського Райха.

Ми всі є свідками спроб російських загарбників захопити основні міста України: Харків, Одесу, Чернігів, Суми, Маріуполь, Херсон, Миколаїв. Але пріоритетною ціллю був Київ як столиця незалежної держави. Путін помилився, розраховуючи повітряними десантами і диверсійними групами ліквідувати українське керівництво. Не спрацювали також плани глибоких танкових рейдів з охопленням і оточенням столиці зі сходу та заходу. Маленькі міста-сателіти (Ірпінь, Буча, Бородянка, Бровари) взяли на себе основний удар, що призначався мегаполісу, і ціною величезних руйнувань і людських втрат врятували Київ.

Чому ж так важливо окупантам проголосити про захоплення саме столиці?

Розмірковуючи на відповіддю на це питання, потрібно, по-перше, усвідомити статус столичного місця. Загальноприйняте визначення столиці як «головного міста країни» є лише першим наближенням до сутності. В

сучасній науковій літературі складно знайти чітку дефініцію поняття «столиця», оскільки для процедури дефініювання відсутні стандартизовані критерії. Етимологічно слово «столиця» вказує на місце, де знаходиться княжий стіл, тобто «стольне місто» проживання сюзерена. В Україні-Русі, яку в Середньовіччя називали «країною міст», виокремлення проміж останніх головного міста було безпосередньо пов'язано з княжою ієрархією. Історично Київ претендував на статус столиці саме як місце перебування старшого правителя – київського князя. Але в інших країнах світу такий критерій не є обов'язковим, більш того, формування столиці взагалі може бути не пов'язане з локалізацією владних інститутів (в Південно-Африканській Республіці органи адміністративної, законодавчої і судової влади розподілені між трьома різними містами). Кожна держава має свої історичні особливості формування «головного міста». Підтвердженням цього є наявність таких понять як «економічна столиця», «культурна столиця», «релігійна столиця», «столиця моди» тощо. В європейських мовах широко використовуються синоніми "metropolis", "agglomeration", "City", "administrative centres" та ін. Зовсім не обов'язково, щоб столицею був найрозвинутіше в економічному та промисловому плані місто. Помітною тенденцією сучасності є винесення столиць за межі багатомільйонних мегаполісів (Австралія, Бразилія, Єгипет, Казахстан, М'янма). Столицею може бути навіть не місто в строгому сенсі слова, як, наприклад, в деяких острівних країнах Океанії, де адміністративними центрами є села. Втім, в існуючих дефініціях переважає владний аспект. Так, зокрема, «Les Mots de la géographie» визначає столицю як «місто, де засідає уряд» [1], а «Dictionnaire de Géopolitique» – як «найважливіший елемент держави, місто, в якому вона реалізує свою владу над усією територією і є визначальним елементом у відносинах з іншими народами; її вибір є важливим геополітичним актом, який по-різному здійснюється в централізованій і федеральній державі» [2]. Французький дослідник Антуан Лапорт пропонує таку дефініцію: «столиця – це єдине місто території (держави), який є привілейованим місцем зустрічей з владою над нею» [3]. Як бачимо, тут акцентується увага на унікальності (в державі може бути лише одна столиця) та зв'язку столиці з процесом формування політичної нації, громадянського суспільства та символічною суспільною угодою між ними та владою. Втрата нацією своєї столиці під час війни, як мінімум, вказує на кризовий стан, як максимум – про завершення опору і зникнення суб'єктності даної нації.

По-друге, варто проаналізувати зміну під час війни функцій, які виконують міста взагалі і столиця – зокрема. Традиційно виокремлюються такі функції міст, як: адміністративні, наукові, культурні, транспортні, торгівельні, рекреаційні, туристичні, промислові, воєнні, політичні, управлінські, освітні, фінансові, креативні, інформаційно-комунікативні, консалтингові тощо [4, с.9]. В стародавні часи міста виконували важливі безпекові функції, перетворюючись на укриття населення відповідного регіону. Багато міст виникали навколо замків, самі мали мури і башти, військові гарнізони, завдяки чому були здатні витримати штурми і облоги. Але з розвитком артилерії міські фортеці все менше і менше гарантують безпеку городянам, перетворюючись, скоріше, на пастку, з якої немає виходу. В XX і XXI столітті штурмування великих міст супроводжується величезними втратами серед нападників. Військовим простіше зруйнувати місто повітряними і ракетними ударами, ніж захопити його. Взяття Кенігсбергу, Будапешту, Берліну під час Другої Світової, Грозного під час Першої Чеченської війн, оборона українцями Донецького аеропорту і Маріуполя підтверджують цю тезу. Що стосується столиці, то військово-політичне керівництво намагається її захистити створенням навколо міста укріпрайонів, затриманням ворожих армій на дальніх підступах. З цією ж метою столиці зазвичай розташовують подалі від кордонів, в центрі національних території, а інколи столичні функції тимчасово чи на постійній основі передаються іншим містам. Так, в березні 1918 року столиця Радянської Росії через загрозу її захоплення німцями була перенесена з Петрограда до Москви, а в жовтні 1941 року більшість урядових установ СРСР і дипмісій були евакуйовані до м. Куйбишев. (Подібні перенесення столиць відбуваються всупереч концепції А. Дж. Тойнбі про Виклик-Відповідь і тезу, що нація свідомо переносить столиці у напрямок найбільшої загрози). Евакуації урядів та дипломатичних представництв до інших міст взагалі стали розповсюдженою практикою сучасних війн, так само як і «уряди в екзилі». Притаманні столицям функції локалізації міжнародних представництв (посольств, консульств, штаб-квартир міжнародних організацій) також змінюються під час війн. Відкликання країною свого посла дипломатичною мовою означає вираз високого ризику небезпеки і недовіру здатності відповідної держави втримати столицю. Напередодні та після російського нападу на Україну 24 лютого 2022 року провідні західні держави евакуювали з Києва свої дипломатичні місії або до Львова, або взагалі за кордон. Винятком були посол Ватикану Вісвалдас Кулбокас і посол

Польщі Бартош Цихоцький, які весь час оборони не покидали Києва. У квітні 16 амбасад повернулися до української столиці, що вказує відродження на Заході віри в нашу перемогу.

По-третє, необхідно усвідомити символічне значення контролю над столицею. В новітній історії України є епізод, який С. Петлюра назвав «київською катастрофою», коли спільними зусиллями Дієвої армії УНР і Української Галицької Армії в серпні 1919 року вдалося звільнити Київ від більшовиків, але не вдалося його утримати від Добровольчої армії Денікіна, загони якої просочилися в місто та вирвали перемогу з рук українців. Втрата столиці мала настільки негативні наслідки, що сучасники характеризували її початком краху. Сум'яття і деморалізація в військах, епідемія тифу, зрада галичан призвели до низки військових поразок і остаточного розпаду Директорії. Чи сталося б таке, якщо б Київ залишився за українцями?

В сучасних гібридних війнах агресором ставиться мета не просто окупувати території супротивника, але й знищити ціннісно-смислове ядро нації або, користуючись термінологією О. Базалука, вразити (розчинити) його псипростір [5]. Для цього арсеналі адептів гібридних війн напрацьовано величезний набір маніпулятивно-психологічних прийомів. Зокрема, сьогодні росіяни використовують методи геббельсівської пропаганди: навіть після відводу російських військ з Півночі на окупованих територіях розповсюджувалась фейкова інформація, що Київ і Харків захоплені. Так само діяли нацисти в 1941-42 роках, коли сіяли чутки, що Москва і Ленінград пали. Це елементи інформаційної війни, спрямовані на підрив вольової стійкості здібності українців до опору. Бо столиця – це не лише місцезнаходження Президента, його адміністрації, Верховної ради, Кабінету Міністрів, які знаходяться на своїх посадах, виконують свої обов’язки, забезпечують керівництво державою в умовах екзистенційної загрози самому існуванню українській нації. Це ще й самодостатня цінність, духовний символ життєздатності, честі і гідності народу.

Підсумовуючи сказане, потрібно визнати виняткову духовно-символічну цінність столиці в умовах війни. Подібно до державного Прапору, Гімну, Гербу столицю України – місто Київ, що зафіксовано на законодавчому рівні [6], слід розглядати як один з державних символів.

Література

1. Brunet R. Les mots de la géographie. Dictionnaire critique. RECLUS, la Documentation française, 2005: 470 p.

2. Lacoste Y. Dictionnaire géopolitique des Etats. Paris: Flammarion, 1997: 674 p.

3. Лапорт А. Столиці держав – географічні об'єкти. In: *Функції міст та їх вплив на простір*. Київ: Феникс, 2015: 90-101.

4. Руденко Л.Г. Основні фактори впливу на функції міст. In: *Функції міст та їх вплив на простір*. Київ: Феникс, 2015: 292 с.

5. Базалук О.О. Загальна теорія війни і миру. In: *Гібридна війна: in verbo et in praxi*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017: 22-57.

6. Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ». *Відомості Верховної Ради України*. 1999, No 11, ст. 79.

Ірина Зайцева
аспірантка кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФЕМІНІЗМ ЯК ЦІННІСНА АЛЬТЕРНАТИВА КЛІЄНТЕЛІЗМУ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНОМУ МІСТІ

Для сучасних теорій трансформаційного розвитку проблема обґрунтування ролі феміністичного дискурсу як імперативу та стратегії соціальних змін є однією з фокусних в межах постколоніальних студій. В нашому дослідницькому контексті фемінізм виступає як інструментарій соціальної критики домінантної моделі міської влади з боку принижених соціальних груп в Україні, які тривалий час були витіснені на маргінес в умовах репресивної соціальності, домінації в соціумі імперського соціального спадку.

В контексті зміни соціальних парадигм актуалізується ціннісне заперечення пануючого та вельми монологічного пострадянського неоліберального дискурсу влади, що входить в суперечність з існуючими демократичними практиками та тенденціями національного розвитку.

В умовах існуючої нестабільності фемінізм виступає в ролі дієвої демократичної альтернативи «мускуліної» моделі соціального клієнтелізма в українських містах, яка посилює соціальну нерівність, блокує соціальні зміни, гальмує розвиток нашого суспільства на демократичних засадах. Вочевидь, що вкрай важко сподіватися не тільки на зміцнення інституційної структури українського суспільства, але й еволюційних повоєнних ціннісних

трансформацій без посилення ролі жінок в питаннях місцевого самоврядування, усвідомлення їх ролі як драйвера соціальних трансформацій. Зміна ролі жінки в сучасному постколоніальному українському місті є вимогою часу в постгеноцидному суспільстві, де внаслідок драматичних історичних переломів та кризових явищ ХХ століття чоловіки потребують суттєвої допомоги жінок, їх спроможності реагувати на «виклики часу».

У все більш орієнтованому на цілераціональні імперативи ринкового соціального порядку жінка, як актор мережевого суспільства, в багатьох аспектах визначає ціннісні траєкторії розвитку українських спільнот, соціальні стратегії громадянського суспільства.

В умовах посилення соціальної нерівності, негараздів, викликаних діями країни агресора, феміністичний дискурс і пов'язані з ним цінності солідарності, справедливості, орієнтації на спільне благо виступають дієвою альтернативою «мускуліним» імперативам ринкової економіки, економічним та ціннісно вихолощеним імперативам зиску, що пов'язані з дискурсом утилітаризму.

Внаслідок ефективних дій українського жіноцтва, представників «третього сектору», неавтентичні соціальні відносини піддаються корекції. Можемо констатувати посилення в українському соціумі горизонтальних мережевих відносин, легітимізації політики визнання в суспільстві вимог фемінного життєвого світу. Останній апелює до проблематизації соціального егалітаризму, фокусує увагу на посилення та визнання дискурсу відмінності, як чинника соціальної критики влади в пострадянському місті. Не викликає сумнівів, що світоглядні та політичні стратегії фемінізму можуть бути реалізовані тільки в умовах існування сучасного демократичного міста, там де з'являється можливість для соціальних проявів гендерної відмінності, що несумісні з усіма формами клієнтельної підпорядкованості.

Тим цікавішим може бути критичний аналіз доробку європейського та українського фемінізму. Його обґрунтування з точки зору переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей самовираження, соціальної мобільності, здобуття емансипаційних імперативів, усталених зразків західного самоврядування є вкрай важливим. Вимогою часу є інституціоналізація фемінізму як впливового соціального дискурсу, забезпечення його як на рівні норм та правил, в площині реальних практичних дій.

Предметом дослідження в даному випадку постає не тільки феміністичний дискурс в містах як частина національного ствердження та

усунення соціальних засад міського клієнтелізма, але в площині збереження індивідуальної приватної ідентичності жінок, яка протистоїть втручанню «системи» в життєсвіт людини. Останній є важливим чинником збереження приватної та публічної сфери, які внаслідок відсутності відповідальності українських еліт, на жаль, не створили в повному обсязі альтернативи світоглядно вихолощеним радянським соціальним маркерам. Спостерігаємо процеси поступового переосмислення ролі жінок в ціннісній трансформації українського міста.

Література

1. Gandhi Leela. Postcolonial Theory. A Critical introduction. Columbia University Press. New York,1998: 200 p.
2. Okin S. M. Justice, Gender and the Family. Of the Network of East-West Woman book. Basic Books. Boston, 2008: 216 p.
3. Thompson S. The Political Theory of Recognition. A Critical Introduction. Cambridge: Polity Press, 2006: 256 p.
4. Пасько Ярослав. Соціологія міста. Донецьк: Ноулідж, 2010: 5-46.

Наталія Крохмаль
професор кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСТА: ВІД МІСТА-ДЕРЖАВИ ДО МІСТА-ДЕРЖАВИ

Сучасне місто – корпоративна форма організації спільного проживання та діяльності людей, результат багатовікової історії трансформації общини. Остання, як історична форма об’єднання людей за економічним критерієм, пройшла значну еволюцію від своєї появи і до сучасності.

Саме община стала підґрунтям для формування перших міських поселень, що з’явилися у Межиріччі, Єгипті, Греції, Римі тощо. Перші міста за своєю суттю були містами-державами, що концентрували у своїй системі три складові: общину, релігійну та політичну влади. Перші міста-держави представляли собою територіальні общини, що входили до общини-держави або групувалися навколо центральної общини-міста. Остання мала той же адміністративний устрій, що й звичайна община (народні збори, рада

старійшин, правитель міста). Перші міста-держави на Близькому Сході, Єгипті, Греції тощо територіально відповідали «ному» - невеликим територіям з центром у місті-державі.

Поступово сформована система управління такою історичною формою передбачала поєднання у своїй основі влади правителя, яка ґрунтувалася на взаємодії зі зборами общинників для вирішення міських питань. Велике значення відігравала релігійна складова цього симбіозу, що впливала на духовне життя мешканців міста.

Класичної форми міста-держави набули у Стародавній Греції. Це форма полісу, як історичного типу держави, що представляв собою громадянську общину, яка поєднала у собі з одного боку, общинний характер даного соціального утворення, а з іншого – своєрідність цієї общини, що відрізняється від інших типів общин (родової, сімейно-територіальної тощо). Характерними рисами полісу є співпадання групи земельних власників з політичним колективом (група повноправних громадян), тобто взаємообумовленість і взаємозалежність громадянського статусу і права власності на землю. Це означало, що, з одного боку, всі групи населення, які не мали громадянських прав, відсторонялися від права власності на землю, з іншого боку, у багатьох полісах втрата землі означала і втрату політичних прав.

Система управління полісом була представлена радою, магістратурами, але верховним органом завжди залишалися народні збори, яким належало право остаточного вирішення всіх важливих питань. Особливістю полісного устрою було також співпадання політичної та військової організації, тобто громадянин-власник одночасно виступав і воїном, який входив до військових сил громадянської общини - ополчення громадян. Економічною основою полісу була ідея автаркії - самозабезпеченості, що була підставою для формування полісної системи цінностей, найважливішим елементом якої було тверде переконання у вищому благу і благополуччі, які може дати тільки поліс.

Посилення централізації влади у різного роду правителів міст-Держав, її розповсюдження на більші території, їх захоплення та формування територіальних держав спричинило занепад та «розчинення» найдавніших міст-Держав у нових територіальних утвореннях.

Середньовічна Європа стала новою платформою для відродження старих міст та появи нових міських утворень на території середньовічних держав. Поява таких міст у X-XI ст. мала економічне підґрунтя, і одночасно

відтворювала багаторівневу організаційну структуру середньовічного суспільства: на чільному місці знаходився замок феодала або монастир навколо яких і будувалося місто. Така структура передбачала відповідну систему управління: на чолі міста стояв сеньйор (феодал або ж церква), який і вирішував усі важливі питання функціонування міста. З подальшим економічним зростанням міст, постає питання про отримання від «власника» міста повноважень на вирішення певного виду питань містянами на основі самоуправління. Така боротьба тривала у XI-XIII ст. у різних країнах Західної Європи і завершилася утворенням багатьох міст-комун або міських республік, що цілком звільнилися від феодалів і отримали повне самоврядування. Такі міста мали свої власні органи самоуправління, сформовані навколо кафедрального собору, центральної ринкової площі та ратуші, де засідали міські збори. Разом ці будови утворювали діловий, торговий, юридичний, релігійний центр міста, тоді як центрами кварталів були приходські церкви та зали цехових зборів. Міста були розмаїтою асоціацією цехів та гільдій, члени яких, як правило, селилися поряд, що було викликане потребами безпеки, тому, що йшла постійна боротьба між різними цехами. До повноважень місцевого самоуправління від феодала переходили збирання податків, судова система, міська торгівля, військова повинність тощо. Серед таких міст, на основі самоуправління, можна виділити італійські міста, наприклад, Венеція, Генуя, Флоренція, які перетворилися на великі купецькі держави з власними землями.

Іншою формою середньовічного міста стали «вільні міста», які не досягли повного самоуправління від ссеньйора, а отримували відповідну грамоту, що гарантувала містянам особисту свободу та визначала розмір виплат феодалу, за яким залишалися правління та суд.

Ще однією формою середньовічного міста стали міста, на основі «магдебурзького права», яке регламентувало роботу органів міського самоврядування, суду, купецьких гільдій, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, наслідування тощо.

Окремо можна виділити об’єднання міст, як, наприклад, Ганзейський союз, до якого входило більш ніж 160 міст півночі Європи, що мали привілеї у торгівлі.

Середньовічні міста як центри ремесла і торгівлі входили до складу держав.

Перехід суспільства в індустріальну стадію розвитку спричинив зміни і у розвитку міст, а саме подальші урбанізаційні процеси привели до

концентрації у містах промислового, фінансового капіталу, збільшення чисельності населення, розширення перелік питань, переданих місцевому самоврядуванню.

Сучасне Місто-держава – це мегаполіс, зазвичай з містами-супутниками, функціонування яких ґрунтується на мережевому принципі. Вони утворюють своєрідну державу. У таких мегаполісах влада все більше концентрується у місцевого самоуправління, яке фактично виконує усі функції держави. Збільшення чисельності таких міст по усьому світу свідчить про тенденції концентрації різного роду ресурсів на місцях, їх використання на користь місту, формує стабільну економічну основу для посилення впливу місцевого самоврядування у державі.

Тенденції поступового розмивання кордонів окремих держав, створення відмінних від держави політичних утворень, які пророкують різні науковці, свідчать про можливості окремих мегаполісів стати новими Містами-державами, що будуть відігравати провідну роль на політичній арені (див. табл.):

Таблиця 1.

Еволюція форми, системи управління і функцій міста.

	місто-Держава	місто-держава	Місто-держава
Основа формування	община	община-громада	громада
Форма	ном, поліс	місто-фортеця, комуна, міська республіка, «вільні міста», місто на основі Магдебурзького права	мегаполіс, англомерація
Система управління	поєднання влади правителя з народними зборами	сеньйор – місцеве самоуправління	місцеве самоуправління
Влада	поступова централізація влади	централізована влада	децентралізація влади

Функції	політична, адміністративна, воєнна центри ремесла і торгівлі	економічні центри, осередки ремесла і торгівлі	економічні, культурні, політичні тощо центри

Узагальнюючи, констатуємо, що місто як одна з історичних форм об'єднання людей, у своїй тривалій історії пройшла кілька етапів розвитку, (I) від утворення міста як поселення, що забезпечувало регулювання життєдіяльності общини на обмеженій території за рахунок взаємодії правителя і народних зборів (місто-Держава); (II) через освоєння територій і перетворення міста на економічний центр розвитку у державі з концентрацією влади в руках сеньйора і постійними спробами містян отримати від нього різні права, формуючи систему місцевого самоврядування (місто-держава); (III) до розвитку міста з розгалуженою системою місцевого самоврядування, яка має права і виконує функції, що певною мірою притаманні державі. Чергове украплення сучасних міст перетворює їх на агломерації у формі мегаполісів з містами-супутниками (Місто-держава).

Література

1. Крохмаль Н. Історичні форми саморегуляції соціального процесу: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2004: 144 с.

2. Jacobs Frank. The Coty States of Europe. Is this a map of Europe's future? URL: https://bigthink.com/strange-maps/the-city-states-of-europe/

3. Parag Khanna. Asia's Megacities and the Future of Geopolitics. December 2, 2021. URL: https://www.thechicagocouncil.org/commentary-and-analysis/blogs/asias-megacities-and-future-geopolitics

Максим Лепський
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології
Запорізького національного університету

МІСТО ЯК СУЧАСНА ФОРТЕЦЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Сучасна визвольна війна українського народу проти агресії РФ ставить нові проблеми світоглядного осмислення ролі міста. Саме українські міста стали центрами опору та формування волі до боротьби людей, тому у філософії та соціології міста актуалізоване питання про місто як сучасну фортеці під час війни.

Метою цих тез є осмислення ролі міста як сучасної фортеці під час війни.

Починаючи з 24 лютого 2022 року ми були та є і зараз безпосередніми свідками та учасниками процесів зміни фаз функціонування міста (1. мирного життя міста та 2. міста у війні), разом з тим ми можемо виокремити два перехідних стану (1. Перехід від миру до війни та чекаємо на 2. Перехід від війни до миру).

У мирній фазі міста основне призначення міста, його місія, полягає у життєзабезпеченні, як функціонування критичної та тої, що забезпечує та відновлює людину та соціально-економічні відносини, інфраструктур, а також процесів розвитку міста. Під час війни міста залишають місію функціонування критичної інфраструктури та життєзабезпечення, але розвиток змінюється на забезпечення опору (міста як тилу) або власне військових дій. Тому у переході від миру до війни ми можемо підкреслити мобілізацію можливостей захисту критичної інфраструктури та забезпечення військових сил.

Під час захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС, деяких інших підприємств, стрімко зростала загроза глобальних екологічних та техногенних катастроф. Цей процес ставав у центр уваги, його осмислювали всі, тому що результат цих катастроф міг бути незворотнім відносно великого біологічного та соціального простору існування людей.

Підготовка міста як фортеці до фази військового визначає часово-просторові зміни, перш за все, у зовнішньому та внутрішньому середовищах. Ці середовища мають важливі категорії організації:

- ієрархічне, яке характерне для автократій або регламентованого-процедурного режиму, тобто вертикальне управління;

- мережеве (самоорганізаційне), яке притаманне демократіям та громадянському суспільству, тобто горизонтальне управління;

- комплексне або змішане, яке може бути домінуючим під час війни, як організація військово-політичного керівництва війною (вертикального) та громадянське підтримання забезпечення військ (горизонтальне), яке можливо визначити як діагональне управління.

Сучасна війна, на мій погляд, на першому етапі формувалося як протистояння ієрархічної імперської культурі РФ проти мережевої культури управління українських міст. Зараз поступово формується діагональне управління містами як пошук ефективної конфігурації вертикального та горизонтального управління.

При дослідженні зовнішньої інфраструктурної зв'язаності постають питання «навколишнього поля забезпечення міста» у структурі село-селище-містечка-місто, як поля забезпечення та транспортної інфраструктури. Під час війни відбувається зміна функціоналу – села-селища-містечка навколо міста стають фронтом, лінією зіткнення, а місто стає основним тилом для військових на фронті, і лише після переходить до значення міста-фортеці.

Іноді забувають про коло міст-сусідів та їх транспортну зв'язаністю з містом-фортецею. Це питання ми вивчали під час експедиції у Італію у 2019 році. Транспортна конфігурація міст-фортець, у якій зв'язаність була одним з просторових імперативів як у середньовічній історії, так і в історії Нового часу. Наприклад, вже другий раз з 2014 року підготовленість переходу до війни міста Дніпро підсилює місто Запоріжжя, а руйнування мосту між Ніколаєвим та Херсоном зупинило наступ на Ніколаєв, але знаходження міст-сусідів на різних берегах річки Дніпро ускладнює процес звільнення останнього. Міська конгломерація на Донбасі (Слов'янськ-Краматорськ-Дружківка-Костянтинівка) значно ускладнює можливості наступу рф-військ на Донбасі на другому етапі війни та створює коло військової сили міст-фортець.

Навпаки, відсутність транспортної зв'язаності та відсутність близько розташованих великих міст поруч з Маріуполем позначило боротьбу військових та населення у оточенні. Сучасна війна актуалізує питання не тільки відбудови та формування безпеки України за швейцарським або ізраїльським (або якимось іншим) форматом, але і потребує дослідження конфігурації пов'язаних між собою міст.

Перехід військових дій з приміських територій до міста визначає перехід міста до стану фортеці, у якому всередині міста формується свої поля та фортеці спротиву та захисту. Наприклад, заводи, фабрики, тюрми з самого початку будувалися як фортеці, та історично деякі військові фортеці навпаки перетворювалися на фабрики або пенітенціарні заклади.

На мій погляд, доречно привести висновки дослідження Джона Ембла та Джона Спенсера про те, що «дії в мегаполісах є довгим списком проблем для збройних сил у трьох основних областях:

• проблема фізичної місцевості. Вертикальний ландшафт хмарочосів та інших споруд створює міські каньйони, які перешкоджають або порушують видимість, маскування, лінію огляду та обладнання супутникової навігації та зв'язку. Складна мережа вулиць та провулків значно збільшує потенційні можливості супротивника, тоді як вікна та дахи на кожній висоті створюють безліч місць для атаки. Підземний вимір метро, комунальних послуг та каналізації посилює обидві ці проблеми. Крім того, вузькі проїзди, заповнені транспортними засобами, обмежують рух землею, а вертикальна щільність конструкції обмежує зони посадки та посадки, а також маршрути польоту повітряних засобів, у тому числі безпілотних літальних апаратів.

• Проблеми людської популяції. Загроза великих жертв серед цивільного населення є повсюдною. Основні послуги та вимоги до ресурсів створюють додатковий рівень складності поверх військових цілей. Обсяг електронної інформації створює насичення великими даними. Ворожі сили корінних народів легко зливаються з мільйонами людей. Хаос і заворушення можуть викликати масові гуманітарні проблеми, перевантажити системи, що підтримують порядок, і призвести до різкої зупинки внутрішньої продуктивності.

• Проблеми розуміння. Кожен мегаполіс є унікальним утворенням, і розуміння їх складнощів і взаємозв'язків вимагає серйозної роботи. Девід Кілкаллен стверджує, що з ними слід поводитися як з живими організмами зі своїми власними потоками та метаболізмом. Дослідження, проведене в 2014 році начальником штабу Групи стратегічних досліджень армії, дійшло висновку, що кожне місто має бути окремою одиницею аналізу, що вивчається в рамках контексту, масштабу, щільності, зв'язаності та потоків. Без розуміння унікальних характеристик міста органи національної безпеки не мають основи для оцінки впливу або вимог на стратегічному, оперативному або тактичному рівні» [1].

І на останок дослідження часу відносно переходу від миру до війни визначає інтенсивність переходу до нового функціонування, зміну домінації того або іншого часу організації соціальних відносин (від повсякденності до військового тилу, потім від стану тилу до стану фортеці або до стану міста в окупації) або час біженців для мирного населення (час виходу «зеленого коридору», час прийому біженців або час перевалочного пункту). Це є зовсім різні часові динаміки, які також визначають образ міста як фортеці. Особливим відносно дослідження часу міста є те, що обумовлено послідовністю (плином у фазових динаміках) / дискретністю (зміною станів миру-загрози життю-війни); сприйняттям часу миру та війни (початку війни, етапів, її затягування, виснаження, відновлення) у соціальному, фізичному і психологічному часових вимірах.

Висновки.

1. Фазовий перехід з мирного стану до функціонування міста-фортеці здійснюється як зміна місії міста з забезпечення критичної та той, що забезпечує життєдіяльність та розвиток інфраструктури (місія миру) до забезпечення критичної інфраструктури та військового забезпечення, а також дій щодо зниження загроз техногенного та екологічного характеру.

2. Підготовка до конфігурації міста-фортеці здійснюється у логіці вертикальної (ієрархічної), горизонтальної (мережевої) або діагональної (комплексної) організації управління. Сучасна війна вимагає поступового переходу до діагонального управління.

3. Специфіка просторового функціонування міста-фортеці визначена екзогенними чинниками (структура село-селище-містечко-місто, транспортна інфраструктура, їх перехід від забезпечення до тилу до простору зіткнення та бойових дій; просторова зв’язаність з великими містами сусідами та конфігурація зв’язаності, ін.) та ендогенними чинниками (простір міста, його внутрішні поля фортеці та спротиву).

4. Військові дії у місті визначені, за концепцією Джона Ембла та Джона Спенсера, проблемами фізичної місцевості, людської популяції та розуміння.

5. Часова динаміка переходу до міста фортеці обумовлена інтенсивністю та відповідністю ситуації переходу до військових дій, домінацією військового часу та часу збереження мирного населення, послідовністю (плином у фазових динаміках) / дискретністю (зміною таких станів як мир-загроза життю-війни); специфікою сприйняття часу миру та війни (відносно війни – початок та етапи війни, її затягування, виснаження, відновлення) у соціальному, фізичному і психологічному часових вимірах.

Література

1. Amble John, Spencer John So You Think the Army Can Avoid Fighting in Megacities. Modern War Institute (usma.edu). 05.16.17. URL: https://mwi.usma.edu/think-army-can-avoid-fighting-megacities/

СЕКЦІЯ 2.
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА КЛАСИКА: РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Костянтин Вергелес
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного
університету імені М.І. Пирогова

Павло Куліш
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного
університету імені М.І. Пирогова

Тетяна Школьнікова
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного
університету імені М.І. Пирогова

ПРАКТИЧНА (МОРАЛЬНА) ФІЛОСОФІЯ: ВИТОКИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ

Попереднє тисячоліття з його заключним століттям, розбитим війнами, тотальними революційними перебудовами світу, національними, етнічними і міжетнічними конфліктами, а також нинішнє вже третє тисячоліття зі своїми як успадкованими так і новонародженими трагедіями та драмами – міжнародним тероризмом, світовим глобалізмом, релігійним конфліктивізмом, російським фашизмом (деморалізованим «оркізмом») тощо, з необхідністю породжують потребу у переосмисленні і корекції розвитку сучасної цивілізації в цілому, окремішньої особистості зокрема. Сучасна ситуація зумовлює також значні трансформації у сфері ціннісних орієнтацій людини і людства, мотиваційної сфери особистості, способів регулювання соціальними, політичними і релігійними процесами, шляхів і темпів

глобалізації, стратегічних орієнтирів розвитку як окремо взятої людини так і людства в цілому. Необхідність пошуків нових морально-ціннісних орієнтацій та форм соціальної інтеграції зумовлюється також існуючим процесом руйнації усталених морально-етичних систем, які ґрунтуються на етноментальних та релігійних світоглядах, звичаях і традиціях, а також кризою раціоналістичних філософських установок, які сьогодні іменують по-різному – «філософією суб'єкта», «епістемологізмом», «інтроспективізмом», «теоретизмом», «нормативізмом», «філософією Модерну», «Новочасовою філософією», «філософією аналітичного фундаменталізму» тощо. Ці пошуки посилюють інтерес до філософії, зокрема до одного з головних питань її порядку денного – питання про розумну альтернативу раніш пануючій філософії аналітичного фундаменталізму. Можливих претенденток на місце, що звільняється чимало, але найреальнішою, на думку багатьох дослідників, є та, що зросла із кантівського проекту і отримала назву «практична (моральна) філософія». Головна привабливість цієї претендентки, як вважає чимало сучасних філософів, міститься у базовій тезі І. Канта про безумовний примат духовно-практичного розуму над техно-практичним. Щоб глибше і всебічніше зрозуміти сенс практичної (моральної) філософії і її всезростаючу роль у сучасній культурі достатньо звернутися до її історії – від витоків, через епохальні трансформації до сьогоднішнього стану. Основними теоретичними засобами відтворення вузлових віх розвитку моральної філософії можуть слугувати запропоновані тези:

1. Хоча ідея морально-практичної дії, блага, морального пізнання у європейській філософській традиції уходить своїми коренями у філософські системи Сократа і Платона, а в східній, зокрема китайській, до Конфуція і Лао цзи, можна безсумнівно стверджувати, що поява як самого терміну «практична (моральна) філософія», так і розуміння морально-практичного ставлення до світу, коли моральна практика, пов'язане з нею практичне пізнання і зрештою практична філософія в межах самої філософії стають самостійним об'єктом осмислення лише у філософії І. Канта. Саме Кант систематично і послідовно дистанціював поняття практичне і теоретичне (практичний і теоретичний розум), практику і відповідно предмет практичної філософії від царини техно-практичного застосування розуму. Для І. Канта індикатором достеменної практичності розуму є свобода: «Практичне є все, що можливе завдяки свободі» [1, с.64].

Практичне ставлення може бути повноцінним і рівноцінним з теоретичним коли воно вибудовується на певних апріорних формах. Апріорні

форми є по суті безумовними умовами можливості здійснення теоретичного і практичного розуму. Свобода за суттю є безумовною і абсолютною сама по собі. Завдяки свободі практично-моральна реалізація людиною себе не залежить від повноти знань про цей світ. Свобода означає ту іманентну основу, завдяки якій особистість завжди спроможна тут і тепер спонтанно ініціювати морально-доцільний ланцюжок причинності. За Кантом свобода є фундаментальною апріорною структурою, суть практичним apriori. Вона не приходить потім, мірою усвідомлення необхідності (на чому наполягали Б. Спіноза, Г. Гегель, К. Маркс та їх послідовники), існує не потойбічно, а будучи трансцендентною за дією, проявляється іманентно в моральних вчинках людини, внутрішньо спонукаючи її піднятись над собою, поглянути на моральну доцільність власних дій з «абсолютної позиції», того чого міг би навчити її сам Бог. Такою позицією і постає у Канта категоричний імператив: «Чини так, щоб максима твоєї волі могла мати силу принципу всезагального законодавства» [1, с.147]. Цей імператив вимагає від кожного зважувати, що станеться, якщо максимум своєї дії піднести до всезагальності, тобто, інакше кажучи, коли кожен усвідомить, чи погодиться він з тим, що так, як чинить зараз він, чинитимуть усі. Згода чи незгода з самим собою на ґрунті такого узагальнення постає особистою справою людини, її свободою. Проте за Кантом невіддільною від свободи як апріорної передумови практичної дії є гідність особистості. «Свобода в її ставленні до закону обертається необхідністю поважати чужу та власну гідність». Практика (моральність) у кантівській філософії означає не чергове застосування діяльної здатності розуму поряд з теоретичним, а навпаки, моральна практичність розуму, що апріорно ґрунтується на свободі, є вихідною, опорною для його діяльності, вона невіддільна від спонтанності розуму як такого. Отже, без свободи спонтанність розуму, його діяльність і активність втрачають будь-який сенс. Проте межі, які людина встановлює сама собі на підставі власного автономного вільного розуму, не лише виявляються незадовільними, а й обертаються сьогодні проти самої людини.

2. У системі Гегеля, як і пізніше в системі марксизму, ідея практичної філософії фактично втрачає сенс. Причиною такої втрати є гегелівське розуміння практичного і теоретичного і відповідне його відгукування у марксизмі. На думку Гегеля, практичне і теоретичне різняться між собою тим, що теоретичне ставлення до дійсності має справу «з належною їй всезагальністю», в той час як практичне має ту перевагу, що зазначена тут всезагальність набуває ще й ознак безпосередньої дійсності внаслідок

опредметнення, об'єктивації понять у наявних речах. Практичне в такий спосіб перетворюється у явище функціональне для певної системи духу. Морально-практичний розум, який для І. Канта був ядром та індикатором всілякої практичності розуму взагалі перетворюється Гегелем в елемент моральної субстанції у сім'ї, громадянському суспільстві, державі. У величних протистояннях духу, де вирішується історична доля цілих народів, суспільств, цивілізацій, не лишається місця для особистостей із властивими їм ілюзіями свободи.

Марксизм на цьому шляху пішов іще далі. Абсолютизуючи роль практики як практично-матеріального і суспільно-революційного перетворення світу, він вбачав у всеохоплюючій і мінливій практиці втілення історичної необхідності, де свобода має з'явитися лише у суспільстві майбутнього. Морально-практичне ставлення до дійсності у марксизмі, по суті виводиться за межі практики, зображується примарною і шкідливою ідеологічною ілюзією «дрібнобуржуазної свідомості». У такому розумінні практики стає зайвим «для-себе-буття» суб'єкта практики, його самоставлення, яке немислиме без свободи. Філософія, яка втрачає цей вихідний морально-етичний принцип, змушена розчиняти практику у діяльності, де й стираються всі грані моральної філософії.

3. Якщо у Канта етика і є достеменною практичністю розуму і в цьому сенсі має справу з ядром практичного (морального) ставлення до дійсності, то у кінці XIX – середини XX століття філософія прагнучи врахувати віяння часу, почала по суті відступати від усталеної думки про тотожність практичної філософії та етики. Трансформація практичної філософії здійснювалась шляхом зміни самої етики завдяки включення в неї елементів аксіології чи філософсько-антропологічної компоненти. Соціальні, політичні і правові мотиви вривались в кантівське розуміння практичної (моральної) філософії. Спрямованість розуміння природи моральної дії все більше зміщувалась від одноосібного, автономного суб'єкта до врахування факту його зв'язаності інтересом, правом, етосом, нормою з іншими суб'єктами вчинку. Німецький філософ Макс Вебер своєю соціальною теорією, докорінно змінює розуміння соціальної переорієнтації етики й практичної філософії взагалі. Він одним із перших заявив про неефективність кантівського принципу монологічного автономно-розумного самовизначення моральності і практичності людської дії. До того ж цей принцип, як гадав Вебер є формальним. Він не бере до уваги реальні наслідки дії і не фіксує об'єктивну відповідальність, а виражає лише суб'єктивне самовизначення

особистості. Тому Вебер протиставляє кантівській деонтологічній «етиці переконання» телеологічну «етику відповідальності» [2, с.696]. В цій етиці кантівський принцип універсалізації набуває іншого звучання: «Кожна значуща норма повинна відповідати умовам, котрі здогадно виникатимуть із її всезагального застосування при задоволенні інтересів кожного індивіда, можуть бути без примусу прийняті усіма учасниками» [3, с.219]. З цього принципу інший філософ К. Апель виводить нову максиму людської дії, яка б замінила кантівський категоричний імператив: «Чини тільки згідно з максимою, виходячи з якої ти на підставі реальної згоди з учасниками або їхніми представниками в змозі припустити, що результати й побічні наслідки в задоволенні інтересів кожного окремого учасника, що очікувані із всезагального дотримання даної максими, можуть бути без примусу прийняті усіма» [4, с.231].

4. Так звана сучасна практична (моральна) філософія втративши своє власне, століттями визначене тематичне і проблемне поле втиснулась і зрештою розташувалася на межах багатьох дисциплін – теорії дії і теорії прийняття рішень, лінгвістики і філософії мовлення, економічної теорії і філософії права, політології і соціології, культурології та екології, аксіології та феноменології тощо. І хоча нинішня моральна філософія не підміняє собою предметне поле цих дисциплін, а намагається розглядати відповідні проблеми під кутом зору етики вона вимушена, в силу нового «поля свого розташування», дробитися на складові, які в кінці-кінців розривають її цілісність. При найзагальнішому погляді на сучасну західну моральну (практичну) філософію в ній можна вичленити такі типові етичні позиції (етики):

- дискурсивна етика;
- універсалістська, у традиції І. Канта, етика справедливості, що виводиться з принципів;
- прагматично-аристотелівська етика доброго життя у сенсі традиційних доброчинностей чи звичаїв, що належать до певної життєвої форми;
- онтологічно-метафізична макроетика, засадничена принципом відповідальності;

Нині все частіше філософи схиляються розглядати практичну (моральну) філософію як прикладну етику, яку Кант називав моральною антропологією. Тематичне поле досліджень, у так сприйманій практичній філософії, вже спрямовується не стільки на обґрунтування фундаментальних

засад і моральних принципів, скільки на її функціонування в конкретних формах людського буття – політиці, економіці, техніці, екології тощо. Таке дроблення етики і її відхід від досліджень споконвічних фундаментальних проблем моралі й моральності людини на угоду одномоментним ситуативним проблемам, як показує сьогодення, має плачевні, навіть трагічні наслідки.

На нашу думку, глобальні трансформації, які відбуваються в сучасному суспільному розвитку потребують насамперед нових, а, можливо, й повернення до «старих», віками розроблюваних та історичною практикою підтверджуваних, підходів до обґрунтування фундаментальних засад і моральних принципів загальнолюдської моралі й моральності, а вже потім, на базі цих фундаментальних засад і моральних принципів розв'язувати (вирішувати) проблеми прикладної етики, норми якої могли б істотно впливати на взаємини між людьми, етносами, народами, на діяльність політика, підприємця, вченого, інженера, лікаря, пересічну людину тощо, сприяти уникненню міжособистісних і соціальних конфліктів, врегульовувати і гармонізовувати людські стосунки в різноманітних сферах функціонування сучасного людства.

Література

1. Кант И. Критика практического разума. СПб., 1995.

2 . Вебер М. Политика как призвание и профессия. Вебер М. Избр. произведения. М., 1990.

3. Habermas J. Ŭber Moralität und Sitlichkeit – Was macht eine Lebensform «rational»? Schnadelbach H.(Hrsq) *Rationalität.* Frankfurt a/M., 1984.

4. Apel K.-O. Kann der postkantische Standpunkt der Moralität noch einmal in substantielle Sittlichkeit "aufgehoben" warden. Kuhlman W. (Hrsg.). *Moralität und Sittlichkeit*. Frankfurt a/M., 1986.

Вероніка Жилкіна
студентка IV курсу спеціальності «Міжнародна журналістика»
Інституту журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ СВОБОДИ: «ДРУГА СТАТЬ» С. ДЕ БОВУАР

Сучасна філософія приділяє активну увагу проблемам гендерних ролей, рівності, самовизначення. Одною з перших спроб осмислення єдності і відмінності чоловічого і жіночого стала робота письменниці, феміністки, Сімони де Бовуар «Друга стать» [1]. Філософіня-екзистенціалістка, як і її коханий французький філософ Ж.-П. Сартр, багато думала про боротьбу людини за свободу. «Друга стать» видана у 1949 році і є надзвичайно впливовою філософською працею, яка заклала основу для фемінізму другої хвилі.

Мета дослідження: окреслити основні ідеї роботи «Друга стать» у контексті феміністичного руху.

Якщо фемінізм першої хвилі торкнувся виборчого права жінок і прав власності, то друга хвиля розширила ці питання, включивши сексуальність, сім'ю, робоче місце, репродуктивні права тощо. Все це почалося з «Другий статі», де Сімона де Бовуар описує способи, за допомогою яких жінка сприймається як «інша» в патріархальному суспільстві, на другому місці після чоловіка, який вважається і розглядається як «перша» за замовчуванням стать.

Філософіня артикулює своєрідну екзистенційну історію життя жінки: розповідь про те, як ставлення жінки до своєї тілесності та соціальних ролей змінюється з роками, і як впливає на це ставлення її оточення і суспільні стереотипи. Тут де Бовуар піднімає головне питання жіночого втілення: чи уявні недоліки жіночого тіла є реальними недоліками, які об'єктивно існують у всіх суспільствах, чи наше суспільство вважає їх лише недоліками? Вона відповідає на це питання, досліджуючи тематичні дослідження різних етапів жіночого життя. У цих дослідженнях жіноче тіло представлено як позитивне, так і негативне, а жінки як пригноблені і вільні. Жіноче тіло є місцем цієї двозначності, оскільки вона може використовувати його як засіб своєї свободи і відчувати себе пригніченою. Немає істотної істини в цьому

питанні: це залежить від того, якою мірою жінка бачить себе вільним суб'єктом, а не об'єктом погляду суспільства.

Ж.-П. Сартр зауважив, що все, що ми сприймаємо, зокрема інших людей, сприймається як «об'єкт» нашого погляду і визначається нами. Де Бовуар підхоплює цю ідею і застосовує її до чоловічого сприйняття жінок. Де Бовуар стверджує, що саме поняття «жінки» є чоловічим поняттям: жінка завжди «інша», тому що чоловік є «провидцем»: він є суб'єктом, а вона – об'єктом, означення буття жінки надають чоловіки.

Де Бовуар стверджує, що недоліком є не біологічний стан жінки як такий, а те, як жінка тлумачить цей стан, що робить його позитивним або негативним. Жодне із виключно жіночих переживань – розвиток жіночих статевих органів, вагітність, менопауза – не має сенсу сам по собі; але у ворожому або пригнічуваному суспільстві вони можуть набути значення тягаря та недоліку, оскільки жінки починають сприймати значення, які їм надає патріархальне суспільство.

Де Бовуар зазначає, що хлопчики і дівчатка до підліткового віку насправді не дуже відрізняються: вони «мають однакові інтереси і ті самі задоволення». Якщо початкові психологічні відмінності між молодими хлопцями та дівчатами є відносно тривіальними, що тоді змушує їх стати важливими? Якщо хтось «стає» жінкою, як це й процес відбувається? Один із найвідоміших афоризмів «Другої статі»: «Жінкою не народжуються, а стають». Я думаю, що Бовуар має на увазі під цим те, що ролі, які ми асоціюємо з жінками, не надані їм від народження, в силу їхньої біології, а скоріше соціально сконструйовані. Жінок вчать, якими вони повинні бути в житті, які ролі вони можуть виконувати або не можуть виконувати в силу того, що вони «другої статі». Сьогодні ми можемо висловити цю ідею, використовуючи відмінність між статтю і гендером, де стать є лише біологічним фактом, але гендерна ідентичність є соціально сконструйованою. У 1949 році це була справді радикальна ідея.

Тож як ця ідея пов'язана з турботою екзистенціалістів щодо свободи? Одним з головних питань, які хвилюють екзистенціалістів, є те, як досягти «радикальної свободи» або тієї свободи, яка випливає з прийняття рішень на основі того, що Сартр назвав «сумлінністю». Це рішення, які приходять і виражають справжнє Я. Якщо хтось живе «недобросовісно», він дозволяє оточенню керувати ідентичностями, нав'язаними йому ззовні. Але їхні рішення не відображають того, ким він є насправді.

Висновки. Отже, якщо когось все життя вчать: щоб бути жінкою, вона повинна виглядати певним чином, діяти певним чином, відігравати підлеглу роль у своїй сім'ї та працювати лише на певних роботах, – це вплине на її відчуття свободи та автентичності. Те, що вас бачать – і ви бачите себе – «другою статтю», безумовно, ускладнює питання про те, як досягти цієї індивідуальної свободи, яку пропагують екзистенціалісти. Справді, це робить боротьбу за досягнення такої свободи схожою на расову проблему. Якщо ми взагалі збираємося говорити про «радикальну свободу», то це має бути в контексті вибору в реальному житті, з яким ми стикаємося в нашому життєвому досвіді. Це не може бути абстрактним вибором «бути вільним». Це була одна з найважливіших ідей С. де Бовуар.

Література

1. Бовуар С. де. Друга стать. Київ: Основи. 2017: 368 с.

Валерія Завадська
студентка IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА ЗНАКІВ В СЕМІОТИЦІ

Ми живемо в світі знаків. Ба більше: ми знаходимося в їх товщі, всередині них: явища природи, музика, живопис, оточення і багато іншого. Людина живе в світі знаків, користується знаками і в певних ситуаціях сама як би є знаком. Семіотика – це саме та наука, яка вивчає загальні закони будови, функціонування знаків та інформаційних знакових систем. Коротше кажучи – це теорія знаків та знакових систем.

Протягом багатьох століть людей цікавлять безліч питань, на які вони згодом знаходять або не знаходять відповіді. Знаки, або ті ж відповіді, всюди, головне – вміти їх помічати. Існує безліч знаків та не-знаків, за якими ми можемо відшукати сенс свого існування або відчути правильність вибору, свого шляху, нам лише залишається бути уважним до них та навчитися слухати. Проте правильність шляху однієї людини може кардинально відрізнятися від шляху іншої. Важливо глибоко зануритися в видимість правильності знаків та значень, щоб пізнати їх.

Природу знаку прагнули розгадати ще античні філософи. Знак – це об’єкт будь-якої природи, який вказує на інший об’єкт, відмінний від нього, та замінює його у певних відношеннях. Знаком стає об’єкт, що набуває значення. «Знак, безсумнівно, відноситься до області смислового, не будучи ні матеріальним тілом, яке він позначає, ні матеріальним носієм, без якого він фактично неможливий, ні просто такою системою відносин, які вичерпували б його до кінця» [1].

Семіотика – це саме та наука, яка допомагає нам в цьому розібратися. У сучасному вигляді вона з'явилася на початку XX століття і була освітлена як метанаука, що має певну надбудову над цілою низкою наук та оперує поняттям знаку. Семіотика була відносно розвиненим напрямком наукових досліджень ще в середньовічній філософії. Зазвичай, засновником семіотики як науки вважають Дж. Лока, саме він першим сформулював поняття «семіотика» як вчення про знаки [2, с. 199], проте ще Августин уперше запропонував «загальну семіотику», тобто загальну «науку», або «доктрину›› про знаки, де знаки стають родом [genus], у якому слова (onomata) і природні симптоми (sētеîa) є уподібненнями, рівними видовими [3, с. 165]. Це вчення мало завдання розглянути природу знаків, якими користується людина для розуміння речей або ж для передачі своїх знань про речі іншим. Майже до кінця XIX століття семіотика так і не набула суттєвого розвитку.

Її подальша еволюція пов’язана з автономізацією американського та європейського напрямків.

Фундаторами *американського напрямку* є Чарльз Сандерс Пірс і Чарльз Уільям Моріс, в працях яких виокремлюються три рівні семіозису (тобто трансформації форми зображення у знакову форму):

1) синтактики (відношення між знаками, «формальне відношення знаків один до одного»);

2) семантики (відношення між знаками та тим, що вони позначають, «відношення знаків до їхніх об'єктів», «суть знаку»),

3) прагматики (відношення індивідів до тих знаків, які вони відправляють і приймають, чи, навпаки, «відношення знаків до інтерпретаторів»).

Європейський напрямок семіотики отримує назву семіології, яка стала одним із джерел з’ясування загальних проблем семіотики, але спрямованою на потреби лінгвістики. Цю назву запропонував Фердинант де Соссюр, який розглядав мову як суспільне явище, пов’язавши наукову теорію вивчення мовлення зі соціальною психологією. Мислитель вбачав суть значень не в

окремих словах, а в складних системах відношень або структур. Семіологію він визначив як проміжну ланку між лінгвістикою та психологією, як науку про мову психології. Однак найбільше визнання йому принесла ідея про поділ феномена мови на абстрактну мовну систему (мову як структуровану систему знаків) та індивідуальні висловлювання, або власне мовлення (конкретне застосування абстрактної системи) [4].

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема дефініювання знака, виявлення природи процесів, що відбуваються в знакових системах, з давніх часів хвилювала зацікавлених дослідників. Основи семіотики як науки, що вивчає «способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем в людському суспільстві, природі або в самій людині» були закладені ще представниками античної та середньовічної філософської думки. Сучасні ж дослідники вважають, що семіотика є найрозвинутішою частиною нових системно-структурних досліджень, адже вона містить й широке поле спостереження за фактами, де розглядає в якості знакових систем і мовних явищ практично всі феномени культури.

Література

1. Лосев А. Ф. Терминологическая многозначность в существующих теориях знака и символа. *Знак. Символ. Миф*. Москва, МГУ, 1982: 682.

2. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Пер. с англ. А.Н. Савина. Дж. Локк. Собр. соч.: в 3-х т. Т. 1. Москва, Мысль, 1985: 78-582.

3. Ділі Дж. Основи семіотики. Перекл. з англ. та наук. ред. А. Карася. Львів, Арсенал, 2000: 232.

4. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Екатеринбург, Изд-во Урал. ун-та, 1999: 432.

Анастасія Кузьміна
студентка IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РОЛЬ РАЦІОНАЛІЗМУ НОВОГО ЧАСУ У ФОРМУВАННІ НОВИХ ФОРМ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Проблемне поле раціональності активно наповнюється ідеями, концептами і філософськими парадигмами з часів античності до сьогодення. Однак слід констатувати невизначеність, розмитість і розпорошеність проблеми в інших колах філософського дискурсу. У контексті драматичних викликів, що стоять перед людством та Україною, виникає питання про раціональні механізми соціальної взаємодії. Чи захищають постулати раціоналізму гуманістичні цінності? Наскільки відгукуються інтелектуальні аперцепції на спотворення моральних практик і світового порядку загалом? Раціоналізм Нового часу як важливий напрямок в історії філософії цікавить нас саме в такому аспекті. Він протиставлений ірраціоналізму, який не визнає пріоритету розуму у процесі пізнання. Але раціональність стає підґрунтям і надійним орієнтиром у прагненні суспільства до свободи і демократичного ладу.

Мета дослідження: визначити роль раціоналізму як філософського напрямку у сучасних гносеологічних та соціальних програмах.

Наша увага до історичної трансформації раціоналізму визначена актуальною філософською дискусією про змістовність і значення нової раціональності, про її уважне та поважне ставлення до альтернативних картин світу, що виникають в різних культурних та світоглядних традиціях і прагнуть надати інші, відмінні від наукових, уявлення про буття і ставлення до нього людини.

Крім рішення питання про природу і сутність, про загальну підставу світу і самої людини, питання про відношення духу і природи, свідомості і матерії, мислення і буття під кутом зору визначення, що з них є первинним, основне питання філософії має і іншу сторону – це гносеологічний аспект і виступає як питання про те, як відносяться наші думки про навколишній світ до самого цього світу. Це питання про співвідношення нашої свідомості й об'єктивної дійсності, питання про те, чи є ця свідомість результатом становлення людини, усвідомлення нею себе і світу свого буття, а тому

засобом орієнтації в цьому світі, або ж вона є тим початком, що, будучи втіленим із метою і реалізуючись у людській діяльності, визначає утримання самого світу. Це також і питання про те, чи спроможне наше мислення пізнавати дійсний світ, чи можемо ми в наших уявленнях про світ складати вірний відбиток дійсності як природної, так і соціальної. У такий спосіб питання про відношення духу до природи, свідомості до матерії, мислення до буття є основне питання філософії, тому що являє собою відповідь на питання про природу світу і людини в їхньому взаємозв'язку [1, с. 105].

Особливо варто підкреслити, що саме визначення основного питання філософії крізь призму раціоналізму випливає не з абстрактного співвіднесення буття і свідомості, а з діяльнісно-перетворюваного, тобто практичного відношення людини до дійсності. Багаторазово повторюваний, емпірично зафіксований факт, що людська діяльність є свідомою, цілеспрямованою, призвів до висновку про активну роль цілі в життєдіяльності людини, про те, що діяльність, що цілепокладає, є специфічним способом людського буття.

Неораціоналізм формується як результат ревізії раціоналізму. Він представлений в концепціях К. Поппера, Г. Башляра, Ф. Гонсета. Розвиток раціоналізму, а згодом і неораціоналізму був пов'язаний зі спробами вирішення внутрішніх протиріч цієї парадигми, а також реакцією на критику на її адресу з боку тих мислителів, які вважали претензії розуму на панування у всіх сферах дійсності, на роль універсальної підстави людської діяльності та історичного процесу безпідставними. Зокрема, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, С. К'єркегор вказали основні шляхи критики раціоналізму, згодом багаторазово проінтерпретовані філософами XX століття (екзистенціалізм, «філософія життя», інтуїтивізм, прагматизм, фрейдизм та неофрейдизм та інші). Вищезазначеними мислителями раціоналізм критикувався насамперед як світоглядна та методологічна установка, як модельний зразок організації суспільства. У зв'язку з цим піддалися критиці уявлення про людину як істоту раціональну par excellence, про розумну необхідність, що нібито спрямовує дію історичних законів, а також – про «здатність науки досягати істинного та об'єктивного знання».

Суспільні і антропологічні катастрофи сьогодення (світові війни, винищення народів, небезпека самознищення людства, забруднення навколишнього середовища) стали розглядатися як наслідки претензій раціоналізму на домінантну роль у світовій культурі, що трактуються як реалізація споконвічної людської звички до панування та влади. На думку

критиків, раціоналізм є «лише створена певною культурною традицією маска, за якою прихована глибоко ірраціональна людська природа» [2, с. 90].

Разом з тим, відповідаючи на критику, сучасний раціоналізм протиставляє їй низку контраргументів, що у сукупності є спробою утримати основні традиції європейської та світової культури. Так, наприклад, критичний раціоналізм акцентує увагу на здатності розуму долати будь-які помилки, на раціональності як основі демократичного, транспарентного, відкритого суспільства. «Причину суспільних катаклізмів слід бачити не в пороках раціоналізму, а, навпаки, в ірраціоналізмі, що неминуче настає, коли розум відступає від своїх позицій і втрачає активних прихильників. В свою чергу, неораціоналізм виступив за реформування раціоналізму на кшталт вимог сучасної науки і техніки; мета реформи – це реінтеграція раціонального мислення та культуротворчої активності людини. Деякі технократичні напрями у соціальній філософії пов'язані зі спробами створення нової парадигми раціоналізму, в якій принципи раціональності поєднуються з гуманістичними, релігійними та естетичними орієнтирами людської діяльності» [3, с. 103].

Проблема раціональності є основною в історії європейської філософії та культури, вона є головною в осмисленні чинників і суті процесів становлення європейської цивілізації. Її по праву відносять до постійних, «вічних» проблем філософського дискурсу і виокремлюють теоретичний, методологічний та емпіричний рівні. Сьогодення потребує відшукування нових форм раціональності. Раціоналізм Нового часу пропонує в цьому плані важливі і затребувані суспільством гносеологічні і соціально-філософські програми. Зокрема, завдяки теоретико-методологічному фундаменту, який уклали раціоналісти, просвітники висунули програму соціальних перетворень, концепт суспільного договору, що діє завдяки зусиллям людства на підставі принципів раціональності. Згодом ці процеси призвели до формування ідеології неораціоналізму.

Висновки. Проблема еволюції раціоналізму має не тільки пізнавальний, але і антропологічний, гуманістичний та ціннісний зміст. Роль раціоналізму Нового часу – у розчаклуванні світу, поданні знання як соціокультурних, політичних, економічних практик. Раціональність Просвітництва спирається на постулати наукового пізнання, технологій виробництва, параметри суспільного договору як аргументи на користь послідовного прогресу і вдосконалення людського життя, подолання різного роду проблем.

Література

1. Татаркевич В. Історія філософії. У 3 т. Т.2: Філософія Нового часу до 1830 року. Львів: Свічадо, 1999: 352 с.
2. Данильян О. Г. Філософія права. Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009: 208 с.
3. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Київ: Либідь, 2005: 576 с.

Олег Масюк
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету

ЗМІНА СТАВЛЕННЯ ДО ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ НАРИС

Стан жінки в українському суспільстві є унікальним проявом хвилеподібної незмінності буття, де розкривається складна історія нашого народу. Тут жінка завжди у центрі подій як першоджерело життя, його захисниця, а також організатор добробуту свого світу та країни в цілому. При цьому, незважаючи на таку всебічну присутність, їй доводиться постійно переконувати загал у своєму праві бути повноправною учасницею суспільного життя. Безумовно, відслідкувати всі перипетії боротьби жінок за свої права у даному форматі складно, але давайте спробуємо ретроспективно розставити основні акценти, які дадуть нам змогу побачити перспективу подальших наукових пошуків у цій сфері.

В рамках обраного дослідницького ракурсу для проведення аналізу були використані роботи Т. Грушевої, А. Рябчевської, А. Сєдєнкової [2], А. Квіт [3], С. Пахолків [4], М. Поповича [5], Ю. Стебкової [6], в яких фіксуються та розкриваються описи соціального становища жінки в історії та культурі нашого народу.

Метою цієї роботи є ретроспективний аналіз трансформації ролі жінки в українському суспільстві, орієнтований на пошук обрисів майбутнього гендерного балансу.

Доля українського жіноцтва доволі часто була неоднозначною, несправедливою, але завжди мала чіткий зв'язок з історією країни. Все це

зробило можливим становлення української жінки як повноправного суб'єкта суспільних відносин в Україні не тільки де-юре, але й де-факто.

Для визначення базової ролі жінки у суспільстві варто звернутись до аналізу традицій міфотворчості, в яких обґрунтовується організація подібної взаємодії у стародавніх слов'ян. М. Попович дає таку характеристику соціокультурній географії їх буття: «…верх – біле – луна – чоловік, середина – червоне – сонце – жінка. Ототожнення з низом – темне – зірки – діти, має семантику плодючості, народження, що не викликає проблем» [5, с. 83]. Тобто, життєвим корінням у слов'ян виступають не батьки, а діти. Жінка ж відображається у вигляді системної основи буття малої соціальної групи та забезпечує її належне функціонування.

Коли ж жінка стала відьмою та чаклункою? Дана соціальна та особиста її роль з'явилась разом із розповсюдженням ідеї гріхопадіння, що привело до релігійного обґрунтовування моделі гендерної ієрархії у соціальному просторі. Найбільш яскраво та відверто ця ідея ілюструється у однієї із старокримських легенд: «Золото і жінка – дві загибелі, котрі очікують на чоловіка, коли у справу втручається шайтан» [1, с. 490]. Так закріплення на землях теперішньої України монотеїзму сприяло формуванню соціально-побутового устрою, де жінка із центру родинного мікрокосмосу перетворюється на породження темряви, причину та провідника незрозумілого, потойбічного та містичного.

Погляд на жінку як носія надприродних здібностей став настільки стійким, що зустрічається і у двадцять першому столітті. Аналізуючи газетні оголошення у сфері нетрадиційної медицини, Ю. Стребкова зауважує: «Більшість оголошень містили жіночі фото самих спасительок (87%), частина з них зображувались з чоловіками вдягненими за православним каноном служителів або жінками у вбранні монахинь» [6, с. 51]. Себто, релігійні атрибути та стереотипи про чаклунські здібності жінок утворили строкате переплетіння ментальних візерунків у свідомості українців, що тільки посилило гендерну нерівність. Виключення з цього циклу звинувачень завжди робилось тільки для жінки-матері, що на довгі часи стало провідною її роллю в суспільстві.

Повертаючись до історії українського фемінізму, звернемо увагу на вагоме місце наших жінок у пізнанні навколишньої дійсності та організації соціального простору. Висвітлюючи становище української інтелігенції у Габсбурзькій Галичині, С. Пахолків стверджує: «Відколи у 1897 р. жінкам офіційно дозволили студіювати на філософських факультетах австрійських

університетів, кількість студенток цього факультету у Чернівцях постійно зростала» [4, с. 306]. Також, С. Пахолків наполягає, що одним із головних завдань українського жіночого руху на початку двадцятого століття у Габсбурзькій Галичині була організація дитячих садочків для допомоги матерям у господарських справах. Подібна практика жіночої взаємодопомоги у подальшому зробила можливим відновлення гендерного балансу в Україні.

Розквіт педагогічного фемінізму перервався з встановлення радянського режиму та появою нових вимог до українок, пов'язаних із індустріалізацією країни. Т. Грушева, А. Рябчевська, А. Сєдєнкова зауважують: «Жінки стали необхідним соціальним ресурсом для нових суспільних перетворень. Так, вже на 1-му Всеукраїнському з'їзді робітниць і селянок говорилось, що саме жінки стануть рушійною силою для побудови соціалізму» [2, с. 121]. Тобто, після марева модерністської свободи, жінка на додаток до гендерної ієрархії отримала ще й системну трудову повинність на рівні держави. Водночас, наявна гендерно-соціальна нерівність не витримала швидкої індустріалізації, а трудовий внесок українських жінок у суспільне життя став підґрунтям для активного розквіту жіночої емансипації наприкінці двадцятого століття у нашій країні.

Події після Революції Гідності поставили нові виклики перед нашою країною та українське жіноцтво не стояло осторонь. Аналізуючи відображення жінок в АТО у ЗМІ, А. Квіт виділяє три образа: «…жінка-воїн, турботлива рятівниця, революціонерка» [3, с. 46]. Сьогодні до цих ролей додалась ще й жінка-волонтерка, яка активно допомагає вимушеним переселенцям та нашім мужнім воїнам, що є також відданим служінням на благо батьківщини. До сказано варто додати, що природньої основою присутності жінок у сьогоднішніх подіях є бажання допомогти країні, бути тією самою основою буття як багато століть тому, щоб врятувати його можливість для майбутніх поколінь.

Висновки. Де і як би не змінювались жіночі ролі в історії України, жінка завжди залишається основою буття, його джерелом, рятівницею та організатором, незважаючи на періодичне гендерне розбалансування суспільних відносин. Звинувачення та утинки з боку деяких чоловіків, релігійних течій та політичних рухів знайшли своє відображення у ментальних візерунках суспільної свідомості, але й тут належний жіночий образ поступово відроджується та знов стає центром картини світу українського народу. Тобто, українським жінкам вдалось окреслити контури

гендерної рівноправності, утім суспільній свідомості ще потрібен час на її цілісне та гармонійне віддзеркалення.

Література

1. Бібліотека кримськотатарської літератури. Народна творчість казки, легенди, епоси / упоряд. С. Кандимова, Н. Умеров ; пер. укр. Д. Кононенка, В. Гуменюка. Львів: Світ, 2012: 640 с.

2. Грушева Т., Рябчевська А., Сєдєнкова А. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20-30-ті рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Випуск 47: 119-123.

3. Квіт А. Репрезентація жінок в АТО у засобах масової інформації. *«Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО.* Київ: Український жіночий фонд, 2016: 45-56.

4. Пахолків Св. Українська інтеліґенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / перек. з нім. Х. Николин. Львів: ЛА «Піраміда», 2014: 612 с.

5. Попович М. В. Світогляд давніх слов'ян. Київ: Наукова думка, 1985: 170 с.

6. Стебкова Ю. Гендерні аспекти міфологізації світогляду мешканців сучасної України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченко. Серія «Українознавство».* 2016. Вип. 1 (18): 51-53.

Віталій Матвєєв
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
віце-президент Міжнародної Академії культури безпеки,
екології та здоров'я

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ М. ГАЙДЕҐҐЕРА В АСПЕКТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОРІВНЯННІ З РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЮ ДУМКОЮ СХОДУ

Проблема становлення та формування особистості, розвитку її індивідуальних здібностей, її самореалізації є головною проблемою як для

філософії, так і психології, бо вона належить до «вічних» проблем людського буття. Але в європейській традиції, починаючи з Нового часу, проблема вдосконалення індивідуальних здібностей людини поступилася розвитку науково-технічного прогресу, і тільки на межі XX-XXI сторіч знову набула актуального звучання. Даний час характеризується руйнуванням звичного способу життя людей, зміною соціально-етичних норм поведінки, форм комунікації та взаємодії, стражданнями і загибеллю людей під час воєнних дій.

В розумінні шляхів розвитку особистості може відіграти позитивну роль переосмислення робіт класиків екзистенціалістської антропології, зокрема М. Гайдеґґера. Особливу цікавість його роботи викликають, на наш погляд, ще й тому, що там можна відшукати певний вплив східних релігійно-філософських систем, а зближення культур Сходу і Заходу є характерною рисою XX-XXI століть, особливо другої половини XX. І це не тільки особисті враження автора даних тез. Близькість Гайдеґґера до східної філософії, а саме до традицій даосизму і дзен-буддизму було наочно продемонстровано на симпозіумі в Гавайському університеті, присвяченому 80-річному ювілею Гайдеґґера. Підсумком його стало програмне дослідження «Гайдеґґер та східна думка» [1]. На дану тему також є в наявності відповідні публікації [2; 3].

Автор даних тез ставить собі за мету виділити головні аспекти самореалізації особистості в концепції даного філософа і для більш кращого розуміння його позиції і термінології провести відповідні паралелі зі східною релігійно-філософською думкою.

У роботі «Буття і час» даний філософ позначає буття людини як «Dasein» – буття свідомості, що означає розуміння Буття у всій його повноті та справжності, тобто нерозривній глибинній єдності суб'єкта і об'єкта. Фактично М. Гайдеґґер пропонує відхід від традиційного тлумачення німецького поняття «Dasein», яке зазвичай трактують як «тут-буття, ось-буття» або «буття взагалі».

На відміну від інших екзистенціалістів, у яких з екзистенцією пов'язується повнота емоційних переживань, які й дають відчуття буття, у Гайдеґґера екзистенція це – апріорні онтологічні структури – «екзистенціали».

Подібну ідею ми зустрічаємо в індійській релігійно-філософській думці. Зазначимо, що в Упанішадах домінує проблема першопричини буття, пояснюється походження всіх явищ природи. Панівне місце в Упанішадах

займають вчення, що вважають першопричиною і першоосновою буття, духовне начало – ***Брахман,*** або А***тман***. Терміни Брахман і Атман вживаються звичайно як синоніми, хоча Брахман частіше використовується для означення бога, всюдисущого духу, а атман – душі. Починаючи з Упанішад, Брахман і Атман стають центральними поняттями всієї індійської філософії, насамперед – ***веданти***.

Пізнання і набуття знань поділяються в Упанішадах на два рівні: нижчий і вищий. Вважається, що на нижчому рівні можна пізнавати тільки оточуючу дійсність. Це знання не може бути істинним, бо воно за своїм змістом є фрагментарним, не повним. Вище – пізнання істини, тобто духовного Абсолюту, це сприйняття буття в його цілісності. Осягнути його можна тільки з допомогою містичної інтуїції. Саме вище знання дає відчуття повноти буття і навіть владу над світом.

Паралельно цьому твердженню, за Гайдеґґером, такі галузі знання як етика, політика, література історія можуть давати лише поверхове знання про Dasein, а не його сутність. Онтологія ж повинна розглядати, в першу чергу, суть самого буття, його апріорні структури.

В концепції Гайдеґґера явно проглядається головна ідея, що полягає у прагненні повернути людині людяність, тобто її власну сутність і значущість. Подібну ідею ми зустрічаємо в індуїзмі. З'єднання індивідуальної душі «атмана» з Брахманом-абсолютом приводить не лише до самореалізації особистості, але й богореалізації, оскільки людина реалізує свої богоподібні якості (сат, чит, ананда – вічність, знання і блаженство) виходячи з того, що Атман тотожний Брахману. Але, щоб досягти цієї тотожності, людська душа повинна звільнитися з-під влади матеріального світу (майї). Відповідно до цього Гайдеґґер вважає, що екзистенція може бути властива лише людському способу «буття». Виходячи з цього, екзистенція визначає сутність людини.

Важливе місце у гайдеґґерівській концепції людини займає розрізнення справжнього і не-справжнього існування. Не-справжнє існування у М. Гайдеґґера позначається невизначеним займенником «Man». «Man» – це влада оточуючого середовища над людиною. «Man» здійснює руйнівний вплив на особистість, придушуючи волю індивіда та нівелюючи його індивідуальні особливості, заважаючи людині самореалізуватися. «Man» – це така форма існування, в якій людина пасивно пристосовується до середовища, втрачаючи свою особисту індивідуальність. З погляду Гайдеґґера, «Man» протистоїть екзистенції, індивідууму, пригнічуючи особистість.

Подібний зміст ілюзорного людського існування розкривається й в індуїзмі через поняття «майя» – «ілюзія», «ілюзорна діяльність», тобто спосіб життя людини, що не знайшла свій шлях духовного розвитку. Істинна ж людина, як і в індуїзмі, та і за Гайдеґґером, бере на себе відповідальність за своє існування, виходить з-під влади умовностей оточуючого світу, не мислить категоріями, що нав'язуються їй іншими людьми.

Структуру буття у її цілісності Гайдеґґер позначає як «турботу». При цьому філософ прагне демаркувати феномен турботи таких близьких їй понять, як воля, прагнення, потяг, бажання, вважаючи, що турбота є онтологічною цілісністю, яка розглядається безвідносно до будь-кого об'єкта, передуючи йому. Деякі автори, наприклад, Т.П. Ліфінцева, розуміють, що «турбота» – це, швидше «занепокоєність», чи якась онтологічна «неврівноваженість», «нерівність собі», «буття-вперед-себе», онтологічна безосновність [4].

На наш же погляд, термін «турбота» близький до терміну «карма» в індуїзмі, який включає в себе будь-яку діяльність – матеріальну чи духовну. У роботі «Буття та час» Гайдеґґер доводить, що вирішення онтологічної проблеми слід шукати не у сфері соціальних або суб’єкт-суб’єктних відносин взаємодії, а у сфері відносин зі світом.

У Гайдеґґера йдеться про деякі загальні універсальні умови можливості екзистенції для досягнення «Dasein», і в цьому він бачить вищий сенс буття, так само як в індуїзмі вищий сенс буття є поєднання з Брахманом, а в даосизмі – поєднання з Дао.

Це веде до трансценденції суб’єкта, виходу за межі самого себе, переходу до онтологічної самодостатності, що відбувається через екстаз, так само як йог в стані самадхі (трансу) відчуває свою єдність з Вищим Буттям.

Саме екзистенція, тобто можливість перевершувати себе, і дозволяє вирішувати питання сенсу буття.

Якщо в індійських релігійно-філософських системах (до речі, з шести даршан лише одна з них – чарвака-локаята не застосовувала йогу для пізнання вищих істин) потрібно було витрачати роки навчання для освоєння йогічної практики, то М. Гайдеґґер віддає перевагу дещо іншому шляху.

«Справжнє існування», за Гайдеґґером, можна усвідомити лише «перед лицем смерті» в так званих прикордонних ситуаціях. Людина вириває за межі справжнього існування, відчувши «екзистенційний страх», який є страхом не знайти свого вищого призначення, заради якого людина готова пожертвувати всіма благами і навіть своїм життям. Страх – основне відчуття

людського буття – постає тут як засіб звернення до свого Я, оскільки «вириває нас з-під влади Man, ізолює від інших, надаючи нас самим собі та оголюючи правду про нашу самотність». Але саме тоді Dasein відкривається у своїй унікальності і неосяжній повноті, дає безмежне відчуття свободи

В індійській релігійно-філософській думці поняття Брахман трактується як «ніргуна» (безякісний, оскільки його не можна виразити у фігурах логіки, так само й істинно суще визначається у Гайдеґґера апофатично). Свідомість осягає «ніщо», що є основою буття, оскільки володіє незбагненним потенціалом і, звільнюючи людину від буденності, надає їй новий сенс існування. «Без вихідної відкритості Ніщо, – зауважує Гайдеґґер, – немає жодної самості та жодної свободи...». Таким чином, подібно до індійської релігійно-філософської думки, самореалізацію особистості М. Гайдеґґер вбачає не в соціумі, а в поєднанні з Вищою Реальністю.

Література

1. Heidegger and Asian Thought. Ed. by Graham Parkes. Honolulu. 1987.

2. Торчинов Е.А., Корнеев М.Я. Хайдеггер и восточная философия: поиски взаимодополнительности культур. СПб., 2001.

3. Фалёв Е.В Герменевтика М. Хайдеггера. и индийская философия *Вестн. Моск. ун-та.* Сер. 7. Философия. 2014. № 5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/germenevtika-m-haydeggera-i-indiyskaya-filosofiya/viewer.

4. Лифинцева Т.П. “Забота” Хайдеггера, “бытие-для-себя” Сартра и буддийская духкха: онтология негативности // *Вопросы философии*. 2015. № 7: 184-203. URL: https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/72kxh7118z/156968338.pdf

Людмила Овсянкіна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

Тетяна Купрій
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

КАЯТТЯ ЯК ЦІННІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ПОВОЄННОГО НІМЕЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Цінність, як базова філософська категорія, виступає важливим феноменом людського буття, що спрямовує діяльність та визначає вчинки індивіда у будь-яку епоху. У її проявах умовно можна розрізняти суб'єктивні та об'єктивні моменти. Суб'єктивний момент відображається в тому, що людина, яка сприймає цінність, відчуває певні почуття, викликані нею. Відповідно, об'єктивним моментом стає сама цінність, яка викликає ці почуття. Без внутрішнього суб'єктивного переживання цінність осягнути неможливо. Каяття суб'єкта щодо зробленого – це тривале болісне світопереживання, сформоване через усвідомлення власних не використаних можливостей вчинити добро й відповідальності за навмисні вчинки, у яких він відчуває себе винним. В основі почуття провини лежить розбіжність між людиною та її поведінкою із тим, якою вона повинна бути згідно сподівань інших.

У повоєнному німецькому суспільстві тривалий час була відсутня солідарність щодо основного питання: ставлення до нацистського минулого. Не багато німців вважало, що вони несуть т.з. моральну відповідальність за розв'язання війни, хоча почуття ганьби пережила більшість з них. І ця більшість суспільства вважала за краще взагалі відмовитися від німецької ідентичності та знецінити усі високі досягнення власної культури. Саме тому патріотичні почуття серед німців не були поширені майже до 2000-х рр. Важливим також став і той факт, що в країні сформувалося не одне нове повоєнне покоління. Молоді люди були вільні від свідомості власної,

персональної провини, а отже – і каяття, і ця свобода дозволяла їм обговорювати складні питання, досить часто – у формі протистояння, конфронтації із старшим поколінням [8, с.196].

На жаль, повного усвідомлення тотального злочинного характеру націонал-соціалізму не відбулося. У свідомості більшості німців панувала думка про те, що все, що відбувається – це просто суд переможців над переможеними. Як зазначає професор історії Йенського університету Н. Фрай, «всі інші процеси (за винятком трибуналу над головними звинуваченими в Нюрнберзі) натрапляли із самого початку на реакції ворожості та протесту». Злочини Третього рейху в суспільній свідомості порівнювалися із збитками, нанесеними німецьким містам бомбардуваннями союзників, а визнання масових націонал-соціалістичних організацій злочинними сприймалося як огульне колективне звинувачення всього народу [7, с.79].

У часи замовчування, коли прийнятним був стан співчуття до самих себе і самовиправдовування, лише деякі визнавали свою відповідальність за усі жахи нацистського режиму. Такі суспільно-значущі фігури та політики, як філософ Карл Ясперс, протестантські пастори Мартін Німеллер та Карл Барт і психолог Карл Юнг, вперше започаткували обговорення проблем щодо колективної провини й колективного сорому, спільної колективної відповідальності німецького народу за Голокост, маючи на увазі необхідність визнання своєї провини та обов'язок її спокути.

Громадська думка Німеччини після війни засвідчувала дві кардинально відмінні позиції. З одного боку, поразка у війні сприймалася як принизлива капітуляція, придушення німецьких культурних та політичних прагнень. Активним прихильником цієї точки зору був філософ Мартін Гайдеггер. З іншого боку, звільнення Німеччини за допомогою союзників розглядалося як можливість духовного оновлення та політичного відродження. Цієї думки дотримувався Карл Ясперс. Саме він став на чолі суспільно-політичної дискусії, націленої на вироблення єдиного підходу щодо тоталітарного минулого та способів його подолання.

Найпослідовнішого прихильника очищення нації через визнання своєї провини, К. Ясперса, називали «Вчителем Німеччини», «символом часів і оцінок, що змінилися». У своїх лекціях та філософських працях він відстоював ідеї покаяння, упокорювання та відповідальності за вчинене нацистами. Далеко не всі німці зважилися б у той час відкрито підтримувати непопулярну окупаційну політику союзників та необхідність величезних

репарацій і депортацій. «За моєю спиною люди обмовляють мене: комуністи називають мене відчайдушним прихильником націонал-соціалізму; націоналісти – зрадником своєї країни і, за словами письменника Карла Шмітта [9, с.101], – в ініціації офіційно санкціонованої союзниками культури провини», – описував власну позицію К. Ясперс. У секретній доповіді капітан американської контррозвідки Деніел Пенхем описав, яким чином виступ К. Ясперса був зустрінутий в університетській аудиторії у лютому 1946 року: «Протягом лекції професора Ясперса студенти починали обсміювати, човгати ногами по підлозі при згадці демократії, у зв'язку з духовною ситуацією Німеччини, що не могло залишитися непоміченим для всіх сторін» [5, с.87].

На думку К. Ясперса, «проблема провини» з філософської точки зору вимагає глибинного духовно-морального переосмислення та аналізу, усвідомлення, пов'язаного не тільки з фізичним покаранням за злочини, але й із внутрішнім оновленням людини. У публічних лекціях на тему «Чи є німецький народ винний?» і в книзі «Питання про провину» [5] він обстоював ідею про те, що формування самосвідомості німецької нації виявилося відповіддю на кризу ідентичності в перші повоєнні роки. «Провина – це не те, як вважають інші, провина – це те, що самі німці повинні визнати. Проте люди не хочуть чути про провину, про минуле, їх не турбує світова історія. Вони хочуть просто перестати страждати, хочуть вирватися з злиденності, хочуть жити, а не розмірковувати» [6, с.37].

У той же час справжнє особисте усвідомлення морально-етичної та метафізичної відповідальності відкриває можливості для успішного відродження суспільства. З моральної провини народжується усвідомлення, а з нього – каяття та оновлення. І цей, здавалося б, суто внутрішній процес приводить до реальних змін у зовнішньому світі. Метафізична провина, на його думку, дозволяє змінити самосвідомість народу та побачити ті небезпечні риси нації, що приховані у її колективному несвідомому.

К. Ясперс розвиває думку, викладену в «Духовній ситуації часу», пов'язуючи причини катастрофи, що вибухнула, з духовною «*кризою людства*», «*втратою і трансформацією всілякої віри*». Звертаючись до Німеччини, К. Ясперс ставить питання про провину німців і прагне піддати долю свого народу «історичному, а, отже, і етичному самоаналізу». Даний процес повинен відбутися, перш за все, через ту обставину, що вся німецька нація опинилася на межі (*Grenzsituation*). «Війна стала тією прикордонною ситуацією, в якій все кінцеве – ілюзії, пристрасті, військові битви обернулося

в тлінне, і німецький народ опинився сам на сам перед обличчям нескінченності. У цих складних обставинах ключовим моментом стало визнання та усвідомлення своєї власної провини». Конформістську позицію аргументу «Час був таким!» характеризують наступні слова К. Ясперса: «Людина терпить політичну реальність як щось чуже, вона прагне перехитрити її заради своїх особистих вигід або живе в сліпому захопленні самопожертви». Філософ переконаний, що питання каяття – життєво важливе питання для німецької душі. «Те, що переможці нас засудили, – політичний факт, який має значні наслідки для нашого життя, але це не допомагає нам у вирішальному питанні, в нашому внутрішньому духовному відродженні». З цієї позиції випливає розуміння заперечення К. Ясперсом тези про «колективну провину» німецького народу і натомість визнання «колективної відповідальності», скоріше політичної відповідальності за вчинені злочини [3].

Аналізуючи суспільний клімат в повоєнній Німеччині сучасник К. Ясперса, всесвітньовідомий німецький психіатр Карл Густав Юнг підкреслював важливість визнання колективної провини для успіху в особистій психотерапії: «Всі вони, свідомо чи несвідомо, активно чи пасивно, причетні до жахів; вони нічого не знали про те, що відбувалося, і в той же час знали. Сьогодні німці подібні до п’яної людини, яка прокидається під ранок з похмілля. Вони не знають, що вони робили, і не хочуть знати. Існує лише одне відчуття безмежного нещастя. Вони зроблять судорожні зусилля виправдатися перед обличчям звинувачень і ненависті навколишнього світу, але це буде невірний шлях. Спокутування, як я вже зазначав, лежить тільки в повному визнанні своєї провини» [4].

Зокрема, Карл Юнг визначав головну проблему військових європейських націй – відсутність совісті. Те, що відбулося з німцями, – це хвороба, і хворі німці всі та відразу в рівній мірі незалежно від політичних пристрастей, ставлення до Гітлера і членству в НСДАП, мають це визнати. Якщо нація хоче вилікуватися, – вона мусить визнати свою провину. Психіатр наголошував: «Будь-яка нація, котра повірить у свою непогрішність, стане здобиччю, та інші стануть жертвою одержимості, якщо в своїй огиді до німецької провини забудуть про власну недосконалість».

Філософ-екзистенціаліст Мартін Гайдеггер (опонент К. Ясперса), всі 12 років правління Гітлера був членом НСДАП і до провини німецького народу в цілому та зокрема мав інші підходи. Як резонно помітив М. Гайдеггер, можна бути винним, і не зробивши особисто нічого поганого:

«…людина може мати провину перед іншим, сама не будучи в тому винною. Хтось інший може у іншого «для мене» «зробити борги». Переможці повели німців до самознищення, а німці охоче пішли за ними. Під самознищенням мається на увазі добровільний (під керівництвом переможців) рух німців проти своєї власної, споконвічної суті. Вважаючи, «…що зрада німцями своєї суті, відмова від своєї долі – це незмірно більш жахлива «колективна провина», ніж та, яку несуть німці за «жахи газових камер» та інші публічно названі «злочини», і що вже зараз німецький народ і країна є одним єдиним концтабором» [2, с.327]. Саме ці погляди й розкривають розуміння філософом невизнання соціальної реальності і каяття за свої свідомі чи несвідомі вчинки.

Пізніше з усвідомлення відповідальності за спадкоємність і розриви в культурі та суспільстві народився концепт «опрацьовування минулого». Подолання минулого спрямоване на переоцінку свого історичного минулого, пов'язаного з диктаторськими методами правління, і формування ставлення до нього. Як писав Т. Адорно, «прояснення події повинне протидіяти забуттю, яке дуже легко з'єднується з виправданням забутого» [1, с.43]. Відносно подолання антисемітизму, як складової нацистської ідеології, він підкреслював: «У тій мірі, в якій ми бажаємо боротися з ним усередині суб'єктів, не варто багато очікувати від посилання на факти, які часто нейтралізуються, окреслюючи їх виключеннями. Скоріше за все, предметом аргументації необхідно робити самих суб'єктів, до яких ми звертаємося, посилюючи їх самовпевненість і тим самим їх «Я». До їх свідомості слід довести механізми, що формують в них расові заборони».

Таким чином, тон німецьких філософів багато в чому перегукувався з політикою влади щодо «подолання минулого», яка прагнула відокремити групу злочинців від численних «супутників» режиму, до сумління та совісті яких зверталися авторитети нації, і визначення за їх інтерпретацією символічної конгруентності німецької «жертви». Подолання нацистського минулого у визнанні провини та каяття, – це процес, а не результат.

Чи стане історичний досвід Німеччини щодо каяття у власних злочинах проти людства прикладом для сучасних країн-агресорів, покаже лише час. Адже на сьогоднішньому етапі важливим стимулом до таких глибинних процесів переосмислення власних вчинків має стати лише наявність високого рівня самосвідомості, притаманного людству нової духовної формації, та глобального цивілізаційного мислення, що обумовлює стратегію збереження життя на Землі.

Література

1. Adorno T. Chto znachy`t «prorabotka proshlogo?». Intactstock. 2005. 2-3. (40-41). URL: http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html.
2. Heideger M. *Sbornik statey*. Dorofeeva D.U. (Ed). Sankt-Peperburg: Izdatelstvo RHGI, 2004.
3. Rulynskyj V.V. Karl Yaspers: «Problema vyny» v nemeczkom soznanyy posle Vtoroj myrovoj vojny. *Remember*. Vols. V. 2016: 273-280. URL: https://histrf.ru/uploads/media/default/0001/36/bc133f50b6eae4bd316 de8452efa29235982135e.pdf.
4. Yung K.-G. Otryvky yz yntervyuot 11 maya 1945 goda «Werden die Seelen Friedenfinden?» *Die Weltwoch*. 1945 URL: http://www.psychologies.ru/self-knowledge/smysl-zhizni/karl-gustav-yung-poslevoennyie-psihicheskie-problemyi-germanii.
5. Yaspers K. Vopros o vynovnosty. Moskow: Progress, 1999.
6. Yaspers K. Smysl i naznachenye istoryy. Duhovnaya sytuacyya vremeny. Moskow: Politizdat, 1991.
7. Franck D. *Jahreunseres Lebens Reinbekbei Hamburg.* Rowohlt: TaschenbuchVerlagGmbH, 1983.
8. Kuprii T., Ovsiankina L., Panasiuk L. Ethical-political constructs of «collective misconduct» and «collective responsibility»: experience of post-National Socialistic Germany. *The Actual Problemsof the World Today*: Monograph. London: SciemcePublishing, 2019.
9. Schmitt C. “Ex Cativitate Salus”: Erfahrungender Zeit 1945/47. 45/47. Köln: Greven, 1950.

Марина Пашанова
студентка ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ КАМЮ І САРТРА

Екзистенціалізм – це напрямок у філософії, головним предметом вивчення якого є людина, її проблеми та існування у навколишньому світі. Не випадково, що найбільше екзистенціалізм розвивався у першу половину ХХ ст. – період приходу до влади фашизму та Першої і Другої Світової війни.

Саме ця філософія акцентувала увагу на кризових подіях у людстві та намагалася подивитися на людину в умовах складних історичних обставин.

Історичні події показали непостійність, кінцевість людського існування, тому екзистенціалізм вважає, що щоб пізнати істинну природу людини, ми повинні усвідомити нашу смертність і недосконалість. Для представників цієї течії найважливішими були питання свободи, вибору, відповідальності, сутності, смислу існування, самогубства та ставлення до смерті. Екзистенціалізм мав декілька періодів, і одним з найяскравіших є французький у першій половині ХХ ст., представниками якого вважають Жана-Поля Сартра та Альбера Камю.

Основою екзистенціалізму Сартра є його «філософія свободи». За Сартром, свобода людини не може бути позбавлена ніякими об'єктивними причинами. Вона завжди залишається з нею, адже проявляється свобода не у виборі якихсь реальних можливостей, а у ставленні до конкретної ситуації. Тобто індивід може примиритися зі своєю залежністю від навколишнього світу, і при цьому бути вільним, повстаючи проти неї. Зрештою, свобода проявляється не у зміні об'єктивного світу, а в зміні свого ставлення до нього. Через приреченість людини до свободи, її мораль не знає законів. Звідси індивід бере на себе величезну відповідальність не тільки за свої вчинки, а і за все людство.

Праця Сартра «Буття і ніщо» проголошує одне з найважливіших постулатів екзистенціалізму – існування людини первинне щодо його сутності. Кожну необдуману й обдуману реакцію особистості на навколишнє середовище ми звикли називати рисою характеру. Сартрівський екзистенціалізм – це в основному твердження, що ці моделі поведінки є результатом набору проектів, які переслідує індивід. Тобто характер людини, її риси, такі як чесність і нечесність, сміливість і боягузтво, доброта і підлість і так далі, вкорінені в проєктах, які вона прийняла і які вона може змінити [1, с.13] Філософ вважає, що ми часто намагаємося уникнути свою справжню структуру існування, адже це допомагає нам втекти від відповідальності за свої вчинки.

Альбер Камю заперечував свою приналежність до течії екзистенціалізму, називаючи його «філософським самогубством», він навіть і філософом себе не вважав. Але своїм світоглядом він все ж таки вдавався до основних проблем цієї філософії, і при цьому сприяв їх поширенню серед інтелігенції. У творчості Камю проглядаються основні мотиви – абсурду, смерті, самотності, відчаю людини. Абсурд і бунт – це ключові поняття в

його філософії, які він вважає інтелектуально узгодженими, що означає, що вони допускають достатню ступінь аналітичного аналізу, і, крім того, що вони взаємно залежать один від одного. Згідно з Камю, абсурд не має переродитися в моральний нігілізм, він повинен реабілітувати себе у світлі повстання, і що якщо повстання не переростає в режим тиранії і гноблення, воно повинно залишатися свідомим щодо його походження з абсурдної передумови [2, с.7].

На думку Камю, людина шукає сенс у світі, в людському житті та історії, який би обґрунтував і підтримував її ідеали та цінності. Людина хоче бути впевненою, що реальність – це зрозумілий процес, що містить об'єктивний моральний порядок. Зрештою світ відкривається для прозорої людини, як без певної мети чи сенсу. Світ не є раціональним. Звідси виникає відчуття абсурду. Поставивши і прийнявши абсурд як факт, Камю швидко ставить, на його думку, найважливіше і нагальне філософське питання: чи варте життя, щоб його жити? Чи точніше, якщо людське існування керується абсурдом, то чи диктує абсурд нам яким чином реагувати? Хоча може здатися, що абсурдність життя є достатньою підставою вважати його негідним зусиль, з іншого боку, якщо припустити, що в смерті так само мало ідеальної узгодженості, як і в житті, немає чіткого вибору між ними. Самогубство не є тією дією, яку рекомендує Камю. Він вважає, що акт самогубства означає погодження з абсурдом, капітуляцію перед ним. Тоді як людська гордість і велич виявляється не в капітуляції і ескапізмі, запропонованими деякими філософами, а в тому, щоб жити з усвідомленням абсурду, поставати проти нього і жити якомога повніше і яскравіше [3, с.393].

Отже, екзистенціальна філософія намагається розглянути не об'єктивний світ, а світ усередині людини, її природу. Коли людство опинилось серед кризових історичних подій, де основними можливостями було загинути або вижити, екзистенціалізм намагався обґрунтувати сутність та свободу людини для подолання відчаю і страху.

Література

1. Webber Jonathan. The Existentialism of Jean-Paul Sartre. New York: Routledge, 2009: 184 p.

2. Foley John. Albert Camus: From the Absurd to Revolt. New York: Routledge, 2014: 254 p.

3. Frederick Copleston S.J. A History of Philosophy. Vol. IX. Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus, and Levi-Strauss. New York: Doubleday, 1994: 480 p.

Дмитро Пелагін
студент ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕЛІГІЯ І МЕТАФІЗИКА В ІНТЕГРАЛЬНОМУ ТРАДИЦІОНАЛІЗМІ РЕНЕ ГЕНОНА

Рене Генон вважається засновником інтегрального традиціоналізму – течії, яка характеризується критичною інтерпретацією різноманітних феноменів соціальної реальності з помітною апеляцією до домодерної інтелектуальної спадщини. В центрі уваги Генона – Початкова Традиція з її позитивним максимумом і джерелом суспільних структур. Історичний процес представляє регресивний спад до позитивного мінімуму, що передбачає профанізацію і занепад Традиції, завершальним етапом якого є феномен сучасності.

Мета цієї роботи полягає у з'ясуванні взаємовідносин релігії і метафізики в межах інтегрального традиціоналізму Рене Генона.

Інтелектуальність, яку не можна ототожнювати з раціональністю, – невід'ємний елемент «традиційного» типу мислення, який впливає на світогляд, особливості розуміння та здійснення речей метафізичного порядку. Р. Генон чітко розрізняв європоцентристську раціональність з інтелектуальною традицією Сходу. Традиція має своєю ознакою свідому залежність від доктрини, яка повністю належить інтелектуальному порядку. Традицію Генон пояснює, звертаючись до етимологічного значення латинського слова «traditio» (передання), що дозволяє розуміти це поняття в його широкому сенсі, незалежно від характеру здійснення передачі знань, письмового чи усного. Традиція з великої букви як концепт виражає аутентичний зміст будь-якої конкретної ортодоксальної традиції, яка походить з єдиного джерела та має безумовну цінність, тоді як кожна конкретна традиція має цінність тією мірою, якою вона відповідає культурному та інтелектуальному коду певної цивілізацій. Тому, це поняття

виключає традиції в їхньому консервативному сенсі (напр., національні традиції), які автором інтерпретуються як звичка.

Східні цивілізації, включаючи ісламську, індуїстську, буддистсько-конфуціанську, базуються на фундаменті власних традицій, які є лише індивідуальними маніфестаціями єдиного джерела, асимільованого відповідно до якостей мислення окремих народів. Відповідно, традиційне вчення може виражатися у формі релігії або чистої метафізики.

Обидва поняття, як їх інтерпретує Р. Генон, дозволяють провести демаркацію чистої метафізики, релігії, філософії та теології. Сам факт прикріплення традиції до єдиної основи знімає догматизм, програмне закріплення за однією традицією статусу всезагальної нормативності, оскільки кожна справжня традиція володіє лише часткою репрезентативності універсальних принципів метафізики.

Формою сентиментальної модифікації метафізичної доктрини є *релігія*. Р. Генон наводить визначальні ознаки поняття релігії, які значно звужують його обсяг та дозволяють виключити низку східних традицій, які французький мислитель інтерпретує як метафізичні. До складу поняття релігії входить наявність віровчення, етичного закону та культу. Генон піддає семантичній ревізії часто вживаного в сучасних йому соціологічних працях латинського терміну religio, звертаючись до його етимологічного значення як зв'язку, який може трактуватися двояко: як зв'язок з вищим принципом та як зв'язок колективний.

Порівнюючи греко-римський період з християнським, Генон вказує на семантичну розбіжність в застосуванні цього терміну до традицій двох європейських цивілізаціях. В першому випадку, релігія меншою мірою була прикріплена до доктрини, а в більшій, через втрату культовими формами свого символічного призначення виражати принципи метафізичного порядку, вони почали відігравати функцію соціального інституту. Але, на відміну від китайської цивілізації, де дві традиції: інтелектуальна та соціальна існували паралельно і мали визначені межі, греко-римська релігія є результатом інволюції та втрати інтелектуальної інспірації в традиційних символах, які, втім, були збережені в окремих езотеричних школах. В авраамічних традиціях навпаки, соціальна сторона є лише похідним елементом віровчення.

Релігія ґрунтується на вірі, яка є сентиментальною основою традиції, що інколи провокує протиріччя між її зовнішньою формою та внутрішньою. Сентиментальна сторона доктрини, якою є догма, повною мірою визначає її суспільну або етичну сторону. Розпадання релігії як традиції, на думку

Генона, провокується відчуженням її вторинних елементів від догми, які стають самодостатніми. Прикладом цього розкладання є протестантські теології. Однак, наприклад, в ісламі шаріат ще залишається залежною від догми формою соціального законодавства. Третя складова релігії – культ, є аналогом ритуалу, який синтезує в собі дві функції – суспільну з однієї сторони та символічну з іншої. Варто зазначити, що релігією, з поправкою на європейський смисл цього терміну, також не є буддизм. Отже, як ми бачимо, вживання Р. Геноном терміну релігія обмежене лише авраамічними традиціями, які ґрунтується переважно на вірі.

Метафізика тлумачиться Геноном як те, що знаходиться поза межами природного пізнання. Об'єктом метафізики є універсальні принципи, які є абсолютним та необмеженими. Метафізичні істини неможливо вичерпно виразити в категоріях, оскільки вони є недефінітними. Жодне поняття та судження не передає повний зміст трансраціонального метафізичного об'єкта. Тому метафізикою не може бути система, але абсолютне знання про абсолют, як вищої ступені реального. Власне, Генон актуалізує давнє, докантівське уявлення про архе як онтологічний центр, фундамент якого закладений поза межами Буття, як проявленої сторони Небуття. Оскільки всі трансцендентні принципи лежать поза межами фізики, мають універсальну природу, то їхнє пізнання не може включати досвідну інстанцію. Для Генона характерне розмежування предметної та трансдискурсивної області знань, яка є сферою специфічної інтелектуальної практики.

Важливою рисою всіх метафізичних принципів є їхня сталість в часі, що забезпечує їх перманентною основою. До дискретних, обмежених простором, логічним чи образним вираженням належить лише зовнішня форма доступна пізнанню, але об'єкт метафізики завжди однаковий. Тут ми підходимо до поляризації понять універсального та індивідуального, які, однак, не знаходиться у відношенні дихотомії, адже будь-який індивідуальний об'єкт може включатися в області метафізики. Відмінність полягає лише в оптиці з однієї сторони індивідуальної, а з іншої – абсолютної.

Таке протиставлення визначає епістемологічне поле, що дозволяє розмежувати область метафізики та області філософії, релігії, науки. Усі форми знань систематизуються у ієрархічно-горизонтальній моделі, в залежності від свого предмета. Метафізичне пізнання може здійснюватися шляхом трансгресії, на надраціональному рівні, в якому знімаються окресленні індивідуальні межі, а суб'єкт повною мірою ототожнюється з об'єктом. Це ототожнення забезпечується завдяки інтелектуальній інтуїції.

Трансдискурсивний характер метафізики передбачає повну впевненість в істинності свого об'єкту. Це можна охарактеризувати як інтелектуальний вакуум, абсолютно істинний та самототожній, не суперечить самому собі та не може бути оскаржений жодним логічним виразом. На такому рівні вибудовується інтерпретаційна модель генонівського дискурсу, наскільки її можна такою вважати лише дескриптивно. Французький мислитель, виклавши фундаментальні принципи Традиції, формулював свій дискурс з позиції універсалізму, надаючи йому значення не індивідуального, але всезагального, профетичного, «від імені Традиції».

Метафізика – це знання абсолютного та універсального; кожне індивідуальне явище можна розглянути через оптику метафізики, або визнати предметною областю спеціальної наукової точки зору. Індивідуальне не може містити абсолютне як свою частину та не може виводити його з себе. Цими положеннями Р. Генон тематизує власну критику філософії як дисципліни. Він наполягає, що на Заході філософія прагнула з’єднати метафізику із дискурсивним знанням в рамках цілісної філософської системи. Метафізика репрезентується у філософських системах неповною та вузькою, у зв’язку з чим історія інтелектуальності європейської думки для Генона вичерпується Арістотелем, неоплатоніками та схоластами.

Щодо сучасної Генону філософії, то вона мало чим відрізняється від інших наук як раціональна дисципліна. Відмінність між ними полягає в тому, що відокремившись від філософських дисциплін, спеціальні науки обмежилися конкретним предметним полем, тоді як деякі філософії прагнуть узагальнити, замкнути знання у власній системі та обґрунтувати їх принципами, яким надають всезагального, або метафізичного значення. Оскільки такі надбудови є довільними та обмеженими точкою зору певного автора, то Генон їх називає псевдометафізичними. На його думку, псевдометафізичним було вчення Декарта, для якого метафізика була лише вступом до його фізики. Ця тенденція до індивідуалізації призводить до виникнення обмежених та закритих філософських систем, які часто розвивають гіпотезу конкретного автора. Якщо в античні часи під філософією розумілося все знання, яке визнавалося неможливим ще Сократом, то згодом лише як все знання в межах певної системи, як це розумів, наприклад, Гегель. Однак, будь-яка система може імпліцитно містити репрезентативну частку чистої метафізики. Вслід за Ляйбніцем, Р. Генон повторює, що будь-яка система вірна в тому, що вона стверджує та хибна в тому, що заперечує. Це, не означає еклектизму, але кожна система

може бути вірною тоді, наскільки вона відкрита для менш обмеженого самою системою розуміння свого об'єкта.

Отже, дві протилежні філософські системи відносно одне одного можуть бути одночасно хибними та істинними Цей погляд відповідає принципу сумісності філософських світоглядів, яку вперше запропонував Вільгельм Дільтей. Проте Генон йде далі констатації цього факту та пропонує метод подолання системності. Метафізика сама по собі уникає будь-якого формального обмеження, отже філософська система, наскільки вона є вірною лише змістовно, втрачає значущість через свою системність. На подолання формалізації метафізики, яке у філософії представлено системами монізму чи дуалізму, Генон пропонує вчення адвайта-веданта або нон-дуалізм. Філософ визнає, що дуалізм, який стверджує субстантивність двох протилежних начал Сущого хибний тією мірою, якою він абсолютизує ці дві крайності як непримиримі між собою (як це собі уявляли, наприклад, раціоналісти). Монізм, навпаки, намагається подолати подібні опозиції, але шляхом включення в зміст одного, широкого поняття зміст іншого, протилежного йому. Спіритуалістичний чи матеріалістичний монізм заперечує чи пояснює протилежні їм поняття, апелюючи до принципу, на якому фундується їхня власна система. В такому випадку релятивізм вибору між цими формами монізму неминучий, оскільки, як зазначає автор, суперечність між ними не більше, ніж «гра термінами». Нон-дуалізм мусить усунути ці суперечності. Генон зазначає, будь-які протилежності є предикатами Сущого як проявленим модусом Абсолюту, тому у своєму метафізичному корінні вони представленні в єдності відносно спільного для обох універсального принципу. Вони зберігаються як полярні опозиції, але водночас утворюють стійку єдність, доповнюючи одне одного. Це утворює єдину холічну систему, в якому ціле вище суми своїх частин, тому кожен елемент в системі цілого має якість, яка перевершує його індивідуальне значення, але одночасно зберігає свою автономну природу.

В індивідуалізмі звинувачуються окремі філософськи напрямки, зокрема етика, яка за своїм характером є найбільш відносною та випадковою дисципліною, призначення якої може бути тільки прагматичним, навіть з урахуванням того факту, що вона знаходить своє обґрунтування в моралі. Це означає, що значення будь-якої етичної теорії може бути редуковане до набору умовних поведінкових правил в конкретному суспільстві та в конкретний час. Історично, Р. Генон пов’язує виникнення тенденції до моралізму з кризою інтелектуальності в певній епосі. Аналогічним є погляд

на теологію, яка є відносною тією мірою, якою метафізичні істини спирають на сентиментальну установку релігійної свідомості. Автор наголошує, що не всі універсальні істини можуть без викривлень або взагалі бути репрезентовані в теології, що було продемонстровано на прикладі зіставлення ідеї спасіння та мокша, в чому Генон звинувачує компенсаторну функцію релігії: «Істина, сама по собі, не мусить бути втішною, і якщо хтось знаходить її такою, то тим краще для нього, бо втішання не походить з самого вчення, але лише з душі самої людини та з індивідуальної схильності його власної сентиментальності» [1, с.110]. Але рефлекс метафізичних принципів знаходить своє місце в філософському та теологічному методах. Ними є логіка та математика, які є формалізованим перенесенням метафізичних істин у сферу каузального та кількісного дискурсу. Науки фундуються на метафізичних принципах, тому в традиційному знанні вони займають вторинну та залежну позицію, але за умовою, що вони зберігають свій традиційний характер.

Література

1. Генон Рене. Общее введение в изучение индусских учений. Пер. с англ. М.В. Маковчик. М.: Беловодье, 2013: 320 с.

2. Генон Рене. Царство количества и замения времени. Пер. с франц. Т.Б. Любимова. М.: Беловодье, 1994: 304 с.

3. Генон Рене. Восток и Запад. Пер. с франц. Т.Б. Любимова. М.: Беловодье, 2021. 216 с.

СЕКЦІЯ 3.
АНАЛІТИКА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Eileen Barker
Professsor Emeritus,
BSc(Soc) Hons 1stl PhD; DPhil.hc.
London School of Economics / INFORM. United Kingdom.

‘OTHERING’: A NECESSARY BUT DANGEROUS SOCIAL PROCESS

Concepts are both necessary and arbitrary. Different people with different interests will define a phenomenon in different, and sometimes inconsistent ways. Evaluative judgements are frequently attached to concepts, although not always, or even usually, at a conscious level. Conceptual boundaries can be used and manipulated by individuals, communities, societies and their opponents, and they are frequently reinforced through a process of ‘othering’ – that is, conceptually distancing those persons from whom one wants to be seen as separate. ‘Othering’ is, moreover, often executed by those closest to the ‘other’, who are perceived as a threat. There are numerous different ways in which the practice of ‘othering’ has led to various kinds of discrimination and even persecution by limiting people’s freedom through the imposition of conceptual boundaries.

Animals have (at least) five different senses through which they learn to ‘know’ the world around them. They may rely on sound, taste, smell, touch and/or sight; most humans rely primarily on sight, but also on all the other senses. We become aware, through the senses, of differences between the various phenomena that are ‘out there’. This is how we make sense of our world and how we learn to navigate ourselves through it. If it were not so, the world would appear as an amorphous mass in which it would be extremely difficult, if not impossible, to survive.

However, while the world out there might suggest, it does not dictate our knowledge of it. We, and the other so-called higher animals, are socialised into recognising specific boundaries that distinguish the things out there that are important for biological needs and social interests. It has, for example, often been remarked that, whereas most of us, when looking at white stuff that falls from the sky, just see ‘snow’, the Sami can recognise and have words for numerous different kinds of snow.

But information is gained not *only* through the senses; it can also be gained by other means – through logic; through emotions; through pleasure, greed, fear or hatred. Abstract sentiments such as approval or disapproval can become associated with phenomena, influencing our reactions to those phenomena. And, although other animals can communicate efficiently through various means, the language used by human beings is not only uniquely complex, but is also incredibly sophisticated with numerous abstractions not available (so far as we know) to the rest of the animal kingdom.

The anthropologist, Mary Douglas, in her now-classic book, *Purity and Danger* (1966), argues that, although the boundaries that define our concepts are necessary for us to be able to communicate with each other (and, indeed, with ourselves), how and where these boundary lines are drawn is arbitrary – or at least relative to the social group in which they have been drawn.

More consequentially, she argues that because it can make an important difference according to where they are drawn, boundary lines can be seen as extremely powerful and, not infrequently, dangerous. Something just on the other side of a significant boundary can be experienced as threatening, disgusting, exciting and/or sacred. 'Dirt', according to Douglas (1966, p. 44), 'is matter out of place'.

Although anything beyond its 'proper' boundary might, in some sense, be seen as 'beyond the pale', it is those things that are nearest to the boundary that can be seen as the most threatening and dangerous – it is here that, if one may be allowed a metaphorical pun, the stakes are high. At any one place and time, a boundary can be deemed more or less important; it can be perceived as 'natural' or 'unnatural'; it can be more or less accepted; more or less distinct; more or less permeable; more or less stable; more or less negotiable; and more or less manipulable. Different people with different interests will define a phenomenon in different, and sometimes inconsistent ways.

Social reality both constrains individuals from doing certain things that they might have done did it not exist and enables them to do other things they could not have done did it not exist. For example, people are less likely to use anti-Semitic language if they are aware that there is a law against hate crime which could imprison them for doing so. But this does not mean that no one will do it – just that they are more likely to feel some constraints in a situation where they are likely to be caught than if they are members of a far-right organisation that believes in conspiracy theories about Jews, and shares a language that robustly 'others' them.

Another important characteristic of social reality is that it is a *process.* Sometimes it undergoes rapid changes, and sometimes aspects of it appear to remain unchanging for decades. However, it will stay the same only if the individuals who 'inhabit' it continue to accept it and do what they and others have done before them. Differential distribution of status, authority and power can make it easier for some people rather than others to initiate changes, but individuals usually can and do bring about some change. And the more aware they are of the way the boundaries that delineate the concepts they draw on to 'see' reality, the more likely they are to question them and their consequences.

It is not only the contents of the concepts that can differ significantly, but also the kind of relationship that is seen to exist between, and these can undergo processes of change. Here we can run through the full gamut of Venn diagrams: X and Y may be entirely separate, they may overlap, they may refer to the same phenomenon, Y may be part of X, or X may be part of Y.

To take a grossly oversimplified, but possibly pertinent contemporary illustration of a process of changing perceptions and actions of two phenomena – Ukraine and Russia:

Time 1, Ukrainians see themselves as **overlapping** in some ways with Russia

Time 2, The Kremlin declares that Ukraine is a **part of** Russia

Time 3, Russians cross the physical boundary (which it rejects) between itself and Ukraine

Time 4, Ukrainians see themselves as **entirely separate** from Russia and seek to reinstate and reinforce the physical boundary.

It is not only guns that are used to fight 'the other'. Language is a more powerful tool than is often recognised. Words, symbols, labels and conceptual boundaries can be powerful tools in building, preserving or destroying social realities.

That people and things differ from each other is inevitable. But what, how, when and why they differ depends not just on them or some inexorable, eternal, pre-ordained 'truth', but also on us. To some extent at least, we ourselves can decide what things ought to be acknowledged as similar and what things ought to be acknowledged as different.

Тарас Бутченко
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету

РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ

Відзнака часу – зростання масштабу і складності інформаційних процесів у сучасному суспільстві, що корелює з науково-технічним прогресом, у тому числі, з успіхами наукового пізнання закономірностей інформаційних феноменів дійсності (кібернетика, інформатика та ін.) та відповідними технологічними проривами сучасності (поява розгалужених інформаційних мереж, запуск систем штучного інтелекту та ін.). Все це забезпечує людину новими можливостями впливу на природу та суспільство і водночас вимагає самоусвідомлення власного місця і відповідальності в системі інформаційно-суспільних відносин. Цей контекст актуалізує проблему розвитку філософських, рефлексивних засад інформаційної свідомості. Пошук дороговказів вирішення цього завдання і складає мету цієї доповіді.

Сучасний розвиток інформаційної свідомості має нерівномірний характер. З одного боку, стрімкий розвиток її науково-теоретичного та технологічного рівнів створює сприятливе підґрунтя для якісного розвитку здатності будувати масштабні соціально-технічні системи виробництва, обробки та передачі інформації. З іншого, науково-теоретичні та технологічні досягнення не урівноважуються розвитком здатності до етично-філософського осмислення інформаційного буття людини та суспільства. Цей дисбаланс має прояв у слабкості самосвідомості суб’єктів інформаційної діяльності, що легко потрапляють під вплив технократично-споживацьких ідеологій різного роду.

У такій ситуації інформаційна могутність людини та суспільства починає заперечувати сама себе: новітні інформаційні технології спотворюються у знаряддя інформаційного вихолощення суспільних комунікацій, що переорієнтуються на передачу набору пропагандистських ідеологем і міфологем, призначених для зомбування суспільства. Цікаво, що, починаючись із позбавлення народних мас права на інформацію, цей процес завершується деструкцією інформаційної свідомості не лише рядових

обивателів, але і представників тих еліт, на обслуговування інтересів яких і були спрямовані новітні інформаційні техніки та методи створення та передачі маніпулятивних повідомлень. Тобто з часом здатність реалізувати соціально-конструктивний потенціал інформації, відокремлювати її від хибних («фейкових») відомостей згортається і на загальносуспільному рівні, що, своєю чергою, зумовлює соціальне відчуження, трагічні ексцеси сваволі як окремих індивідів, соціальних груп, так і цілих держав, які стають носіями руйнування та насильства, призвідниками екологічних катастроф та тепер вже повномасштабних війн, спрямованих на фізичне винищення противника (яскравий приклад – рашистська агресія проти України).

На підставі викладеного можна дійти висновку про те, що вихід із цієї ситуації «інформаційної руїни» уможливлюється на шляхах подолання традиційної споживацької моделі інформування, в якій пасивних реципієнтів «накачують» «завершеними» смислами та значеннями, що спонукають їх до наперед кимось визначених моделей поведінки. По суті, йдеться про розвиток філософсько-рефлексивного ядра інформаційної свідомості як внутрішньої готовності до відноситися до інформації, інформування як процесу освіти, в якій інформаційна аудиторія виступає як активний суб’єкт самоосвіти, творення себе за допомогою автономної та критичної рефлексії тих або інших інформаційних повідомлень.

На нашу думку, в інституційному плані практична реалізація цього дороговказу добре узгоджується з демократичною моделлю філософської освіти у дусі програмних документів ЮНЕСКО у галузі філософії, що передбачають впровадження філософської складової до національних освітніх систем задля того, щоб «наповнити суспільну свідомість певною сукупністю філософських і моральних понять, яку слід розглядати як мінімальну основу, розраховану для відновлення поваги до людської особистості, любові до миру, несприйняття обмеженого націоналізму, грубої сили…» [1, с. 38; 2, 3]. Практичний досвід виконання цих настанов у багатьох провідних країнах світу доводить взаємозв’язок між здатністю перетворити філософську освіту на інтегруючу ланку освіти впродовж життя, доступної для більшості населення з раннього дитинства та інституційною укоріненістю паритетних інформаційних відносин.

Література

1. Droit Roger-Pol. Philosophy and democracy in the world. *A UNESCO survey*. Foreword by Federico Mayor. Translation by Catherine Cullen. Paris: UNESCO Publishing, 1995: 193 p.

2. Philosophy, a school of freedom: teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects. *UNESCO, coordinated by Moufida Goucha, Chief of the Human Security, Democracy and Philosophy Section*. Paris: UNESCO, 2007: 303 p.

3. Teaching Philosophy in Europe and North America. *UNESCO, Social and Human Sciences Sector*. Paris: UNESCO, 2011: 97 p.

Артем Говоруха
студент ІІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ДУХОВНА КРИЗА ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація, як важливе соціо-культурне явище, апогею свого розвитку набула після розпаду Радянського Союзу та утвердження однополярного світу. Глобалізація сьогодні – це масштабний процес розвитку ринкових відносин, що впливають абсолютно на всі рівні людського життя. Вона проявляється всеохоплюючими ринковими відносинами, активним зростанням міжнародної торгівлі та розмиттям кордонів. У політичній сфері вона проявляється через величезний вплив більш розвинених країн на економічну сферу менш розвинених (як протиставлення центру периферії). Це ставлення можна назвати імперіалістичним або колоніальним, що призводить до негативної реакції майже у всіх сферах та інституціях країн периферії, особливо в духовній сфері. Той факт, що капіталом керує центр, є особливо тривожним сигналом для країн периферії, які поступово позбуваються самостійності і відстають у своєму розвитку. Ці країни, асимільовані у процес глобалізації, поступово починають деградувати або агресивно реагувати на її прояви, даючи відсіч у вигляді активних націоналістичних та релігійних рухів, кардинально нових інтелектуальних ідеях. Все це певним чином безумовно може спричиняти

кризу, як на макрорівні (економічному, соціальному, політичному), так і на мікрорівні (проблема ідентичності, духовного розвитку, самореалізації тощо).

У глобалізації, як у планетарному процесі, безумовно беруть участь всі люди та держави на Землі. Але ставляться до неї і переживають її наслідки центр та периферія по-різному, адже в них абсолютно різні джерела проблем.

Країни центру (США, Західна Європа), як ніхто інший пізнали на собі наслідки глобалізації, що вплинуло на всі сфери людської діяльності, особливо на духовний розвиток. З появою таких феноменів, як масове споживання, розумний егоїзм, гонитва за прибутком тощо, виникли й моральні цінності, які відповідали б їм. Важливим чинником духовної кризи суспільства споживання став сам культ споживання. Склалося так, що такий важливий у духовній сфері інститут, як церква, поступово після бурхливого індустріального розвитку та наукового прориву став втрачати свою популярність.

У сучасному суспільстві людина своє Я ідентифікує з прибутком або гонитвою за ним. Досить детально цей феномен проаналізував німецький соціолог та філософ Еріх Фромм. Він навів приклад із бажанням придбати нову марку автомобіля [2]. По-перше, новий автомобіль символізує статус індивіда у суспільстві, адже придбаючи автівку, людина набуває нової частинки свого Я. По-друге, – це потреба в нових стимулах, оскільки старі дуже скоро вичерпують себе і втрачають привабливості. Тобто, людина після придбання речі, відразу ж автоматично починає мріяти про її нову версію, і так до нескінченності... Це породжує замкнене коло споживання, ведучи до моральної та духовної деградації особистості, мета якої полягає у володінні будь-якою дорогою чи статусною річчю, яка, у свою чергу, і становить його особистість.

По суті, проблема виникає через однобічність глобалізму, який зосереджується на гонитві за економічним успіхом, і тим самим нехтує моральними та духовними якостями людини. На нашу думку, цей процес відбувається здебільшого через зникнення духовних авторитетів (релігія, ідеологія, сім'я), які стрімко відходять на другий план.

Гроші стали цінністю, яка зайняла місце істинних цінностей, саме тому ринкові відносини з'явилися там, де їм насправді не місце, а саме – в таких сферах, як медицина, політика, право, мистецтво, наука і, що досить важливо, – міжособистісні відносини, якість яких починає визначатися не внутрішніми якостями та духовними цінностями, а грошовими одиницями. Так, така тенденція виявлялася завжди, але саме сьогоднішня гонитва за прибутком

набула свого логічного завершення, вона стала ще небезпечнішою після того, як її вже більше нічого не обмежує [3, с.145].

Країни периферії мають проблеми іншого характеру. У багатьох з них (Арабські країни, Азія, Африка, Латинська Америка) ще збереглися патримоніальні (племінно-родові) відносини, як на макро-, так і на мікрорівні. Вплив релігії та традицій все ще є домінуючим у їхніх суспільствах, тому для них менш властиві західні капіталістичні цінності, такі як, особистий зиск, ринкове суперництво, боротьба та розумний егоїзм.

У цьому контексті варто проаналізувати специфіку ісламського тероризму. Причинами його виникнення називають багато причин, – економічна криза, соціальні проблеми, але найголовнішою є духовна криза, (комплекс непотрібної людини периферії). Формується він, насамперед, через кризу ідентичності особистості. Під «ідентичністю» ми розуміємо процес, завдяки якому індивід усвідомлює себе і конструює зміст навколо якоїсь культурної властивості або сукупність властивостей. Американський соціолог Е. Тоффлер визначав три основні потреби кожної особистості, які можна віднести до потреб ідентичності. Це потреба бути причетним до якоїсь спільності, потреба в структурній визначеності свого існування і потреба у значущості самого себе. Відповідно, незадоволення кожної із зазначених потреб веде до фрустрації, до «кризи ідентичності» [1, с.38]. Так як особа не знаходить три основні потреби ідентифікації у державних інститутах, – наприклад, фірмі, корпорації, місці роботи тощо, вона знаходить її в релігійних мареннях, що, у свою чергу, можна назвати не лише духовною кризою, а й повною морально-духовною деградацією та поверненням у Середньовіччя.

Також досить важливим є вплив американської культури на культуру країн периферії, що у свою чергу призводить до її уніфікації. Традиційна духовна культура передбачає визначення умов, які сприяють здійсненню свободи вибору. І саме національна культура, історична пам'ять визначає цінності кожної особи.

На жаль, якщо подивитися на Азіатський регіон, а саме на КНР, як його центр, то можна помітити, що свій морально-духовний простір він поступово втрачає, вводячи концентраційні табори, страти й соціальний рейтинг. Все це є свідченням того, що в суспільстві безправних рабів гуманізм і життя людей давно нічого не означають, а конфуціанство й даосизм замінив комерціалізм.

Глобалізація – винятковий процес постіндустріального суспільства, який змінює усі сфери суспільства, не оминаючи навіть найголовнішого

аспекту людського життя – духовного. У країнах центру сьогодні активізується масове споживання та ринковизація всіх сфер життя, а країни периферії частіше переживають кризу самоідентифікації, уніфікації традиційної культури та традицій.

У пошуку вирішення проблеми духовної кризи людини в умовах глобалізації важливо розуміти роль глобальної етики, яка має сформуватися в глобальному масштабі і стати універсальною для всіх людей на Землі.

Література

1. Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. К.: Національна академія управління, 2005: 288 с.

2. Фромм Э. Иметь или быть = To Have or to Be? Пер. Э.М. Телятниковой. М.: АСТ, Астрель, 2010: 320 с.

3. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Пер. з англ. Роман Корнута. К. : Наш формат, 2018: 576 с.

Олександра Голованова
студентка IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕФЛЕКСІЯ МОЛОДДЮ КІНЦЕВОСТІ ЖИТТЯ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

В тезах представлені результати соціологічного дослідження, як етапу підготовки дипломної роботи за темою «Феномен смерті та безсмертя: соціально-філософський аналіз». Для реалізації певних завдань, поставлених в дипломній роботі була створена анкета із назвою «Кінцевість життя» та проведене анкетування з приводу відношення опитувальних до цього явища.

Загалом дослідження було орієнтоване на молодь, вік опитувальних складає 18-26 років. Безумовно, представники старших вікових категорій мають більш багатий життєвий досвід, тому їхні відповіді будуть відрізнятися від тих, що ми отримали. Але нас цікавила саме здатність молоді рефлексувати з приводу кінцевості власного буття.

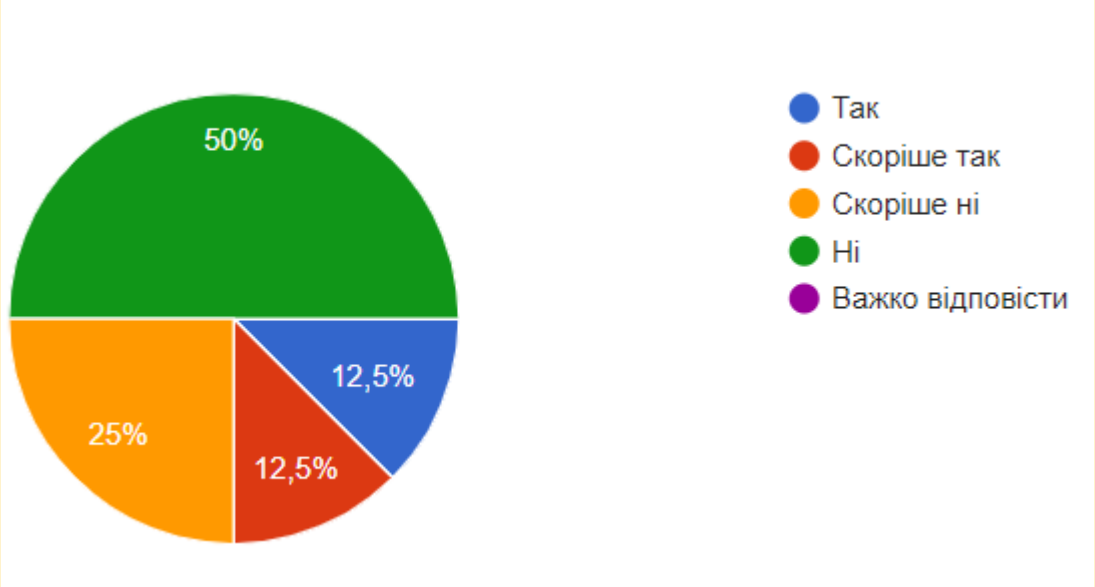
В анкеті відкриті запитання, відповідь на які респонденту пропонувалося вписати у довільній формі, чередувалися з питаннями із зафіксованими варіантами відповідей.

Зокрема, на закрите запитання «Чи хотіли б Ви точно знати, коли помрете, аби заздалегідь здійснити заповітні бажання?» відповіді розподілилися наступним чином:

Діаграма 1.

Розподіл відповідей на запитання

«Чи хотіли б Ви точно знати, коли помрете, аби заздалегідь здійснити заповітні бажання?» (у%)

А ось на запитання «На Вашу думку, що чекає людину після смерті?» відповіді надходили у тому вигляді, як їх вписали респонденти. Найвиразнішими серед них були такі формулювання: «Сподіваюсь, що повна пустота», «Не знаю», «Забуття», «Процес розкладання», «Нічого», «Можливо, остання секунда перед моєю смертю буде продовжуватися для мене безкінечно. Буду згадувати те, як я прожила свої роки – реальність заплутається з моєю фантазією».

Як бачимо, молодь все ж таки усвідомлює, що колись їх не стане, але кожен притримується абсолютно несхожих одна на одну думки, щодо питання – що чекає нас після смерті? Характерно, що отримані відповіді відрізняються від традиційних релігійних сентенцій, вони мають більш філософічний характер.

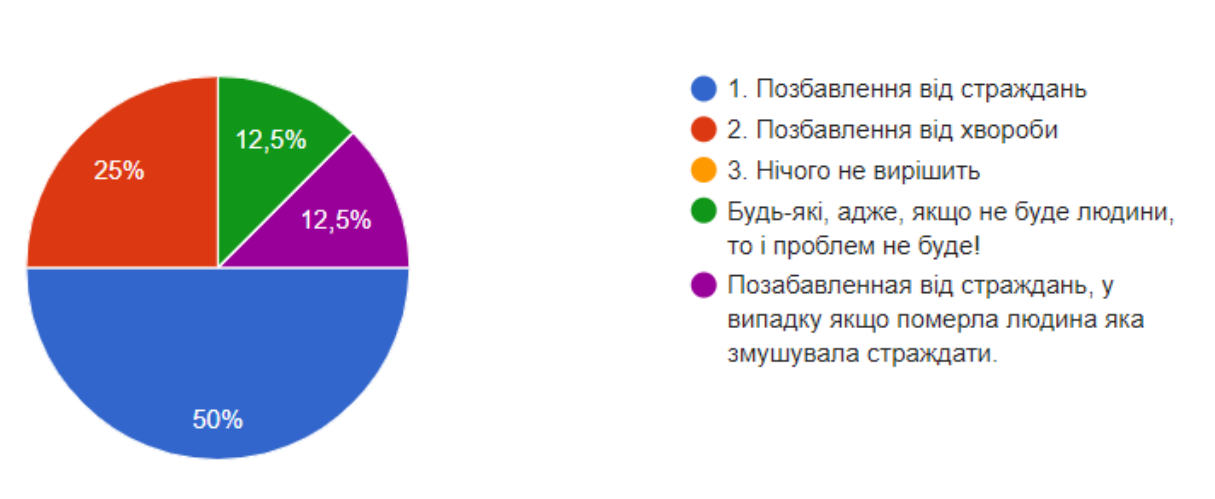
Відповіді на запитання «Які проблеми може вирішити смерть людини?» різняться між собою, але основною думкою є те, що коли людини

не стане, то особисті проблеми зникають, або ті проблеми, які вона доставляла іншим.

Діаграма 2.

Розподіл відповідей на запитання

«На Вашу думку, які проблеми може вирішити смерть людини? (у%)

В свій час Марк Твен зауважив: «Я не боюся зникнути. Перш, ніж я народився, мене не було мільярди і мільярди років, і я анітрохи від цього не страждав». Можна погоджуватися або не погоджуватися з цим висловом, але власне можу сказати, що це є дійсно так, бо у зворотному процесі ми нічого не втрачаємо.

Обговорюючи питання «що після смерті?», зазвичай від людей вдалося почути думки, пов’язані із релігійними поглядами і що саме їх релігія говорить про це. Я вважаю, що люди так глибоко і водночас спокійно не замислювались про це, бо знаючи фізичні і життєві процеси організму людини, можна зрозуміти, що настає припинення життєдіяльності. І залишається тільки пам'ять про людину. Чому я кажу глибоко, бо маю на увазі, що люди які «пригвинчені» до віри, мають одну закріплену думку. Для мене це – як приймати ліки задля покращення стану, але мати невиліковну хворобу. Звичайно, якщо ти усвідомлюєш факт припинення життя або віриш у воскресіння душі нічого не зміниться, бо як не будеш приймати ліки можеш померти раніше , але я цілком вважаю що смерть це частина життя.

Згадуючи думку Епікура, який говорив – «Коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть настає, то нас вже немає», можна зробити висновок, що ми стикаємося зі смертю інших, але досвід власної смерті нам не доступний, тож боятися його немає сенсу [1, с.213-214]. Наприклад, стоїцизм дає нам

уяву про смерть як про припинення будь-яких відчуттів. До народження ми нічого не відчували, але чомусь це нас не турбує. Після смерті ми повернемося в цей стан і нічого страшного в цьому немає. Смерть як така не пов'язана із стражданнями.

У новоєвропейській філософії процес смерті розглядався не тільки як біологічний, але і як соціальний феномен, хоч процес і є інтимним, але відбувається на очах у інших, звідти у мистецтві з'являється ідея гідної смерті (без болю у власному ліжку). У мислителів Нового часу ідея символічного безсмертя часто не пов'язана з воскресінням: продовжувати жити можна у нащадках, благих справах, творчості, пам'яті.

Людина замислюється про сенс життя під час сильного переживання, а саме що ставить її життя під загрозу. Усвідомлення що життя не безкінечне і спонукає нас замислюватись над сенсом життя, і це усвідомлення мотивує людину використовувати максимально свій відведений час. Тож наявність смерті додає сенсу життю. Сенс життя інколи визначають через цінність власне життя як такого. Уже одна наявність факту існування, осмислення того, що людина існує, живе, діє, творить може надавати сенс факту життя як такого. Тому, важливим напрямком досліджень є аксіологія життя [2, p. 93-106].

З. Фройд стверджує, що ми усвідомлюємо цінність явищ, коли розуміємо, що вони невічні. Коли людина стикається зі відчаєм і смертю, вона віднаходить свободу і розуміє що для нього дійсно важливо. Тому екзистенціалісти вчать нас частіше думати про смерть.

В завершенні хочу додати, що доки ми не даємо собі право на смерть, ми не даємо собі право на життя.

Таким чином, проведене соціологічне дослідження, а також філософська рефлексія кінцевості життя дозволяють зробити наступні висновки. Актуалізація питання кінцевості життя у сучасної людини наступає з її віком. Чим більше людина живе, тим все більше задумується над кінцевістю свого існування і задається питаннями «а що там далі?» Важливі відповіді щодо відношення людини до смерті ми знаходимо в історії філософії. Кожний період філософії давав свої відповіді на питання сутності життя та можливості людського існування поза «земним життям». Сучасні концепції дозволяють людині по новому поглянути на філософію життя, зрозуміти цінність самого факту існування, шукати сенси життя не в прагненнях досягнень якихось вершин, а в самому факті усвідомлення існування і взаємодії в живому світі.

Література

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М.: Мысль, 1986: 574 с.
2. Horban O., Martych R. Axiological determinants of the doctrine of “living” in modern bioethic discourse. *Studia Warmińskie*. 2018. № 55: 93-106. https://doi.org/10.31648/sw.3064

Альона Деркач
студентка IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

АСТРОСОЦІОЛОГІЯ ЯК НАПРЯМОК ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОСМОСУ

Поняттям «космос» або «космічний простір» традиційно дефініюють означення простору поза атмосферою Землі. Найуживанішим в цьому контексті значення космосу стало з початком космічної ери в історії людства, яка розпочалася з моменту першого запуску штучного супутника Землі та потім зі здійсненням першого польоту людини в космос. Ці події поклали початок безпосередньому вивченню і освоєнню космічного простору.

У своєму основоположному інавгураційному есе, що складається з двох частин: “The Definition and Relevance of Astrosociology in the Twenty-First Century” (2004), соціолог і засновник астросоціології Джим Пасс вводить новий термін «астросоціальні явища» для того, щоб визначити «соціальні, культурні та поведінкові моделі, пов’язані з космічним простором» [1].

А це означає, що астросоціологія вивчає людський вимір космічного простору. Як на людей – прямо тут і зараз – впливає те, що відбувається в космосі? Як на нас це вплине в майбутньому? І як люди – наша взаємодія, інституції та системи переконань – впливають на космічні дослідження, дослідження та майбутній успіх людських поселень за межами світу, у взаємних стосунках, що є основою цієї дисципліни?

Астросоціологія – це міждисциплінарна та мультидисциплінарна галузь, яка сприяє і представляє зближення фізичних/природних наук і соціальних/поведінкових наук з усіх питань, що стосуються інтересів і

діяльності людства в космосі, а також наслідків цієї діяльності для людей на Землі. Астросоціологічна перспектива зосереджується на відносинах між космосом і суспільством та на тому, як астросоціальні явища впливають на людей та їх соціальні структури як на Землі, так і за її межами. Це також стосується того, як люди в космосі взаємодіють з людьми на Землі.

Отже, астросоціологія зосереджується на дослідженні космосу та пов'язаних з ними проблемах поряд із соціальними та культурними вимірами космічного простору з точки зору людської цивілізації.

Вивчення астросоціологами зв’язку між космосом і суспільством стає більш актуальним для сьогодення, чим більше ми досліджуємо космічний простір. Адже майбутні космічні місії матимуть все більше людського аспекту (фактору) через зростаючі тенденції дослідження космосу саме людьми (наприклад, астронавти незабаром відправляться на Місяць за програмою NASA Artemis, створюючи основу для майбутніх місій людей на Марсі), а тому майбутні місії вимагатимуть участі суспільствознавців, щоб охопити предмети, які виходять за межі астрономії та інженерії.

Астросоціологія виокремлює особливість сучасних гуманітарних поглядів на космічний простір в суб’єктивному культурному переживанні людиною свого ставлення до космосу, заснованому на передбачуваності, що дозволяє моделювати можливі майбутні стани космічного простору на основі осмислення закономірностей його розвитку. Таке моделювання наразі здобуло поширені форми через симуляційні комп’ютерні ігри [2].

Феномен космічного простору закріпився на різних рівнях людської культури. Польоти в космос стали звичайним явищем сьогодні. Розмови про вивчення планети людством стали предметом не лише фантастичних сюжетів чи наукових розробок, а й звичайних розмов. Своєрідна «доступність» космічного простору з початком космічної ери породжує нові форми культурного освоєння феномену «космічного простору».

З 17 по 19 лютого 2022 року я проводила соціологічне опитування у формі онлайн анкетування, мета якого була дослідити ставлення людей до освоєння космосу та їх сприйняття космосу загалом.

Всього взяло участь 46 людей, загалом студенти. Абсолютна більшість респондентів позитивно ставиться до освоєння космосу. 28.3% опитаних є дуже зацікавленими, а 54.3% є скоріше зацікавленими космічними місіями астронавтів.

Щодо місій, які респонденти вважають першочерговими – це питання про подорож людей безпосередньо на Марс, щоб знайти докази минулого

життя та продемонструвати, чи можуть люди жити на інших планетах; та відправлення людей на Місяць для тестування обладнання, яке можна використовувати для майбутніх місій, і в кінцевому підсумку створити місячне поселення. При чому 52.2% опитаних згодні з тим, що перш ніж відправити людей досліджувати Марс, необхідно повернутися на Місяць.

Також респонденти виразили сумніви (тільки 15.2% абсолютно згодних та 4.3% абсолютно незгодних) в готовності космонавтів відправляться на Марс до 2033-го року. Але вони були певнішими (34.8% абсолютно згодні, немає абсолютно незгодних) щодо успішного здійснення місії на Марс протягом їх життя. При чому більшість опитаних (73.9%) абсолютно погоджується, що кожен, хто планує односторонню місію на Марс, повинен мати безпеку всіх астронавтів як головний пріоритет.

63.6% опитуваних не погодились би на життя на Марсі без можливості повернутися на Землю.

82.6% респондентів вірять, що колонія на Марсі матиме суттєвий вплив на суспільство та послужить важливою віхою в історії людства.

84.7% опитуваних вірять, що у Всесвіті існує позаземне життя.

На питання про шанс людства на повноцінне життя поза Землею більше половини респондентів (56.5%) було важко відповісти, але 32.6% з опитуваних все ж таки дали позитивну відповідь.

З цього можна зробити висновок, що космос продовжує приваблювати людей своєю величчю та невідкритими територіями. Кожне нове покоління продовжує мріяти про його підкорення. Після першого виходу в відкритий космос людство відразу ж почало передбачати собі космічне майбутнє, де кожен зможе подорожувати по Всесвіту на власному кораблі, відкриваючи нові світи і поширюючи людську цивілізацію в найзатишніші куточки космосу.

Література

1. Pass J. Inaugural Essay: The Definition and Relevance of Astrosociology in the Twenty-First Century (Part Two: Relevance of Astrosociology as a New Subfield of Sociology). Astrosociology Research Institute (ARI) Virtual Library [online archive], 2004: 20 p.

2. Horban Oleksandr and Maletska Mariia. Space Age Grand Narratives in Videogames. *Philosophy and Cosmology*. 2022 Volume 28: 63-72. https://doi.org/10.29202/philcosm/28/6

Кирило Дзігора
аспірант кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

СОЦІАЛЬНІ І ТЕХНІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Швидкий розвиток технологій призводить до постійної зміни картини соціальної реальності як у пересічних громадян, так і у цілих верств населення. Інформація про події завдяки мережевій структурі Інтернету розноситься за лічені секунди, та за ті ж самі секунди з'являться перша зворотна реакція на інформацію. Такий стан речей підтверджується в умовах війни, коли інформаційний простір майже в режимі онлайн транслює стан бойових дій. Причому в даному випадку важливо відзначити, що неможливо визначити єдиний центр розповсюдження інформації, тобто така собі онлайн трансляція війни проходить хаотично та асиметрично. Цей вал інформації настільки великий, що офіційна влада змушена випускати брошури з правилами, які допомагають орієнтуватись у інформаційному просторі та протидіяти фейковій інформації. Під інформаційним простором людини слід розуміти усю сукупність інформації яку людина споживає використовуючи інформаційно-комунікаційні технології.

Також зрозуміло, що людина фізично не може охопити весь об'єм інформації, який розповсюджується соціальними медіа. Тому коли людина підключається до мережі, у неї з'являється нагальна потреба обрати та впорядкувати свій інформаційний простір. Процес формування такого простору буде залежати від двох загальних чинників: 1) власне соціальних (або нетехнічних) і 2) технічних.

Відзначимо, що ці чинники є взаємозалежними, оскільки від соціального статусу людини залежать і її технічні можливості. В свою чергу технології якими користується людина будуть впливати на інформаційний простір, чим можуть вносити певні зміни у життя людини [1].

Розглянемо більш детально ці чинники, починаючи з останнього. Під технічними чинниками можна розуміти як фізичні пристрої, що мають доступ до будь-яких мереж (локальних, Інтернет), так і програмне забезпечення, яке використовується людиною для роботи з мережею. В

залежності від пристрою та програмного забезпечення змінюється форма та зміст інформації, яку отримує людина. Наприклад, деякі спеціалізовані сайти можуть мати версії лише для великих екранів, тобто зі смартфона працювати з такими сайтами буде дуже не зручно або взагалі не можливо. Також програмне забезпечення може надавати різні функціональні можливості для різних платформ, що теж змінює алгоритми взаємодії з інформацією.

Програмне забезпечення від операційних систем до браузерів та клієнтів соціальних мереж теж накладають обмеження на доступну інформацію. Обмеження будуть залежати від налаштування та політики, яку буде проводити компанія яка розробляє програму. Наприклад, звичайні браузери (Google Chrome, Firefox Mozilla) не можуть отримати доступ до закритих анонімних ресурсів, які розташовані в DarkNet, тоді як браузер для анонімної роботи в Інтернет Tor може отримати доступ до таких анонімних ресурсів. Також сайти новин використовують різні алгоритми рекомендації, що теж певним чином пливає на те, яка інформація дійде до користувача, а яка буде проігнорована.

Отже, технічні чинники формування інформаційного простору радше утворюють форму цього простору. Обираючи технології для взаємодії з інформацією людина фактично виставляє певні фізичні межі цієї взаємодії.

Нетехнічні або соціальні чинники формування інформаційного простору – це велика сукупність факторів, які впливають на вибір інформації людиною. Можна сказати наступним чином: соціальна реальність людини формує її інформаційний простір. Тобто все, що людина розуміє про себе та навколишній світ, все це вона опосередковано проектує у віртуальність [1]. Простим прикладом будуть спільноти професіоналів, які допомагають один одному у вирішені професійних питань. Такою спільнотою можна вважити Stack Overflow, де програмісти можуть вирішувати питання, які вникають у роботі серед таких самих програмістів. Хоча зрозуміло, що соціальний чинник впливає на вибір інформацій людиною значно сильніше. Буквально все – від мови до кулінарних вподобань – буде призводити до створення унікального індивідуального простору людини. Соціальна реальність людини таким чином знаходить своє відображення у мережі. Таке відображення є досить унікальним, тільки по пошуковим запитам в браузері можна дуже точно ідентифікувати людину. Причому у 97% випадків буде достатньо лише чотирьох переглянутих посилання [2].

У цьому також полягає певна проблема – сучасний Інтернет намагається підлаштовуватись під кожного користувача індивідуально [3; 4].

Це своєю чергою призводить до того, що всі хибні уявлення про навколишній світ, які є у людини, в кращому випадку будуть ігноруватись системою, але частіше ці хибні уявлення будуть легітимізуватись та підсилюватись мережею.

Процес індивідуалізації інформаційного простору в мережі є не лише намаганням заволодіти якомога більшою увагою людини, а ще відповідає взагалі тенденціям сучасного світу, про що може свідчити велика кількість проектів, які присвячені історичної пам'яті та збереженню саме індивідуальних спогадів про значні історичні події [5].

Таким чином, можна констатувати взаємозалежність між технічними і власне соціальними факторами формування соціального простору: з одного боку, усталені уявлення людини про навколишній світ впливають на інформаційний простір, але з іншого – сам цей простір може задавати нові тренди та легітимізувати уже наявну соціальну реальність людини.

Література

1. Berger, PL, Luckmann, T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. London: Penguin Books, 1991: 125 p. URL: http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf

2. Хижняк Є. Ідентифікація особистості злочинця за віртуальними слідами в мережі Інтернет. *Підприємство, господарство і право.* 2017. № 11: 217-221.

3. Терещенко А.В. Метамодернізм – нове поняття в сучасній інтернет-культурі. П'ята Міжнародна науково-практична конференція «*Відкриті еволюціонуючі системи*» (19-21 травня 2020 р.) Збірник праць. За ред. В.О. Дубка, В.Б. Кисельова. К.: ФООП Маслаков, 2020: 146-148.

4. Одробінський Ю.В. Метамодернізм і скульптура: світовий і український контекст. *Гілея.* 2018. Вип. 132 (№ 5): 261-265.

5. Polovynchak Yuliia. Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2: 94-100.

Віра Додонова
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та міжнародних комунікацій
Національного університету біотехнологій і природокористування України

ПОСМОДЕРНІСТСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНИХ ВІЙН

Сучасну російсько-українську війну характеризують як «гібридну», «асиметричну», «нерегулярну», «вироджену», «неконвенційну», «мережевоцентричну», «нелінійну», «змішану», «сурогатну», «парадигмальну» і навіть «постмодерністську». В свої працях Ф. Джеймсон, К. Маккіннон, М. Кук концептуально розрізняють модерністські і постмодерністські війни. На мій погляд, наведені критерії потребують додаткового роз'яснення, адже інтенсивні бойові дії, чисельні жертви, зруйновані міста мало чим відрізняються від реалій Другої Світової війни, яка аж ніяк не може вважатися «постмодерністською». «Війна, – зазначав ще у 2016 році Павло Казарін, – це завжди модерн. Війна – це історія про те, що слово дорівнює дії. Коли не можна сховатися в лакуну безвідповідальності, коли доводиться приймати рішення, коли потрібно визначитися, чия сторона барикад тобі ближча. Тому що бездіяльність – це також вибір. За який доводиться відповідати. Україна не мала іншого вибору: війна дана тут у відчуттях. У щоденних зведеннях з фронту, в мартирологах, що розростаються, у двох мільйонах внутрішньо переміщених осіб. Війна дана у повістках для строковіків, хвилях мобілізації для тих, хто відслужив, і в волонтерському русі по всій країні. Вона відчувається навіть у вказівниках шляху, що регулярно оновлюються, до найближчого бомбосховища: ці стрілки нагадують усім про той час, коли Рада Федерації дозволяла Володимиру Путіну використовувати армію за кордоном. Але в Росії ця війна залишилася віртуальною. Про загиблих на Донбасі десантників писав хіба що Лев Шлосберг. Жодних офіційних заходів, жодної публічної звітності. У кращому разі війна йшла по телевізору, але й там подавалася як щось, що до самої Росії не має відношення» [1]. Тобто ця війна є одночасно і модерністською, і постмодерністською – в залежності від поведінки її суб'єкта.

Згаданий вище М. Кук пояснює, що постмодерністські війни є результатом інформаційної революції, коли події суттєво залежать від їх інтерпретації. Учасників в такій війні важко ідентифікувати, вони не мають

чіткого статуса: сьогодні вони вважаються криміналітетом, терористами, найманцями з приватних воєнних компаній, а завтра зірвуть маскування і перетворяться на військовослужбовців регулярної армії. Елементи постмодерністської війни спостерігались вже у В'єтнамі та Перській Затоці, що пов'язано з вирішальною роллю засобів масової інформації. Саме ЗМІ є інструментом інтерпретації подій. Американському генералу приписують крилатий вислів: «Ми не переможемо в цій війні (в Іраку), поки CNN не скаже, що ми перемогли».

Вплив ЗМІ виявився настільки потужнім, що уможливив навіть ревізію підсумків минулих війн, так би мовити «заднім числом». Р.М. Скот наводить результати соціологічних опитувань в середині 1990-х років, які свідчать, що після переможних військових операцій в Перській Затоці пересічним американцям здавалось, що США перемогли і у В'єтнамі, хоч раніше вони недвозначно оцінювали підсумки тієї війни як поразку Америки. Не в останню чергу цьому сприяла забезпечена ЗМІ «театралізація насилля», коли війна сприймається як вистава [2, p. 21].

На цей аспект звертав увагу і Жан Бодрійяр, який застосовував неологізм «імажинерія» (від поєднання англійського "imagine" – уявляти, вигадувати, фантазувати і французького "ingenierie" – розробляти, винаходити). У своїй відомій праці «Війни у Затоці не було» він писав: «Певна ілюзія прогресу була в момент появи в фільмах звуку, згодом – кольору, з кожним етапом цього розвитку ми все більше віддалялися від інтенсивної імажинерії образа. Чим більше, як нам здається, ми наближаємось до реальності (або достовірності), тим далі ми від неї віддаляємось, тому що її не існує. Чим більше ми наближаємось до реального часу події, тим більше ми впадаємо в ілюзію віртуальності. Упаси нас Боже від ілюзії війни» [3].

Бодрійяр розрізняв справжню і уявну війну. Перша відбувається насправді, результатом її є людські жертви і руйнування, друга – картинка, яку пропонує телебачення. Аналізуючи війну в Перській Затоці 1991 року, Бодрійяр визнає жорстокість бойових дій, загибель мирного населення, але піднімає питання про інтерпретацію цих подій. Чи можна порівнювати те, що насправді сталося, з тим, що було продемонстровано? Все, що на Заході відомо про ту війну, є продуктом пропаганди. Подана ЗМІ інформація була вичищена, стилізована, спотворена за допомогою симулякрів.

Інший французький мислитель – Поль Віріліо у своєму інтерв'ю під назвою «Війна в Косово була» [4] підкреслює реальність сучасної війни, її

апокаліптичний характер, оскільки за допомогою тих самих новітніх технологій нарощується потужність озброєнь. Полемізуючи з Вірільо, який наполягав на «ескалації Апокаліпсиса», Бодрійяр констатував «безкінечну віртуалізацію війни».

При цьому обидва мислителя визнавали розвиток війни в обох напрямах. «Так само як невідворотньо програмується ескалація війни, – констатував Ж. Бодрійяр, – невідворотнім є й її не-буття – війну закоротило між двома крайнощами: інтенсифікацією та апотропією. Одночасно війна і не-війна, її розгортання і саспенс, з рівною ймовірністю, як зниження напруги, так і її крайнє нарощування. …обидві гіпотези – апокаліпсис реального часу і чиста війна, в якій віртуальне переважає над реальним, – знаходять своє одночасне підтвердження, в одному ж просторі-часі, і невпинно продовжують одна одну. Це означає, що простір події перетворився на гіперпростір багатократного переломлення, а простір війни одночасно став неевклідовим. Ймовірно, ця ситуація залишиться без розв'язання, а ми залишимося у невирішеності війни, невирішеності, викликаної буйством фантазії двох протилежних позицій. М'яка війна і чиста війна обидві брешуть» [3].

Імажинерія, на яку звернув увагу Ж. Бодрійяр, не є таким вже новим феноменом для історії війн. Мислителі здавна помітили величезний розрив між тим, як війна подавалася на картинах художників-баталістів, і зовсім «неестетичними» стражданнями, каліцтвами, руйнуваннями і смертю, які незмінно супроводжували її в дійсності. Але ось парадокс: чим досконалішою ставала зброя, чим більше життів вона здатна була забрати, тим більш піднесені почуття вона викликала в віртуальній уяві про війну. Розрив між «бути» і «здаватися» не лише не був подоланий в сучасних концепціях війн, але навпаки – возведений в принцип. Образ пропагандиста часів Другої світової, який читає бійцям листівку із закликом краще бити ворога, сьогодні замінює образ «журналіста», здатного організувати артилерійський обстріл мирного поселення заради гарних кадрів – із звинуваченням в цьому ворожої сторони. Бодрійяр стверджував, що середньостатистичний американець, сидячи вдома біля телевізора, перебував навіть у більшому страху від жахів війни, ніж ті, хто в цей час був безпосередньо на полі бою.

Імажинерія в постмодерністських війнах виконує функції міфотворчості. Симулякр війни апелює до історичного досвіду суспільства, маніпулює історичною пам'яттю, звертається до ідентичності, до минулих

війн із пропозицією «взяти реванш», «переграти», щось «виправити» в минулому.

Важливим моментом імажинерії в постмодерністській війні є розрізнення інформації, що подається для зовнішнього та внутрішнього користувача. Неповні, суперечливі та відверто фейкові повідомлення в умовах обмеженого доступу до Інтернету призводять до того, що пересічний росіянин не сприймає війну в Україні як щось трагічне; для нього це вистава, шоу, спортивні змагання на кшталт футболу, де дві команди-армії вирішують – хто сильніший. Така «несправжність», навіть карнавальність телевійни обертається запереченням новин про вбитих і поранених російських військовослужбовців, про втрати військової техніки, низьку підготовку особового складу російської армії. Лише у незначної меншості населення, які зберегли здатність до критичного мислення, виникає когнітивний дисонанс від нестиковки реального стану справ і віртуального образу цієї війни. Абсурдність офіційних пояснень «неочікуваних труднощів» російських військових в Україні перебільшує хиба що абсурдність причин, задекларованих В. Путіним в якості мети цієї авантюри.

Цілком можливо, що рішучій опір українців посприяє тому, що російський похід 2022 року незабаром буде «викреслено» з суспільного дискурсу. В кращих оруеловських традиціях росіяни про нього або взагалі не будуть пам’ятати, або побудують відретушований віртуальний образ війни, якій більш пасує національній самосвідомості великої держави. Про те, що таке технічно можливо в сучасному світі, розповідає голлівудська комедія «Хвіст крутить собакою» (“Wag the Dog”, 1997). Здавалось би, вигадати війну в далекій маловідомій країні для врятування рейтингу президента – це апогей цинізму імажинерії. Втім ні, виявляється можна пробити і це дно, наказавши підмінити слово «війна» словом «спеціальна операція», а удари крилатими ракетами по багатомільйонним мирним містам – «демілітаризацією» та «денацифікацією». Чи не для цього це робиться, щоб незабаром сказати: «Війни в Україні не було»?

Література

1. Казарін Павло. Війна понарошку. Чому Україна – країна модерна, а Росія – постмодерна? Крим.реалії. 09.04.2016. https://ru.krymr.com/a/27664264.html

2. Schott R. M. Gender and “Postmodern War”. Hypatia. 1996. Vol. 11. No 4: 19-29.

3. Jean Baudrillard. The Gulf War Did Not Take Place. Bloomington: Indiana University Press, 1995: 87 p.

4. The Kosovo War did Take Place. In: *Virilio Live: Selected Interviews*. Ed. by John Armitage. SAGE Publications Ltd, 2001: 167. https://dx.doi.org/10.4135/9781446220306.n13

Марина Колінько
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ГЕНДЕРНІ МЕТАМОРФОЗИ ФРОНТИРНОГО ПРОСТОРУ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД

Активне розповсюдження гендерних ініціатив в українському суспільстві веде до формування відповідного вектору у філософських дослідженнях. Поняття gender вживається стосовно соціокультурних ознак статі, а не обмежується тільки біологічними (sex). Соціокультурні відмінності між чоловіками і жінками більшою мірою є не детермінованими анатомією, а соціально сконструйованими.

Філософський дискурс про взаємини статей пов'язаний з питанням дуальності тіла і духа, відмінності між природою і культурою, рівноваги між приватним та публічним. Традиційні уявлення про стать і концепції класичної філософії відбивають логіку домінування та ієрархії. Перші праці на захист жінок з'являються у XV ст.: «Книга про Град жіночий» Христини Пізанської, «Про шляхетність і переваги жіночої статі» Корнеліуса Агріппи фон Неттесхайма, «Утопія» Томаса Мора. Хоча в «Утопії» і «Місті Сонця» Т. Кампанелли, як і в «Державі» Платона, проєкти рівності ґрунтуються на ідеї прийняття жінками чоловічих стандартів.

Сучасні дослідження розглядають гендер не тільки як культурне нашарування значення на біологічно передзадану стать, а переважно як дискурсивний засіб виробництва та утвердження «природної статі». Наприклад, Дж. Батлер у праці «Гендерне занепокоєння» вважає, що самоідентифікація індивіда пов'язана з поведінкою, а певним чином і імітаційним характером діяльності людини. С. де Бовуар у роботі «Друга

стать» також звертає увагу на визначення чоловічого і жіночого у соціальному бутті за допомогою культурних норм і пріоритетів.

Мета дослідження: впровадити гендерну методологію в міжкультурні дослідження фронтиру.

Фемінна та маскулінна моделі світобачення та поведінки часто розглядають як відмінні, що веде до формування різних ціннісних орієнтирів та способів розв'язування політичних, моральних, побутових проблем. Маскулінну модель пов'язують з пошуком раціоналізації моральної поведінки і формуванням принципів так званої *етики справедливості*. Йдеться про визнання рівності прав всіх громадян, незалежно від статі. Така інтерпретація взаємин між людьми є неупередженою і позаперсональною, відносини опосередковані, і люди постають абстрактними, звільненими від конкретних характеристик статі. Але з легкої руці Керол Гіліган активно вживається у аксіологічному і культурно-політичному просторі гендерних досліджень концепт *етики турботи.* Вона привертає увагу від логіки морального вибору до його реальних наслідків, що відповідає методологічним розвідкам феноменології, експлікуючи проблемне коло повсякденного. Відносини турботи ґрунтуються на вибудовуванні безпосередніх зв'язків між людьми (у нашому випадку, між переселенцями та корінними жителями). Визначальну роль відіграють не універсальні принципи, а інтерес та увага до Іншого, турбота про створення міцної дружби, порозуміння, що неможливо без розуміння конкретних почуттів, бажань та потреб окремих людей. У такому контексті якість міжкультурної взаємодії визначається емпатією, здатністю до співчуття та співпереживання, умінням поставити себе на місце Іншого. Саме такою гнучкістю у налагодженні стосунків та здатністю до ситуативної етики відрізнялися жінки фронтирних культурних просторів.

Історія американського фронтиру є важливим і повчальним прикладом гендерних процесів у міжкультурному просторі: від конфлікту до культурного визнання і розуміння. На фронтирних територіях як чоловіки, так і жінки не завжди мають належний доступ до гарантованих прав: на рівність перед законом, свободу, землю, достатній рівень життя. Жінки щодо цього особливо у невигідному становищі. Висвітлення особливостей фронтирного буття дозволяє відстежувати фемінний дисплей та сформулювати напрямок ґендерної політики у цьому просторі.

У контексті міжкультурної комунікації *фронтир* звертає на себе увагу як «явище, що концептуально можна вважати проявом феномену порубіжжя.

«Фронтир» походить від французького *la frontière* (кордон між двома державами), яке в свою чергу має своїм корінням слово *фронт* (лінія бойових дій)» [1, с.160]. Успадкувавши значення фронтира з історичних розвідок *frontier studies*, сучасний термін в залежності від ракурсу розгляду (географічного, культурологічного, політологічного і т.ін.) позначає: зону між заселеним і незаселеним простором; територію між двома державами або культурами; зону конфронтації; авангардну, передову частину чого-небудь. І. Чорновол показує смислові відмінності поняття frontier у англомовних народів. Англійці визначають його як лінію кордону, а американці – як землі в області прикордонної місцевості. «Коли європеєць пише *frontier* – треба здогадуватися, що він має на увазі не “фронтири” в американському, тим більше Тернеровому розумінні, а кордони як Grenzen» [2, с.24], протиставляючи об’ємний територіальний простір чіткій демаркаційній фіксації. У другій половині XIX ст. американський фронтир виконував «активну роль у конструюванні нового американського суспільства, американської нації. Основними ознаками фронтиру є невизначеність і нестійкість, тому він відкривав переселенцям горизонт поліпшення добробуту, отримання свободи і кращого життя. Він відрізняється більш високою мобільністю порівняно з культурною глибинкою, «переписує» соціальні ролі і статуси мешканців, створює нові форми культурних контактів, продукуючи цінності індивідуалізму, поваги до особистості, підприємницької активності. Американський фронтир демонструє засадниче ідеологічне завдання американського суспільства – здатність формувати простір демократії і цінностей «self-made-man» (у перекладі – «людина, що досягла усього сама»)» [1, с.161-162].

Типовим прикладом гендерних фронтирних студій є роботи американської професорки Гленди Райлі. Її бестселер «Taking Land, Breaking Land: Women Colonizing the American West and Kenya» [3] пропонує пошук подібності та відмінностей у побуті, діяльності та формуванні самосвідомості жінок-колоністок американського фронтиру та на межах Кенії. Вона демонструє паралелі жіночого фронтирного досвіду на територіях, що знаходяться практично у протилежних кінцях світу, підкреслює єдність жіночої долі та можливості жіночої активності, значущість та проблемність гендерних механізмів у становленні нових громад. На обох кордонах жінки були активними учасниками колоніальних завоювань. Вони вірили в необхідність своєї культуртрегерської місії і впровадженні європейської культури в місцеві спільноти. У свою чергу, як підсумовує Г. Райлі,

колонізовані спільноти відповідали опіром, а це означало, що кольорові жінки рідко вступали в союз з білими жінками. Обговорення історичного досвіду цих двох кордонів американською дослідницею стосується таких важливих питань, як роль жінок у продовженні колонізації на Заході США на відміну від їхньої ролі в краху інтеграційної політики у Кенії. Райлі спирається на постмодерністську методологію і теоретичні концепції Себе та Іншого у розгляді опору та адаптації людини у порубіжному просторі. При цьому підкреслюється відмінність жіночого досвіду та ролі жінок як активних ретрансляторів культури на відміну від чоловіків.

Міжкультурні території є простором культурних викликів, ризиків і зіткнень між переселенцями і корінним населенням. Силу жіночого впливу у культурній трансляції Г. Райлі пояснює «більш тісними контактами жінок з місцевим населенням. Саме жінки відповідали за впровадження манер, одягу, мови, їжі, матеріальних цінностей, і разом з цим, вірувань і прагнень. В публічній сфері жінки-місіонери, вчителі, медичні працівники вчили аборигенів рудиментарним зачаткам цивілізації білих. У будинку і на фермі білі матері на рівні повсякденності формували у аборигенів ідеали білих» [3, p.14].

Трансляційна роль жінок в порубіжному культурному просторі поставала пріоритетною у встановленні міжкультурних контактів, тому що жінки не нав’язували модель домінування так брутально, як чоловіки. Не завжди приймаючи універсальні принципи, абсолютні ідеали, жінка віддавала пріоритет мінливому, відносному, обумовленому. Для жінки істотними ставали нюанси ситуацій, що породжують моральні проблеми, унікальність людини в певних умовах. Ця умовність, ситуативність мислення та поведінки відповідає характеристикам фронтирного буття, особливо мережевим його формам.

Висновки. Отже, концепти етики справедливості чи турботи описують певні типи соціокультурно і аксіологічно забарвленого відношення до соціального світу. Аналіз соціокультурного буття жінок американського фронтиру показує їх психологічну гнучкість та світоглядну горизонтність, що спрацьовують в трансгресивних умовах порубіжного життя і відповідають вимогам соціальності міжкультурного конструювання.

Література

1. Колінько М.В. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019: 344 с.

2. Чорновол І. Фронтири Стародавнього Риму. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2012. Вип. XVI: 18-31.

3. Riley G. Taking Land, Breaking Land: Women colonizing the American West and Kenya. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2003: 372 p.

Вікторія Лапченко
студентка ІІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній день категорія «інститут» досить міцно посідає місце у системі суспільствознавчих дисциплін. Проте проблема інститутів переважно розглядалася як соціологічна, але не соціофілософська. У той же час перші спроби визначення сутності та ролі інститутів робилися саме філософами. Жодне серйозне дослідження з проблем інститутів не обходиться без залучення робіт Г. Гегеля, Г. Спенсера, К. Маркса. Не залишили без уваги інститути і класики соціології, зокрема Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Веблен. Однак серед висловлювань як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників з проблеми місця, ролі та перспектив вивчення даного феномену знаходять відображення найрізноманітніші думки.

Мета роботи полягає в розгляді феномену соціальних інститутів, визначенню їх місця та ролі у структурі суспільства з метою виробити соціально-філософські засади суспільствознавчого аналізу інститутів.

Соціальний інститут – поняття, використовуване позначення стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, і установок, регулюючих різні сфери людської діяльності і організують в систему ролей і статусів, створюючих соціальну систему [1]. Інституалізація – упорядкування, формалізації та стандартизації соціальних відносин. Інститути забезпечують задоволення потреб у тому випадку, коли для цього потрібна колективна структурованість. Інституалізація у суспільстві, у соціальній групі структурує статуси. Вона дозволяє чітко визначити цілі та завдання соціальної організації, виходячи з того, які потреби колективно задовольняються за допомогою цієї соціальної організації [1].

Вважається, що вперше використав термін «інститут» у соціальних науках Джамбаттіста Віко – італійський філософ та історик, попередник сучасної соціології. У 1693 р. він написав кілька праць про громадські інститути. У соціологічній літературі поняття «інститут» стало використовуватися з часу становлення соціології як науки, а свій родовід інституційний підхід веде від Огюста Конта та Герберта Спенсера. Представляючи у соціальній статиці суспільство як соціальний організм, О. Конт як її найважливіших органів називає такі як сім'я, кооперація, церква, право, держава. Своє продовження інституційний підхід до вивчення суспільних явищ отримав у працях Г. Спенсера. який підкреслював, що «у державі, як і живому тілі, неминуче виникає регулююча система… При формуванні більш міцного співтовариства з'являються вищі центри регулювання і підлеглі центри» [2]. Хоча у цих роботах відсутнє визначення соціального інституту, вони розглядають життя суспільства крізь призму особливих форм соціальної організації, які надалі назвали соціальними інститутами.

Можна сказати, що соціальні інститути – це стійкі ціннісно-нормативні комплекси, що регулюють різні сфери соціального життя (шлюб, сім'я, власність, релігія), які мало сприйнятливі до змін особистісних характеристик людей. Але вони наводяться на дію людьми, які здійснюють свою діяльність, «грають» за їхніми правилами. Так, поняття «інститут моногамної сім'ї» має на увазі не окрему сім'ю, а комплекс норм, що реалізується в безлічі сімей певного виду.

Структура суспільних відносин створюється на «макрорівні» соціальних взаємодій, у процесі інституціоналізації (самостворення) суспільства, і закріплюється на «мікрорівні» міжперсональних контактів, в яких люди постають один перед одним у соціальних «масках», що полегшують їм процедуру ідентифікації та продуктивного інформаційного обміну. Чим масовішим і організованим стає суспільство, тим більше поширюються «представницькі» соціальні контакти і тим частіше людина виступає або носієм певних функцій (через інституційні розпорядження), або посланцем певних статусних груп («солідарностей»).

На думку американських дослідників Дарона Аджемоглу та Джеймса А. Робінсона, характер інститутів, що існують у тій чи іншій країні, визначає успіх чи провал розвитку даної країни. Розглянувши приклади багатьох країн світу, вчені дійшли висновку, що визначальною і необхідною умовою розвитку будь-якої країни є наявність громадських інститутів, які вони

назвали інклюзивними (Inclusive institutions). Прикладами таких країн є розвинені демократичні країни світу. І навпаки, країни, де громадські інститути мають закритий характер, приречені на відставання та занепад. Громадські інститути в таких країнах, на думку дослідників, служать лише збагаченню еліт, які контролюють доступ до цих інститутів, – це так звані екстрактивні інститути (extractive institutions). На думку авторів, економічний розвиток суспільства неможливий без випереджаючого політичного розвитку, тобто без становлення загальнодоступних політичних інституцій.

Соціальні інститути формуються та створюються для задоволення найважливіших індивідуальних та суспільних потреб та інтересів. Вони є головними регулюючими механізмами у всіх основних галузях життєдіяльності людей. Інститути забезпечують стабільність та передбачуваність відносин та поведінки людей, захищають права та свободи громадян, оберігають суспільство від дезорганізації, утворюють соціальну (інституційну) систему. Процес упорядкування, стандартизації та формалізації відносин називається інституціоналізація.

Інституціоналізація відносин у сфері життєдіяльності передбачає, більшість членів суспільства визнають легітимність (правомірність) даного соціального інституту. З іншого боку, інституціоналізація передбачає організаційне (правове) оформлення соціального інституту.

На виконання своїх функцій соціальний інститут утворює (створює) необхідні установи, у яких організується його діяльність. Крім того, кожен інститут повинен мати необхідні засоби і ресурси. Так, для функціонування інституту освіти створюються такі заклади, як школи, училища, вузи, будуються необхідні будівлі та споруди; виділяються кошти та інші ресурси.

Все життя людини організовується, спрямовується, підтримується та контролюється соціальними інститутами. Наприклад, дитина, як правило, з'являється на світ в одній із закладів інституту охорони здоров'я – пологовому будинку; первинну соціалізацію відбувається у інституті сім'ї; отримує освіту та професію у різних установах інститутів загальної та професійної освіти; безпеку індивіда забезпечують такі інститути як держава, уряд, суди, поліція тощо; підтримують здоров'я інститути охорони здоров'я та соціального захисту. Одночасно кожен інститут у своїй сфері виконує функції соціального контролю та змушує людей підкорятися прийнятим нормам [3].

Роль соціальних інститутів у суспільстві аналогічна тим, що виконують функціональні органи в природі. Пов’язано це з тим, що будь-яка жива істота

пристосовується до середовища за допомогою інстинктів – потужних інструментів виживання, створених мільйонорічною еволюцією. Вони допомагають йому боротися за існування та задовольняти найважливіші життєві потреби. Починаючи від Г. Спенсера соціологи часто визначають культуру саме як форму та результат пристосування до довкілля.

Як стверджує Кеєс Дж. Хамелінк, «культура є сумою всіх людських зусиль, спрямованих на освоєння навколишнього середовища та створення необхідних для цього матеріальних та нематеріальних засобів». Соціологи кажуть, що типові для цього суспільства інститути відбивають культурний образ цього суспільства. В залежності від культури соціальні інститути, навіть ті, що виконують однакові функції, несхожі один на одного. Скажімо, інститут шлюбу у різних народів є різним. Він спочиває на оригінальних обрядах та церемоніях, нормах та правилах поведінки. Комунікаційні інститути – частина культурних інституцій [4].

І самі ці інститути – результат зусиль суспільства, вкладених у пристосування до довкілля. Комунікаційні інститути є основним джерелом знань про накопичений досвід, виражений в символах. Соціальні інститути допомагають вирішувати життєво важливі проблеми велику кількість людей, які звертаються до них. Зокрема, мільйони людей, закохавшись, вдаються до допомоги інституту шлюбу та сім'ї, а захворівши – до інститутів охорони здоров'я тощо. Дбаючи про встановлення порядку в суспільстві вони створюють уряд, закони, суди, в’язниці, поліцію тощо. Інститути водночас виступають інструментами соціального контролю, оскільки завдяки своєму нормативному порядку стимулюють людей підпорядковуватися та дисциплінуватися. Тому інститут розуміється як сукупність і зразків поведінки.

Висновки. Філософський аналіз суспільства – ключова проблема соціальної філософії, певного розділу, що вивчає закономірності життя суспільства та способи роботи соціальних інститутів та організацій, які люди створюють. Ступінь розвитку суспільства багато в чому залежить від розвиненості суспільних інститутів, а також історичного рівня розвитку. Сфери життя суспільства проходять етап становлення, виходячи з потреб їхнього власного буття і з функціональної погляду формують взаємопов'язаний склад базових форм суспільної діяльності – економічної, оборонної, педагогічної, наукової, художньої, медичної, фізкультурної тощо. Усі перелічені сфери лише формально самостійні, у своїй на функціональному рівні вони необхідні життя і діяльності всього суспільства.

Втім, не кожна професійна діяльність може стати системотворчою для життя, це може лише та сфера, без якої громадське буття може бути всебічним і єдиним. Зокрема, сфера економічної діяльності життя суспільства, яка складається, у тому числі з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг по всьому економічному профілю своїх професійних видів діяльності – у добувній промисловості, у сільському господарстві, у торгівлі та у фінансах тощо – предметно інтегрована у систему інститутів його життя, але окремо професійні види економічної діяльності було неможливо претендувати на зародження самостійної сфери життя.

Література

1. Білоус В. Соціологія у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях: Київ: Київський національний економічний ун-т, 2002: 140с.

2. Брегеда А. Соціологія. Київ: Київський національний економічний ун-т, 1999: 123 с.

3. Петракова К. Трансформація реформ в українському суспільстві в умовах сучасних глобалізаційних викликів. *Ефективність державного управління*. 2015. № 43: 243-249.

4. Чижова О.М. Сутнісні аспекти трансформації суспільства та процеси прагматичних перетворень.). *Держава і право*. 2013. № 60: 461-467.

Богдан Ломачинський
аспірант
Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського

РОЛЬ МЕДІА В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ

Актуальність проблеми. В сучасному інформаційному суспільстві основним інструментом політичного примусу та досягнення політичних цілей стала інформаційна війна, що може помітно змінити спрямованість геополітичних процесів, привести до зсуву геополітичних центрів інтересів суб'єктів геополітичної конкуренції в інформаційній сфері. Інформаційна війна не буває випадковою або відособленою, вона є узгодженою діяльністю щодо використання інформації як зброї для ведення бойових дій або на реальному полі бою, або в економічній, політичній чи соціальній сфері. З огляду на сучасні підходи, інформаційну війну слід розглядати в двох основних аспектах: у широкому розумінні – як нову форму геополітичного

суперництва сторін, і у вужчому значенні – стосовно підтримки сфери збройної боротьби. Тому метою аналізу є визначення ролі медіа в інформаційних війнах сучасного інформаційного суспільства.

У найбільш загальному визначенні інформаційна війна усвідомлюється як сукупність заходів для досягнення інформаційної переваги над супротивником шляхом впливу на його інформаційні системи, комп'ютерні мережі, суспільну та індивідуальну свідомість населення, при одночасному захисті власного інформаційного середовища. Інформаційна боротьба ведеться постійно – як за мирного, так і за воєнного часу, вона є складовим елементом будь-якого іншого різновиду боротьби (збройної, ідеологічної, економічної тощо).

Феномен інформаційної війни знаходить своє вираження на всіх етапах історичних трансформацій – зміни політичних ідеологій, утвердження нових релігій, водночас, лише в епоху глобалізаційних процесів сучасності інформаційні війни варто розуміти як неминучий процес самоствердження соціальних інформаційних систем [4, с.102].

Загалом, у визначенні поняття «інформаційна війна» можливо умовно виділити психологічний, інформаційний та комунікаційний підхід. Згідно з психологічним підходом, інформаційна війна – це комплекс заходів з інформаційного впливу на масову свідомість для зміни поведінки людей і нав’язування їх цілей, які не відповідають їх інтересам. Інформаційний підхід характеризує інформаційну війну як сукупність методів та способів цілеспрямованого впливу суб’єктів-агресорів в умовах інформаційної відкритості. Відповідно до комунікаційного підходу, інформаційна війна – це комунікаційна технологія по впливу на масову свідомість з метою подальшої маніпуляції нею. Війна за реальність — це комунікативна війна, що ведеться шляхом «формування цінностей, переконань та емоцій людей і здійснення впливу на них; вона є найвищим ступенем протистояння в будь-якій сфері життя з метою змінити реальність у трьох просторах: фізичному, когнітивному і віртуальному» [2, с.23].

В сучасну інформаційну епоху можна стверджувати про визначальну роль мас-медіа, адже саме вони є найвпливовішим інструментом впливу на особистість, яка безпосередньо залежить від соціальних факторів, накопичуючи в собі інформацію про середовище, яке стає для неї реальністю. Глобалізаційні процеси сформували ЗМІ як продуцентів інформаційної продукції, маркованої певними політичними чи економічними інтересами, тому в умовах поширення сучасних новітніх інформаційних технологій

засоби масової інформації, використовуючи стратегії маніпулювання суспільною свідомістю - навіювання, залякування, переконання та вміло оперуючи бар'єрами соціальних комунікації, постають ефективним засобом ведення інформаційної війни [5, с.59].

Мета інформаційної війни полягає в послабленні моральних і матеріальних сил супротивника шляхом пропагандистського впливу на свідомість в ідеологічній та емоційній галузях. Тому основою ведення інформаційної війни у мас-медіа є пропаганда, спрямована на мобілізацію суспільної думки на підтримку цілей і цінностей, що претендують на загальнонаціональний статус. Пропагандою є «інформація, ідеї, доктрини або спеціальні методи впливу на думки, емоції, настанови чи поведінку суспільства з метою отримання переваг, прямих чи непрямих» [3, с. 146]. Ефективна пропаганда орієнтується на завоювання довіри суспільства, повторення простих для сприйняття ідей, використання символів та пов`язування їх із заявами пропагандистів, спотворення і приховування «невигідних» фактів, обман, цензура. Інструментами пропаганди є навіювання, використання авторитету, гасел, непряме формулювання ідей, звертання до архетипічних бажань суспільства.

Існують два підходи до проблеми маніпулятивних можливостей ЗМІ: медіаорієнтований і медіацентристський [7, с. 30]. Відповідно до першого з них, людина розглядається як «активний і критично налаштований споживач інформації»; мас-медіа не можуть підпорядковувати собі свідомість людини, навпаки, людина пристосовує медіа до своїх потреб. Будь-яка людина самостійно інтерпретує інформацію, що надходить, фільтруючи й оцінюючи її залежно від власної картини світу, свого соціального статусу, культурного розвитку, віросповідання, віку, статі тощо. Спроби ЗМІ нав’язати кардинальні зміни в стереотипах часто стикаються з активним психологічним опором, що є результатом селективного відношення людини не тільки до самої інформації, але й до її джерела.

Згідно з медіацентристським підходом аудиторія ЗМІ – пасивна маса, схильна до навіювання й стороннього управління. ЗМІ створюють для цієї знеособленої маси нову реальність, ілюзорний світ. ЗМІ нівелюють індивідуальність людини, позбавляють її самостійності й свободи вибору.

Серед ефективних засобів медіа-маніпуляцій є фотофейки, наприклад, апеляція до образу дітей чи хибна атрибуція світлин за географічним та хронологічним принципом. Стосовно фейків, цифрових маніпуляцій, постановних світлин існує визначеність щодо неприпустимості використання

їх у документальній фотографії, а розвиток медіаосвіти та навичок критичного мислення сприяє розпізнанню та виявленню неякісного або маніпулятивного інформаційно-візуального продукту [6, с.207]

Сучасна медіа-війна може мати кілька етапів: на першому – медіа країни-потенційного агресора формують вигідну для себе громадську думку, з нав'язуванням власної культури та системи цінностей; на другому етапі поширення медіа-вірусів і фейків забезпечує дестабілізацію політичної ситуації, знищення авторитету державної влади, провокування соціальних, політичних, національних, релігійних зіткнень, ініціювання масових протестних акцій та безладів на вулицях тощо; на третьому етапі відбувається інформаційна підтримка легітимізації офіційних військових дій, створення для країни-агресора образу визволителя, подальша дискредитація керівництва країни-жертви й її військових сил [1, с.44-45].

Висновки. Посилення ролі медіа в сучасному інформаційному суспільстві створює широкі можливості для впливу на народи та владу, маніпулювання суспільною свідомістю та поведінкою. Сучасна людина формується й живе в особливій, спотвореній симулякрами, реальності, де ЗМІ створюють сприятливий ґрунт для прихованого впливу на підсвідоме. Використовуючи схильність до узагальнень та конформність, мас-медіа навіюють псевдореальність, і на зміну прямолінійній пропаганді приходить масовий гіпноз, якому піддаються цілі країни та народи. Необхідна серйозна увага фахівців різного профілю до аналізу проблеми ролі мас-медіа у маніпулюванні суспільною свідомістю, щоб уникнути найбільш небезпечних наслідків інформаційної війни для всього людства.

Література

1. Карпчук Н. Медіа як невоєнний метод впливу в гібридній війні. *Суспільні комунікації.* 2018. 2 (4): 41-49.

2. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ: Книголав, 2019.

3. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси. Київ: НІСД, 2003: 240 с.

4. Ломачинська І.М. Інформаційні війни як засіб маніпулювання інформаційними системами в епоху глобальних викликів сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса: Вид.-во Нац. Ун.-ту «Одеська юридична академія», 2018. 22: 100-103.

5. Ломачинська І.М. Інформаційні війни як засіб суспільних маніпуляцій в епоху глобалізації. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: Зб.наук.праць*. 2017: 57-61.

6. Родигін К., Єрмакова І. Різновиди маніпуляцій фотоконтентом медіа у контексті інформаційно-смислової війни. *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*. 2020. Вип.47: 200-214.

7. Шкляр В. І. Мас-медіа і виклики нового століття. Київ: Грамота, 2003: 48 с.

Maria Maletska
Master of Pholosophy, PhD student,
Borys Grinchenko Kyiv University

VIDEOGAME PHENOMENON AS THE ETHICAL DETERMINANT IN CONTEMPORARY SOCIETY

The works of art can be considered from the point of view of ethics and morality, not only of esthetics. They teach us how to interact with the world around us, giving main principles of understanding what is good and bad. Not only the artist, but the work of art itself can become a moral agent. The art, as well as the media determine our perception of the world, facilitate the formation of certain values and views.

Among the works of art that can be determining for a modern person, which are, in particular, cinema, literary works, paintings, etc., videogames are the most comprehensive and complex phenomenon. At the same time, they play the role of the specific media product, which may have a certain narrative, video- and audio-component, and may consist of only one of these, and often have a virtual space for communication, information exchange and even simulation of real life. Videogames are a significant part of the cyberspace and virtual space. They influence both real and virtual worlds, creating their specific communication space and transforming the real one. The connection between videogame playing and transmitting ethics has not been fully traced yet; however, the aspect of videogames as ethical determinant is important to demonstrate changes in the consciousness, mentality and perception of life by people, especially children and young people. Thus, the purpose of this paper is to consider the videogame phenomenon as the ethical determinant in contemporary society.

To describe the impact of videogame phenomenon on ethics and morality, we should consider the videogame phenomenon and analyze peculiarities of its interaction on different levels. Despite the growing interest to the videogame phenomenon, in "game studies" and the videogame philosophy, there is no generally accepted definition of it. There is, however, a significant number of defining characteristics of the "videogame" concept in scientific discourse. Despite some differences in vocabulary definitions of the terms "computer game", "digital game" and "videogame", they are usually used to refer to the same phenomenon and are considered interchangeable. The problem of definition and conceptualization is discussed by J. Arjoranta [1]. He notes that defining games and videogames is still relevant and will remain so, because people and their perceptions of games are changing simultaneously.

We agree with Arjoranta's point that there is a need to define videogame in the framework of the research conducted. In our research, we have chosen the description of videogame through its main characteristics that are present in almost all definitions of videogame rather than defining. In most definitions, videogame is described as a game; it is played with the use of specific technical means; it is mostly interactive; it can consist of audio- or video-component, narrative; it is determined by some rules, especially on the technical level; it has different levels of subjects and provides specific communication between them; as other works of art, videogames form their culture, however, it is unique due to mutual influence of different subjects in it. These components are united in the videogame phenomenon; they made it unique in comparison with other works of art and media. That is why videogame phenomenon as the ethical determinant should have separate consideration – it is impossible to measure it the same way as other media. The most important difference between videogames and other forms of art and media is their interactive nature. This feature makes it possible to receive instant feedback on player's actions. Videogames are interpreted by gamer in process of playing, and this interaction changes the process of further interaction.

The main focus of videogame interactivity is a player, who is one of the subjects of videogame culture. It is the player that directly plays the games and evaluates it, therefore, videogame developers often focus on player's further interpretation of videogames, their game experience. At least to some extent, the player is the one who determines the game culture: buys or ignores the latest releases, writes "walk-throughs" for online distribution, creates and distributes cheats, modifications and patches, and this activity undoubtedly blurs the gap

between producer and consumer [2]. It is the players who are the central category studied in game studies.

Works of art determine the behavior and worldview of reader/spectator; at the same time, the interactivity of videogames means that not only videogame influences player, changing his or her worldview and determining behavior, but player also can change videogame world. The way player makes decisions inside the game world often influences the development of narrative, transforms the game world. Due to it, Malcolm Ryan et al. propose two basic questions that, in our opinion, divide the scientific discourse on videogames and ethics into basic categories:

"1. How does a player's morality affect the way they play games?

2. How do the games they play affect a player's morality?" [5].

The first category shows the player's attitude towards the game, actions in it and player's behavior. The second category reveals the importance of videogames for the formation of player's consciousness, morality and perception of reality. Both of these categories are important for further studying the impact of videogames on communication. The second category is also of a special importance for the use of videogames in education process.

Another important subject in videogames is the developer. The developers pay much less attention to the analysis of the interpretation of the videogame. However, it should be noted that their role in the understanding of videogames and in the creation of meaning is sometimes even greater than the role of the author of books or companies that make films. For the developer, constant interpretation and reinterpretation of his game is important both for growth in its own field of activity and for maintaining its production product in its existence. Unlike other media, videogames are up to date even after release. This is primarily due to the final work on technical errors, but this is not the only goal of the developers. In this case, we talk namely about the ethical problems because the developer is involved into producing information and transmitting it through videogames and therefore is responsible for the information given [3]. The problem of the developer's responsibility is not a determinant itself, however, the communication between player and developer is important for the development of ethical system inside the different parts of videogame culture. Many multiplayer games have not only the rules of interaction in the game world, but also moral norms and ethics of behavior formed by the game community. Such ethical system formed inside the game community can be spread outside of it; two ethical systems of different game communities can interact and even lead to conflicts.

Videogames can determine people's ethics and morality not only directly, through the process of playing, but also indirectly. The active distribution of videogames and the creation of video hosting services, including YouTube, contributed to the emergence of so-called "Let's Play" phenomenon. Let's Play is recorded videos, texts or screenshots, or all at once produced by players to share their experience. Let's Plays are often uploaded to sites where you can share videos, where anyone can subscribe to the Let's Player, leave a comment and feedback, or a private message for the Let's Player, like YouTube and Twitch [4].

As we can see, the mentioned subjects partially reflect the new levels of communication formed as a result of communication revolution. In this communication, videogame phenomenon influences the worldview, morality and ethical system of players and spectators, and determines the responsibility of the videogame developers. So, we can state that phenomenon is unique because it gives the possibility to communicate in the virtual world and to influence this world according to one's worldview. We cannot talk to the author of a book or film producer with recommendations to rewrite the book or change the stars of the already made film. However, such case is usual for videogames. Developers pay much attention to the comments of players and add new content according to the players' need. This system of interaction that is the basis for videogame culture forms its ethics, which affects the ethical system of society in general.

The peculiarities of different systems of videogame ethics remain insufficiently studied, however, the study of this area is important to deepen understanding of general impact of videogame phenomenon. In general, the further study of videogame phenomenon as the educational and ethical determinant is important to trace the changes in consciousness of people and to analyze contemporary social processes that emerges in information society.

References

1. Arjoranta J. How to Define Games and Why We Need to. *The Computer Games Journal*. 2019. No 8: 109-120. URL: https://doi.org/10.1007/s40869-019-00080-6

2. Carr D., Burn A., Schott G., Buckingham D. Textuality in video games. *DiGRA '03 - Proceedings of the 2003 DiGRA International Conference: Level Up*. 2003. Volume 2. P. 144-155.

3. Dodig-Crnkovic G., Larsson T. Game Ethics – Homo Ludens as a Computer Game Designer and Consumer. *The International Review of Information Ethics*. 2005. No 4: 19-23. URL: https://doi.org/10.29173/irie164

4. Fjællingsdal K. Let's Graduate – A thematic analysis of the Let's Play phenomenon: Master thesis. Norwegian University of Science and Technology. Trondheim, 2014: 74 p.

5. Ryan M., Formosa P., Howarth S., Staines D. Measuring morality in videogames research. *Ethics and Information Technology*. 2020. No 22(1): 55-68.

Вікторія Мельниченко
студентка IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЛІДЕРА ОЧИМА УКРАЇНЦІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ)

Питання лідерства є актуальним у всі часи, оскільки від особистісних якостей «першої особи» напряму залежить прийняття рішень, що визначають рівень життя в суспільстві (державі). Лідер (англ. leader – провідник, той, що веде, керівник, вождь, командир) – особистість, яка користується беззастережним авторитетом і повагою з огляду на свої видатні індивідуальні людські, інтелектуальні або фахові якості.

Визначення поняття «лідер» ще 1948 р. дав Р.М. Стогділл (Ralph Melvin Stogdill). «Лідер – це людина, яка береться за справу сама або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг виявити ініціативу. Це людина, яка бачить конкретну мету та шляхи її досягнення, а також має досить сил і можливостей це зробити» [1].

Основною гіпотезою нашого дослідження є припущення, що кожній історичній епосі притаманний власний образ лідера (соціального, політичного). Більш того, кожна епоха характеризується певним стилем лідерства. Зокрема, в стародавні часи лідер відзначався силою, пізніше домінантним став розум. Середньовіччя відзначається владою Божественною та владою крові, роду. З розвитком буржуазних відносин, появою ідеологій та збільшенням чисельності населення починається т. зв. «самопроголошене лідерство», коли базовою ознакою є економічне панування, багатство, майно, а також активність, навіть агресивність, ініціативність. З'являються національні лідери, які уособлюють загальні ідеї та бачення перспективного розвитку відповідної нації. Як варіант – «революційний лідер» закликає до повалення діючого режиму, піднімає повстання як «лідер певної групи»,

партії, але згодом оголошує себе загальним лідером та поступово завойовує підтримку народу. З першими президентами приходить можливість голосування, що відкриває можливості для фальсифікування. Якщо раніше лідера знав кожен особисто та обирав його свідомо, то тепер голосують за обіцянки, які не завжди реалізовуються.

В сучасну епоху, яку ми описуємо як інформаційну, постіндустріальну, глобальну, постідеологічну спостерігається перехід від «лідерства сили» до сучасного «лідерства підписників». З розвитком Інтернету з'являється новий тип лідерства блогерів, інфлюенсерів, вирішальними якостями якого є кількість підписників, часто половина з яких є боти. Вони отримують особливий авторитет, адже на них підписано стільки людей.

Важливе значення починає грати імідж лідера, коли «здаватися» стає важливіше за «бути» в реальності. Відрив іміджу від реальної особистості обумовлює появу «фейкового лідерства» або «лідерства-симулякра». В політичній царині з'являється «маріонеткове лідерство», тобто лідерство актора, це коли у лідера є команда професіоналів-«гримерів», що створюють образ, наділяючи лідера штучно певними якостями.

Отже, у сучасному світі питання лідерства набуває все більшого значення. Хто ж такий лідер, які його якості, ознаки, характеристики, кого хочуть бачити за кермом політичної машини?

На початку 2022 року, ще до повномасштабної агресії рф проти України мною було проведено он-лайн опитування на тему «Політичний лідер в Україні». Мета даного дослідження було визначити рівень ознайомленості людей, щодо політичного життя України, а також розглянути думку молодих людей щодо образу сучасного лідера, його головних характеристики, ознак, завдань.

Аналізуючи результати опитування, в першу чергу, потрібно вказати на можливість радикальної зміни уявлень про лідерство під впливом російської агресії. За неповні три місяця війни українцями були переглянуті погляди на базові підстави буття, і відношення до лідера не є винятком. Тому сказане далі потрібно сприймати з урахуванням даного зауваження.

Було опитано 100 осіб, серед яких 36 чоловіків і 64 жінок. Переважну більшість респондентів складають особи віком до 30 років. Перше питання анкети було пов'язане зі ступенем зануреності респондентів в політичне життя, адже політичне лідерство традиційно випереджає всі інші види лідерства. 8% відповіли, що чудово ознайомленні, 22% дали відповідь – достатньо, 13% мало ознайомлені, 3 та 4%, що абсолютно не ознайомлені та

взагалі не цікавляться. Характерно, що чоловіки більше цікавляться політичним життям України, ніж жінки. 72,2% відсотки чоловіків дали відповідь, що достатньо та чудово ознайомленні в цій сфері, жінок цей відсоток складає 53,1.

Головні джерела отримання інформації у більшості респондентів таки: соціальні мережі, обговорення з сім'єю/друзями, українські вебсайти та українське телебачення. Рідше переглядаються західні вебсайти та телебачення.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Яке Ваше основне джерело для отримання інформації про актуальні політичні події?» (у%)

Українські веб-сайти (не соціальні мережі)	44
Українське телебачення	38
Російські сайти (не соціальні мережі)	2
Російське телебачення	0
Обговорення з друзями /знайомими / сім'єю	50
Соціальні мережі	70
Західні веб-сайти	22
Західне телебачення	2
Інше	0

**Сума перевищує 100% оскільки респондент мав можливість обрати декілька варіантів відповіді*

У питанні: «Розв'язання яких проблем є на вашу думку найпріоритетнішим для України в найближчий час?» було запропоновано присвоїти кожній проблемі ступінь важливості першочергове завдання, може зачекати та в останню чергу. 96% вважають, що економічні проблеми першочергові до вирішення і лише 4%, що можуть зачекати. Оборонні проблеми першочерговими визначили 74 відсотки, 20 вирішили, що можуть зачекати та лише 6, що в останню чергу. Вирішення політичних проблем першочерговими визнали 66% опитуваних, 20% визначили, що можуть зачекати та 14 % в останню чергу. Думки щодо соціальних проблем розділились майже порівну між першочерговим (50%) та може зачекати (48%). Першочерговими далі ідуть екологічні (46%). Інфраструктурні та культурні проблеми більшість опитуваних визначили як ті що можуть зачекати.

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Вирішення яких проблем є на вашу думку найпріоритетнішим для України в найближчий час?» (у%)

	Першочергове	**Може зачекати**	**В останню чергу**
Політичні	66	20	14
Культурні	18	54	28
Економічні	96	4	0
Соціальні	50	48	2
Екологічні	46	44	10
Оборонні	74	20	6
Інфраструктурні	36	52	12

Переходячи до аналізу безпосередньо уявлень українців про лідерство, варто зазначити, що 60% опитуваних визнають, що Україні потрібні нові політичні лідери.

Розглядаючи думку людей щодо образу сучасного лідера, його головних характеристики, ознак, завдань, поглянемо на розподіл відповідей на питання «Які якості особистості на вашу думку є найголовнішими для лідера?»

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які якості особистості на вашу думку є найголовнішими для лідера?» (у%)

Сила характеру	56
Рішучість	64
Інтуїція	18
Магнетизм/Харизма	24
Гуманізм	14
Відповідальність	90
Чесність	74
Аналітичні здібності	66
Компетентність	60
Гнучкість	18
Готовність до компромісів	26
Уміння швидко орієнтуватися в ситуації	78

**Сума перевищує 100% оскільки респондент мав можливість обрати декілька варіантів відповіді*

Як бачимо, в психологічному портреті уявного лідера переважають три головні якості: 90% респондентів вказали на відповідальність, 78% – на вміння швидко орієнтуватися в ситуації, 74% – на чесність. Наступні риси – це: аналітичні здібності (66%), рішучість (64%) та інші.

На найвищий бал по ступені важливості оцінили: здатність виражати та відстоювати інтереси певної групи та наявність власної програми, стратегії розвитку. Менш важливими виявилися: наявність власної команди; імідж керівника (репутація) та необхідний рівень політичної культури, а також певний набір рис характеру, що мають проявлятися в політичній діяльності. Оцінки розділилися щодо популярності, наявності ораторських здібностей. Рівень освіти політичного лідера визначили як обов'язково закінчена вища, перевагою буде декілька освіт. Наявність вченого ступеня та закордонної освіти не обов'язкові.

Респонденти вважають, що найкращим віком для управління є 31-40 (42%), ще 28% – 41-50, для 22% вік не має значення. Для 84% опитаних, стать лідера не важлива.

Питання «Наскільки Ви задоволені діяльністю сучасної влади?» було орієнтоване на виявлення відповідності між умоглядним образом лідерства із українськими реаліями. 34% респондентів оцінили рівень задоволеності як середній, половина опитуваних оцінили як низький рівень задоволеності (28%) та абсолютно не задоволені (22%). 14 оцінили вище середнього та лише 2 відсотки повністю задоволені.

Конкретизація цього питання знайшла втілення в наступному: «Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати Україною?». Більшість вважають, що скоріше ні.

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати Україною?» (у%)

Так	8
Скоріше так	8
Скоріше ні	38
Ні	12
Важко відповісти	34

Цікаво, що більшість опитуваних не хочуть стати політичними лідерами (36%), ще 30% думають, що скоріше ні, ніж так. Пояснення такому

дистанціюванню, можливо полягає в ототожнення жаги до лідерства з психологічною патологією, з хворобою. «Прагнення до лідерства, – пише А. Баумейстер, – властиве людській природі на базовому рівні. Жага бути лідером – це не тільки продуманий план, раціонально побудоване завдання. Це і біологічна потреба, непереборне тяжіння, глибинний інстинкт. У такому разі лідерство – така ж хвороба, як і життя. Все залежить від настрою чи стану душі. Життя можна розглядати як хворобу, а можна цінувати як дар. І хоча я схиляюся до «теорії дару», мені зрозумілі резони здорових циніків із їхнім міркуваннями про хворобливий досвід життєлюбства» [2]. За результатами опитування, політичними лідерами хочуть стати переважно респонденти віком до 20 років, які ще до кінця не усвідомлюють тягар відповідальності лідерства.

В цілому можна зробити висновок, що молодь віддає перевагу відповідальному, чесному, рішучому лідеру, який швидко реагує на зміни і має аналітичні здібності.

Можна сказати, що на наших очах відбувається трансформація лідерства, зміна його ознак з абстрактних до фактичного втілення. Якщо раніше запитати «Хто такий лідер?» та «Які саме риси йому притаманні?», то більшість респондентів надали б визначення та назвали б характеристики ідеального образа, що найбільш відповідає масовим уявленням про належне. Зараз же поняття лідер втілюється в певній особі, яка візуалізує ознаки лідера: Путін, Байден, Зеленський, Макрон, Шольц тощо. Сьогодні мало хто вважає за потрібне раціонально описувати вимоги до лідера, натомість одразу орієнтується в проблемі, якщо чує те чи інше прізвище.

Література

1. Janinks D. On Becoming a Leader. Cambridge, 1995: 12-18.

2. Баумейстер Андрій. Лідерство – це хвороба чи дар? *Forbes.* Вересень 2021. URL: https://forbes.ua/leadership/liderstvo-eto-bolezn-ili-dar-obyasnyaet-filosof-andrey-baumeyster-23092021-2376

Іван Олійник
аспірант кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СУСПІЛЬСТВА СУЧАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ РИЗИКІВ ПОШИРЕННЯ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК

Процеси, які відбуваються в сучасному світі і мають глобалізаційний характер, мають значний вплив, як безпосередній, так і опосередкований, на низку соціальних, економічних змін у країнах. Зокрема, виникають нові обставини, відповідно до яких люди переосмислюють свої базові пріоритети. Так, наприклад, однією з найактуальніших проблем є питання світового міграційного перерозподілу людського потенціалу, і стосується ця проблема не тільки тих держав, з яких спостерігається активний відтік мігрантів (особливо трудових мігрантів), а й економічно розвинених країни, до яких стікаються такі «потоки». Відтак, наслідками, цих процесів стають зміни у реалізації трудових практик, які можна описати явищами прекарізації, які, у свою чергу, мають значний ефект не лише у соціальній сфері держави, а й в економічній та політичній сферах.

В Україні, де і так існує серйозна проблема у сфері зайнятості населення, також спостерігається зміна природи соціальних практик у сфері професійно-трудової зайнятості, що породили масштабування нової соціальної спільноти – прекаріату та зумовлені ним процеси прекарізації. В українських реаліях прекаріат як соціальний клас виник як реакція українців на стан перманентної невизначеності та своєрідний спосіб адаптації до таких умов. Власне, вплив трансформаційних суспільних процесів на подальший розвиток системи обумовили актуальність аналізу даної теми.

Метою є аналіз ризиків впливу трансформаційних глобалізаційних процесів у контексті поширення феномену прекарності.

В якості методів дослідження було використано крос-методологічний підхід, тобто використання різноманітних способів аналізу, зокрема, системний, соціологічний, компаративний, методи індукції та дедукції, метод синтезу та узагальнення представлених у науковій літературі матеріалів щодо досліджуваної проблеми.

Аналізуючи джерела, в яких досліджується означений соціальний феномен, варто сказати, що засадничим дослідженням у цій царині

вважається робота англійського соціолога та економіста Г. Стендінга «Прекаріат: новий небезпечний клас» [8]. Соціальний аналіз поняття прекаріату також зустрічаємо у працях А. Амеліної, У. Бека, Р. Ламберта, Й. Харді, О. Гончарової та ін. [2; 4; 10; 11; 12].

Трансформаційні процеси в суспільстві передбачають заперечення вагомих елементів минулого і їх подолання з метою висунення нових цілей та визначення способів просування до них [6, с.978]. Процес становлення української держави характеризується перманентною нестабільністю соціальної системи, що М. Требін характеризує як приреченість значної частини населення на балансування між «тим, що погано» і «тим, що ще гірше» [9, с.141]. Наслідком цього стає ситуація, коли життя такої людини перетворюється на дискретність. Українська держава вже багато років знаходиться в нестабільному стані (а особливо зараз, в умовах війни). Частина населення виявилася неготовою до масштабних трансформацій в державі. Як наслідок, в цілому по країні виникла тенденція до зменшення частки економічно активного населення. Це у свою чергу, створює проблеми прихованого безробіття, загального старіння населення, зниження рівня кваліфікації, що призводить до скорочення чисельності професійного трудового потенціалу України [3, с.167-168]. Одним із головних наслідків цього є масштабна трудова міграція за межі України. При цьому основна частина такої міграції за межі України відбувається поза сферою регулювання трудових стосунків, а трудові мігранти стають виключеними зі сфери зайнятості по суті і в Україні, і в іншій державі, оскільки в країнах, в яких вони працюють, не можуть користуватися відповідними правами. Як показує практика трудових мігрантів-українців, виїзд за кордон у пошуках стабільності (умовно – «кращої долі»), як правило, є суттєвим ризиком, оскільки досягти бажаного соціального статусу в іншій країні дуже важко, тому небезпека для таких мігрантів потрапити до когорти прекаріїв є цілком реальною та достатньо значною.

Подібна ситуація існує не лише в Україні, проте в інших державах вона не погіршується активними воєнними діями, а є наслідком зміни моделі економіки. В сучасних економічних умовах активно поширюється феномен економічної флексибельності, змінюються умови праці, зростає соціальна група постспеціалістів (фахівців, які в нових умовах змушені змінювати свій професійний статус). Також постійно збільшується кількість людей, для яких характерна відсутність постійної зайнятості і тому відсутність певних соціальних гарантій. На думку Р. Сеннета, який висловлює негативне

ставлення до таких процесів, гнучкість дає поштовх до безладу, але ніяк не до свободи від обмежуючих факторів [7, с.84]. Відтак, сучасний розвиток інфраструктури ринку праці в світі детермінують процеси зміни структури суспільств. У сучасному соціальному просторі широко розповсюджується феномен прекарних практик, які характеризуються станом перманентної невизначеності, нестабільністю ринку праці тощо. Так, специфічними ознаками прекаріату Г. Стендінг вважав: відсутність професійної самоідентифікації; відсутність гарантій, пов'язаних зі стабільною роботою – відсутність соціального пакету; нестабільність заробітної плати; відсутність суспільної підтримки у випадку нестатків [8, с.19-25]. У свою чергу український дослідник Я. Грицак називає прекаріат «класом-поколінням», у який входять переважно представники української молоді, оскільки диплом про вищу освіту вже не має особливого значення на ринку праці, як раніше, тому у молодих людей немає жодного забезпечення [5]. Отже, процес прекаризації та масштабування прекарних практик у сфері зайнятості є залежною від ходу глобальних трансформаційних процесів сучасного суспільства і є похідною нестабільності трансформаційних суспільств і породжених ним криз.

Такий стан справ за умови подальшого активного розширення прекарних практик може зумовити значні зміни існуючої соціальної картини. Тому у порядку денному для багатьох країн актуалізується питання вироблення та застосування таких соціальних механізмів, які у результаті мали б мінімізувати активне поширення прекарних практик. Особливого значення це завдання набуває в українському суспільстві з властивим йому станом невизначеності та не гарантованості політико-економічного курсу держави, а особливо зараз – в умовах війни та повної невизначеності. Якщо не прорахувати відповіді та завчасно не застосувати ефективних рішень, як результат, зможемо спостерігати ще більшу міграційну активність працездатного населення (особливо чоловіків після закінчення дії воєнного стану), яка може поставити під загрозу не лише подальший економічний розвиток держави, а може бути масштабною соціальною небезпекою.

Висновки. Вплив сучасних трансформаційних процесів на ступінь поширення прекарних практик в суспільствах є беззаперечним і викликає необхідність пошуку відповідних рішень для мінімізації негативних наслідків від таких процесів. Глобальні трансформаційні процеси, окрім низки позитивних явищ, також породжують продукування нових ризиків для людей. Небезпека нестабільності, що обумовлюється як об'єктивними, так і

суб'єктивними чинниками, загрожує перерости у кризу для багатьох людей через формування у них нової світоглядної позиції та ставлення до життя. Сучасні соціальні трансформації спричиняють інваріантність та нестабільність перебігу соціальних змін системи, а такий стан речей є ідеальним підґрунтям для розповсюдження прекарних практик, які, у свою чергу, також характеризуються непрогнозованими наслідками. Нелінійність трансформаційних процесів у суспільстві є основою для прекаризації відносин у сфері зайнятості, оскільки саме соціальне середовище є часто непрогнозованим та вимагає від людини перманентної адаптації. У такому випадку нестабільність перетворюється на звичну модель системи, в якій прекарні практики мають широкі можливості для розповсюдження.

Література

1. Атипова зайнятість і прекаризація праці в Україні. Під ред. В. Дудіна, З. Поповича. Київ: Центр соціальних і трудових досліджень, 2017: 69 с.

2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. Москва: Прогресс-Традиция, 2000: 384 с.

3. Вороніна А. В., Ніколаєва Т. М. Проблеми та перспективи розвитку ринку праці в Україні. Молодий вчений, 2015. № 2 (17): 167-170.

4. Гончарова О. О. Прекарні практики молоді в умовах трансформації українського суспільства: дис. … канд. філос. наук. Київ, 2017: 234 с.

5. Грицак Я. Середній клас поступається місцем новому прошарку – прекаріату. URL: https://cutt.ly/VG5GC5f;

6. Новейший социологический словарь. Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. Минск: Книжный дом, 2010: 1312 с.

7. Сеннет Р. Коррозия характера. Пер. с англ. В. И. Супруна. Новосибирск: ФСПИ «Тренды», 2004: 296 с.

8. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс. Пер. с англ. Н. Усовой. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2014: 328 с.

9. Требін М. П. На шляху до відкритого суспільства: пострадянський транзит. Укр. соціум. 2009. № 2(29): 141-153.

10. Amelina A. Transnationalizing inequalities in Europe: sociocultural boundaries, assemblages and regimes of intersection. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017: 206 p.

11. Hardy J. A. (Re)conceptualising precarity: institutions, structure and agency. Employee Relations. 2017. Vol. 39, Issue 3: 263-273.

12. Neoliberal capitalism and precarious work: ethnographies of accommodation and resistance. Ed. by Rob Lambert, Andrew Herod. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2016: 336 p.

Юрій Омельченко
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

НАСИЛЛЯ В ІСТОРІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД

Насилля відігравало вагому роль в історичному процесі, особливо, зазначає О. Балацька, це стосується періодів ґенези ранніх держав, становлення політичної влади, глибоких соціально-політичних змін і системних зрушень, які супроводжуються численними і глибокими конфліктами [1]. Такі моменти історії Україна і світ переживають зараз, що робить пропоноване дослідження актуальним. Його мета – проаналізувати різні підходи до проблеми насилля у філософії історії.

Найбільш науково аргументованими є теорії походження держави і права внаслідок насилля або одних племен (народів) над іншими (зовнішнє насилля), або пануючих страт над підлеглими (внутрішнє насилля). Ці теорії отримали розвиток у середині XIX ст. – першій половині XX ст. У XX ст. значний внесок у дослідження природи насилля здійснили психоаналіз, фрейдо-марксизм, Франкфуртська школа.

Засновником теорії внутрішнього насилля був Є. Дюрінґ, який визначає базовий державотворчий фактор у внутрішньому політичному механізмі формування у суспільстві пануючих та підлеглих страт, що стало причиною економічної експлуатації та соціальної нерівності і несправедливості. Згідно з теорією зовнішнього насилля (Л. Ґумплович, Ф. Ратцель, К. Каутський та ін.) держава утворилася внаслідок завоювання сильним племенем слабшого. В результаті завойовники стають панами, поневолені – рабами, а вся історія є боротьбою панів і поневолених. Т. ч., насильство визнається двигуном історії, явищем глобальним, його неможливо здолати ні суспільним договором, ні моральними мотивами.

Іншої позиції дотримувався Дж. Лок. Визнаючи за насиллям істотну роль в історії, він вказує на його регулятивну функцію: людське співтовариство застосовує силу задля суспільного блага – для виконання створених ним законів і захисту держави від зовнішньої агресії, адже «метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи… Свобода полягає в тому, щоб не відчувати обмеження і насильства з боку інших, а це не можна здійснити там, де немає закону» [2].

Протягом історії ставлення до насильства змінювалося – від визнання за ним провідної ролі у становленні держави і формуванні суспільних норм і законів, до раціоналізації, його лімітування, інструменталізації (створення поліції, спецслужб, профілактики насилля тощо), реабілітації в правах соціальних груп, які в минулому традиційно піддавалися насиллю (жінки, меншини тощо), публічного осуду війни, актів терору і геноциду.

Аналіз історичних змін характеру насилля отримав розвиток у концепціях біополітики. За М. Фуко, дисциплінарний і контролюючий принцип взаємодії влади з індивідом змінився принципом влади над людиною як живою істотою («етатизація біологічного») [3]. У свою чергу С. Жижек зазначає: в сучасному світі переважає постполітична біополітика, для неї характерні, по-перше, подолання старих ідеологічних протиріч, по-друге, регулювання безпеки і благополуччя людського життя як головної мети. Утім, біополітика є політикою страху; вона зосереджена на захисті від потенційного перетворення на жертву насилля, домагань з боку Іншого [4].

Етичною альтернативою насиллю в історії виступає ненасилля (М. Ганді, М.Л. Кінг, українські дисиденти 1960-х – першої половини 1980-х рр. ХХ ст.). За визначенням М.Л. Кінга, воно є «єдиним моральним і практично справедливим методом, доступним пригнобленим в їхній боротьбі за свободу» [5]. Формулюючи власні принципи етики ненасилля, М.Л. Кінг вказує, що те допомагає позбутися не лише зовнішнього фізичного насилля, але й внутрішнього насилля над духом. Слідом за М. Ганді він зазначає, що це тривалий шлях духовного самовдосконалення і самовиховання, оскільки людина не лише відмовляється від збройної боротьби, але й від ненависті до ворога, приймає страждання без помислів про помсту.

Література

1. Балацька О.Б. Політичне насилля як державотворчий фактор у теоріях насилля другої половини XIX-початку XX століття. *Вісник Дніпропетровського університету.* 2015. № 5: 205-211.

2. Локк Дж. Второй трактат о правлении. URL: https://old.inliberty.ru/library/163-vtoroy-traktat-o-pravlenii.

3. Омельченко Ю.В. Некрополітика як форма біополітики. *Київські філософські студії-2019.* Матеріали наукової конференції (м. Київ, 16-17 травня 2019 р.): тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019: 395-397.

4. Жижек С. О насилии. Москва: Европа, 20106 184 с.

5. Омельченко Ю.В. Місце етики ненасилля в розвитку гуманістичних ідей філософії освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 2013. Вип. 3 (46): 18-24.

Галина Тимофєєва
молодший науковий співробітник бібліотеки
Київського університету імені Бориса Грінченка

«ЕФЕКТ ЗІМБАРДО» ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА

У 2007 році побачила світ праця відомого американського соціального психолога «Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло». У цій книзі автор співвідносить результати свого відомого Стенфордського експерименту із реальними подіями у в'язницях та військових конфліктах. Зокрема автор описує поведінку реальних охоронців – американських солдатів у іракській в'язниці Абу-Грейб, які, так само як і учасники його експерименту, були абсолютно звичайними людьми. І які так само, як і учасники експерименту, досить швидко втратили людяність та озвіріли після того, як відчули себе частиною великої анонімної конформістської спільноти, що сприяє безкарності.

Зімбардо пише: «Будь-яка ситуація, у якій люди відчувають себе анонімними, коли ніхто не знає, хто вони, або ж не бажає цього знати, зменшує відчутя особистої відповідальності й тим самим створює можливість для злодіянь. Це особливо вірно за наявності другого фактора: якщо ситуація або певний авторитет дозволяють брати участь в антисоціальних або ж насильницьких діях проти інших людей» [1, с.123].

Війна, гостру фазу якої наразі переживає українське та світове суспільство, ведеться в умовах потужного не тільки збройного, але й інформаційного протистояння. Останнє передбачає максимальне нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери та безпеки. Тобто поряд зі збройною відбувається найжорстокіша інформаційна війна з безліччю завдань, спрямованих на послаблення сил противника та посилення власних, а також на створення в межах однієї сторони протистояння ситуації конформності у вигляді певної домінантної інформаційної моделі щодо трактування військових дій, воєнних

подій, створення позитивних та негативних образів на тлі війни та соціально схвалюваного дискурсу.

Таке соціальне схвалення сприяє виробленню групових норм продукування та сприйняття інформації, унаслідок чого певний індивід починає діяти, думати, відчувати так само, як й інші члени групи, сприймати та продукувати (поширювати) відомості «під кутом зору» оточення, а його дії в інформаційному середовищі ним самим починають сприйматися як певна норма [2].

Джерелом нормативного впливу на індивідів є прагнення йти «в ногу» з більшістю, аби (особливо в умовах воєнного часу) не бути запідозреним в зраді та набути упевненості в тому, що ти – носій правильної і соціально схвалюваної точки зору. Приміром, переконаність в українській перемозі, у правильності дій українських військових, у безумовних звірствах та грабунки окупантів на захоплених територіях, у безумності російського диктатора, у слабкості «другої армії світу» тощо сьогодні є домінантою українського наративу так само, як суцільна упевненість російських комбатантів та підтримуючого його населення в тому, що війна ведеться не з простими українцями, а з нацистами, що Україна загрожувала безпеці Росії та її населення, вісім років знущалася над населенням Донбасу та фізично його винищувала, розробляла різні види біологічної зброї з метою зараження росіян, звірства в Бучі – фейк, вигадка та постановка самих українців та інш. є частиною російської картини світу і опінії щодо цієї війни.

Особливо легко людині стати на ту чи іншу точку зору, коли вона переконана, що саме вона в своїх висловлюваннях відстоює істинні моральні норми. У роботі Ф. Зімбардо знаходимо цьому наступне пояснення: «одні люди починають вважати, що моральні норми, які визначають людяність, до інших людей не відносяться» [1, с.305]. У ситуації російсько-української війни, росіяни, називаючи українців «нациками», «вбивцями населення Донбасу», «постановниками кривавих фейків» та ін. їх дегуманізують і вважають себе вільними від будь-яких моральних настанов по відношенню до них. Отже, їх можна тотально знищувати, або ж «денацифікувати». Українці, на думку протилежної сторони, заслуговують на покарання, адже чинять спротив. В суспільному дискурсі росіян наратив «наших ребят убивают упоротые нацисты» дуже сильно домінує над твердженням «они не хотят нашей помощи (осовобождения)». Іншими прикладами досить поширених в проросійських соціальних пабліках конструктів спотвореної реальності є наративи: «Полк «Азов» використовує мирне населення в

Маріуполі як живий щит». «Українська армія сама знищує свою нфраструктуру і воює таким чином проти власного народу». «Проти нас воює не Україна, а Європа та США». «Через санкції проти РФ всьому світу загрожує глобальна продовольча криза» та ін.

З українського боку так само відбуваються інформаційні процеси дегуманізації росіян, що легітимізує їх право не просто знищувати ворога, боронячи власну землю, а взагалі вичистити весь російський дискурс з українського інформаційного простору – це призводить до масового повалення пам'ятників російським культурним діячам навіть світової ваги, відмови від вивчення, виконання чи демонстрації їхніх творів, формулювання обґрунтувань, що російська культура завжди несла в собі загарбницький та людиноненависний меседж і її потрібно витісняти з українського простору так само, як українську культуру сотні років витісняли і заперечували в російському та радянському культурницькому просторі. Поряд з тим, дегуманізації ворога сприяють і поширення та підтримка в українському та й світовому медіадискурсі (в ідіомах, заголовках та текстах художніх і публіцистичних творів) образливих і табуйованих визначень росіян і всього російського, як-то відсилання у відомому напряму російського військового корабля, російського керівництва, приниження етнічних ознак росіян та інших народів, які їх підтримують, тощо.

Таким чином, алюзія на відому працю Ф. Зімбардо «Ефект Люцифера…» дозволяє стверджувати, що в крайніх ситуаціях війни, яка ведеться в тому числі й на інформаційному фронті, сторони протистояння створюють соціальну схвалювану своїми спільнотами інформаційну модель, у рамках якої розвиваються настрої конформізму та безкарності, формуються групові норми продукування та сприйняття інформації, спрямовані на те, щоб дегуманізувати ворога. В результаті такої дегуманізації кожен член інформаційної спільноти, що вдається до застосування тих чи інших інформаційних інструментів впливу чи спротиву, вважає себе носієм істинних моральних чеснот і творцем (утверджувачем) справедливості щодо іншої сторони.

Література

1. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло? Пер. з англ. Л. Шерстюка. Київ: Yakaboo Publishing, 2017: 584 с.

2. Митко А. М., Кольцова І. І. Інформаційний тероризм як інструмент впливу на інформаційний конформізм в глобальному середовищі. *Політичне життя*, 2018, 135-139. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.22

СЕКЦІЯ IV.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ ТА ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

Ілля Беседа
студент III курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТРИКСТЕР ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТИП: ІСТОРИКО-МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У створеній К.-Г. Юнгом аналітичній психології одним із архетипів колективного несвідомого є так званий «трикстер». За визначенням трикстер – це «демонічний, але, водночас, комічний двійник героя, наділений рисами шахрая, бешкетника», стійкий і повторюваний образ в міфології, фольклорі та релігії. Якщо звернутись до стародавніх міфів та легенд, то можна виявити в них присутність духа, божества, інколи людини чи будь-якої іншої антропоморфної істоти, що сіє хаос, смуту в серцях, завдає шкоди матеріальному становищу.

Трикстер – це злий жартівник, пересмішник, шут чи скоморох, який жартує з людським розумом, викривлює та видозмінює реальність, він не дотримується звичайних правил поведінки. Спочатку безідейний блазень, бешкетник, для якого трикстерство є самоціллю; потім образ ускладнюється – народжується «ідейний трикстер». За маскою блазня, шахрая, авантюриста, клоуна, злочинця криється справжній «падший ангел», зі світлою душею, наділений певними талантами. Втім, попри помітну еволюцію образа, є в цього архетипу риса, що ніколи не змінюється – трикстер завжди залишається провокатором, ініціатором змін. Не позбавлений яскравого інтелекту, уяви, фантазії, жаги до мистецтва чи філософії, він є справжнім улюбленцем широкої аудиторії – бо він неоднозначний і суперечливий, як всі люди, але кращій – розумніший, талановитіший, більш виточений за пересічну людину.

Здебільшого в творах трикстер відіграє роль антигероя. Стеблин-Каменський коментує цей образ в одній з своїх книг, зазначаючи: «Трикстер

– розум без почуття відповідальності». Ступінь негативності оцінки образу трикстера коливається в досить широкому діапазоні. Можна сказати, що цей культурологічний образ видозмінювався та ускладнювався більше, ніж будь-який інший в історії людства. Зараз відбувається перехід від персистування класичних антигероїв – Локі, Мефістофеля та добре знаного «Я – частина тої сили, що вічно хоче зла, а творить благо» до більш неоднозначних улюбленців публіки – Джека Горобця, Локі, створеного кіностудією Marvel, не міфологічного, чи, наприклад, Мері Попінс або Карлсона.

Популярність образа трикстера пояснюється тим, що в очах людей він є тим, ким вони хочуть бачити себе, чи, як мінімум, том, з ким люди хочуть бути поряд. Саме тому, що зміни, творчість, жага до нового – це ядро людства, його видовий адаптивний потенціал.

Американський антрополог Пол Радін, автор книги «Трикстер. Дослідження міфів північноамериканських індіанців» [1] досліджував у 1920-х роках фольклор віннебаго, невеликої етнічної групи індіанців-сіу. Головний персонаж цієї книги Ваджункаге-Трикстер постає як лідер індіанського племені, який навмисно порушує всі ритуальні стандарти, прийняті серед віннебаго. За жодних обставин вождь племені віннебаго не може вступати у війну, але саме з такого наміру та оголошення бенкету з цієї нагоди починається цикл міфів. Чоловікові, який їде у військовий похід, суворо заборонено займатися сексом, і він повинен залишити святкову вечірку останнім. А Трикстера, який втік з бенкету, знаходять його одноплемінники, коли він кохається з жінкою у своїй домівці. Цей сюжет повторюється кілька разів, поки всі його одноплемінники, втомлені від нескінченних злих жартів, остаточно не переконаються, що їхній лідер – погана людина. Трикстер, залишившись у повній ізоляції, вирушає в подорож, під час якої переживає десятки пригод. Голод, хіть, цікавість і бажання жорстоко пожартувати над ближнім – ось мотивація Трикстера на всьому шляху. Одна з функцій образу Трикстера, за Радіним, полягає у висловлюванні протесту. Розповідаючи подібні історії, індіанці могли безпечно посміятися над поведінкою лідерів і нудними звичками: наприклад, необхідністю дотримуватися ритуального посту до досягнення статевої зрілості.

Відштовхуючись від запропонованого культурного стереотипу, можемо віднайти певні аналоги і приклади реалізації відповідного архетипу в інших традиціях. Так, зокрема, Прометей в еллінській міфології. Кожна з його вигадок закінчується для людства досить погано, його хитрість обертається важкими, а іноді і страшними наслідками. Інший приклад

трикстера – Гермес, бог торгівлі і вдачі, хитрощів, крадіжок, юнацтва та красномовства. Ілля Муромець – персонаж, насправді, досить антисоціальний, він любить перевдягання та кочовий спосіб життя, безжально трощить церкви та збиває з них золоті маківки і навіть торгує натільним хрестом, а цілей досягає не грубою силою, але хитрістю. Серед трикстерок найвідомішою є також антична богиня Еріда, уособлення хаосу і розбрату. Найбільш відомий міф оповідає про те, як вона підкинула богиням «яблуко розбрату» на весільному бенкеті смертного Пелея та богині Фетіди.

В більш сучасній літературі маємо згаданий вже образ Мері Попінс, героїні казкових повістей Памели Треверс. Няня-чарівниця, яка виховує дітей в одній із лондонських сімей, на відміну від звичних нянь, не поспішає дотримуватися суворих норм поводження з молоддю. Жартівниця, іронічна, щира, з добрим серцем і гострим язиком, вона справжня улюбленица не тільки англійської публіки, а й всього іншого світу.

В фольклорі багатьох народів світу ми зустрічаємо персонажі, які в тій чи іншій мірі відповідають функціям трікстерства [2]. Це Фігаро у іспанців, Ліс Рейнард у голландців, Робін-Славний Малий в англійців, Мефістофель у німців, братик Кролик і тітонька Ненсі в американців, Ходжа Насреддін у тюрків та арабів, Далі Мохтар у персів, Алдар Косе у казахів, Пил-пуги у вірмен тощо. В українському фольклорі відповідні функції виконують Лис Микита або Козак Мамай.

Образ хаотичного бунтаря чи бунтарки з абсолютно непередбачуваною поведінкою досі популярний у масовій культурі: досить згадати хоч фільми про Джокера чи розраховані на дітей пригоди Багза Банні. Оскільки тиск норм, рамок і правил на сучасну людину не слабшає, нам, так само як і індіанцям сіу, чи грекам, чи будь-яким іншим культурам минулого, потрібно уявляти собі героя, функція якого полягає в тому, щоб їх порушити і перевірити всі можливі межі на міцність.

Таким чином, трикстер – надзвичайно популярний культурологічний тип, широко представлений в безлічі різних світових культур. Жартівник, бешкетник, кочівник та блазень, ціллю якого є не чинити добро чи зло для людей і людства загалом, але виконувати власні бажання, реалізуючи протест заради протесту. Весь архетип трикстера позбавлений героїчного пафосу, його головна ціль – розважитись, весело провести час, і його не хвилює, що його протест чи жорстокі жарти для людей можуть іноді бути небезпечними. Трикстери одночасно руйнують і підтримують існуючу систему цінностей, роблячи тим самим наше нудне звичайне життя більш стерпним і

різноманітним. Саме тому образ трикстера так широко представлений в світовій культурі, історії про нього надзвичайно ефективно розвантажують психіку в умовах нашого занадто складного і суперечливого буття.

Література

1. Radin Paul. The Trickster. Study in American Myhtology with commentaries by K.K. Kerenyi and C.G. Jung. London: Routledge and Kegan Paul, 1956: 288 p.

2. Boyarin Jonathan. Trickster's Children: Paul Radin, Stanley Diamond and Filiation in Anthropology. University of North Carolina-Chapel Hill, Anthropology Colloquium, London School of Economics, 2009. URL: https://web.archive.org/web/20131111230920/http://iijs.columbia.edu/~columbia/files/Boyarin%20Paper.pdf

Карина Гончарова
студентка ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

КІНО ЯК АКОМПАНЕМЕНТ У ФІЛОСОФСЬКІ ЗНАННЯ

У наш час кіно є загальнодоступним, тому що його сприйняття не потребує жодних спеціальних навичок. Навіть знайомство з книгою вимагає, як мінімум, уміння читати. Щоб отримувати інформацію з Інтернету, необхідно володіти ще складнішими навичками. А кіно, по суті, близько високим мистецтвам – музиці, танцю, живопису, воно потребує активної роботи розуму та душі.

Метою мого дослідження є виявлення специфіки передачі філософського знання засобами кіно завдяки інтелектуальному та чуттєвому взаємозв'язку.

Поява кіно сталося на рубежі XIX і XX століть. За сім десятків років кіно встигло опанувати умами та серцями людей усіх країн, усіх національностей, класів, професій, віків та темпераментів та стати неодмінною частиною інтелектуального життя та повсякденного побуту людства. Поява мистецтва кіно стало результатом двоєдиного процесу: прагнення людства до найповнішого і всебічного образного пізнання

дійсності, досяжному через синтез мистецтв, об'єднання їх виразних можливостей. Прагнучі художньо осмислити життя, його соціальні, психологічні та інші процеси, людство ставило перед художниками дедалі нові та складніші завдання. Література прагнула якомога більше наочності описів. Живопис та скульптура прагнули передати рух. Гра світла і динамічна композиція імпресіоністів, бурхлива експресія статуй – усе це сповнене рухом, але здавалося б, ілюзорним. Музика прагнула програмності, висловлювання як почуттів і станів, а й подій людського життя і картин природи. Але мова музики залишалася у сфері чистих емоцій. Кіно як література використовує слово, як театр – акторське лицедійство, гру, як живопис – малюнок та колір, як музика – звуки. Але не слово, не колір, не звук і навіть не світло, не фільм є матеріалом кіномистецтва, а сама реальна реальність. Кіно показує життя у її власних формах, відібраних, осмислених та зафіксованих авторами фільмів, і робить це своїми специфічними виразними засобами.

Теорія кіно, яка розвиває такі поняття, як «наративність», «дієгеза», «жанр» чи «авторство», не є унікальною філософією, але часто є її частиною [1]. Хоча частини теорії кіно та філософії кіно перетинаються і багато теоретиків кіно стверджували, що те, що вони роблять, також пов'язане з філософією кіно, неправильно вважати філософськими будь-які «теоретичні» роздуми про кіно. Адже теорія кіно може бути обмежена аналізом суто технічних деталей або аналізом тексту. Тут теорія кіно не відрізняється від теорії літератури, де роздуми про авторство або аналіз оповіді і жанру відбуваються найчастіше, не обов'язково отримуючи ярлик «філософія», якщо вони не включені в більш «філософські» міркування.

Дійсно, багато досліджень кіно не обов'язково претендують на конкретну філософську спадщину, але можуть вважатися філософськими, оскільки їх підходи методологічно витончені і виходять за рамки емпіризму. Хоча дуже важко встановити позитивні стандарти того, що є «філософським», а що ні, можна погодитися з тим, що підхід є «філософським», як тільки він використовує посилання на філософів та деякі абстрактні концепції, які не є чисто технічними. З іншого боку, певна міра аргументації та твердження, підкріплена причинами, деякими доказами, аналізом чи інтерпретацією, не характерна лише для філософії, але дотримується всіх (гуманітарних) наук.

Сучасна філософія кіно розглядає цю перспективу дещо інакше, оскільки давні роздуми на цю тему (Кавелла, Керролла, Бордуелла, Гаута та Бранігана) зазвичай класифікуються як філософія. Хоча ступінь

«філософічності» варіюється в залежності від інтерпретації фільмів, можна з упевненістю припустити, що будь-яке рефлексивне дослідження природи фільму має філософський характер. Щоразу, коли вчені намагаються пояснити, що таке фільм (Чи є фільм мистецтвом? Чим фільм відрізняється від інших видів мистецтва?), їх міркування обов'язково стають філософськими. Це рефлексивне дослідження не обмежується кіно, але вірно для будь-якої академічної області (найбільш очевидно воно стає у філософії науки).

Філософію кіно не можна розглядати тільки як галузь естетики або філософії мистецтва. Філософію кіно також не слід називати «кіноестетикою». Філософія кіно здатна підійти до такого широкого кола питань, що її зв'язок з естетикою іноді може підтримуватися лише формальними міркуваннями.

Зокрема, філософія кіно А. Бергсона, що зайняла центральне місце у сучасній філософії кіно, розроблялася не з естетичного інтересу; але фільм послужив би Бергсону просто ілюстрацією його загальних філософських ідей. Можна навіть сказати, що філософія кіно саме завдяки своїй готовності до парадоксальних злиттів, що протиставляють естетику іншим областям, крім естетики, розвиває дискурс, що виділяється у всьому тілі філософії. Лікування, наприклад, психоаналітичних або когнітивних проблем як естетичний феномен несе в собі величезний критичний потенціал, якого немає так само в інших субдисциплінах філософії.

Філософія може розглядати фільм як один із своїх предметів, але фільм також може бути її об'єктом, тобто фільм може бути філософією, через яку мислитель намагається побачити світ. Іншими словами, фільм може встановлювати свої власні позиції щодо сутності, щоправда чи краса. Теоретично це можна зробити з будь-яким видом мистецтва: можна також розглядати живопис, літературу чи танець як філософську діяльність. Однак фільм виявився набагато більш підходящим для таких моделей, тому що його інтегративний спосіб часу, простору, зображень та руху наближає його до мислення (як буде показано нижче).

Ідея філософії кіно трохи схожа на «Критику чистого розуму» І. Канта, тому що вона має на увазі дві ідеї одночасно. Назва Канта можна розуміти 1) як «чистий розум, що критикується» і 2) як «чистий розум, що робить критику». У першому випадку чистий розум є пасивним об'єктом дослідження, що перебуває під пильною увагою критичної думки, тоді як у другому випадку чистий розум активно нав'язує цій критичній думці свої

стандарти. Те саме відноситься і до фрази «філософія кіно», яка може означати: 1) що фільм піддається філософській експертизі та 2) що фільм сам по собі сприяє розвитку певного типу філософського мислення, яке згодом нав'язуватиметься різним предметам. досліджень. Строго кажучи, будь-який нарис філософії кіно слід розділити на дві частини: філософія про кіно та кіно як філософії. Останній займає чільне місце у багатьох європейських та американських дискурсах, і його захищали Вартенберг, Малхолл, Фремптон, Сметс, а також критикували Рассел, Мюррей Сміт, Лівінгстон та Девіс [3]. Однак у практиці більшої частини філософії кіно обидва підходи часто поєднуються. Фільм як філософський досвід чи філософія як кінематографічний досвід часто постають як дві сторони однієї медалі.

Фільми подібні до снів, і багато з того, що філософська традиція говорила про «реальність зовнішнього світу» та її скептичну оцінку, можна продемонструвати через роздуми про кіно. Тут теорія кіно підтримує тісний зв'язок із філософією. Різниця між явищем (тобто сном і poiesis), і реальність була на порядку денному теорії кіно майже вісімдесят років. Проблема «реальності та сну» не обмежується суб'єктивістським підходом, який сприймає кіно як прояв фантазій та галюцинацій. Проте «реалісти», такі як Андре Базен, класифікували фільм як реальний, тому що фільм здатний сфотографувати справжню реальність, незалежну від людської суб'єктивності [2]. Порівняння фільмів і снів може виявити нові концепції простору та часу, тому що сни, здається, відбуваються у проміжній галузі абстрактності та конкретності. Фільм, на думку Амеде Ейфр, не є тезою про світ; швидше він уявляє світ. Будь-яка абстрактно-екзистенційна позиція, що міститься в цьому викладі, перетворює кіно на філософське явище.

Висновок. Отже, якщо на початку XX ст. філософія кіно починалася з піднесення надбань цивілізації, а саме – широти наукового кругозору, матеріального добробуту, суворості моралі, влади закону, розвиненого естетичного смаку, то наприкінці XX ст. вона оголосила все це «репресивним апаратом», за допомогою якого культура створює відчужені, перетворені форми реальності, що вступають у непримиренний конфлікт із живим життям. Проте вже на сьогоднішній день роль кіно у передачі філософського знання велика і не повністю осмислена. Розвиток засобів кінематографа залишає можливість для пошуку нових форм передачі достовірних знань, забезпечення їх збереження та трансляції майбутнім поколінням. Культурно-філософські ідеї, передані засобами кіно, з одного боку, можуть виглядати більш достовірно, ніж ті, що передані іншими засобами (наприклад, книгою)

через більшу різноманітність палітри засобів їх передачі. У той самий час, вміле використання засобів емоційного впливу залишає можливість пропаганди недостовірних знань. Сьогодні ми знаходимося в ситуації, коли або ми повною мірою усвідомлюватимемо роль кіно, або кіно керуватиме світоглядом суспільства незалежно від нас. Поряд із багатьма позитивними рисами, кіно, на жаль, приносить у наше життя і чимало деструктивного. Не хочеться обговорювати такі самоочевидні негативні моменти як пропаганда насильства, жорстокості тощо. Хочеться відзначити інше. Кіно сьогодні настільки увійшло у наше життя, що ми стали плутати віртуальні образи з реальністю. Іноді ми не розрізняємо акторів та створені ними ролі. Замість шукати професіоналів у своїй галузі, шукаємо тих, хто «схожий на професіоналів». Ми приймаємо на віру збочені кіно історичні факти. Ми переймаємо з кіно стереотипи поведінки абсолютно непридатні для нашого повсякденного життя.

Література

1. Stam Robert. Film Theory: An Introduction. Oxford: Blackwell Publishers, 2000: 392 p.

2. Tarkovsky Bergman, Sokurov Kubrik and Wong Kar-Wai. Films and Dreams. Lexington, 2007: 169 p.

3. The Routledge Encyclopedia of Film Theory. Ed. by Edward Branigan, Warren Buckland, Routledge, 2015: 566 p.

Карина Гук
студентка ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

КАТЕГОРІЇ ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ В ІСТОРИКО ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Естетичне цілком справедливо займає важливу роль у формуванні культури. Правильно буде зауважити, що естетичне не предстає у чистому вигляді, а у конкретних категоріях, таких як, зокрема, прекрасне та потворне. Воно постає у ролі допомоги освоєння світу художнього, практичного, історичного тощо. Таким чином, естетичне розглядається як сфера

співвіднесення людини зі світом культури, з способом його переживання з метою осягнення місця цією особистістю у ньому, виходу на ціннісні орієнтації людського буття [1, с. 139].

Виокремлюючи поняття прекрасного, зазначимо, що це є та категорія, яка найкраще характеризує саме традиційні цінності у естетиці. Аналізуючи праці філософів та мислителів різних часів, можна дійти до висновку, що поняття прекрасного не є однозначним та об'єктивним. Як і раніше, у нас час досі тривають дискусії щодо пояснення ролі та феномену поняття та його впливу на людину, те, як конкретний індивід сприймає прекрасне у мистецтві, науці, житті. Кожен період історії залишив за собою особливе бачення прекрасного. Наприклад, у давньоєгипетському мистецтві зустрічалось не мало текстів, у яких трактування поняття прекрасного було присуще багатьом фараонам, богам. Для тогочасної культури прекрасне було втіленням у фізичній красі, користі та в самому житті.

Антична культура залишила за собою більш об'єктивний характер оцінки прекрасного. Геракліт сприймав прекрасне у гармонії, порядку та симетрії. Діоген – в мірі, Демокріт – в рівноправ'ї. Платон сприймав як божественну ідею.

Середньовічна естетика принесла концепцію прекрасного через Божественне: тілесна та матеріальна краса була гріхом, а насолода – недозволеною. Абсолютною красою ж був Бог. Так сповідували Фома Аквінський та Августин [2, с.253].

Епоха Відродження принесла нам визначення конкретної категорії як гармонії всіх частин у одному цілому, якому вона належить. Людина, яка була гармонічно та багатостороннє розвинута – то вища категорія прекрасного.

Іншої думки про феномен прекрасного як естетичної категорії дотримувався мистецтвознавець Конрад Фідлер. Він вважав, що дане поняття не має бути в естетиці. На його місці домінують поняття абсурдного, жорстокого, мерзенного та відштовхуючого.

Протилежністю прекрасного в системі координат естетичних категорій постає потворне. Негативні емоції, відраза, невдоволення є ключовими ознаками, сутнісними рисами даної категорії. Як і прекрасне, потворне було осмислене різними філософами конкретних часів.

Знову звертаючись до єгиптян, робимо висновок, що вони називали потворним все те, що колись було прекрасним. Все здорове стане хворим, молоде – старим. Арістотель заявляв, що безобразний предмет ми, як

парадокс, можемо зобразити прекрасним, та навпаки, прекрасне може мати всередині себе потворне єство. Греки і римляни відмічали, що потворне та прекрасне наявне всюди: природа, політика, стосунки та людина, мораль. Середньовічна християнська культура вважала гріх та його наслідки проявом потворного. Ангел, який пішов проти Бога, творця світу, став Сатаною [2, ст.254] Сприйняття потворного у вигляді гріха був яскравим прикладом феномену сприйняття естетичної категорії у конкретній культурі та проміжку часу.

У XX столітті почалась переоцінка всього, що вже було написано та сказано. Той досвід, який мали мислителі, переосмислювався та набував нових ознак. Потворне трактувалось як свобода, духовна краса та бажання доторкнутися до істини. Подібне трактування ніяк не могло виникнути, наприклад, у епоху класицизму, яке трактувало потворне як антонім до прекрасного і майже виводилось із понять естетичного. Так, наприклад, потворне у якості феномена, провокувало емоцію протесту, страху, жаху та відрази, як у романі «Нудота» Сартра.

Таким чином, можна сміливо заявити наступне: хоча і питання прекрасного та потворного як естетичних категорій було підняте ще далеко до нашої ери, воно наразі немає чіткого визначення. Кожна людина має під собою підґрунтя із власного досвіду та світосприйняття, тому, передбачено, має власний розсуд визначених категорій. Феномен полягає в тому, що естетика та її категорії має дуже тонкий. зумовлений історичними та етнічними змінами, характер, а тому є рухливою, мінливою. Вона має від собою історичні зміни, ставлення людей до дійсності та культурні особливості, а тому і являє собою не конкретне поняття та визначення, а цілком суб’єктивне представлення та поняття.

Література

1. Баранова Н. Естетичне як сфера співвіднесення людини зі світом культури. *Сіверянський літопис*. 2008. №4: 146.

2. Никифорова Л. Культурологія, етика, естетика. Курс лекцій. Донецьк: Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2012: 285. https://studfile.net/preview/5437159/

Крістіна Довга
студентка IV курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТЕМА ЖІНКИ І ВІЙНИ В ТВОРАХ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ЦІННІСНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР ОСМИСЛЕННЯ

Сьогодні настали тяжкі часи, коли жінка вимушена захищати свою Батьківщину. Вона знову знаходиться як в тилу, так і на передовій. Вона знову всією своєю душею прагне миру. Жінка – це вічне, це назавжди, це те, що буде найщирішим, наймилосерднішим. Тому про актуальність вічного дискутувати, здавалося б, не варто. Але, все ж таки, вічність та протиріччя жіночого образу, питання призначення жінки викликають багато суперечок і непорозумінь.

Багато людей вважають, що війна – це суто чоловіча справа. Тому, у результаті, участь жінок у найбільш важкій фізичній праці, долучення їх до традиційно «чоловічих» професій, до занять військово-прикладними видами спорту доносили суспільству цей факт як прояв справжньої «рівності статей» і звільнення жінки від так званого «домашнього рабства». Всі, хто має бажання захищати народ, не роздумуючи заходили в кімнату, де за столом сиділа людина в захисній гімнастерці. «Твердо вирішили йти на фронт?» «Так!» «А вас не бентежить, що важко буде?» «Ні». Усі наші уявлення про війну пов’язані з образом чоловіка-солдата. І чомусь зазвичай забувають сказати про жінок, про те, що і вони багато зробили для народу, для перемоги.

Жінки на лінії фронту є медиками, льотчицями, снайперами, розвідницями, водіями, топографами, репортерами, навіть танкістами, артилеристами і служили в піхоті. Але, звичайно, жінки навіть на лінії фронту намагались створити затишок. Вони були пекарями, швачками, вчителями та доглядальницями . Навіть в екстремальній ситуації жінки не залишали бажання створити зону комфорту.

Та якою б кумедною не здавалась поведінка дівчат, найперше і найголовніше в військовій справі – це дисципліна. Командир військової частини, де знаходились дівчата сказав, що на війні нема жінок, є лише бійці та командири. І поки йде війна, то всі живі істоти мають середній рід. Важко навіть уявити яке, в цей момент, потрясіння відчула дівчина, майже ще дівчинка, яка сама сподвигла себе на складні життєві перипетії. Ні ці дівчата,

ні десятки, сотні тисяч інших не думали про себе, пам'ятали тільки про долю народу, своєї Батьківщини.

Війна – це чоловіча справа з чоловічими звичками. Як боязко, як не по собі було дівчатам, коли вони тремтячими руками брали склянку з горілкою до рук, аби зігрітись. Навіть в такій ситуації, де вживання спирту було в лікувальних цілях, заради збереження здоров'я, дівчата одразу ж згадували про те, що на цей вчинок сказали б їм батьки. Бодай у такій ситуації закрити очі на думку оточуючих, але ні, і в такі складні часи дівчата не втрачали пильності та турбувались про свою репутацію

Не дивлячись на те, що умови існування на фронті були запеклими, нелюдськими, вкрай складними, дівчата все одно не втрачали свій оптимістичний настрій, почуття гумору та віру на краще. А в таких жорстоких ситуаціях це було аж занадто не просто, тим паче, що в більшості випадках було зовсім не до сміху.

Жінка не шкодувала себе, свого життя, сил і молодості, тому що весь цей час думала про те, що було для неї на той час куди важливіше, аніж вона сама.

Проте найбільший стрес відчували жінки, коли в їхніх руках опинялась зброя, і вони розуміли: від них залежить доля людини, ще мить - і може обірватись сотні надій, мрій, бажань, почуттів. Жінці важко було зрозуміти, що перед нею ворог; перш за все вона бачила людину, і лише думка, що її доля у неї в руках – заганяла дівчину в глухий кут. Проте, одна з жінок розповідала про момент, коли вона побачила вщент згорілий будинок, а поруч кості загиблих солдат. Саме в цю хвилину з людської душі зникли всі почуття, залишилося лише зло, лють та бажання помсти.

Людина повинна була навчитись вбивати. Та для жінки, яка дарували світові нове життя, ця необхідність була невиносна. Багато жінок згадують, що найважче було позбавити життя перший раз, неначе якесь невідоме тремтіння охоплювало все тіло. Ці спогади засідали дуже глибоко в свідомості. Здається дивним, що з мирних спогадів найбільше запам'ятались непоказні ситуації. Але так було і з воєнними спогадами… Взагалі, в післявоєнний час всі з великим небажанням згадують ті складні часи, а кому й вдається, то найпершим згадують огидний запах крові. Можливо, дріб'язок, але це було настільки набридливим, таким мерзенним, що людська пам'ять закарбувала саме ці неважливі, але такі, неприємні та вкрай надокучливі моменти. «Запам'ятовувати, відбирати деталі – це свого роду талант. Тепер би я сказала, що це особливість жіночої пам'яті. Жінки бачили по-іншому,

пам'ятають по-іншому. Їхня війна має і колір, і звук» – розповідала одна з учасниць Другої світової. Це зайвий раз підкреслює, як непросто було дівчатам ставати солдатами, а отже – вбивати. Згадуючи складні воєнні часи, героїні дивуються звідки в них бралась сміливість? А потім, замислюючись, додають: «Хоча… не дай Бог жінці бути солдатом».

Проте багато з дівчат так і не змогли примусити себе взяти в руки зброю, але, все ж вони розуміли, що їхнє призначення там, на війні, нехай і не на полі бою. Але ці дівчата готові були до подвигу, хоча уявлення про війну у них були тільки книжкові, часто абсолютно романтичні. Тому важко їм було на фронті, особливо перший час. Тяжко було звикнути до постійних бомбардувань, пострілів, убитих і поранених. Багато дівчат стверджують, що з великим відчуттям душевного болю рятували поранених. Теоретично вони всі досконало знали, що потрібно робити з потерпілим, але коли ситуація сталась в житті, їм не раз ставало не по собі. Це й не дивно, адже витримати на фронті потрібно було не кому-небудь, а дівчинці, яку до війни мама ще балувала, пестила, оберігала, вважаючи дитиною.

Дівчата на моральному рівні дуже були прив'язані до речей, які нагадували їм про мирне життя, спокій, теплоту материнських рук. Автором описано епізод, коли під час маскування дівчина вдягнула свій улюблений, зв'язаний матусею, червоний шарф. Звичайно, зрозуміло, що командир відмітив це демаскування, а дівчина отримала догану. Та чи варто її сварити? На мою думку, ні. Дівчині, як і багатьом іншим, було дуже важко адаптуватись до жорстоких, безпощадних умов війни, і цей шарф був для неї, неначе провідником в щасливе, радісне майбутнє. Він підсилював її віру та надавав сили. Однак, треба зазначити, що взагалі дівчата були дуже відповідальними та з усією серйозністю ставились до поручених їм завдань. \

Йдучи на фронт, дівчата думали, що це ненадовго, тому сміливо брали з собою спідниці, туфлі, всі речі, які аж ніяк не допоможуть на фронті, але це була згадка про домівку, це неможливо було залишити осторонь. Вони йшли помирати за життя, навіть не знаючи, що таке життя. Ще дуже важко дівчатам було прощатись з їхньою косою, яку безпощадно обрізали, а вона була межею між їх дівочим минулим і солдатським теперішнім. Але дівчата намагались хоча б іноді вдягнути підбори та згадати своє колишнє, зовсім інше багатогранне життя. Доводилось на фронті шити одяг навіть з нових мішків для одягу. Жінка ні за яких умов не могла відмовитись від краси.

Після війни, одягнувши сукні, дівчата плакали, адже чотири довгих роки вони ходили лише в надокучливих штанах. Дехто після війни

відмовлявся повірити в те, що колись знов навчиться ходити на підборах. Дівчата напрочуд сильно боялись померти некрасивою смертю, під час обстрілів найперше ховали обличчя. Хоча чоловіки їх не розуміли , але для дівчат це насправді було важливо. Траплялись випадки, коли вдавалось пофарбувати брови, але потім ця забаганка виливалась дівчатам гіркими сльозами. Описано епізод, коли дівчина яйцями чистила взуття, хоча хотілось їсти, проте перемогло жіноче – бути гарною. Часто це жіноче – як виглядаєш – було сильнішим не лише відчуття голода, втомленості, бажання спати, але й страху смерті. Дівчата часто згадували про щось домашнє, про миті із справжнього жіночого щастя. Вони мусили, вони старались залишитись жінками, і в той же час їм потрібно було утверджувати своє рівноправство серед чоловіків, що вони теж можуть бути солдатами: не злякаються, не заплачуть, все витримають і все зможуть.

Жінки попри всі негаразди намагались створити на фронті такі умови, які нагадували про тепло домашнього затишку. При слушній нагоді дівчата брали в руки голку та вишивали. Хотілось зайнятись чимось жіночим, їм цього вкрай не вистачало. Вони шукали будь-який привід, аби взяти голку та щось зашити, щоб хоча б на деякий час набути свого природного вигляду. Людина не може жити лише війною, страхом смерті, а тим паче жінка. Вона і в ті складні часи понад усе хотіла залишитись жінкою і мусила нею залишитись. Дівчатам хотілось зробити щось жіноче, бо вони залишились без дому, без домашніх турбот, і їм було якось не по собі.

Та найголовніше було зберегти в жорстоких умовах всю красу жінки. Було важко вийти «чистим» з війни, але і солдати просили дівчат зберегти в собі ніжність. Жінки своєю присутністю облагороджували чоловіків. Дівчата намагались посміхатись, вони світились аби лишень бійці відчували їхню підтримку та любов. Та попри всі перипетії, люди залишились людьми, а це набагато важливіше зруйнованої економіки та згорівших міст. Люди сподівались, що про війну ніхто ніколи не захоче навіть думати.

Після війни дівчата зрозуміли, що життя лише починається. Попереду щасливе подружнє життя, далі радість довгоочікуваного материнства. Але вони були такі втомлені, душею втомлені…

З цього можна зробити висновок: дівчата викладались на повну, вони не знали, як можна себе жаліти себе, коли Батьківщина в небезпеці. Життя багатьох з них війна просто перекреслила. Дехто так і не зміг стати матір’ю, хтось не вийшов заміж. Ціна перемоги була зависока, але вони змогли це

зробити. Цей подвиг ми не вправі забути, жорстокий подвиг, який став випробуванням для всього людства.

Нещодавно весь світ відзначав 80 роковини трагедії Бабиного Яру. До недавніх пір ця тема була категорично заборонена; цю трагедію єврейського народу замовчували. Але і в ті страшні часи люди не боялись відкрити правду. Вдалий приклад цьому твердженню є життя Анатолія Кузнєцова. Його книга «Бабин Яр» була під цілковитою забороною досить довгий час. Коли автор віддавав книгу до друку, дуже багато епізодів було вирізано цензурою через гострі, відверті вислови думок щодо тогочасного правління. В деяких місцях були вирізані не лише декілька слів, а навіть цілі абзаци, через що книга втратила свій початковий вигляд, а місцями зник навіть первозданний зміст книги.

Це документальна книга, в якій описано політичні та соціальні події світу очима звичайних людей, думка яких ні від кого не залежала. Це був складний час, коли люди не знали, чого очікувати далі і що з ними буде завтра. Автор розповідає про життя жителів Києва, про свою родину, зокрема про жіночу половину сім'ї. Ця книга – світ очима звичайного маленького хлопчика, який, попри усі погрози та заборони, не злякався та все ж написав доволі компрометуючу книгу, а с часом йому вдалося видати її без значних, вагомих змін.

Особливе місце в цій праці займає опис бабусі хлопчика. Це була жінка похилого віку, набожна, що категорично заборонялось в той час, і з неймовірною глибиною щирого серця. Жінка виживала в той жорстокий час, завдяки своїй вірі в дива. Бабуся допомагала під час війни нужденним, хоча її родина та вона сама теж потребували допомоги. Доля матері героя була надзвичайно складною. Вона була вимушена відправити свого єдиного сина тяжко працювати на заводі. Варто лише уявити, як щемило серце матері, коли страждала її дитина. Мама хотіла все найкраще дати своїй кровиночці, але не змогла. Коли вона побачила, що у сина від голоду починають опухати руки, то вона зовсім відмовилась від їжі сама, аби лишень допомогти, врятувати сина. Це справжній подвиг матері.

Звичайно, кожен народ пережив багато страждань, майже в кожній родині нескінченим потоком лились жіночі сльози. Проте найбільші муки випали на долю єврейської жінки. При всьому бажанні, навіть важко уявити, які страждання, який невимовний біль відчувала жінка, знаючи, що веде своїх дітей на смерть. Так, точно вони цього не знали, їм ніхто нічого не розповідав, все було суворо засекречено, але материнське серце не обдуриш,

воно явно відчувало негаразд, коли жінка тільки-но побачила наказ гітлерівців. Ось і в творі автор наводить як приклад жінку, яка всупереч всім правилам, йде наперекір владі – і штовхає себе і своїх дітей на смерть, ще задовго до проголошеного вироку. Читаючи книжку, найбільше мене вразив епізод звірського вбивства дитини на очах у матері. Зрозуміло, що матуся не хвилювалась за своє життя, їй було шкода свою дитинку. Вона розуміла, що її дитя ще навіть не пізнало життя, у нього ще все попереду. Але ні… Доля розпорядилась зовсім інакше. Розлютовані охоронці звіряче дико на очах у матерів вбивали дітей. Після цієї жахливої картини, після цього приголомшливого потрясіння жінка вже не боялась нічого, навіть помирати, адже без її найріднішої людини – цей світ для неї став порожнім. В один момент вона втратила все: віру, радість, любов, щастя, надію… Вона втратила життя, в її душі все обірвалось, а інші люди та події стали байдужими для неї.

Жінки завжди вбачали в своїх дітях сенс свого життя, а живучі завжди в страху, в той складний, жорстокий для людей час – особливо. Автор розповідає, що його мати змінилась за той період часу. Він згадує: «Від життя, постійно насиченого страхом, в ній неначе щось зламалось. Вона майже не бачила в житті чогось іншого. Лише я в неї був…»

Трагізм єврейської жінки – всесвітній біль, про який мовчати неможливо. Скільки сліз, мук, страждань випало на долю цих жінок. На превеликий жаль, життя багатьох з них обірвалось в самому розквіті. Вони назавжди з нами, в нашій пам’яті та наших серцях. І в майбутньому, сподіваюсь, що більше ніхто і ніколи не буде змовчувати та приховувати цю трагедію, адже це наша історія, історія тяжкої жіночої долі. І якою б немилостивою, безпощадною, лютою, складною, безжальною вона б не здавалась, але вона все ж вона має право на існування…

Тема матері, материнства – невичерпна, як і сила материнської любові, вона буде актуальною в усі часи. Бо матуся – це вічне, вічна любов та ласка, тепло та спокій, затишок і гармонія. Головне завжди пам’ятати про людину, яка дала нам життя, і яка заради нашого блага не пошкодує навіть власного життя. Де б ми не були, завжди повинні повертатися до тієї стежинки, яку протоптали босоніж ще в дитинстві.

Жінки особливо гостро відчувають жах погрози війни, прагнучі зробити все, щоб відвести від нинішнього й прийдешніх поколінь небезпеку катастрофи. У війни – не людська сутність, а тим паче не жіноча. Війна – це смерть, тому жінки всього світу віддавали всі свої сили боротьбі за мир,

питаючи себе: чи багато я зробила для того, щоб в майбутньому знову не розкололося небо над дитячими голівками, щоб не чулося виття сирен? Жінки, як ніхто інший розуміють: людству ніщо не повинно загрожувати, тому що саме священне право людей – це право на життя, на вільне життя.

Література

1. Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя. Харків: Фоліо, 2020: 320 с.
2. Биков В. Альпійська балада. пер. з білорус. Галини Вігурської. Київ: Знання, 2019: 159 с.
3. Брехт Б. Матінка Кураж. Зарубіжна література. Посібник-хрестоматія. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2002: 432 с.

Віктор Захаренко
студент IV курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Мета роботи – системне вивчення соціокультурного феномену українського менталітету; розкрити сутності, компонентів, що становлять його зміст, типи, функціонування в соціокультурних процесах, способи формування, що залежать від природно-генетичних, соціальних та особистісних факторів.

На сьогоднішній день питання Української ментальності актуальне як ніколи. Для того, щоб правильно описати дану наукову тематику, було досліджено теоретико-методологічні засади менталітету. Невід'ємною складовою сучасного суспільствознавства є соціокультурний підхід, він дозволяє виявити найважливіші детермінанти мотивації та поведінки людей, якими є суспільство та культура в їх органічній взаємодії. Соціокультурний підхід – це методологія на базі системного підходу, сутність якої полягає у спробі розгляду суспільства як єдності культури та соціальності, утворених та перетворюваних діяльністю людини [3, с. 19].

Другий, не менш важливий аспект – це категорія ментальності, у контексті аналізу соціального середовища. Цим питанням займалася такі мислителі як Е. Кассірер, Е. Фромм, А. де Токвіль, Л. Февр та ін.

Ментальність визначається як властивість традиційної етнічної свідомості представників того чи іншого етносу, що особливим чином відбивали певну етнічну картину соціокультурних взаємин у поведінці. Ментальність відображає той пласт громадської та індивідуальної свідомості, в якій фактично відсутні систематизація, рефлексія та саморефлексія [1, с. 46].

Поняття ментальності використовувалося в рамках соціально-історичного підходу, так французький історик А. де Токвіль писав про колективні ментальності у своїй роботі «Демократія в Америці», що вийшла 1835 р., виявляючи взаємозв'язок расових та соціальних проблем, джерелами яких, ймовірно, були стереотипи, обумовлені колективними ментальностями.

Аналізуючи специфіку етатистської психології в правовій ментальності українців, варто відзначити особливості взаємовідносин громадянина і держави. Формально дані відносини носять рівноправний, справедливий, взаємовигідний характер, однак фактично історія свідчить, що особистість завжди була безправною у відносинах із державною владою [6, с.2].

Вивчаючи чинники української ментальності, треба розглядати політичну культуру сучасного українського суспільства, що перебуває на етапі свого становлення та розвитку. На вміст і рівень розвитку сучасної політичної культури українського суспільства значний вплив роблять наступні процеси:

– радикальні зміни основ економічного, соціально, політичного і духовного життя суспільства;

– зміна і ускладнення соціальної структури суспільства, посилення вертикальної і горизонтальної мобільності, поява в ній нових соціальних груп, зростання майнової нерівності;

– переоцінка на основі розширення інформації уроків минулого, сьогодення і перспектив майбутнього [1, с. 1-2].

Регіональні відмінності ментальності українців виступають одним із найважливіших чинників фрагментарності України. «Регіональна специфіка української ментальності існує, заперечувати цього факту не можна, хоча б тому, що в ретроспективі ці регіони належали до різних державно-політичних утворень, входили до складу Російської, Австро-угорської, Османської імперій, а згодом – й до національних держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини тощо. Пам’ять про це перебування визначає зміст регіональної ментальності. В єдиному соціальному організмі України ці регіони об’єдналися не так давно, в середині минулого століття. І ми безпомилково визначаємо походження нашого візаві після перших речень,

які він вимовляє…» [4, с.213]. Також досліджені кризові аспекти українського суспільства. Можна виділити низку факторів, зокрема, складність демократичного транзиту, – істотну соціокультурну, етнічну та релігійну неоднорідність, що визначає гетерогенну політичну культуру, сутнісні регіональні відмінності [5, с. 1]. Ще один фактор – низький рівень інтеграції членів соціальної системи, слабка структурованість політичного процесу, через відсутність розвинутої інформаційно-комунікативної мережі, яка б була здатна реалізувати інформаційний обмін між соціальними агентами [5, с. 1].

Дається взнаки також інтенсивна маргіналізація суспільства, що призводить до низької суспільно-політичної активності, соціальної відчуженості [5, с. 1-3].

Вирішити проблемні аспекти, можна шляхом ментальної гомогенізації , шляхом модернізації національної ідеї. І тут постає питання: як це зробити?

По-перше, необхідно гармонізувати взаємодію її складових частин у нинішньому варіанті, поступово виводячи на провідну роль економічні та духовно-культурні складові.

По-друге, підвищити прогнозний потенціал національної ідеї, задати оптимальний напрямок розвитку країни та регіонів у найближчому майбутньому та на стратегічну перспективу.

По-третє, показати, що влада має обмежити свої спроби маніпулювати народом, що громадянське суспільство є рівноправним партнером влади і доля народу, і кожної особи в їх руках. Якщо такої модернізації не відбудеться, то суспільство і держава деструктуруватимуться, а регіони прагнутимуть автономізації, висування регіональних ідей як регуляторів суспільних процесів у регіонах, всупереч загальнонаціональній ідеї [2, с. 45].

Національна ідея для України стала інструментом створення надідентичності, коли традиційні, класичні ментальні протиріччя, що виникають на рівні етнічності, етномовності, релігійності, зовнішньо-політичних симпатій відійшли на другий план. Сьогоденна війна сформувала потужний національний дух, який об’єднав всі регіони нашої країни і дав зрозуміти, що спільні проблеми та ідеї можуть створити непереможний рух народу. Українські традиції зазнали великого удару на шляху свого існування, це зумовлено, перш за все, ворожістю агресора, який прагне знищити нашу культуру шляхом запровадження своєї культурної спадщини, що буде пропагувати ідеї чужих народів. Збереження нашої ідентичності можливе

через любов до мови, культури та пам'яті про тих, хто віками бився за життя величної Української держави.

Література

1. Семке Н. М. Особливості політичної культури сучасної України. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»*. Сер. Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 40 (1212): 54-58.

2. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. Пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Основи, 1994: 216 с.

3. Крап А. Сутність політичної стабільності: індикатори та функції. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. Вип. 18: 118-124.

4. Додонов Р.О. Скрипка і барабан: регіональні особливості комеморації в українському соціумі. *Ментальність. Нація. Пам'ять*. Київ: ФОП Руслан Халіков, 2022: 207-224.

5. Bourdieu P. Espace social et genese des «classes». *Actes de la recherche en sciences sociales*. 1984. № 52-53: 3-14.

6. Дзьобань О.П., Ріпа О.Л. Основні ознаки української національної правової ментальності. *Право і безпека*. 2002. № 2: 173-176.

Ольга Король
студентка ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФЕНОМЕН ПІДНЕСЕНОГО В ПРОСТОРІ ЕСТЕТИЧНОГО ЗНАННЯ

Піднесене – естетична метакатегорія, яка характеризує естетичну цінність речей та явищ, опанованих людиною не практично, а духовно. За визначенням «Філософського енциклопедичного словника», «почуття піднесеного виникає за умов духовно уявного, морального подолання якихось значних, грізних сил природи або суспільних явищ, неспівмірних із силою, енергією та фізичними можливостями людини. Якщо у відношенні до прекрасного людина практично вільна, то у відношенні до піднесеного свобода має лише духовний, моральний характер. Духовне подолання

непідвладних людині явищ створює особливий стан естетичного переживання, яке породжує почуття захоплення та радості, усвідомлення безмежних можливостей людини» [1].

Піднесене є різновидом прекрасного, близьке за значенням до величного. Поняття протилежне низькому, пов'язане зі спрямованістю вгору, до неба. Відображає співвідношення в опозиціях великого і малого, значущого і незначного, сакрального і профанного, найповніше розкривається у міфах, де вищі сфери відводилися Богу, олімпійським богам, а нижчі відображали пекло. Термін піднесене з'явився у риториці пізньої античності для означення урочистого та значущого стилю мови [2]. Такого значення термін набув завдяки трактату, написаному в I ст. під назвою «Про піднесене». З естетичної, релігійної чи етичної точки зору, піднесене означає враження чогось великого чи святого, що усуває обмеження земного й кінцевого з розуму й думки і асоціюється також із благоговінням та повагою.

Розрізнення між піднесеним і прекрасним виглядає суто західним; Східна філософія, особливо китайська, нічого подібного не знає. У романських мовах, як і в англійській, термін sublime (the sublime) використовується для позначення «піднесеного». З латині Sublim(ite) означає (буквально) підсвідоме, тобто ледь свідомо відчутне або духовне потойбічне. Sublim(at)um, з іншого боку, позначає «могутню піднесеність». Обидва терміни походять від Limes або Limite.

У Арістотеля піднесене відіграє головну роль у його теорії трагедії. Як стиль він описується в античній риториці як піднесений стиль в рамках так званої тристильової доктрини (genus grande). Центральним є трактат Peri hypsous – «Трактат про піднесене або велич». Під цим розуміють не лише поняття стилю, властивість тексту, але водночас як посилання на здібності та силу автора. Піднесене там описується як те, що зворушує слухача. Талант до піднесеного є вродженим і не може бути придбаний через знання правил.

«Das Erhabene zerreißt, wenn es im richtigen Augenblick hervorbricht, wie ein Blitz alle Dinge und zeigt mit einemmal die ganze Gewalt des Redners» [3], що перекладається, як піднесене, якщо воно вибухне в потрібний момент, розриває все, як блискавка, і раптом показує всю силу мовця.

Трактат Псевдо-Лонгіноса був заново відкритий у 16 столітті. Вперше він був надрукований у 1544 році. Він відіграє центральну роль у Querelle des Anciens et des Modernes (французькою мовою – «Сварка старого і нового»).

У сучасній філософії піднесене вперше обговорюється Едмундом Берком. У своєму творі «Філософське дослідження походження наших ідей

про піднесене та прекрасне» 1757 року він став першим естетиком, який відрізнив піднесене від прекрасного. За Берком, піднесене викликає «форму жаху чи болю».

«Eine Art von Schrecken oder Schmerz ist immer die Ursache des Erhabenen. – Seinen höchsten Grad nenne ich das Erschauern; die untergeordneten Grade sind Ehrfurcht, Verehrung und Achtung» [4]. Що перекладається, як: «Високий жах чи біль завжди є причиною піднесеного. – Я називаю його найвищий ступінь тремтінням; нижчі ступені – це благоговіння, благоговіння і повага».

Німецькі філософи критикували концепцію піднесеного Берка як занадто однобічну. Він фіксує лише «страшно піднесене», а не «урочисто піднесене» чи піднесене, що працює «з тихою величністю» (за Фрідріхом Людвігом Бутервеком у його «Естетиці», 1806). Густав Теодор Фехнер скаржився у своїй «Дошкільній школі естетики» (1876), що концепція Берка не стосується готичного собору чи зоряного нічного неба.

Іммануїл Кант, який розглядає естетику у своїй «Критиці здатності судження» і визначає прекрасне як те, що подобається без інтересу, само по собі, «без понять, як об’єкт загального задоволення». Краса викликає відчуття насолоди, яке він, на відміну від чисто чуттєвої насолоди, вважає узагальненим. Це не є ні корисним, ні морально хорошим само по собі. Звертаючись до Берка, Кант також розрізняє піднесене від прекрасного. Для Канта об’єкт є піднесеним, коли в суб’єкті, що сприймає, є піднесені ідеї причини. Такі об'єкти він знаходить перш за все в природі, де вирішальну роль відіграє психічний стан спостерігача (суб'єкта), бо сама природа не є піднесеною без раціональних ідей суб'єкта: «So kann der weite, durch Stürme empörte Ozean nicht erhaben genannt werden. Sein Anblick ist gräßlich; und man muss das Gemüt schon mit mancherlei Ideen angefüllt haben, wenn es durch eine solche Anschauung zu einem Gefühl gestimmt werden soll, welches selbst erhaben ist» [5], що перекладається як: «Тож великий океан, пробуджений бурями, не можна назвати піднесеним. Його зір жахливий; і треба вже наповнити розум різними ідеями, щоб налаштувати його таким поглядом на почуття, яке саме по собі є піднесеним».

Перед безкрайнім морем, за Кантом, людина визнає своє безсилля. Проте він міг протиставити вищій сили природи зі знанням того, що «хоча людині доведеться піддатися цьому насильству», її «людяність», свідомість «власної піднесеності долі» залишалися неушкодженою. Його неповноцінність, як чуттєвої істоти перетворюється на усвідомлення своєї

переваги, як моральної істоти. Саме те морально-духовне подолання чуттєвої природи людини характеризує піднесене:

«Прекрасним є те, що подобається в простому судженні (тобто не за допомогою сприйняття почуттів відповідно до концепції розуміння). З цього виходить, що воно повинно радувати без жодного інтересу. Піднесене – це те, що відразу приносить задоволення своєю протилежністю інтересам почуттів». «Рух розуму» є визначальним для піднесеного. Для Канта піднесене – це «те, що є абсолютно великим», «те, що велике поза будь-яким порівнянням». «Неадекватність нашої здатності оцінювати величину» викликає відчуття «екстрасенсорної здатності всередині нас».

Фрідріх Шиллер, слід за Кантом, відрізняє піднесене від прекрасного теж тому, що останнє є вираженням свободи в людській природі; піднесене, навпаки, незалежно від чуттєвого, відчутного світу, підносить його над його природою. Прекрасне прив'язує нас до чуттєвого світу, а піднесене звільняє від нього. Піднесене, за словами Шиллера, складається «з одного боку з відчуття нашого безсилля й обмеженості схопити об'єкт, з іншого боку, з почуття нашої переваги, яке не боїться жодних обмежень і подумки підкоряється тому, чому наші чуттєві сили підвладні». У піднесеному ми відчуваємо себе вільними, «тому що чуттєві спонукання не мають впливу на законодавство розуму, бо дух діє тут так, ніби він не підпорядковується ніяким іншим законам, окрім своїм власним». Піднесене «дає нам вихід із чуттєвого світу» і водночас є «змішаним почуттям. Це композиція страждання... і щастя...» – У випадку з піднесеним, «розум і чуттєвість не збігаються, і саме в цьому протиріччі між цими двома криється магія, з якою наш розум у захоплені». Підвищений об'єкт буває двох видів: ми або пов'язуємо його з нашим розумінням, і піддаємося спробі сформувати його образ чи поняття; або ми співвідносимо це з нашою життєвою силою і розглядаємо як силу, порівняно з якою наша власна зникає в ніщо. Але хоча в будь-якому випадку ми болісно усвідомлюємо свою обмеженість через її провокацію, ми не тікаємо від неї, а навпаки, тягнемося до неї з непереборною силою. Чи було б це можливо, якби межі нашої уяви були водночас і межами нашого розуміння? Шиллер розглядає гідність як вираз піднесеного ставлення.

Серед філософів XX століття піднесене відіграє визначну роль, зокрема у Теодора Адорно та Жана-Франсуа Ліотара. Останній виходить із досвіду, на який також посилається Кант, що піднесене в мистецтві може лише невідповідно наслідувати природу. Для Гегеля також піднесене було

«спробою виразити нескінченне, не знаходячи об’єкта у сфері видимостей, який виявився придатним для цього уявлення». І Ліотар, і Адорно наполягають на тому, що перенесення піднесеного у сферу політичного має бути виключено, тому що це або терор, або фашизм.

Всупереч умовності, Адорно переосмислює піднесене у своїй естетичній теорії як категорію досвіду «самосвідомості людиною своєї природності» [6, s.295] і переносить його на мистецтво як ідею справедливості по відношенню до неоднорідного і «Порятунок багатьох в одному». Адорно деконструює самодостатність суб'єкта, як це було ще у Канта. Немає суб’єкта, визначеного виключно внутрішнім, який міг би обходитися без зовнішнього. Для Адорно це знаменує плач: «Weniger wird der Geist, wie Kant es möchte, vor der Natur seiner eigenen Superiorität gewahr als seiner Naturhaftigkeit. Dieser Augenblick bewegt das Subjekt vorm Erhabenen zum Weinen. Eingedenken der Natur löst den Trotz seiner Selbstsetzung: «Die Träne quillt, die Erde hat mich wieder!» Darin tritt das Ich, geistig, aus der Gefangenschaft in sich selbst heraus» [6, s.410]. Що перекладається, як: «Перед природою розум стає менш усвідомленим власної переваги, як це сказав Кант, ніж її природності. Цей момент спонукає суб’єкта плакати перед піднесеним. Думка про природу розчиняє непокору самовизначення: «Сльози набухають, земля знову мене має!» У цьому я духовно виходжу із ув’язнення в собі».

Ліотар вражений Кантом, але, на відміну від Канта, він відкидає ідею, що суб’єкт проектує свої раціональні ідеї на об’єкт. Швидше, він хотів би навчити суб’єкта прислухатися до оголеної присутності: відчуття піднесеного, отже, це вже не відчуття недосяжного там для суб’єкта, а воно випливає з тут і зараз: «що тут і зараз там це щось, що «існує». Це дивування про «що щось є, а не більше нічого». Для Ліотара це супроводжується почуттям провини перед сьогоденням, щоб довести це (в мистецтві) до репрезентації – процес, який, звичайно, ніколи не завершується, і тому залежить від створення твору, а не від того, що з його завершенням борг був би «погашений». Таким чином, завжди залишається залишок, який неможливо представити, те, що уникає репрезентації. Подібно було і з Кантом: тут відчуття піднесеного виникло з того факту, що те, що бачимо за допомогою почуттів, не можна передати словами і, таким чином, перевищує те, що можна уявити. Мистецтво було поставлене завдання представити це невловиме немислиме за правилами смаку. Це було пов'язано з почуттям невдоволення для одержувача, яке піднялося з вилученого, однак, залишилася приємною, зрозумілою, впізнаваною. Для постмодерністської

естетики піднесеного Ліотар тепер вимагає, щоб мистецькі правила смаку також були залишені, а сама форма натякала на те, що неможливо представити. Мистецтво постмодерну заперечує розраду форми та «доброго смаку», що дає можливість розділити відчуття піднесеного.

Отже, термін піднесене спочатку використовувався в риториці, отримавши широке визнання після перекладу у 1674 році. Як естетичний феномен, піднесене позначає якість надзвичайної амплітуди або сили, яка перевищує прекрасне. Піднесене пов'язане з відчуттям неприступності перед лицем неосяжного. Таким чином, піднесене викликає трепіт, викликаний страхом або повагою. Едмунд Берк і пізніше Кант стверджують, що краса – не єдина естетична цінність.

Література

1. Піднесене. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (гол. ред.). Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002: 478.

2. Піднесене. *Літературознавча енциклопедія.* У 2 т. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: 214.

3. De sublimate 1; zitiert nach: Manfred Fuhrmann: Die Dichtungstheorie der Antike. Artemis & Winkler, Düsseldorf und Zürich 2003: 166.

4. Edmund Burke: Philosophische Untersuchung über den Ursprung unserer Ideen vom Erhabenen und Schönen. 2. Auflage. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1989: 176.

5. Kant Immanuel. Kritik der Urteilskraft. Kapitel 32, Zweites Buch: Analytik des Erhabenen, § 23 Übergang von dem Beurteilungsvermögen des Schönen zu dem des Erhabenen. URL: https://www.projekt-gutenberg.org/kant/kuk/kukp231.html

6. Adorno Theodor W. Ästhetische Theorie. Gesammelte Schriften. Band 7. Frankfurt am Main, 1996: 548 s.

Анна Недашківська
студентка ІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

КУЛЬТУРА, РЕЛІГІЯ, МИСТЕЦТВО В РОЗУМІННІ ПСИХОАНАЛІЗУ З. ФРОЙДА І К.-Г. ЮНГА.

Засновник психоаналізу Зігмунд Фройд тлумачив культуру, релігію та мистецтво як спосіб сублімуватися або відсторонитися від реального або заземленого.

Як відомо, метод З. Фройда використовується як аналіз специфічних особливостей чи можливостей людини, що часто знаходять свій прояв в культурі та мистецтві. Взагалі, саме в цьому він відштовхувався від своєї концепції «Едипового комплексу». Фройд вбачав в історичній картині, що все стає суміжним та збігається одне з одним, а саме – моральність, релігія, громада та мистецтво [1]. Мистецтво він тлумачив як прояв людської фантазії, за якою людина йде до чогось неосяжного для себе і обирає той шлях, який притаманний для індивіда. Саме в уявності людина, ставить себе на якесь місце і хоче себе збагатити і вивести на новий рівень. Через це, людина зможе своє асоціальне (суб'єктивне) перетворити у самозадоволення від процесу надання своїх емоцій в мистецтві. Сила поетичної уяви, здатна захопити і повести за собою маси у фантастичний, уявний світ, набуває, як стверджує Фройд, велике значення тому, що в основі її лежить загальне почуття афективної прихильності до первісного батькові.

Отже, за концепцією Фройда, мистецтво – це сублімація. Але таке розуміння дуже просто і не однозначне. Також можна стверджувати, що мистецтво – це портал з реального в уявне. Кожна творча людина вносить прояв «самотності» і свої роботи але ця «самотність» втрачається, як тільки все переходить у стадію «уяви». Можливо, творчість для людей і стала способом провити себе та зробити себе «цілісним» з іншими людьми через прояви своєї індивідуальності (свідомості та фантазії). Так само, ми можемо констатувати не лише зближення людей через мистецтво, а визнати, що мистецтво – це змога усунути конфлікти між собою. Усунення конфліктів та поєднання з іншими приносить насолоду та стабільний психологічний стан в цілому. У психіці творця йде, «самоочищення» через його творчу діяльність. Саме за змістом цього, ми можемо уявити «катарсис», але не слід думати, що

очищення може переходити лишень через трагедію, хоч вона і має найбільший вплив та ступень очищення людини. Саме, в такій концепції більшість психоаналітиків бачать мистецтво.

Учень і послідовник Фройда Карл Густав Юнг вийшов за межі індивідуальних переживань і розглядав архетипи колективного безсвідомого. За його словами, «ідентично у всіх людей і утворює цим загальне підґрунтя душевного життя кожного, будучи за природою надособистим» [2].

Таке «колективне безсвідоме», за концепцією К.Г. Юнга, передається в спадок і є базою для людини та зростанню її психіки. Під впливом вродженого, універсального можуть з'являтися не тільки елементарні поведінкові реакції, наприклад: лібідо але також, сприйняття, мислення та уява. «Колективне несвідоме», відображається як звичайне твердження або дії чи бачення індивіда об'єктивного – те що знають та бачать всі [3].

Архетипові образи – важлива частина концепції К.Г. Юнга. Він вважав, що архетип і є джерелом міфології, релігії, мистецтва та філософії. Юнг стверджував, що архетиповий образ – феномен, знайомий людству вже давно. Практично, можна вважати мовою християнства архетип – гріхопадіння. Доказ тотожності: гріхопадіння – це є прототип людству та зародження і саме через це воно проходить через Новий Завіт та представляє для нас людство в двох іпостасях – Адама та Єви.

Також, за Юнгом, людина усвідомлює і не відмовляється від того, що вона відходить від природного. Тобто людина обирає шлях, в якому би вона хотіла сублімувати щось, але в неї це не виходить. Сублімація перестає діяти, зростає психічне напруження, внутрішній дисбаланс як особи і суспільства загалом. Саме відходження людини від природного веде суспільство до масового психозу і віднаходження віри в різних вигаданих ідолів, які несуть за собою лише розчарування, насильство, вбивство та страждання.

Проілюструвати дієвість психоаналітичного підходу можливо за допомогою картини австрійського художника і графіка Густава Клімта (1862–1918):

Тут наочно проявляються:

1. Сублімація.
2. Відтворення минувшої реальності перехід в уявний світ.
3. Архетип кохання.

Висновок: Через психоаналіз, ми можемо відчути те що людини відчувають при роботі над своєю «уявою» чи «свідомістю». Через концепції, ми можемо відтворити для себе в своїх фантазіях процес творчих переживань та всього що відчували люди при роботі. Таким чином, все, що колись було суб'єктивним, через сублімацією та переживання стають реальними та трагічними для кожного. Мистецтво – це можливість повністю очистити себе від реального і перейти в абстрактний світ твоїх кошмарів чи насолод.

Література

1. Freud, Sigmund. Totem and Taboo. Resemblances Between the Psychic Lives of Savages and Neurotics. London, George Routledge & Sons, Limited, 2012: 230. URL: https://www.gutenberg.org/files/41214/41214-h/41214-h.htm#page_166

2. Jung C. G. Archetypes and the Collective Unconscious. Collected Works of C.G. Jung, Vol. 9. Part 1. Princeton University Press, 2nd ed., 2014: 751.

3. Jung C. G. Psychology and Religion: West and East. The Collected Works of C. G. Jung. Vol. 11. Princeton University Press, 2nd ed., 1975: 699.

Дар'я Россінська
студентка ІІІ курсу спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ЦІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ВТІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Дана тема є дуже актуальною, зважаючи на ті події, які відбуваються наразі на території України. Питання ж людського існування було цікавим і дискусійним від початку існування самих людей. В важкі часи ми ставимося до таких, вельми делікатних тем з ще більшою увагою, тому що, саме тоді, деякі особи починають вважати, що мають право вирішувати чиє життя є цінним, а хто на нього не заслуговує. Покоління інтелектуалів, яке пережило першу світову війну та прихід до влади фашизму, ця філософія цікавила, насамперед, тим, що вона акцентувала увагу на кризових ситуаціях, намагалася розглянути людину в умовах складних історичних випробувань. А зараз історія формується прямо на наших очах, тому дуже важливо не забувати про те, чому життя кожної матері, дитини чи солдата є цінним.

Мета: розглянути питання цінності людських життів, в різних обставинах і контекстах; питання переоцінки життєвих цінностей, спричинене війною.

1. Цінність людського життя в мирний і воєнний час.

Війна є практикою насильницького вирішення того конфлікту інтересів та досягнення цілей держав, спільнот або корпорацій, наслідком якого є знищення іншої сторони або визнання нею становища, нав'язаного переможцем. Захисна війна, коли вона є вдалою, примушує агресора відмовитися від його планів частково або повністю. Війни є системним явищем, яке змінює в певному відношенні порядок речей у світі. Вони призводять до руйнування держав чи їх частин, втрати чи розширення територій, зміни соціального становища певних спільнот, перерозподілу сфер впливу економічних чи політичних суб'єктів тощо. На шляху свого становлення людство не завжди вважало, що життя людини має якусь особливу значимість. І тільки гуманізм як соціальне явище став розглядати людське життя як вищу цінність. Однак і після цього залишилося безліч протиріч. Оскільки життя нерідко може бути принесене в жертву в ім'я

інших цінностей. Та й самі люди не завжди пам'ятають про те, що володіють таким скарбом. На практиці цінність людського життя розшифровується в декількох базових принципах:

- По-перше, якщо вважати, що це найбільш значуща і важлива річ у світі, то тоді потрібно визнавати право будь-якої людини на її збереження. І тут знову виникає питання про лиходіїв і їх право продовжувати жити, відібравши життя у інших людей.

- Другий принцип – бережливе ставлення до будь-яких його проявів. Це означає, що потрібно берегти і власне, і чуже життя.

Але є «але». Оскільки кожне людське життя є цінне, то той, на кого напали, має повне право оборонятися (засобами, які співмірні до тих, які використовує нападник). Якщо при обороні хтось завдасть смертельного удару нападнику, то не порушує принципу, що людське життя є фундаментальною цінністю. Смерть нападника кваліфікується як особиста провина самого нападника. Адже якщо б він не нападав, то залишився б живим. Це стосується як індивідуального самозахисту, так і народного захисту. Отже, життя кожної людини завжди є цінністю. Але втрата життя може бути виною не тільки когось зовнішнього, а й самого носія цього життя. У випадку російських окупантів в Україні втрата їхнього життя є свідченням того, що вони самі нехтують тією фундаментальною цінністю, яку мають – життям. Українці сьогодні захищають своє життя, свою фундаментальну цінність. Іншого способу захисту в них немає, так як дипломатія не принесла результатів і війна стала жахливою дійсністю. Але тут важливо також сказати таке: коли ворог перестає бути небезпечним (обеззброєний, поранений, полонений), немає жодного оправдання в його вбивстві. Українці мають право боронити цінність свого життя ціною життя ворогів, але коли вороги не несуть більше небезпеки, вони повинні бути трактовані як не-нападники. Тобто, вбивство не небезпечних ворогів буде порушенням фундаментальної цінності людського життя. «Хоч як нелюдяною є кожна війна, то народ, який шанує себе, і свідома своєї приналежності до нього людина, мають не тільки право, але й обов'язок в обороні найшляхетніших вартостей людства – волі, справедливості, національної незалежності, сповіді віри в Бога, своєї рідної Христової Церкви і Божого миру між народами світу зробити все, щоб відкрити шлях для встановлення Божого закону на своїй землі» [1]. У мирний час ми співвідносимо своє життя з існуванням таких спільнот, як родина, професійні групи, віртуальні чи реальні об'єднання за інтересами, з громадою як політичним суб'єктом тощо. Життєвий світ війни

відмінний. Сфери власного та іншого розподіляються інакше, мають різні значення. Зростає щільність суспільного життя. Навіть не беручи участі у воєнних діях, ми сильніше переживаємо спільну долю зі своїми співгромадянами. У небезпеці ми виявляємося в позитивному сенсі більш взаємозалежними і уважними один до одного. Завдяки цій взаємності ми стаємо активнішими у своїй спільноті, більше переймаємося державними справами, а держава стає предметом відповідальності громадян.

2. Порівнювання життів та їх вартості.

У теорії всі люди визнають цінність людського життя, однак коли справа доходить до практичних речей, то у людей з 'являються сумніви. Ось Гітлер заслуговував того, щоб йому зберегли життя, якби була така можливість? А маніяк небезпечний для життів інших, повинен жити або померти? Ці питання порушують головні моральні цінності людського життя і уявлення про те, чи є воно найважливішою цінністю. Життя людини – це величезна цінність. В цьому сенсі вона подібна трансфінітному числу, яке, за дефініцеєю, є більшим будь-якого цілого числа. Але математики придумали такі хитрі правила, за якими все ж можна працювати з трансфінітними числами, тобто, з нескінченностями. І виявляється, одна нескінченність може виявитися більше іншої і так далі.

Зазвичай питання про цінність життя у філософії зводиться до питання про її осмисленість. Якщо людина існує з розумінням того, навіщо вона живе, якщо вона ставить перед собою якісь духовні цілі, то її життя цінне, а якщо сенс відсутній, то і існування на землі знецінюється, та все ж таки, не можу не зазначити, що пошук цілі в моєму розумінні їй рівноцінний. У воєнний час кожне людське життя не має бути знецінене. В протилежному випадку ж можно було б вирішувати кому жити, а кому ні. А на це є право лише в Бога. І коли хтось звеличує себе до його рівня – ми і отримуємо одне з найбільших лих – війну. Кожна дитина, матір, школяр чи пенсіонер мають право жити не ховаючись від ракет, і зрозуміло, що в першу чергу кожен з нас має починати з себе, але в тяжкі часи ми консолідуємося. В різних людей є різні можливості, тому різний рівень підтримки різним соціальним групам і надається. Доля та випадок лише відають скільки і кому залишилося часу. Кожна смерть є трагедією як для сім‘ї, так і для нації, якій довелося зіткнутися з війною. Зважаючи на контекст треба розуміти, є різниця між смертями на полі бою і смертями за причин, що не стосуються тяжби війни. Смерть держслужбовців, чиїхось дочок і синів, смерті щойно народжених

дітей від вибухів у пологових будинках, так само як і смерті військовозобов'язаних це втрата і біль не тільки країни, а й всього світу в якому ця війна була допущена. Так от, цінність людського життя не порівнянна з цінністю нічого іншого.

Трансфінітна теорія цінності людського життя дає підстави вважати, що в якихось випадках можна пожертвувати своїм життям (наприклад, коли мова йде про порятунок багатьох інших життів хороших людей) або вбити когось для свого порятунку, своїх близьких і друзів від погибелі. До речі, якщо хтось нападає, зловмисно посягає на чиєсь життя, то його можна знищувати в будь-якій кількості навіть щоб відвести загрозу. Те, що з цим доводиться зіткнутися, і відрізняє питання цінності в мирний і воєнний час.

3. Цінності і процес усвідомлення під час війни.

У філософії є розділ, званий аксіологією, він повністю присвячений вивченню цінностей. Починаючи з ранніх етапів свого життя людство намагається відповісти на питання про те, що таке цінність, що є більш-менш цінним? За тисячоліття склалися загальні уявлення з цього питання. Буденна свідомість під цінністю розуміє таку характеристику явища, як її особливу значимість для окремої людини, для суспільства або для всієї цивілізації в цілому. Вивчення проблеми цінностей пройшло довгу еволюцію, і сьогодні філософія вважає, що є різні їхні види і характеристики. Єдиної точки зору на те, яка природа цінностей і чи можуть вони бути об'єктивними або завжди є суб'єктивними, не існує. Мислителі не можуть дати однозначну дефініцію цього поняття. У загальному вигляді філософи вважають, що цінність – сукупність духовних і матеріальних об'єктів, що задовольняють потреби людини. При цьому поняття цінностей має соціальний характер. Суспільство формує комплекс важливих об'єктів, які сприяють розвитку суспільства і людей в нім. Ціннісна орієнтація є найважливішим компонентом у структурі особистості. Через них людина виходить на визначення сенсу і цінності людського життя в цілому. Важливі об'єкти є орієнтуючими на життєвому шляху маяками. Головні цінності людського життя допомагають людині обрати вектор життєвого руху. Вони є певним стрижнем свідомості і світосприйняття особистості. При цьому суспільство прагне виробити у людей якісь універсальні цінності, які необхідні соціуму для ефективного функціонування та самозбереження. Кожна епоха виробляє свій набір соціально-значущих цінностей, проте залишаються якісь універсальні, загальнолюдські цінності: свобода, мир, рівність. Але кожна людина, крім

цього, формує і власний пакет важливих об’єктів, саме їх наявність свідчить про зрілість особистості. Вони називаються індивідуальними цінностями, і вони в першу чергу впливають на повсякденні вчинки людини. Виділяють різні види цінностей, класифікуючи їх з різних підстав:

- За ступенем універсальності. У цьому випадку говорять про універсальні, групові та особисті цінності.

- За формами культури. З цієї основи виділяють матеріальні та духовні цінності.

- За видами діяльності. У такій класифікації виділяють безліч видів, у тому числі естетичні, релігійні, моральні, екзистенційні, політичні, правові, наукові.

У роки війни відбувається їх переоцінка. Довоєнний, мирний спосіб життя починає сприйматися людьми як справжня цінність. Картини загибелі товаришів по службі на війні, відчуття постійної смертельної небезпеки змінюють людину внутрішньо, змушуючи її страждати, і в той же час зміцнюють у людях мужність, волю до перемоги. Справді, війна накладає відбиток на життя кожної людини, змінює її внутрішній світ, погляди. Люди по-новому осмислюють найвищі моральні цінності. Немає нічого руйнівнішого за війну. Тільки справжня людина, стійка і вольова, зможе не зламатися під натиском болю і мук, що приносяться війною. Така людина стане ще сильнішою і присвятить своє життя служінню Батьківщині та істинним цінностям, які протистоять війні та проголошують на землі царство миру. Безумовно, сприйняття світу під час війни змінюється докорінно. Так само як і людські цінності. Те, що раніше вважалося важливим, втрачає свою привабливість і з точки зору сьогоднішнього дня бачиться нікчемним. Рівень доходів, службова кар’єра, всі ознаки життєвого успіху стираються перед обличчям смерті і загального руйнування. Та треба зазначити, що війни інколи тривають не місяці, а роки, тому знаходячись в безпечному місці це є абсолютно нормально знову повернутися до вищезазначених орієнтирів. Знов таки для себе та своїх близьких, бо це найважливіше, що можна уявити. І виявляється, що справжню цінність має любов до оточуючих та Батьківщини, дружба, взаємна підтримка, життя тих, кого любиш. Війна завжди зумовлює масштабні «тектонічні зсуви» у суспільстві, які за мирного часу могли б відбуватися (а часто – не відбуватися) впродовж десятиліть. Ми живемо у світі різних цінностей, які безперестанку конфліктують між собою. Одна цінність вимагає інколи жертвувати або значно обмежувати іншу. І кожен з нас має певні цінності, задля яких готовий померти або в ім'я яких

готовий жертвувати іншими цінностями, – в тому числі і, в певних ситуаціях, життям іншої людини. Зрозуміло, що кінцевою умовою інтенсивного пізнання світу є біологічне життя. Але людина є чимось значно більше, аніж тільки триваючим в часі біологічним організмом. Це наше власне індивідуальне вибудовування і проживання життя і наш власний, індивідуальний світ цінностей надають йому вартість і сенс. І я б хотіла наполягти, що людяність є дуже важливою, в будь який час, при будь яких умовах. Злочинність дій проти людяності полягає не лише у вимірі матеріальних втрат та статистики смертей. Більш загрозливим є їх вплив на суспільну свідомість. Зло антигуманізму полягає у спрямуванні вбити людське заживо, зруйнувати умови та можливості відтворення особистісного існування людей і суспільного буття загалом. Звісно, злочинці часто мають прагматичні наміри. Кінцевою метою їх є певні матеріальні блага, політичні вигоди тощо. Але на заваді цьому стають люди, їхня незгода, особиста свідомість. Нелюд на шляху до своєї мети зневажає буття іншої людини, її свободу, внутрішній світ, право цілих груп людей чи націй на життя згідно з їхнім власним розумінням. Ось тоді злочинні дії спрямовуються на подолання можливого спротиву шляхом руйнування людського буття, на знищення спільнот людей, що опиняються «зайвими».

Під час війни змінюються поняття добра і зла. Замість «я» та «інші», з’являється дихотомія «свої» та «вороги». Деструктивних осіб у мирний час ізолюють від суспільства, перевиховують, дають їм шанс на виправлення, дбають про їхні права. Коли йде війна, іншого не вважають за таку саму людину, за рівноправного вже тому, що він належить до ворожої сторони. Ворог не обов’язково негідник, але він небезпечний для нашого світу, і це є підставою для його знищення чи поневолення. Агресія походить з боку нападника, але вона виникає навзаєм й у сторони, яка захищається. Оборонець змушений призвичаїтися до того, що інший є ворогом, і на постріл має бути постріл у відповідь. Безвідповідальність у війні, множачи страждання людей, є злочинною. Поділ на своїх та чужих впливає на звичні людські почуття. Страх і радість за «наших» обернені за значенням зі ставленням до ворожих «інших», адже їхні невдачі, їхні смерті навіть зміцнюють наші надії на перемогу. Часом такими «іншими» й чужими стають ті, хто був товаришем або сусідом, через те, що ми опиняємося в різних таборах і становимо загрозу один для одного. Під час війни таке трапляється з цілими народами. Хоча протистояння народів створюється штучно, провокується, насправді інтереси людей стають у ньому

протилежними. Один – загарбник, а інший відчуває себе захисником вітчизни, родини, навіть цивілізації (в його розумінні). Війна – це випробування на людяність. Доводиться визнавати те, що інший, хоч тимчасово, не існує у світі рівнозначних цінностей. Для воїна ворог, хоча б на мить, втрачає людське обличчя. Можна сказати, що війна деморалізує частину суспільства, але водночас і зміцнює суспільну мораль. Одних вона прирікає на особисту поразку, іншим дає сили виявити гідність. Хтось вистоїть, і якщо не переможе, то хоча б залишиться до кінця вірним собі, своїм ідеалам, своїм ближнім та країні. І як показує сучасний досвід, війна спонукає людей доброї волі до дій, до виявлення нечуваної для повсякденності жертовності та доброчинства. Допомога війську, піклування про поранених, про тих, хто втратив свої домівки, – це справді «готовність розділити світ з іншими». Людяність передається іншим, їм знову дарується відчуття дому, рідної землі. Особливо це стосується біженців. Тим багатьом переселенцям, хто був змушений покинути своє село чи місто, потрібно відчути ґрунт під власними ногами, збагнути те, що є громада співвітчизників, що існує держава, яку потрібно разом захищати. Лише так відтворюється спільний світ і зберігається людяність.

Як висновок треба зазначити, що ми розглянули найголовніші аспекти питання цінності життя як такого і власне людських цінностей. І те як вони можуть займати різне місце в шкалі пріоритетності, зважаючи на обставини, що не є підконтрольними нам поодинці. Ми доторкнулися до питання, чи має хтось право вирішувати за інших чи є їх життя цінним і чи йде мова про фізичне існування, чи про щось більше, неосяжне з першого погляду. Також те як люди реагують на війну, те як це їх змінює. Ще ми роглянули таке поняття, як людяність, в контексті різних обставин. І зрозуміли, що в будь-якому контексті життя однієї людини є неймовірно важливим, і так само важливим є і життя цілого народу, та є речі, заради яких, вони готові їм пожертвувати, та які на їх думку цього варті. І ніхто не має права вирішувати кому жити, а кому ні.

Література

1. 125 думок патріярха Йосифа Сліпого. 125 років із дня народження. Львів: Свічадо, 2017: 36 с.

2. Гриневич Владислав. Міт війни та війна мітів. *Критика*. 2005. No5: 2-8.

3. Лютер М. Могут ли воины обрести Царство Небесное. В: Лютер М. *Время молчания прошло*: Избранные произведения 1520-1526 гг. Харьков: Око, 1994: 181-224.

4. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990: 368 с.

5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: Республика, 1994: 447 с.

Мар'яна Староста,
Лариса Василишин,
викладачі Львівської української
гуманітарної гімназії ім. О. Степанів
з поглибленим вивченням українознавства
та англійської мови

ФІЛОСОФІЯ МУЗИЧНОЇ МЕТАФОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми. Багато українських письменників та поетів інтерпретували образи-символи народних музичних інструментів, зверталися до фольклорних традицій, зробили свій внесок у розвиток філософії метафори.

Метою нашого дослідження є філософська інтерпретація музичних інструментів як метафор і символів в творчості представників української літератури.

У народі кажуть, що знайомство із справжнім поетом – це знайомство з музичним інструментом. Зокрема, у поезії Ліни Костенко знаходимо рядки: «Я – лиш інструмент, в якому плачуть сни мого народу» [5, с. 117]. Жодне українське весілля чи інше обрядове дійство в давнину не обходилось без музичного супроводу. Найбільш поширеними в українській інструментальній традиції є скрипка, сопілка, цимбали, бубон та інші.

З огляду на те, що у віршах Л. Костенко часто можна простежити образ скрипки, варто зазначити, що саме вона є не лише «царівною інструментів», а й королевою у словесно-поетичній культурі. Скрипка для Л. Костенко – ціле життя, а струни – шляхи, якими щоденно людина ходить. У вірші «Відмикаю світанок скрипковим ключем…» художні образи «любов», «прощальні шляхи» та «будні» зіставляються з музичними інструментами, що створює

неабиякий музичний колорит і настрій. У цьому поетичному творі перед усім присутні тужливі мотиви і скрипка осмислюється як образ прощання.

У багатьох поезіях Л. Костенко образ скрипки персоніфікований, адже цей інструмент виступає як жива істота, що діє самостійно, незалежно від гравця. Інколи «плач» скрипки набуває трагічного характеру, як у вірші «Маркова скрипка». Поетеса осучаснила образ Марка Пекельного, наділила його талантом музиканта. Лірична героїня просить Марка заграти веселу мелодію, адже каже, що «сміятись краще, ніж плакать», і далі наголошує на тому, що гра на скрипці і музика загалом є вічними [5, с. 223].

В іншій поезії Л. Костенко можемо побачити, що автор висловлює побажання, щоб жінка стала скрипкою: «Ти маєш ту найвищу владу… Здобути в жінці – жінку Ладу, щоб стала скрипкою вона» [5, с. 223]. Такий прийом метаморфози маємо і в народних баладах. Це, у першу чергу, є свідченням того, що творчість Л. Костенко насичена фольклорними мотивами.

У вірші Л. Костенко «Музики» головними персонажами є весільні музиканти. Основними художніми образами є такі музичні інструменти, як: цимбали, бубон і скрипка. Прочитавши поезію, можемо констатувати, що провідними у поезії є жартівливі мотиви. Цей вірш мотивами і образами перегукується з поезією Олекси Стефановича «Музики», у якому музичні образи скрипки, бубна автор оживив. Скрипка у цій поезії наділена неабияким голосом, «срібним співом». Вона не «плаче», «грає», як часто бачимо в інших поезіях, а, обнявшись з бубном, що «грима, бухка», «срібним співом залилась » і кличе гурт хлопців і дівчат танцювати і веселитись [6, с. Поезія є цікавою композиційно, адже, щоб наголосити на основній функції музичних інструментів, О. Стефанович використовує кільцеве обрамлення.

Багато українських письменників і поетів зверталися до такого багатофункціонального народного музичного інструменту як сопілка. Цей образ надзвичайно глибоко інтерпретувала Леся Українка в драмі-феєрії «Лісова пісня». Власне, сопілка розбудила Мавку, повернула до життя і любові, «солодко» грала і «глибоко краяла» її душу. Для майбутніх поколінь безсмертя Мавки теж обізветься «голосом ніжним тонкої сопілки», мелодією, яку вигравав Лукаш, «мрії збираючи в гаю». Калинова сопілка в народі оспівана як казковий образ. У легендах і казках сопілка чує і бачить те, що люди хотіли приховати. У казці Б. Грінченка «Сопілка» тужливо співає сопілка, розповідаючи по тяжкий злочин, коли дві сестри третю, наймолодшу через заздрощі вбили [2, с. 24]. Сопілка тут символізує правду, яку не можна

більше приховувати, яка сльозами капає з гілок калини, благаючи про те, щоб її почули.

Сучасна українська письменниця Оксана Забужко створила філософський твір, надихаючись творчістю українського народу: народними казками та баладами про калинову сопілку. Серед її попередників – вірш Ліни Костенко «Калинова сопілка», літературні казки Б. Грінченка та М. Шияна. Але, використовуючи фольклорні першоджерела, написала цілком оригінальну повість про любов та ненависть, про велику людську трагедію на тлі українського побут [1, с. 19].

Аналізуючи казки Б. Грінченка та О. Забужко, можемо зазначити, що у казці першого автора грали все пастухи (вівчарі), натомість, як у Забужко – чумак. Обоє вирізали сопілки із калинового куща, який у письменниці виріс із тіла загубленої дівчини, а в Б. Грінченка лише тільки живився її тілом, оскільки саме під ним її поховали. Обидві сопілки «жалібно співають, і плачуть, і квилять».

Виходячи з того, що і Б. Грінченко, і О. Забужко взяли за основу фольклорні сюжети та образи, все ж таки кожен інтерпретував по-своєму народнопоетичний мотив, адже творили в різний час і в інших умовах.

Прикро, що молоде покоління небагато знає про таку народну казку, як «Калинова сопілка», зокрема про цю проблему писала О. Забужко в передмові до збірки І. Калинця: «Презентуючи свою казку «Калинова сопілка», я в кожній авдиторії, від Львівського університету починаючи, мусила розповідати публіці автентичну народну «Калинову сопілку», бо її ніхто з молодших од сороківки слихом не слихав, тоскно й згадувати, - і як же тут накажете щось передмовити про «Невольничу музу», де хіба ж такі сопілки одзиваються з підземель культурної пам’яти не стилізованою – прямою мовою: голосом древньої коляди, напису на старовинному куманцеві, погребового голосіння, поганського закляття?...» [4, с. 6].

Образ сопілки оригінально переосмислив І. Калинець у збірці «Невольнича муза». Автор дає цілому циклові у книзі назву «Калинова сопілка», який присвячений дочці Звениславі і переважно складається з дитячої лірики. Калинець удається до фантастичних гіперболізацій, що маємо у казках, а також до мовної гри, яка буває в дитячих приповідках-скоромовках [3, с. 24]. Ігор Калинець і починає, і закінчує цикл «Калинова сопілка» цікавими поезіями, де основна увага приділяється сопілці. Перша поезія «Сопілка і горщик» відображає діалог художніх образів, у якому Сопілка себе називає калиновою дитиною: «Буть мені, буть калиновою

дочкою - Сопілочкою» [4, с. 208]. Поезія «Сопілка», що завершує цикл, відображає розмову Сопілки і дівчинки Звенислави [4, с. 214]. Тут ми бачимо тісний зв'язок з народною казкою «Калинова сопілка» та авторськими творами на цей мотив Б. Грінченка та О. Забужко. Проте в Ігоря Калинця фінал варіюється дуже цікаво, тому що немає трагізму, а навпаки, після сумної пісні дівчинка пішла у танок.

Висновки. Оглядаючи місце і функцію народних інструментів у поезії, можемо зазначити, що ці художні образи-символи посідали важливу роль в образній системі твору, створювали простір філософської метафори у представників української писемності різних поколінь.

Література

1. Голобородько Я. Психологічні натюрморти Оксани Забужко. Про збірку «Сестро, сестро». *Українська мова та література*. 2005. № 5: 18-25.

2. Грінченко Б. Казки для молодшого шкільного віку. К.: «Веселка», 1990: 75 с.

3. Калинець І. Невольнича муза: вірші 1973-1981 рр. Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1991: 452 с.

4. Калинець І. Пробуджена муза. Поезія 1962-1972 рр. Передм. О. Забужко. Львів: СПОЛОМ, Друкарські куншти, 2014: 312 с.

5. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016: 416 с.

6. Стефанович О. Поезії. К.: Центр навчальної літератури, 2019: 98 с.

Олеся Столярчук
доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик
Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка

ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Агресія як феномен часто потрапляє у фокус різних наукових досліджень, позаяк цивілізоване суспільство прагне знайти універсальні способи підкорення цієї неетичної форми поведінки щодо окремої людини чи

суспільства загалом. Безперечними є біологічні, інстинктивні корені цього феномену, однак не можна заперечувати й вплив соціальних макро- і мікрочинників ворожої поведінки людини. Правомірно вважати, що суспільні трансформації, значущі переломні події стають викликом для прояву та контролю агресії представниками цього суспільства.

Війна є найбільшим випробуванням для вітального та ментального потенціалу особистості. Повномасштабний напад росії на нашу країну 24 лютого поточного року спровокував потужний стресовий стан українців. Пролонговане переживання цього стану супроводжується цілим спектром негативних емоцій, зокрема злості, гніву, страху, тривоги, провини. Природно, що синергія цих емоцій провокує прояви агресії у поведінці пересічних українців. Тенденція до активізації вербальної агресії українців під час війни з російськими окупантами простежується на підставі контент-аналізу меседжів ЗМІ та дописів і коментарів у соціальних мережах. Однак, заслуговує на увагу ретельний аналіз причин проявів агресії українців під час війни з російською федерацією. Ми вбачаємо недоречним прагнення повністю усувати всі індивідуальні прояви ворожості, оскільки в умовах війни для українців це неможливо і неприйнятно. Однак, розуміння причин пожвавлення агресивних думок, висловів і вчинків сприятиме виробленню ефективних стратегій їх контролю.

Якщо звертатись до усталених психологічних тлумачень поняття агресії як проявів ворожості людини, то постають такі типові мотиви агресії: 1) страх і фрустрація, 2) бажання викликати страх і втечу в інших, 3) прагнення досягнути визнання власних ідей чи здійснення власних цілей [1].

Ментальність українців не передбачає агресивності, ворожості, особливо активного, хижацького характеру. Україна здавна має вигідні географічні та кліматичні умови, які цілком забезпечують успішну життєдіяльність її населення. Водночас, саме ці сприятливі умови ставали принадами для численних загарбників, а боротьба за відстоювання своєї території, свободи та державності змушувала українців проявляти захисну агресію. Та навіть за цих умов, на тлі природної боротьби за незалежність, ставлення українців до супротивників мало пом’якшений характер, що виразно демонструють рядки з Гімну України «Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці…». Ідея толерантності та терпимості у ставленні до інших підкріплена й засадами християнства, а також провідними вітчизняними філософськими концепціями.

Однак віроломне вторгнення російських загарбників вщент зруйнувало почуття благополуччя українців, натомість наповнивши їх емоційний простір тривогою через невизначеність, острахом за власне життя і життя близьким, злістю через порушення стабільності й обмеженість можливостей впливу на ситуацію. Таким чином, агресія виникла на підґрунті фрустрації базової потреби безпечного існування. Наступна хвиля ворожості виникла в українців через оприлюднення масових злочинів – грабувань, катувань, зґвалтувань, вбивств рашистами мирних жителів у Бучі, Ірпені, Бородянці, і ця жахлива ситуація продовжує тривати у окупованих містах і селах України. Первинний шок від антигуманної поведінки оскаженілих російських вояків замінився в українців стійким переживанням так званої тріади ворожості – праведного гніву, презирства і відрази до загарбників. Відтак, ця тріада виражає агресивні прояви українців через стійке бажання зупинити навалу російських військ, захистити свою свободу, територіальну цілісність, людську гідність, потужне прагнення перемогти, що щоденно посилюється.

Прикметно, що вербальні агресивні прояви, які простежуються у ЗМІ чи соціальних мережах, мають локальний характер, чітко обмежений фокусом сприймання українцями агресивних і злочинних дій російських загарбників. Натомість, українці висловлюють щиру вдячність за міжнародну підтримку у протистоянні з росією, що виразно свідчить про відсутність у них тотального почуття озлобленості та проявів хижацької агресії.

Зрештою, українці вдало трансформують енергію, яка накопичується внаслідок переживання негативного емоційного спектру, не доводячи її до агресивної поведінки. Турбота про близьких, тварин, доброчинність, волонтерство, які повсякденно виявляють пересічні українці, виразно демонструють етичну домінанту здатності українців спрямовувати енергію гніву, люті, провини у конструктивне річище. Власне рашисти, постійно демонструючи всьому світові антигуманні, злочинні вчинки, дають українцям потужний посил не уподібнюються діям колишнього «братнього народу», а будувати власну поведінку на засадах людяності, толерантності та порядності.

Література

1. Ребер А. Великий тлумачний психологічний словник. Пер. з англ. Е. Чеботарьова. М.: ВІЧЕ: АСТ, 2000. Т.1: 22.

2. Ізард К. Психологія емоцій. Пер. з англ. А.Талдибаєва. СПб.: Питер, 2000: 265.

Лідія Тиміш
кандидат історичних наук,
доцент кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

ПІДҐРУНТЯ КУЛЬТУРНОЇ, ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Сьогодні, внаслідок російської воєнної агресії, є загроза для нашої державності, тому саме зараз доцільно говорити про те, яке вона значення має для нас, українців і для цілого світу. Вказане питання тепер є номер один ще і тому, що подіями в Україні цікавляться і турбуються більшість людей у світі. Вже ніхто не сплутає Україну з росією. Мабуть, вже знають, де географічно розташована наша країна. Але є також запит суспільства щодо обґрунтування історичної та культурної ідентифікації України. Потребує пояснення артикуляція російського керівництва щодо нашої держави, передусім напередодні нападу на нашу державу. І справа не тільки у пропаганді, яка є симптоматичною для оправдань агресії, а й у світоглядній позиції росії.

Метою дослідження є заглиблення в історичне підґрунтя української культури, передусім державної та правової. Бо сьогодні, волею обставин, майже кожен, хто цікавиться Україною, змушений перегорнути сторінки нашого минулого. І саме в історичній площині ми знаходимо відповідь на питання про нашу культурну, духовну, релігійну, економічну, політичну й правову ідентичності, відносини з Європою та з північним сусідом.

Виклад основного матеріалу. Хтось, гортаючи історію, обмежується тільки радянським періодом, згадуючи промову Путіна (від 21.02.2022 р.), що створенням власного державного організму Україна повинна завдячувати радянській владі і особисто Лєніну. Очевидно одіозний російський правитель мав на увазі конкуренцію столітньої давності між Лєніним і Сталіним про статус республік в СРСР, у якій, попри декларовану федеративність зв’язку та позірну самостійність, згодом таки пересилив другий кровожер України. Як бачимо, путінську перекручену історію потрібно просто зіжмакати і викинути зі здорової голови. Бо, як відомо, Українська Державність була до більшовицької навали. Так, на початку ХХ століття були принаймні кілька

варіантів побудови української держави в Україні, які увінчалися створенням Української Народної Республіки, Українською Державою, Західноукраїнською Народною Республікою. Про відносини української влади з російською тих часів науковці написали стоси паперів. Головним чином про прорахунки українських державців. Однак, потрібно акцентувати про складний період воєнного часу, період Першої світової війни, коли Україна змушена була сама собі давати раду і сподіватися на себе. У той час наша держава проголошувала наміри мати відносини лише з ДЕМОКРАТИЧНОЮ росією. Однак росія демократичною не стала. Обличчям росії сьогодні є страшні звірства, скоєні в українських містах, які, як бачимо, не могли зробити цивілізовані люди.

У дослідженнях учених, представників радянської школи, є роз'яснення впливу певних чинників на становлення і розвиток державності. Передусім економічного змісту. А також є вчення про виробничі відносини, які переважали у країнах західного чи східного світу. Росія є представником азійської культури, причому ввібравши у себе риси цієї цивілізації, які у багатьох державах азійського простору відійшли у минуле, такі, як деспотизм влади, культ особи, поєднання сакральної і світської влади, азійські виробничі відносини, притаманними рисами яких є колективізм (досі громадяни росії не можуть зрозуміти, що таке приватна власність, і що вона є недоторканою і охороняється законом). Німецький учений Карл Віттфогель, який глибоко цікавився історичними східними деспотіями, виокремив їхні спільні риси, такі, як відсутність приватної власності на землю; абсолютна влада державної бюрократії, керованої з центру; скасування ринкової конкуренції та приватної власності; відсутність соціальних класів; абсолютна влада правителя. У XX сторіччі, на думку Віттфогеля, «азійський спосіб виробництва» є притаманний для СРСР та нацистської Німеччини [1]. Росія, яка хоче реанімувати СРСР, має багато з вищеназваних рис і є цілковитою державою з феодальними рисами східної деспотії.

Щодо України – у нас завжди переважали західні канони політико-правового розвитку, вплив античного (греко-римського) світу, який вплинув на становлення європейської державно-правової системи. Її основою були захист приватної власності, повага до прав іншої людини, зокрема, нацменшин. Це можна побачити у нормативних джерелах, які є видатними юридичними пам'ятками України – такі, як «Руська Правда», Гетьманські універсали, «Пакти й Конституції законів та вільностей Війська

Запорозького» відомі як Конституція Пилипа Орлика, законодавство УНР, ЗУНР та ін.

Висновки. Отже, завершуючи, хочу акцентувати, що відомий вірш про те, що ми ніколи «не будем братьями» з росією, то ми ними і не були, тому, що наші держави є різні за суттю, змістом, культурою. Київська Русь була європейською державою, прикладом зв'язків з Європою є Ярослав Мудрий, котрий був тестем Європи, так само й інші князі, зокрема Данило Галицький. Християнство, суть якого (полягає у заповідях не вбити, любити свого ближнього) так і не зрозуміли росіяни. Саме християнство, хоч і не взято з Риму, прийшло до нас з Константинополя, від греків, представників античного світу. Роль України тепер бути каталізатором цивілізаційних змін в історії людства, переосмислення буття, побудові нового суспільства. Нашу країну чекає велике майбутнє. Слава Україні!

Література

1. Berberoglu Berch. The Soviet Union and China: a comparative analesis of their stages of economic development. 1987: 273-295. URL: https://www.jstor.org/stable/41420900

Георгій Филипович
кандидат філософських наук,
координатор інтернет-проектів
Українська асоціація релігієзнавців

МИСТЕЦТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Війна породжує безліч проблем і приводить до різних наслідків. Крім очевидних негативних результатів, які часто позначаються як «гуманітарна катастрофа» з її величезними людськими і матеріальними втратами, з небувалими руйнуваннями і лихами, в ході війни відбувається взаємний обмін інформацією, народжуються новітні технології, користаючись тим, що на час військових дій знімаються заборони, які обмежують поведінку людини в мирний час, люди знімають психологічні напруги у формі специфічного військового мистецтва, яке оздоровлює людину, знімає її страхи і залежності.

Війна творить незвичні для мирної доби художні Образи, які сприймаються з особливою гостротою. За визначенням Філософського Енциклопедичного словника, у мистецтві «художній образ – особливий

знаковий сколок зі світової – природної чи людської – дійсності, який унікальним чином органічно поєднує той чи той її фрагмент з універсальними значеннями» [1, с.380]. За ці 80 днів російсько-української війни з'явилося багато різноманітних таких «сколків», які стали для українців знаковими. Песик ДСНС Патрон, затоплений крейсер Москва, Чорнобаївка, Голуби та багато інших подій та персон знаходять унікальне відображення цієї української дійсності.

Наймасовішою для виконання і переспіву стала пісня «Ой у лузі червона калина». Пісня вважається гімном Українських Січових Стрільців. Вона з перших днів війни захопила медійний простір всього світу. Особливої популярності пісня здобуває після появи кавер-версії відомого британського рок-гурту Pink Floyd на заспів Андрія Хливнюка із Бумбоксу. Оприлюднена 7 квітня 2022 р. на офіційному каналі британського рок-гурту, пісня-кліп із назвою «Hey Hey Raise Up» станом на 14 травня має понад 9.2 млн переглядів [2]. «Калину» співають німецькою [3], акапельно у Вільнюсі, збираючи флеш-моб на пітримку України [4], під час святкової меси в Варшаві [5]. «Калину» награють на домбрі – казахському музичному інструменті [6]. Її співають малайзійці, естонці, індуси, канадці, жителі Південної Африки, бразильці, громадяни США, поляки, італійці, корейці, фіни, білоруси, литовці, латвійці, грузини на трубах, тромбонах, різноманітних струнних музичних інструментах [7].

Відбувається героїзація українських військових та їх здобутків. Зокрема величезна кількість малюнків, написів та навіть поштова марка стають символами нової української самобутності [8; 9; 10; 11]. Героїчне протистояння Українських військових у Маріуполі, протягом 80 днів, без підкріплень, без припасів має напевно найбільшу кількість витворів мистецтва. Станом на 14.05.2022 ми назбирали понад 20 малюнків [12; 13; 14]. Героїзація мужності Української піхоти [15], використання новітніх засобів озброєння [16] стають хітами в українському медіа-просторі. Варто відзначити, що світські форми мистецтва доповнюються його релігійними конотаціями. Яскравим прикладом є Свята Джавеліна. Картинка православної Богородиці з Джавеліном в руках з'явилася ще до повномасштабного вторгнення [17], але після надто успішної статистики використання [18], коли на 112 запусків було 100 влучань, зображення перекочовує на футболки, логотипи, прапори, статуетки тощо [19].

Новітні герої з'являються як серед людей [20], так і серед давньоримських богів (Нептун) [21]. Використовуються біблійні сюжети [22],

зокрема, про боротьбу Давида та Голіафа. Обєктами створення художніх образів стають звичайні тварини [23; 24]. Тривала пропаганда росії щодо можливості використання у війні біологічної зброї породило влучне насміхання українських майстрів, призвівши до надмірної героїзації голубів та горобців [25].

Окремої уваги заслуговує охудожнення героїчного спротиву Українських міст окупації з боку російської федерації [26; 27; 28; 29; 30]. Зустрічається іноді не зовсім цензурні вислови, які вже стають крилатими виразами [31], як відома фраза українського прикордонника Романа Грибова [32; 33], за мотивами якої український співак Сергій Бабкін створим новий переспів відомої пісні [34].

Розвивається новітня православна іконографія [35] із осучасненим контекстуалізованим трактуванням ролі Юрія (Георгія) Змієборця, де відомий Святий зображується як український військовий, який перемагає змія, що уособлюється із росією чи російськими військовими. Ікони на дошках військових ящиків з під снарядів давно ввійшли в сучасну іконографію [36], і це потребує окремого аналізу.

Показовою для розуміння контекстуалізації мистецтва в часах війни є ікона Гетьмана Петра Сагайдачного, яка була експонована в Софії Київський, щодо якої влучно висловився о.Георгій Коваленко: «Молимося, щоб до сили зброї нашого війська і мудрості командування молитвами святого благовірного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного додалася «Божа сила і Божа премудрість – Софія», як і написано на фронтоні Софії Київської» [37].

Сюжети для образотворчого мистецтва знаходяться і в звичайних буденних подіях, як наприклад історія із «Мадонною із Київського метро» [38], коли фотографія молодої мами, яка годує грудьми свою дитину, стає узагальнюючим символом всесвітнього материнства. Це надихнуло о. Джеймс Мартін, офіційного співробітника Секретаріату із питань комунікацій Святого Престолу [39], опублікувати цю новітню ікону у своєму Твіттері [40].

Релігійну тематику продовжує творчість митців, яка пов’язана із різними християнськими святами. Так, Свято Христового Воскресіння спонукає українців створювати не тільки шедеври писанок, але й переносити ідею боротьби із смертю на зображення на гранатах [41]. Під творче художнє осмислення попадає Вербна Неділя [42], Хресна Хода [43], що була у Ватикані на Велику П’ятницю [44]. Тема «праздніка дєвятого мая»/Дєнь Побєди, який є сакральним для росіян, одним із стовпів «русского міра» [45],

не лишається поза увагою українських митців [46; 47]. Порівнюючи «творчі здобутки» рашистів в сфері омистецвлення дійсності з українським почуттям гумору, добре видно різницю у світоглядних підвалинах двох культур. Російські митці для героїзації війни використовують застарілі символи, (як от бабуся із прапором срср), тим самим асоціюючи себе із вчорашнім минулим [48]. Натомість Українці асоціюють Україну із молодою, красивою, успішною жінкою [49], хоча іноді ці образи сповнені глибоким смутком і болем. Саме «свято дєвятого мая» Українці бачать принципово по-іншому, без «оголтєлого побєдобєсія» [50]. Переосмислюється суть свята, яке тривалий час нав'язувалося нам виключно в російському прочитанні.

Образ Оранти [51], день Матері [52] надихають українців створювати шедеври. Навіть трагічні події стають натхненниками мистецького потенціалу. Звичайні прояви людяності, напр. щодо братів наших менших, неодноразово ставали предметом для художнього осмислення. Історія про кішку із зруйнованого будинку в Бородянці [53] облетіла весь світ.

Ми спостерігаємо якісне і кількісне зростання мистецьких доробків, які з'являються в медіапросторі із неймовірною швидкістю. Тільки-но український гурт Kalush Orchestra із піснею Stefania отримав перемогу на Євробаченні-2022, як український простір наповнюють різноманітні твори мистецтва: від стилізованого під кота вокаліста гурту до жартівливих відповідей російським глядачам, що російські військовополонені будуть будувати в Ялті новий концертний зал [54].

Актуальність наведених тут посилань може з часом змінитися, але частина цієї творчості залишиться як спільний спадок української і світової культури. Не забуваймо, що казав Гіппократа: ars longa, vita brevis est, – життя коротке, а мистецтво вічне [55].

Література

1. https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
2. https://www.youtube.com/watch?v=saEpkcVi1d4
3. https://www.youtube.com/watch?v=Wv5qYSt_BL4
4. https://www.youtube.com/watch?v=lF5Cqc1LzAA
5. https://www.youtube.com/watch?v=-sQOHo5kdTY
6. https://www.youtube.com/watch?v=gMSLc352K2E
7. https://www.youtube.com/watch?v=cCBBtFWlkiY
8. https://wart.uarr.info/2022/05/marka/

9. https://wart.uarr.info/2022/05/den-chornomorskogo-flotu/
10. https://wart.uarr.info/2022/04/moskva/
11. https://wart.uarr.info/2022/02/korabel-2/
12. https://wart.uarr.info/2022/05/azovstal-2/
13. https://wart.uarr.info/2022/05/azovstal/
14. https://wart.uarr.info/2022/05/sergij-volyna/
15. https://www.youtube.com/watch?v=ZAqw-98w7kI
16. https://www.youtube.com/watch?v=hRiYXdiFHMo
17. https://ain.ua/2022/03/29/svyata-dzhavelin/
18. https://focus.ua/voennye-novosti/509731-100-tochnyh-popadaniy-v-cel-vsu-ustanovili-rekord-v-effektivnosti-ispolzovaniya-javelin
19. https://wart.uarr.info/2022/05/saint-javelin/
20. https://wart.uarr.info/2022/05/geroyi-sered-nas/
21. https://wart.uarr.info/2022/05/neptun/
22. https://wart.uarr.info/2022/04/davyd-i-golimarf/
23. https://wart.uarr.info/2022/05/patron/
24. https://wart.uarr.info/2022/05/borodyanka-kit/
25. https://wart.uarr.info/2022/05/gorobczi-biozbroya/
26. https://wart.uarr.info/2022/04/mista-ukrayiny-2/
27. https://wart.uarr.info/2022/04/mista-ukrayiny/
28. https://wart.uarr.info/2022/03/mykolaj-mykolayiv/
29. https://wart.uarr.info/2022/03/mariupil/
30. https://wart.uarr.info/2022/03/herson/
31. https://www.youtube.com/watch?v=LDrFVdms8yk
32. https://www.theguardian.com/world/2022/mar/29/ukrainian-soldier-russian-warship-medal-snake-island
33. https://wart.uarr.info/2022/02/korabel-2/
34. https://www.youtube.com/watch?v=ADrrGk0dZ7c
35. https://wart.uarr.info/2022/05/yurij-georgij-zmiyeborecz/
36. https://www.radiosvoboda.org/a/ikony-na-jashykach-vid-bojeprypasiv/31190030.html
37. https://wart.uarr.info/2022/05/sagajdachnyj/
38. https://wart.uarr.info/2022/05/madonna-iz-metro/
39. https://cruxnow.com/global-church/2017/04/12/pope-taps-james-martin-ewtn-chief-communications-consultants
40. https://twitter.com/JamesMartinSJ/status/1503170868146585601
41. https://wart.uarr.info/2022/04/velykden/

42. https://wart.uarr.info/2022/04/verba-bye/
43. https://wart.uarr.info/2022/04/hresna-hoda/
44. https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/12/248221/
45. https://www.5.ua/ru/obshchestvo/9-maia-odyn-yz-iakorei-russkoho-myra-pochemu-vazhno-chestvovat-zhertv-a-ne-prazdnovat-pobedu-stalyna-274955.html
46. https://wart.uarr.info/2022/05/parad/
47. https://wart.uarr.info/2022/04/parad-z/
48. https://wart.uarr.info/2022/05/babkarad-rashystiv/
49. https://wart.uarr.info/2022/05/ukrayina-3/
50. https://wart.uarr.info/2022/05/8-9-travnya/
51. https://wart.uarr.info/2022/05/oranta/
52. https://wart.uarr.info/2022/05/den-materi/
53. https://wart.uarr.info/2022/05/borodyanka-kit/
54. https://wart.uarr.info/2022/05/kalush-orchestra-stefania/
55. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0248%3atext%3dAph.

Світлана Хрипко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

Надія Котвицька
студентка ІІ курсу спеціальності «Початкова освіта»
Педагогічного Інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка

САМОТНІСТЬ ЯК ДУХОВНИЙ, СОЦІАЛЬНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН В УМОВАХ «ПОЗА МЕЖАМИ МОЖЛИВОГО»

Сьогоденні світові і, особливо, українські реалії буття по новому актуалізували проблему самотності, її виявів та ціннісного наповнення. Сама по собі тема самотності завжди є і буде актуальною у всі віки. Самотність часто описується в соціологічній, культурологічній, педагогічній, медичній,

епістолярній, богословській, психологічній та в філософській літературі. Кожна з цих наук розглядає самотність за своєю специфікою та концепцією.

Самотністю цікавились провідні уми світу – Альбер Камю, Фрідріх Ніцше, Артур Шопенгауер, Франц Кафка, Ніколо Аббаньяно та багато інших. Всі вони цікавились цією темою, оскільки вона актуальна, цікава та хвилююча. Неабияку увагу феномену самотності надає український філософ Микола Біляєв. Також проблематика самотності піднімалася неодноразово в художніх творах І. Франка, В. Гюго, Р. Валіулліна, Т. Шевченка, Й. Гете А. Міцкевича, Г. Маркеса, Е. Делакруа. Самотність для М. Бубера є невід'ємною складовою сенсу людського буття.

На перший погляд такий простий і кожному відомий феномен самотності насправді наповнений безліччю філософських протиріч. Самотність – це яскраве протиставлення відносинам та комунікаціям людей між собою. Ще Арістотель вважав, що людина, яка перебуває поза суспільством – це або Бог, або звір. Блез Паскаль трактує феномен самотності з точки зору непокаєння людини по відношенню до нескінченності Всесвіту і комфортність людини наодинці та в гармонії самим з собою. Паскаль вбачав в самотності переваги через те, що вона змушувала людей наблизитись до шляхів побудови досягнення щастя та осягнення сенсу буття та існування Американські науковці У. Снейдер та Т. Джонсон стверджують, що «самотність стає всепроникаючим явищем в нашому суспільстві. Яскраво виражена самотність – це головна проблема в аспекті особистісного та духовного благополуччя».

Самотність – це явище, яке викликає одночасно ненависть та захват, те чого всі прагнуть і те чого всі намагаються позбутися. Більшість вважає, що самотність є суб'єктивним відчуттям, яке виникає через незадоволеність стосунками з іншими людьми та часто пов'язують самотність з інтимною сферою життя, проте сама суть самотності є більш обширною ніж це здається на перший погляд. З одного боку, самотність постає творцем внутрішнього Я, проте з іншого боку вона слугує провокатором внутрішньої руйнації особистості. Найчастіше самотність пов'язана з відсутністю близьких та емоційних зв'язків між людьми, викликана негативними емоціями і відчуттям невідповідності та нереалізованості в суспільстві, невмінням налагоджувати емпатію. Багато хто вважає що самотність є проблемою, інші ж переконані в тому, що це тимчасова життєво необхідна потреба. На думку І. Ачилдієва, «Самотність – багатогранна і комплексна проблема, що носить

загальнолюдський характер... Вона «вічна тому, що не залежить від суспільно економічних формацій (чи цивілізацій), вона є властивою їм усім».

Самотність по-різному відтіняє біографії філософів – ригористично-бравадний аскетизм (Діоген), добровільне усамітнення (І. Кант), самотність як гостре страждання (Гегель), хвороблива самотність (Ніцше), зріла самотність (Г. Арендт), ізольованість (Е. Франкл), нестерпна відчуженість (О. Солженіцин), самітник-пілігрим мандрівний філософ (Г. Сковорода), загубленість (М. Гоголь), аНтеїстична туга (прив'язаність до рідної землі) і ностальгія (Т. Шевченко), загублена українська людина як психоетнічний портрет українця (М. Шлемкевич), етно-опоетизоване усамітнення (Л. Українка) тощо [15].

Певним гімном самотності є проблемні роботи українських філософів Михайла Мовчана [3] та Назіпа Хамітова [8]. Останній, вводячи в наукових простір поняття метаантропології як межових рівнів чоловічого і жіночого начала, в контексті проблеми роздвоєності людського буття виокремлює жіночу та чоловічу іпостасі самоти як детермінант відчуття самотності і сирітства.

Як в грецькій мові існує декілька терміні, означаючих любов: ерос, людус, манія, сторге, прагма, агапе, філіо, так і в українській мовленнєвій традиції (на відміну від англійської) є доволі розгалужена палітра контекстних синонімів поняття самотність. А саме: усамітнення – добровільне прагнення до тимчасової самотності; самота – безособова самотність; сам-на-сам – фактична позаемоційна самотність; самітництво – духовне покликання до самотності; одинак, одинець, бурлак чи одиначка – безшлюбність; відлюдькуватість – хвороблива асоціальність; відчуженість – принципова самотність; ізольованість – вимушена самотність; самостійництво – схильність до сепаратизму, владна, дещо авторитарна самотність. Саме самостійницькі тенденції, вважається, притаманні політичному контексту української ментальності як такій. А опоетизоване усамітнення, кордоцентиризм, тенденції індивідуалізму є класичними рисами менталітету українців.

Акцентовано ідея самотності простежується і в просторі української антропоніміки – це такі прізвища як Одинак, Одинець, Бурлака, Безрідник, Самітник, Вдовець, Сирота, Нічийний…

«Самотність як травма» є чи не найнебезпечнішим втіленням цього феномена. Класичним втіленням останнього є посттравматичний стресовий

розлад (ПТС), за класичним визначенням К. Ясперса, стан «за межами можливого». Феномен ПТС, як акцентують фахівці, має декілька стадій.

1. Тривога (спалах емоцій, страх, жах, злість, мобілізація всіх іпостасей людського «Я» для того, щоб втікати або битися).

2. Опір (вихід на оптимальний форсований режим, світоглядний аналіз в ситуації… Ця фаза триває до того часу, поки лихо не закінчиться, або поки у людини не закінчяться сили. У когось це дні, у когось тижні або навіть місяці).

3. Виснаження (дистрес)… (сили закінчуються, людина морально і фізично виснажується, втомлюється, починає гальмувати і помилятися. Різко падає імунітет, з'являються депресивні реакції, втрата мотивації, апатія. Якщо немає можливості швидко покинути стресові умови і почати відновлюватися, настає смерть.

Будь-який стрес – це шлях до себе нового, якщо зробити вірний ціннісний вибір. «Життя складається з надзвичайних миттєвостей і всього іншого» – цей вислів не є аксіомою, але й не позбавлений частки істини та сенсу. Адже на рівні власного «Я» ці «миттєвості» – те, що є дійсно важливим. Саме вони лишаються в пам'яті , саме вони є тим стрижнем, що не дозволяє впасти, зламатись. Саме вони і є життя. Найяскравіші миті життя, найяскравіші люди в долі з'являються, як правило, не під час життєвого штилю. Час потрясінь, час зламу, кризи, перелому – це час коли життя ділиться на «до» і «після». Це час, коли викарбовується характер. Це час, коли людина бачить своє справжнє «Я». Певним чином можна припустити (або й стверджувати) – це час, коли людина здатна досягти свого стану акме (грец. ακμη – вершина, максима, пік), отже вищого, найяскравішого ступеню в своєму розвитку і репрезентації свого потенціалу [11].

Універсальних психо-філософських конструкцій та методик виходу з ПТС не існує. «Фраза «я себе знаю» – не небезпідставна. Комусь вкрай необхідне саме спілкування, а комусь самотність і спокій. Хтось потребує лікаря-фахівця, а інший – доньку, сина, когось із рідних і близьких. Комусь треба виговоритись, а комусь – сховатись від усіх з книжкою. Одним треба все забути, щоб жити далі, а іншим, навпаки – пам'ятати. Жертва насилля, чудом жива жертва замовного вбивства, свідок пожежі власної оселі, свідок жахливого вбивства матері і т.п. – все-таки більш самотні, ніж група біженців з окупованої території. І ці приклади піару не підпадають. «Мати, яка втратила на війні сина, ніколи не заговорить мовою переможця» – ці слова Ромена Ролана напрочуд влучно підкреслюють стрижневу, на нашу думку,

тезу – самотність є глибоко приватною таємницею, у кожного свої шрами і почерк самоти. Приватною є і «історична травма» – яка у кожного народу своя» [14].

Самотність – багатогранна і комплексна проблема, що носить загальнолюдський характер. Самотність – це не просте переживання, а гостре сприйняття самого себе, своєї цінності та важливості для оточення. В повсякденному житті її трактують в контексті відсутності взаємовідносин. Це своєрідний розрив зв'язків, комплексне та гостре почуття, що є формою вираження розколу зв'язків із зовнішнім світом та внутрішнім світом особистості. В досліджені трансльовано вплив самотності на людей різного гендеру, статевої орієнтації та віку.

Як констатують сучасні дослідники, «самотність – це апріорний феномен, що так чи інакше (явно чи мікшовано, помітно чи приховано, гостро чи обережно) торкається життя кожної без винятку людини. Життя – це шлях до себе, пізнання себе, зустрічі зі своїм «Я». Життя – це дивна суміш надзвичайних миттєвостей, неочікуваних ударів долі, жорстокої нудьги та суму. Кожен етап життєвої дороги характеризується знаковими саме для нього цінностями та вартісними акцентами долі, які, в свою чергу, є втіленням вибору. Вибір – завжди за людиною і завжди є ціннісно-мотиваційним втіленням її зрілості. Одним з критеріїв зрілості є відсутність панічного страху самотності. *Людина – це сирота Буття*. Плин часу відтіняє духовний бік сирітства – «людина схована в обгортку індивідуального існування, за якою пульсує самотнє переживання і сприйняття. Така обгортка віддаляє людину від решткі всього Буття» космічно замикає її в рамках власного вольового «Его» Отже, самотність – це вкрай дискусійний, суперечливий, полівекторний, багатогранний, поліконтекстний і невичерпний за своєю амбівалентною природою феномен, що обертаючись то руйнівним самознищенням і пригніченням особистості, то апелюючи до її творчого і вільного началом є втіленням унікального, екстраординарного, неповторного, ексклюзивного людського «Я» [7, с.21].

Бути самотнім означає перебувати в статусі цілковитої самоізоляції. Не мати нікого поруч біля себе, знаходитись в цілковитій прострації до зовнішнього світу, мати внутрішній конфлікт, що не дає можливості відкритись світу та показати власне Я. Мати синдром неповноцінності, володіти комплексами та гештальтами, що провокують життєву потребу у відчужені від членів суспільства. Це нездатність та небажання взаємодіяти між членами соціуму, через певні власні психічні та духовні особливості.

Самотня людина – це особа, що володіє недостатнім рівнем соціальної ідентичності, дезадаптована до умов суспільства, має міжособистісну кризу довіри, незадоволеність власним життям та байдужість до інших людей. Самотня людина не створює надійних зв'язків з партнерами. В житті самотніх людей немає інтимних стосунків, заснованих на довірі, близькості чи прийнятті. Самотня людина відчуває себе покинутою всіма. Вона має величезний життєвий досвід в тому, як розважити себе, не маючи нікого поруч.

Відчувати себе самотнім означає перебувати в тимчасовому стані, коли людина, знаходячись в соціумі та взаємодіючи з людьми, відчуває власну непотрібність, прагне відчувати належність комусь або чомусь. Це тимчасовий та неминуче становище особистості, що супроводжується емоційними та фізичними змінами в поведінці. Захисна реакція психіки на певний негативний збудник. Відчуття самотності може виникати де завгодно і коли завгодно, в незалежності від того чи людина перебуває в компанії чи наодинці.

Самотність – це одночасно і стан, і процес, і факт, і дія, і причина, і результат, і відчуття, і враження, і критерій, і якісний зміст критерію… Універсальної дефініції самотності не існує, адже вона належить, за твердженням М. Мовчана, «до переліку тих понять, реальний життєвий смисл яких, здавалося б, чітко уявляється навіть в буденній свідомості, але така ясність оманлива, бо вона приховує складний суперечливий зміст, який немовби вислизає з раціонального аналізу» [3, с.8].

Безумовно будь-який тип самотності включає певні контексти і інших форм вияву, але спробуємо систематизувати даний феномен з посиленою акцентуацією того чи іншого ціннісного виразника.

Стереотиповані уявлення про самотність, як правило, втілюють негативні контексти розуміння цього явища на кшталт вимушеної ізоляції, помітної замкнутості, аномії, депресії, мінімізації комунікації, втрати, відсутності усталених стосунків (родина, друзі, колеги), відчуження, насильне відсторонення, примусове обмеження контактів, помітної асоціальності (соціофобія), туги (фактична відсутність бажаного), ледь усвідомлений острах або й гострий моторошний жах від можливості залишитись наодинці з собою (оскільки сам-на-сам скучно-нудно-марудно), дзеркальне відображення ілюзії (людина щиро будує плани, думає…, а насправді – пустка), нестерпне відчуття «самотності на грані», тощо.

Як стереотипи поділяються на внутрішні, іманентно усталені (самі про себе,) і зовнішні (що інші кажуть, загальноприйнятна думка зі сторони), так і самотність має внутрішній (метафізично властивий) та зовнішній аспект вияву і розуміння. Тут доречною буде думка Роберта С. Вейса, який розмірковуючи над питанням специфіки і плинності проблеми самотності в дослідницькому просторі, де предмет уваги – самота – ніби вислизає від пильної уваги науки, між іншим, зазначив, що «спрацьовує захисна реакція: дослідники, які мінімізують чи відхиляють свою особисту самотність, також залишають поза увагою і самотність інших людей; а головне – дослідники не хотіли б, щоб про них думали, нібито і вони страждають від самотності» [2, с.115]. Акцентуючи стереотипний для дефініцій самотності чинник дисгармонії, але в той же час дотримуючись максимально обережного стилю викладу, пропонує свою інтерпретацію даного феномену М. Мовчан: «самотність – це стан…, який виражає певну форму самосвідомості і засвідчує порушення реальних зав'язків і відносин внутрішнього світу особистості, а також відображає переживання своєї окремішності, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми» [3, с.21, 27, 246].

В стереотипному форматі розуміння і потрактування самотності мінімізована ціннісна складова і, як правило, превалюють чинники вимушеності, примусу, а не власного свідомого вибору.

Але в зрізі заявленої теми констатуємо – яким би гострим, чужим і руйнуючим не був би той чи інший формат примусової самотності, якщо людина зберігає своє «я» і продовжує жити в заданих умовах – значить вона карбує і обирає життя і цінність життя. Вибір завжди за людиною. Життя стає маркером вибору. Найтяжчий формат вимушеної самотності, ізоляції та відчуження можуть стати як кроком до морального розтління, так і джерелом духовного зростання та кристалізації кращих людських властивостей. Як стверджує народна мудрість – в темні часи чіткіше видно світлих людей. Доречним у цьому контексті є відомий афоризм: «друг – це та людина, яка входить в твої двері, коли весь світ через них виходить».

Усі контексти розуміння самотності суб'єктивно різні, оскільки життєвих шлях, пам'ять, досвід у кожного індивідуальні і неповторні. Життя – це твір самоти, це занотовані на скрижалях пам'яті ідеї внутрішнього голосу. Самотність – це духовно-світоглядний ПОЧЕРК певної людини. Самотність як «почерк» може бути естетично каліграфічною, гнучкою, гармонійною і зрозумілою, а може і навпаки – ламаною, перекресленою,

травматично-хворобливою, неможливою для прочитання, сприйняття і розуміння. Констатуємо – попри велику кількість цікавих і неординарних інтерпретацій, визначень, класифікацій – самотність у кожного своя. Для кожного важливим є те, до чого сам дійшов, що пропустив крізь власне «Я», що закарбувалось у власних пам'яті, досвіді і долі. Самотність – це глибоко приватна сфера людського буття. Шрами самотності – у кожного ексклюзивні. Зріла самотність – вольовий ціннісний вибір. А цінності, як відомо, це зміст того слова, з якого починається життя, коли воно починається з чистого аркушу. І починається – на самоті».

«Найтемніша ніч закінчується сходом сонця» – говорить народна мудрість. Можливо, саме для цього і потрібно в своєму житті пройти крізь стресову ситуацію і вихопити те, заради чого варто було жити і вижити, і побачити і запам’ятати тих… хто були поряд. Криза як самотність – життя як вчитель – цінності як вибір – ця триєдність в тій чи іншій мірі пронизує долю всіх і кожного.

Самотня людина досить часто ототожнює себе з краплиною в океані, про яку всі забули. Але як стверджує суфійська мудрість «якщо ми уподібнимо Бога океану, а людину – краплині, тоді можна стверджувати, що роль суфізму (як наставника) – перенести краплину в океан. Наставник-вчитель вподібнюється річці, що впадає в океан. Краплині варто ввірити себе річці, щоб та змогла перенести її в океан» [1, с.30].

Висновки. Найчастіше самотність трактується в негативному ключі та часто пов’язується зі стражданнями або покараннями від долі. Проте насправді це лише стереотипна думка. Самотність це явище, яке властиве кожній людині. Всім нам рано чи пізно доведеться зіткнутися з самотністю. Самотність – це яскраве протиставлення відносинам та комунікаціям людей між собою. Самотність – багатогранна і комплексна проблема, що носить загальнолюдський характер. Самотність – це не просте переживання, а гостре сприйняття самого себе, своєї цінності та важливості для оточення. В повсякденному житті її трактують в контексті відсутності взаємовідносин. Це своєрідний розрив зв’язків, комплексне та гостре почуття, що є формою вираження розколу зв’язків з зовнішнім світом та внутрішнім світом особистості.

Самотність повністю знищує вікові межі і якщо раніше вважалося, що від самотності страждають люди похилого віку, то сьогодні можна побачити тенденцію, що самотність значно помолодшала і стала проблемою юнацтва. Проте самотність в юнацькому та в похилому віці несуть різний характер.

Самотність для юнацтва – є своєрідний переломний момент для саморозвитку, усвідомлення власної цінності та самоідентифікації. Самотність Для людей похилого віку є неминучим фактором спричиненим страхом власної смерті, нехваткою уваги зі сторони родини, загальний пригніченим станом, песимізмом, або кризами пов'язаними з взаємовідносинами між родиною та друзями.

Самотність може бути позитивною та негативною. Позитивна самотність наповнює, а негативна самотність вичерпує та руйнує. Бути самотнім і відчувати самотність два різні поняття. Бути самотнім означає перебувати в статусі цілковитої самоізоляції. Відчувати себе самотнім означає перебувати в тимчасовому стані, коли людина знаходячись в соціумі та взаємодіючі між людьми відчуває власну непотрібність, прагне відчувати належність комусь або чомусь. Самотність несе в собі енергетичний характер і в залежності від особистості здатна наповнювати або вичерпувати.

Отже, самотність може стати джерелом духовної самоосвіти, як і життя – єдиним вчителем. Життєвих шлях – це шлях самопізнання, самоактуалізації і саморуйнування, рух до людей і дорога до себе. Будучи втіленням досвіду і пам'яті, освіта є самоосвітою, адже людина вчиться щодня, щохвилини, щомиті… сам-на-сам з собою і обличчям світу.

Література

1. Джавад Нурбахш. Беседы о суфийском пути. Пер. С англ. М.: Риэлтивеб, 2009: 224 с.

2. Лабиринты одиночества: Пер.с англ. Сост., общ. ред. и предисл. Н.Е. Покровского. М., 1989: 624 с.

3. Мовчан М.М. Самотність як феномен буття особистості: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009: 265 с.

4. Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в умовах війни. Матеріали міжнародної асамблеї. Т. I-III. Варшава-Київ, 2017: 2900 с.

5. Фльорко Л.Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Львів: Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2006.

6. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. Пер. с англ. Минск, 1998.

7. Хамитов Н.В. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. К., Ника-центр, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002: 334 с.

8. Хамитов Н.В. Философия одиночества: Одиночество женское и мужское: опыт вживания в проблему. К.: Наук. думка, 1995: 172 с.

9. Хрипко С. Феномен самотності як проблема зрілого вибору в ціннісному просторі буття особистості. *Київські філософські студії-2021*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 21 травня 2021 р.). Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021: 195-203.

10. Хрипко С., Омельченко Г. Феномен зрілої самотності як втілення життя і творчої спадщини Ханни Арендт. *Київські філософські студії-2019*. Матеріали наукової конференції 16-17 травня 2019 року: 220-224.

11. Хрипко С., Яценко Г. Комунікативна складова аксіології освіти як духовний феномен і праксеологічний інструмент подолання посттравматичного стресу в умовах війни. *Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в умовах війни*. Том ІІ. Варшава-Київ, 2017: 412-428.

12. Школа виживання в умовах війни, частина третя. Стадії стресу. *Молодіжне перехрестя*. URL: http://www.chasipodii.net/mp/article/2905/

13. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк: Ключі, 1954: 157 с.

14. Dodonova Vira, Dodonov Roman, Aleksandrova Olena, Popovich Olena, Omelchenko Yurii. Strategy and Tactics of Behavior of Subjects and Objects of Historical Trauma. *Analele Universitatii din Craiova*. Seria Istorie. 2019. No. 2(36): 153-164.

15. Khrypko S., Aleksandrova O., Iatsenko G. Solitude as a Problem of Human's Mature Choice. *Beytulhikme*. 2020. 10(3): 771-785.

СЕКЦІЯ V.

АНАЛІТИКА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Максим Водарчук
студент І курсу факультету ветеринарної медицини
Національного університету біотехнологій
і природокористування України

Віра Додонова
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та міжнародних комунікацій
Національного університету біотехнологій
і природокористування України

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА ТЛІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В умовах російської агресії доцільно звернути увагу на діяльність та позицію архієреїв УПЦ МП, оскільки варто усвідомити та прослідкувати те, як змінилася або не змінилася їх риторика від початку війни, не забуваючи їм при цьому колишніх висловлювань про «громадянську війну» і про «неукраїнський Крим». Об’єктом нашої розвідки є УПЦ МП, а предметом – внутрішньо-церковні перетворення та суспільна думка щодо УПЦ МП станом на сьогодні. Метою є висвітлення внутрішньоцерковних перетворень та зміни суспільної думки щодо УПЦ МП на даний момент.

Різночитання у трактуванні подій в Україні між Російською церквою та УПЦ МП спостерігалося з перших днів війни. Вже за кілька годин після початку вторгнення настоятель УПЦ МП митрополит Онуфрій звернувся до Володимира Путіна з проханням "негайно припинити братовбивчу війну". 28 лютого, на п'ятий день війни, синод УПЦ МП попросив патріарха Московського і всієї Русі Кирила закликати керівництво Російської Федерації до негайного припинення військових дій, які вже загрожують перетворитися на світову війну. Прямої відповіді на ці два звернення не надійшло. Більшість єпископів УПЦ незадоволені позицією Кирила, але не всі про це кажуть

публічно. Різко проти Росії та війни виступив єпископ Іона, настоятель Іонінського монастиря Києва. Тернопільський та Кременецький митрополит Сергій, на чиїй території розміщена Почаївська лавра, оприлюднив заяву із засудженням війни Росії та Путіна проти України та відмовився від його нагороди. В УПЦ МП не коментували тези проповіді предстоятеля Російської церкви. Натомість вже 7 березня інформаційно-просвітницький відділ УПЦ МП повідомив, що лише за понеділок російським вогнем було знищено два храми на Житомирщині та Київщині. «Від обстрілів, спричинених агресією РФ, постраждали церква та монастир у Чернігові», – йдеться у заяві церкви. У селі Заворичі Броварського району Київської області внаслідок обстрілів згоріла побудована 1873 року Георгіївська церква Бориспільської єпархії УПЦ [1].

Втім, єдиної, соборної відповіді на російське вторгнення, яка б виходила за рамки нехай і гучних, але заяв, Українська церква Московського патріархату ще не підготувала. Деякі її єпископи благословили священників своїх єпархій не поминати патріарха Кирила наприкінці богослужінь – це крайня форма висловлювання протесту проти церковної політики, доступна звичайному священнику. Священник і богослов Кирило Говорун, який очолював відділ зовнішніх церковних зносин УПЦ МП, заявив в ефірі «Громадського радіо», що, за його даними, у церкві зараз обговорюють варіант із повною відмовою згадування патріарха Кирила. Сам Говорун називає це багато в чому символічним кроком. «Паралельно із цим йде обговорення того, щоб УПЦ МП проголосила автокефалію», – розповів архімандрит Кирило [1].

«Вселенський патріарх Варфоломій визнає канонічними усіх єпископів та священиків УПЦ та неодноразово запрошував їх приєднуватись до Православної церкви України. З такими закликами останніми днями неодноразово виступав предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній. Проте в УПЦ МП називають Епіфанія «неканонічним», спілкування з Вселенським патріархом розірвали, а тому зближення наразі є досить проблематичним. Голова синодального інформаційного відділу УПЦ митрополит Климент у розмові з BBC News Україна рішуче заперечив будь-яке зближення з ПЦУ і наголосив, що до закінчення війни жодних серйозних поспішних кроків робити не варто» [2].

Ґрунтуючись на вище наведених матеріалах можна дійти висновку, що УПЦ МП, а саме її керівництво з одного боку висловило своє обурення розпочатою війною Росії проти України, а з іншої сторони, багато

священнослужителів продовжують мовчати або намагаються не робити різких кроків. Вважаю, що в час війни кожен має визначитися на чиєму він боці, оскільки український народ впродовж цих кривавих подій дійсно змінився і беззаперечно він не забуде тих, хто в тяжку годину «встромив голову в пісок» або відверто працював не на користь власного народу. Надалі хотілося б продемонструвати факти, що ілюструють перебудову свідомості людей та зміну відношення до УПЦ МП.

За місяць повномасштабної російської агресії проти України до складу Православної Церкви України з УПЦ Московського Патріархату офіційно перейшли 28 громад. Як інформує прес-служба ПЦУ, юрисдикцію на користь ПЦУ змінили парафії у Львівській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській, Тернопільській, Рівненській, Волинській, Київській та Черкаській областях. Зокрема у лоно помісної церкви перейшли громади двох монастирів на Львівщині. «З любов'ю вітаємо наших братів і сестер у родині помісної Української православної церкви. Ми впевнені, що це лише початок, і у багатьох священнослужителів та вірян "відкриються очі", зокрема й у тих, хто до цього часу ще перебуває в омані та в московському підпорядкуванні, маючи за свого патріарха особу, яка нині благословляє російських воїнів на каїнову війну», – наголосили у ПЦУ [3]. З вище наведеного можна дійти висновку, що свідомість багатьох людей вірних УПЦ МП, дійсно почала прокидатися. Вони стали усвідомлювати, що їм потрібна дійсно проукраїнська церква, церква яка буде думати не про те як би його пересидіти скрутну хвилину і вийти на сухе, а буде дійсно зі своїм народом пліч-о-пліч супроти ворога.

Отже, можна зробити висновок, що війна стала лише каталізатором процесів, які давно визрівали в релігійному житті українців. Можна спрогнозувати, що в майбутньому на УПЦ МП чекають великі структурні зміни, які будуть зроблені в першу чергу, щоб зберегти свій вплив та кількість вірних. Сьогодні спостерігається тенденція переходу парафій з УПЦ МП до ПЦУ, і хочеться вірити, що з плином часу така церква як УПЦ МП поступово «по шматочках» увійде до складу ПЦУ або взагалі об'єднається з нею.

Література

1. Хоменко Святослав. Як УПЦ МП через війну Росії проти України віддаляється від Москви. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-60663321

2. МакГаффі Юлія (ред.) Бунт проти Кирила. Чи зможе УПЦ Московського патріархату через війну розірвати зв'язки з РПЦ. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/shcho-robit-pislya-pochatku-viyni-upc-moskovskogo-patriarhatu-ostanni-novini-50225821.html

3. 28 громад від початку війни вже перейшли з УПЦ МП до ПЦУ. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/28-gromad-vid-pochatku-vijni-vzhe-perejshli-z-upc-mp-do-pcu_n127666

Дмитро Гончаренко
кандидат філософських наук,
незалежний дослідник

ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У БІБЛІЙНИХ КАНОНАХ

Виокремлення менеджменту в самостійний вид діяльності, яка змогла б забезпечити ефективне управління соціально-економічними системами, відбулося під час промислової революції XIX століття, а вже з 60-х років XX ст. менеджмент отримав теоретичне обрамлення соціальної науки.

Втім, сучасний менеджмент не виник ex nihilo. Основи управління почали формуватися ще на стадії первіснообщинного ладу й надалі людство, в міру свого розвитку, приділяло все більше уваги питанням ефективної організації соціально-економічних процесів. То ж не дивно, що проблема управління порушувалась не тільки в контексті матеріального світу, а й духовного, а відтак принципи управління фігурують у текстах Біблії. Отже, мета представленої роботи – проаналізувати, як Святе Письмо висвітлює проблематику принципів управління й організаційних підходів у системі соціально-економічних відносин.

Вирішуючи поставлене завдання, можна відразу зробити такий умовивід: якщо віряни досі звертаються до біблійних учень для впорядкування свого духовного або матеріального життя, то це лише доводить, що сама по собі Біблія містить достатньо ефективних управлінських та організаційних пропозицій, які цілком задовольняють потреби сучасного християнина.

Від самого початку, шестиденний процес створення Богом всесвіту, землі та того, що на землі – вже можна інтерпретувати як ефективну

діяльність та низку послідовних й зважених рішень, адже Творець, по-перше, досягнув поставленої перед собою мети, а по-друге, був цілком задоволений результатом своєї діяльності (1, Бут. 1: 1-31, 2: 1-2).

Більш того, Бог, як Творець і Засновник, й сам доручив людині здійснювати управління на власний розсуд, організувати свою соціально-економічну діяльність: «наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуном живим на землі» (1, Бут. 1: 26). Хоча людина й наділена здатністю вирішувати, але вона також повинна дотримуватись балансу у прагненнях до визначеної мети, а іншими словами – діяти максимальною результативно [2, с. 232]. Саме на результативність, загалом, і націлений сучасний менеджмент.

У Біблії майже повсякчасно зустрічаються настанови, які покликані ефективно організувати управління. Ось, наприклад, Іофор, який доводиться тестем Мойсею, дає йому поради, як правильно здійснювати управління своїм народом, правильно перерозподілити й делегувати обов'язки: «А ти наздриш зо всього народу мужів здібних, богобоязливих, мужів справедливих, що ненавидять зиск, і настановиш їх над ними тисяцькими, сотниками, п'ятдесятниками та десятниками» (1, Вих. 18: 21).

Своєю чергою, відомі широкому загалу Заповіді, які отримав Мойсей від Бога й передав своєму народу, також можна вважати настановами направленими на ефективну організацію соціальної системи життєдіяльності колективу, а в даному випадку – цілого народу.

Диякон Олександр Хорошілов взагалі вважає, що у Біблії управління можна розділити на дві категорії: світське та духовне. Духовне управління, як зазначає диякон, завжди супроводжується Божим благословенням для майбутнього керівника. Так у Старому Завіті керівником, на якого спадало Боже благословення, міг бути Левіт, священик, первосвященик, а у Новому – диякон, священик, єпископ. Як зазначає Хорошілов, світське управління – це те управління, яке не залежить від релігійних таїнств. Тобто, якщо у духовному управлінні Бог безпосередньо впливає на дії керівника, то у світському керівництві спостерігається досить опосередкована опіка Творця [3, с. 220-221].

Ще один цікавий момент щодо біблійного управління відмітила О. Тимчик. Вона зауважує, що Біблія не тільки є джерелом настанов з управління, а й навпаки, ще формує зворотний зв'язок з управлінцями. Святе Письмо спонукає сучасних менеджерів застосовувати релігійну мораль у їх

діяльності. Причому така реалізація можлива через дві форми мудрості – життєву і трансцендентальну.

Життєва мудрість управління виникає в процесі встановлення нормальних стосунків з людьми і самореалізації особистості. Життєву мудрість пов'язують перш за все з релігією, освітою, бізнесом: ділова мудрість може показати, як і для чого досягати вигоди, а релігійна має відношення до життя загалом.

Трансцендентальна мудрість повинна формуватися з надр глибокого знання, на основі міркувань, досвіду і спостереження боротьби людини за життя [4, с. 220-221].

Цікавий нюанс, що Біблія не тільки надає повноваження менеджерам (управлінцям), а й говорить про те, що, здійснюючи управління, вони повинні нести відповідальність за свою діяльність. Наприклад: «Вирішальне слово в царя на губах, тому в суді уста його не спроневіряться (1, Прип. 16: 10). Таким чином порушення морального закону, який відстоює Біблія, навіть якщо у них винні підлеглі, викликають осуд керівника. У цьому відображається принцип, згідно з яким лідер нерозривно пов'язаний зі своїми послідовниками «подібно до того, як голова пов'язана з тулубом» (5, Прип. 16: 10).

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Переклад із мови давньоєврейської й грецької на українську пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002: 1159.

2. Oberholster B. Management – a Christian perspective. Institute for Christian Teaching. URL: https://christintheclassroom.org/vol_12/12cc_229-243.htm

3.Хориошилов А., дяк. Библейские принципы управления организацией. *Христианские чтения.* 2015. №1: 215-242.

4. Тимчик О. Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу. Київ: КНТ, 2014: 410.

5. Словарь библейских образов. Под ред. Лиланда Райкена, Джеймса Уилхойта, Тремпера Лонгмана III. Санкт-Петербург: «Библия для всех», 2005: 1426.

Євген Дейнега
аспірант кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

Актуальність проблеми. Церква суттєво впливала на формування соціальної етики та характер духовної культури, які своєю чергою були залежними від процесів одержавлення церковних інституцій, їх спрямованості на полонізацію та русифікацію українського народу, тим самим зміщуючи акценти його самоідентифікації. Метою аналізу є визначення основних напрямів культурно-освітньої діяльності церкви в Україні (кінець XVI – перша половина XIX ст.).

Культурно-освітня діяльність Церкви на українських землях характеризується дуальністю, оскільки вона завжди відчувала на собі вагомий вплив сучасних їй суспільно-політичних процесів. Історики О.П. Крижанівський та С.М. Плохій вбачають витоки цієї дуальності у наслідках Берестецької унії 1596 р., яка, на їх думку: «спричинила гострі кризові явища не лише в церковно-релігійній сфері, але й в усьому суспільно-політичному житті України, зміцнила позиції польської шляхти на українських землях, сприяла розколу України на Східну і Західну» [2, с.271]. Одночасно з поляризацією церковного життя, відбулося «зростання національної самосвідомості українського суспільства, яке в своїй масі сприйняло унію як «панську» і «польську» релігію».

У зазначений період система духовної освіти головним чином була направлена на підготовку священства з метою здійснення проповідницької, місіонерської та богословської діяльності. Так, на Лівобережній Україні головним навчальним закладом, який здійснював підготовку духовенства, довгий час була Києво-Могилянська Академія. Заснована у першій чверті XVII століття, вона більше двох століть (до реорганізації у 1819 р. в результаті реформи духовної освіти) виховувала кадри, які запрошувалися на викладацьку та дипломатичну службу до Росії. Наприклад, у 1754 році Святіший Синод просив київського митрополита направити талановитих випускників академії для організації у Росії медичної справи [2, с. 258].

Вихованці академії у XVIII ст. навертали у християнство калмиків, камчадалів та інші народи, які населяли Сибір. Також випускники київської академії виступали засновниками або реорганізаторами духовних шкіл у низці російських міст, серед яких – Петербург, Бєлгород, Суздаль, Рязань, Іркутськ, Псков та деякі інші.

Безпосередньо на Лівобережжі, випускники академії заснували так звані «латинські школи»: Чернігівську (1700), Харківську (1726), а також Переяславську (1738). Навчальний процес в цих навчальних закладах був організований так само, як і в київській академії. В 1776 р. вони були реорганізовані у духовні семінарії [2, с. 259].

На Правобережній Україні Церквою здійснювалася підготовка священнослужителів у розгалуженій мережі місцевих та закордонних навчальних установ, які до 70-х років XVIII ст. здебільшого були під патронатом ордену єзуїтів (єзуїтські колегії займалися духовною освітою еліти католицької церкви), а після його ліквідації управління освітніми закладами перейшло до ордену піарів, школи яких підтримували польські можновладці [2, с.260-261].

У XVI ст. розвиткові церкви та піднесенню освіти духовенства присвятили свою увагу деякі українські магнати, як Хоткевичі й Острозькі. Зокрема, Костянтин Острозький, зацікавлений розвитком шкільництва єзуїтів, організував колегію в Острозі, де викладали найкращі вчителі не лише з українців, але й греків. Тут він заклав також друкарню церковної літератури. Найбільшою заслугою колегії є зібрання текстів з різних старих рукописів для першого видання Біблії на церковно-слов'янській мові [5, с.315].

Наприкінці XVI – у XVII ст. активно поширюються братські спільноти в західній частині України – в Галичині та на Побужжі. В цьому регіоні за зразком Львівського братства виникають нові братські осередки у Перемишлі, Бересті, Більську, основною метою яких було забезпечення національних інтересів своєї народності [1, с.193]. Після припинення існування братських шкіл на цій території на початку XVIII ст., найближчими навчальними закладами духовного спрямування для православного духовенства були Києво-Могилянська академія, Чернігівська та Переяславська колегії, зв'язок з якими ускладнювався через наявність у той час прикордонного пропускного режиму.

У 90-х рока XVIII ст. царським урядом були відкриті єпархіальні духовні семінарії, які, з одного боку, були покликані дати священицьким

дітям Правобережжя стандартну освіту, а з іншого – здійснювали державний контроль за освітньою діяльністю Церкви.

Дослідники О.П. Крижанівський та С.М. Плохій пишуть: «До 1817 р. семінарія в Україні складала єдине ціле з духовним училищем», але в результаті реформи духовної освіти семінарії були поділені на три розряди, а училища – на чотири». Контроль за духовною освітою здійснювався шляхом централізованого забезпечення училищ підручниками з Петербургу [2, с.262-263].

Незважаючи на відкриття духовних училищ та реформування системи духовної освіти, якість підготовки православних церковних кадрів на Правобережній України кардинальних змін не зазнала. Так, на середину XIX ст. у Київській єпархії кожен п'ятий священнослужитель не мав жодної освіти [2, с.264].

На межі XVIII – XIX ст. духовенство формується в окремий закритий стан, малодоступний для інших верств населення. У 1771 р. київський митрополит видав указ , в якому забороняв у підлеглій йому Київській митрополії, мати при церквах школярів. Це вплинуло на необхідність розбудови системи державних шкіл [4, с. 30].

Впродовж століть Церквою підтримувалася книговидавнича справа (багато монастирів мали власні бібліотеки, основу фондів яких складали богословські трактати та праці з історії Церкви). «Незважаючи на політичні та економічні перипетії, до кінця XVII ст. чернецтво практично було найбільш освіченою верствою населення. Піонерами у справі друкарства на українських землях були саме монастирі. Протягом XVII ст. друкарні при монастирях на території західної і частково центральної України були досить поширеним явищем» [4, с.9]. Зведення храмових споруд мало чималий вплив на розвиток української архітектури та декоративно-ужиткового мистецтва. Також у цей період відбулося піднесення церковної музики та співу.

Висновки. Незважаючи на виконання Церквою ролі одного з інструментів полонізації та русифікації українських народних мас урядами Речі Посполитої та Росії відповідно, вона мала вагомий доробок у розвитку освіти та культури на українських землях у XVI – початку XIX ст., але в контексті сьогодення її культурно-просвітницька діяльність має неоднозначну оцінку.

Література

1. Грушевський М.С. Духовна Україна. Київ: Либідь, 1994: 560 с.

2. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. Голов. ред. С.В. Головко. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994: 334 с.

3. Ломачинська І.М. Монастирі України. Київ: Балтія-Друк, 2015: 208 с.

4. Перерва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – XIX ст.): забутий світ. Біла Церква: Видавець Пшонковський О.В., 2014. Т.1. Загальна частина: 576 с.

5. Стахів М. Христова церква в Україні. Львів: Стрім, 1993: 584 с.

Олександр Донець
магістрант спеціальності «Філософія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕЛІГІЙНО-ЕСТЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДЗЕН-БУДДИЗМУ: «ЮГЕН», «ВАБІ» ТА «САБІ», «НАРЕ»

Актуальність проблеми. Японська естетична традиція крім своєї історичної складності та різноманітності, відмінності від більш звичних західноєвропейських представників ще відрізняється й тим, що вона, по-перше, фактично, не є дубльованою силами не-японця, по-друге, не має аналогів в інших культурних не-східних ареолах і, більше того, вкрай складно «перекладається» іноземними мовами без значної (якщо не повноцінної) втрати сенсу. Подібні категорії, які багато в чому просякнуті, або навіть можна сказати, були виховані в лоні буддизму та дзен-буддизму постають певним закладеним внутрішньо-ментальним, духовним способом сприйняття людини східної культури. Звичайно, особливо це простежується в культурно-релігійній традиції Японії, де сама творчість, естетика і навіть повсякденне життя багато в чому просякнуті тим, що на наш манер можна охарактеризувати як сакральне.

Метою аналізу є визначення сутності ключових релігійно-естетичних категорій дзен-буддизму. Часто ці категорії в літературі та галузях їх обговорення описуються як серцевина японської ментальності, з урахуванням того, що поняття «серця» або «кокоро» (приблизно «відчуваюче і мисляче серце») багато в чому є централлю для японської культури.

У дзен-буддизмі «сакралізоване» медитативне мистецтво займає важливе місце. Можна сказати, що дзен певним чином знаходить своє втілення в мистецько-естетичному вираженні, де останнє виступає як особлива медитація або медитативна техніка. Без хоча б приблизної обізнаності та розуміння основних естетичних категорій з властивою їм духовністю, складно було б говорити про мистецтво дзен-буддизму (і, звичайно, Японії), сам дзен-буддизм і, як результат, про різнобічне та глибоке розуміння останнього.

З часів епохи Хейан категорія «юген» прийшла до Японії із земель Китаю, яка виникла там на основі буддійських та даоських вчень, пов'язаних із мудрістю та глибинною сутністю (Дао). «Юген» як категорія зазнала низки змін, пов'язаних із її трактуванням. І якщо перекладати це слово на нашу мову, варто почати від загальніших його дефініцій, і далі звужувати визначення. Відповідно до заданого напрямку, термін «юген» спочатку мав на увазі взагалі всю сферу метафізичного, або, якщо завгодно, дечого містичного. Саме слово складається з одного свого кореня «ю» (темний, глибокий або темно-глибокий) і кореня (або складу) «ген», що перекладається як непроникна, абсолютна пітьма, що разом дає «абсолютно глибоку і непроникну пітьму». Проте загальний зміст цього поняття часто має зв'язок саме з «пронизанням» цієї самої темряви, проникненням через, крізь неї світла, поглинути яке ця темрява нездатна [1, 3, 6].

У питанні сакрально-естетичному, пам’ятаючи про основні у буддійській і, звичайно, дзен-буддійській системі категорії «пустотності» та «таковості» життя, «юген» є позначенням такої краси, яка характерна саме глибинною своєю рисою. Тобто, це щось, що приховане або напівприховане темрявою від неуважного суєтного ока, те, що потаємно і ховається в слабких, ледь помітних натяках, підтекстах, грі світла й тіні, старості й новизни, затертості та блиску.

З іншого боку, ця категорія може виступати не як пряме явище зі своїм визначенням, а характеризувати той трепет і почуття (серед іншого, стривоженість чи хвилювання), які переживає людина при споглядданні (або усвідомленні) чогось, здатного пронизати пітьму його незнання (або «авідью»), суєтності. Таким моментом може виступати та мить, коли людина випадково глянула на пухнастий сніг, що падає з неба вдень, або, коли вона вловила тихий шелест падаючих сніжинок і магію темряви зимової ночі, коли сніжинки забарвлюються сріблом від світла місяця або золотом від світла ліхтарів, будь вони кам'яними. або електричними. Поет А. Камонага

описував цей стиль, порівнюючи його з настроєм, який охоплює гарну жінку, яка поглинула в собі сердечну гіркоту. Довгий час для цієї категорії були притаманні відтінок смутку, суму чи прикрості, але вже до 14 століття (епоха Камакура) цей зв'язок дещо відступає. На зміну йому приходить те саме благоговіння, більш позитивний (чи, принаймні, нейтральний) і ніжний трепет серця і душі. Багато в чому саме такою ця категорія також прийшла й у мистецтво театру «Но» [1, 3, 6].

«Юген» представ свого роду «тінню» класичного поняття почуття, або його відлунням, властивим не світу, а душі (серцю) людини. Тінь, яка обрамляє форму, будучи її душею, виступає своєрідним символом естетики та краси «юген». Це те, що дозволяє виразніше розглянути більш глибокі якості та характеристики тієї чи іншої форми – від м'якості до сухості, в області мінливих ігор та почуттів світла, тіні і форми, де світло та форма вступили в контакт та породили тінь. Про значну роль тіні також багато висловив Д. Танідзакі, серед іншого, найповніше в есе «Похвала тіні». Саме там він розкриває особливості світу тіні в житті японця, починаючи від часів, коли його створювали свічки та паперові «сьодзі» і до сучасності, коли багато хто, як і раніше, цінують це явище [6].

«Вабі», категорія, яка міцно в сучасному світі пов'язана з «сабі» – це явище, яке складно сформулювати, не розтекшись по ряду різного роду визначень, особливо з фактом певної популярності їх у сфері сучасної архітектури і відповідним зовнішнім профанним популізмом. Прямий переклад «вабі» передається словом бідність або, за сенсом, як неналежність до сучасного, модного суспільства. Це свого роду незалежність від зовнішнього, ілюзорного, наприклад, слави, грошей або репутації. «Вабі» – це почуття, породжене усвідомленням, сприйняттям того цінного, що вартує багато вище за хвилинне. Почуття «вабі» може виникати при «чутті» стуку дощу по металевому або дерев'яному даху, при взаємодії зі старим, місцями затертим кухонним посудом (у тому числі й чайним посудом). Таке почуття «вабі» як відгук у душі, серці людини на щось, що відбувається або явлене у навколишньому світі, «одиноке» і просте, обрамляє (так само, як і «юген»), надає, окреслює форму, різноманіття та фактурність світу, нагадуючи в той же час про його швидкоплинність і порожнечу. Цілісність і різноманіття втілюються і досягаються за допомогою «звеличення» цінності та зосередження на одиничному та простому, на деталях і «тріщинках» часу.

Говорячи про тріщини, відбитки часу, можна звернутися і до другої категорії в цій так званій «діаді» – «сабі». Приблизно прямо її можна

перекласти як самотність або одинокість. Це самотній смуток або туга, що зачаровує серце, які дуже виразно переживаються у японській сакральній, місцями містичній, культурній традиції. Це те почуття, яке приковує до себе і залучає до споглядання, яке, однак, не є протиставленням радості, химерності. Такий стан може охоплювати серце людини, яка випадково зачепившись, споглядає те, як відлітає зграя журавлів на небі, споглядає небо, яке, здавалося б, ще пам'ятає птахів, що вже зникли з нього, як пам'ятає їх і душа спостерігача. Подібне може відбуватися і при спогляданні побитої, висохлої і пожовклої трави пізньої осені або навіть перших паростків нової, молодої трави навесні [4].

«Сабі» це також стикання самотності, недосконалості зі старістю, грубістю виконання або навіть деяким недоліком. Це краса природного або тимчасового «не-досконалого», тобто, минущого образу; груба простота – «патина часу». Це вражена краса надщербленої чашки, пожовклої трави; стан, який був породжений часом і знайшов свій відбиток на речах та предметах. «Сабі» – це груба простота, архаїчна недосконалість, уявна спрощеність або легкість виконання, багатство історичних зв’язків і те незрозуміле, що робить певний об'єкт твором мистецтва. Посуд, яким користуються у чайній кімнаті, постає саме таким [5].

«Наре» є видом глянцю, який проявляється на поверхнях, до яких часто торкалися руки людини. Це не результат натирання до блиску, а навпаки. Це відбиток довгого користування, рукотворне накопичення на предметах, наприклад, побуту, засаленість, що утворюється вбиранням жирових речовин у саму матерію речі. Сам Д. Танідзакі помічав, що японці більше цінують не блиск натертих срібних або золотих ложок (хоча й таке бувало), а саме «засаленість» речей, які пройшли перевірку часом, довели свою «буттєвість», увібрали в себе дух вабі та сабі, і стали предметом гордості, який може передаватися поколіннями (що також притаманне і для чайного посуду). «Наре» виступає «рукотворним слідом» благородної старовини [6].

У дзен-буддизмі «самопізнання є позаінтелектуальним процесом, який постає як повнота досвіду, що відбувається внаслідок зіткнення з внутрішнім інтуїтивним самозаглибленням задля пошуку єдності власного буття» [2, с.87].

Висновки. Хоч сучасна Японія і технологічна, багато в чому відійшла від минулого у своєму повсякденному, культурному та духовному житті, але категорії простоти, природності як і раніше, користуються повагою серед людей. Навіть в інтелектуальному житті вони більше віддають перевагу не

різноманітності ідей та їх тонкості, чи формальній логічності формулювання думки, набагато більше характерне для них задоволення містичним споглядання природи і відчуття світу як рідного. Саме в простій красі, простоті (перевтілення «бідності» на своєрідний мінімалізм, простоту) японці знаходять особливу чарівність і джерело справжньої краси. Сюди ж можна віднести й красу швидкоплинну, красу й чіпкість стриманого. Естетика японської культури, що міцно пов'язана з дзен-буддизмом і його культурно-духовною традицією, включає ряд положень, кожне з яких є окремим елементом, деталлю великого, глибокого за своїм змістом пазла. І саме для того, щоб хоча б спробувати його зрозуміти, слід звернутися до них.

Література

1. Григорьева Т.П. Японская художественная традиция. Москва: Наука, 1979: 368 с.

2. Ломачинська І.М., Донець О.Б. Містико-інтуїтивні практики дзен-буддизму. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Сер. «Філософія». 2021. Вип. 43: 83-88.

3. Прасол А.Ф. Япония: лики времени. Москва: Наталис, 2011: 414 с.

4. Судзуки Д. Дзэн и японская культура. Москва: Наука, 2003: 522 с.

5. Судзуки Д. Основы Дзэн-Буддизма. Биштек.: МП «Одиссей», 1993: 672 с.

6. Танидзаки Д. Похвала тени. Москва: Азбука, 2004: 384 с.

7. Уотс А. Путь дзэн. Киев: София, 1993: 320 с.

Миколай Карпіцький
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри загальноосвітньої підготовки
Луганського національного агарного університету

СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙНИ СУЧАСНИХ ҐАУДІЯ-ВАЙШНАВІВ З ПОГЛЯДУ ТЕОЛОГІЇ ВАЙШНАВІЗМУ

В останні десятиліття Україні та Росії найбільшого поширення набули такі течії ґаудія-вайшнавізму як Міжнародне Товариство Свідомості Крішни (ISKCON) та Шри Чайтанья Сарасват Матх. З початком військового

вторгнення Росії в Україну українські вайшнави сприйняли війну як решта українського суспільства. Основні зусилля вони зосередили на програмі «Їжа життя». Їжа для них найважливіша частина релігійного ритуалу, і коли вони годують людей освяченою їжею – прасадом, то вбачають у цьому збіг служіння людям та служіння Богові. Якщо українські вайшави не мають жодних ілюзій щодо агресивних намірів і злочинних дій Росії в Україні, то багато російських вайшнавів знають про війну через російські ЗМІ й потрапляють під вплив російської пропаганди. У зв'язку з цим постає питання: як співвідноситься ставлення адептів вайшнавізму до війни з вайшнавською релігійною практикою та теологією.

Мета дослідження – виявити, як впливає вайшнавізм на ставлення адепта до війни і як пояснюється виникнення такого ставлення, яке суперечить духовним орієнтирам вайшнавської традиції.

В індійській релігійної традиції передбачено пояснення прийдешніх воєн, хоч би якими жорстокими вони ні були. У вайшнавізмі історія розуміється циклічно, і зараз ми живемо у найгіршу епоху – калі-юґу. Надалі війни будуть ще жорстокішими, а деградація посилиться. Потім знову настане золотий вік щастя. Однак у циклічно повторюваних подіях немає нічого нового. Священні тексти є вічною реальністю та єдині з Богом. Вони містять зразки всіх подій історії, які повторюються, але з не точністю до кожної деталі. Люди мають свободу волі, вони можуть по-різному втілювати події. Тому одні й самі сюжети викладаються по-різному у різних текстах. Проте воля людини обмежена кармою і не може змінити загальну канву подій священного сюжету, який наперед визначений.

Про занепад дгарми свідчить не деградація світу, а деградація релігії у світі. Зараз ми спостерігаємо, що релігія витісняється політичною ідеологією. Цей процес відбувається і в Індії, і в Росії. Тільки Росії перемогла ідеологія на принципах, які повністю протилежні до релігійної етики. Однак сучасні вчителі ґаудія-вайшнавізму намагаються захистити релігійне життя від політичного впливу, орієнтуючи адептів виключно на духовну реальність. Як зазначає Юлія Філь: «на офіційному рівні вайшнави дотримуються позиції невтручання й на рівні громади не можуть підтримати ту чи іншу сторону конфлікту. Але на індивідуальному рівні кожен відданий, маючи свободу, сам розпоряджається власним життям і вирішує, як і якою мірою втручається в мирські справи» [1, с. 63]. І це їм вдається більшою мірою, ніж іншим релігійним лідерам. Зараз багато російських релігійних лідерів різних конфесій – православ'я, п'ятдесятництва, ісламу, погоджуються з цією

ідеологією та виправдають війну Росії проти України. Проте духовних лідерів ґаудія-вайшнавізму серед них немає.

Проблема в тому, що орієнтація виключно на духовну реальність призводить до розриву між релігійним та соціальним життям пересічного вайшнава. Він не знає, як застосовувати критерії істини, які є виключно для духовного життя, коли стикається із соціальним злом, зокрема, з агресивною військовою пропагандою та фейками. І тоді для нього критерієм істини стає не духовне знання, а доцільність для соціальної адаптації.

Це призводить до ситуації дводумства. З духовної позиції вайшнав поклоняється Крішні, а із соціальної позиції виходить із демонічної картини світу, в якій виправдовується війна. З цього дводумства починається занепад дгарми, бо поступово така картина світу захоплюватиме свідомість адепта і буде змінювати сенс його духовної практики на протилежний.

Хоча це відбувається з окремими вайшнавами, сама спільнота ґаудія-вайшнавізму виявилася більш стійкою до впливу ідеології у порівнянні з православ'ям, п'ятидесятництвом або ісламом. Але це пов'язано з не особливістю індуїзму, а з особливою роллю вчителів ґаудія-вайшавізму, які намагаються захистити рух від політичного впливу.

Юлія Філь показує, що в Індії є тенденція підпорядкування релігії завданням політичної ідеології, що пов’язано з «культурними війнами» між прихильниками секуляризма та ідеології гіндутви [2, с. 199]. При цьому військове вторгнення Росії в Україну було підтримане радикальними прихильниками гіндутви, які розповідають про гіндуфобію і захист дгарми в тій же тональності, як і російські пропагандисти розповідають про русофобію і захист «духовних скріп».

Однак насправді занепад дгарми починається лише тоді, коли синтез релігійного та соціального життя здійснюється на основі хибного Его й адепт розуміє релігію формально, як служницю політичної ідеології. Однак також і в іншому випадку, коли цей синтез здійснюється виключно у сфері релігійної практики, виникає небезпека відриву від соціального життя, і тоді пересічні адепти не знають, за якими критеріями викривати брехню у зовнішньому світі, тому стають легкою здобиччю пропаганди. Це призводить до дводумства.

Щоб уникнути цих двох небезпек, синтез релігійного та соціального життя має здійснюватися у вчинках, які людина робить у світі звичайних людей. Людина може помилятися щодо війни, але це ще не порушує її духовне життя. Однак якщо вона відкрито висловлюється на підтримку

брехні щодо війни, то вже створює вчинок, який робить її співучасницею злочину. Внутрішнє самовизначення до добра і зла завжди завершується у вчинках, а не в думках. Отже вона потрапляє під владу пропаганди не тоді, коли помиляється, а коли робить вчинок, в якому відбувається завершення її вибору між добром і злом.

Релігійне дводумство часто виникає тоді, коли духовне життя повністю відчужене від повсякденного життя серед звичайних людей. Подолати дводумство можна або на основі політичної ідеології, і тоді релігія стає служницею ідеології, або на основі духовних орієнтирів, і тоді людина знаходить здатність розрізняти добро і зло у соціальному житті. Це відбувається у вчинку, коли людина робить вибір, у якому одна картина світу має подолати іншу: або та, у якій добро вважається добром, або та, у якій добро вважається злом.

Тут постає питання, за якими критеріями вайшнав може визначити, що та картина світу, яка нав'язується йому в соціальному просторі, ворожа вайшнавізму?

Найголовніше, що є основою вайшнавської картини світу, це особлива інтуїція присутності Бога. Вона також є основою юдаїзму, християнства, ісламу, проте у кожної релігії вона розкривається по-особливому. Відповідно до вайшнавізму все у світі є енергія Кришни. Досвід богоспілкування в інших релігіях для вайшнавів є занадто абстрактним, але вони його не заперечують. Це дозволяє вайшнавській картині світу бути відкритою. Інші релігії сприймаються як те, що доповнює картину світу вайшнава подібно до концентричних кіл, які різною мірою віддалені від центру – ведичної традиції. Але вони не антагоністичні їй, тому що в кожній релігії можна відкрити присутність Бога. Навіть атеїзм не антагоністичний вайшавізму. Адже якщо матеріальний світ є енергією Крішни, то навіть не знаючи Бога, атеїст може відчувати його присутність у матеріальному світі. Це особливе почуття внутрішньої спорідненості зі світом, що відчувається як рідний дім.

Тому зазвичай вайшнав не очікує на небезпеку зіткнутися з такою картиною світу, яка абсолютно несумісна ні з вайшнавізмом, ні з іншими релігіями. Однак така картина світу повністю перевертає всю систему цінностей вайшнавізму, тому що тлумачить добро як зло, але пересічний вайшнав не помічає цього, коли вірить антиукраїнській пропаганді в Росії. Спочатку він довіряє фейкам про українських нацистів, а потім сам не помічає, як опиняється в полоні картині світу, яка повністю відірвана від реальності.

Для вайшнава критерій справжності картини світу – це інтуїція присутності Крішни. А оскільки матеріальний світ є теж енергією Крішни, то це дає критерій оцінки справжності уявлень щодо подій у світі. Якщо ці уявлення ґрунтуються на досвіді спілкування між людьми, розуміння їхнього життя, то вони не антагоністичні вайшнавській картині світу, і тому за ними має визнаватись своя істинність у соціальному розумінні. Бо вони не виключають інтуїцію присутності Бога навіть у тому випадку, якщо вони не мають уявлення про Бога.

Якщо ці уявлення ґрунтуються на ідеологічних передумовах, які штучно сконструйовані, вони ворожі вайшнавізму, бо виключають досвід життя та інтуїцію присутності людей, а разом з цим і інтуїцію присутності Бога. Це дає підставу вважати такі уявлення повністю хибними, а картину світу, яка вибудовується на їх основі – демонічною. Така картина світу ніяк не стикається з реальним світом, при цьому знищує навіть потенційну можливість інтуїтивної присутності Бога і змінює місцями добро і зло.

Щоб подолати релігійне дводумство, необхідний такий акт, у якому всі почуття і думки людини реалізуються як одне ціле. Це вчинок. Крішна у Бгагавадгіті дає таку практику – карма-йогу. Це практика здійснення вчинків, які спрямовані не на досягнення будь-якої мети, а здійснюються виключно з внутрішнього почуття обов'язку. Це почуття обов'язку інтуїтивно розкривається через внутрішню причетність до Бога. Людина робить так, а не інакше, тому що інтуїтивно відчуває, що саме Бог хоче, щоб вона так вчинила. Завдяки цьому людина стає вільною від усіх зовнішніх обставин, які впливають на її вчинки, у тому числі від своєї хибної картини світу, яку вона прийняла в соціальному просторі. Дводумство долається у вчинку, який несе добро. Добрі вчинки вибудовують у зовнішньому світі справжню реальність, у якій є Крішна.

Література

1. Філь Ю. С. Міжнародне товариство свідомості Крішни (ISKCON) в період війни на Донбасі (2014-2019). *Релігійна свобода*. 2020. № 25: 52-68.

2. Філь Ю. С. Культурні війни навколо індуїзму в сучасній Індії. *Східний світ*. 2021. № 3: 198-203.

Андрій Лебідь
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій
Сумського державного університету

Аліса Мельник
студентка IV курсу спеціальності
«Менеджмент соціокультурної діяльності»
Сумського державного університету

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Історія єретичних рухів, сектантства і розкольництва має давнє коріння як у європейській історії, так і в історії України, де починаючи вже з XVII століття з'являються так звані «містичні» (хлисти, скопці) та «раціоналістичні» старі та нові секти (духоборці, молокани та ін.) [2, с. 1-2]. Існує думка, що, з одного боку, поява сект на теренах Російської імперії та України, зокрема, у тому числі пов'язана із їх проникненням із заходу, від західних містиків; з іншого – сектантство і розкольництво на території України не що інше, як рецидив руху богомілів і має більш раннє походження – від часів прийняття християнства князем Володимиром [2, с. 6-7].

Питання сектантства і розкольництва завжди було на вістрі внутрішньої політики уряду, оскільки «будучи вкрай небезпечними для Церкви, які у корені заперечують християнство, вони разом з тим підривають основи державного порядку» [2, с. 228] і моральні засади суспільства.

Варто відзначити, що на початку 1826 р. було оприлюднено наказ губернаторам, які мали надавати Міністерству внутрішніх справ відомості про чисельність розкольників в тому числі і по українським губерніям. Саме ці дані були нами використані для аналізу релігійних процесів в Україні в першій половині XIX ст. Так, нами був проведений підрахунок чисельності розкольників в українських губерніях на підставі відомостей, які були надані Міністерству внутрішніх справ місцевою владою (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Динаміка чисельності розкольників
в Україні у першій половині XIX ст. (чол.)

Українські губернії	**1826 р.**	**1827 р.**	**1837 р.**	**1839 р.**	**1841 р.**	**1846 р.**	**1826-1846 рр. чол.**	**1826-1846 рр. %**
Волинська губернія	-	+448	+708	+289	+42	+228	+1715	+116%
Катеринославська губернія	-	+268	+938	+276	-376	+224	+1330	+36%
Київська губернія	-	+29	+1157	+229	-77	+481	+1819	+64%
Полтавська губернія	-	-528	+1073	+361	-481	-359	+66	+1,7%
Подольська губернія	-	+1257	-1845	+1766	+495	+360	+2033	+34%
Харківська губернія	-	-2015	+770	+93	-85	-39	-1276	-26%
Таврійська губернія	-	+199	-552	-	+1347	-3459	-2465	-46%
Херсонська губернія	-	-816	-2558	+430	+2402	+400	-142	-1,6%
Чернігівська губернія	-	-	+11554	+3423	+44	+2714	+17735	+59%
В цілому по Україні	**-**	**-1148**	**+11245**	**+6867**	**+3311**	**+550**	**+20825**	**+31%**

Тут слід навести певні зауваження:

1) дані по Чернігівщині за 1827 р. «не отримані», тому розрахунок був поданий за попередній, 1826-й рік;

2) дані по Таврійській губернії за 1839 також «не отримані» – розрахунок був поданий за попередній, 1837 р.

3) загальних підсумків по імперії за 1839 р. і 1841 р., як зазначено, «ми не підводили» через те, що їх неможливо було підбити оскільки не були отримані дані по кількох губерніях [1, с. 179, 377-378, 381).

Як зазначається: «Перші відомості [за 1826-1827 рр.], зрозуміло, дуже не повні, тому що їх збирання було першою спробою»... Разом з тим, «збирання статистичних відомостей у нас, принаймні, незадовільне взагалі» [1, с. 157-158]. Проте, ці хоч і неповні дані, дозволяють проаналізувати загальну тенденцію розвитку розкольництва, а також ареал його поширення.

На момент складання зведених даних по розколу за 1837 р, 1839 р. урядом було вжито додаткових заходів з протидії і боротьби з ним. Так, із

цією метою було ухвалено рішення про об'єднання зусиль «як з боку губернського, так і єпархіального начальства». Крім того, були створені губернські Дорадчі комітети в регіонах, найбільш схильних до розколу, наприклад, у Чернігові у 1838 р. і які існували досі лише у Москві та Санкт-Петербурзі. На додаток, запроваджено нові штатні одиниці по роботі з розколом у самому Міністерстві внутрішніх справ, а у Синоді справи розкольників виведено в окреме провадження.

З 1841 р., коли посаду міністра внутрішніх справ зайняв граф Л. Перовський, провадження по розколу стали «систематичними». Практика письмових повідомлень місцевої влади, а також «припущень» губернських Дорадчих комітетів не виправдовувала себе повною мірою, тому було прийнято рішення практикувати експедиції чиновників Міністерства внутрішніх справ у «проблемні» губернії для «опису монастирів, скитів, слобід. закладів».

Аналізуючи наведені дані щодо чисельності розкольників у загальноімперському контексті, слід зазначити їхнє значне скорочення, починаючи з кінця 30-х рр. XIX ст. Цей факт, мабуть, слід пов'язати з політикою імператора Миколи І. по відношенню до розкольників. Її характерними рисами, зокрема, були:

1) Указом Миколи I 1837 р. у всіх офіційних документах для цих груп людей відновлювалося їхня назва – «розкольники»;

2) було вдосконалено схему адміністративно-судового нагляду за розкольниками, до якої були залучені як представники духовних відомств на місцях, так і місцеві судово-адміністративні установи;

3) було засновано спеціальні дорадчі комітети для нагляду та боротьби з розкольництвом;

4) уряд ініціював обмеження особистих прав і свобод розкольників щодо їх як духовної, так і цивільної діяльності;

5) активна політика уряду щодо розкольників призводила до їхнього виселення на території Закавказзя та Сибіру та інші заходи.

Зрештою, перемогти розкольництво так і не вдалося. Скоротившись за своєю чисельністю, воно все більше набувало характеру таємних зборів і громад, продовжуючи існувати в режимі підвищеної таємності та конспірології. Здебільшого проблему розкольництва певною мірою вдалося вирішити лише після падіння імперії вже новою, радянською владою.

Література

1. Варадинов Н.В. История Министерства внутренних дел. Восьмая, дополнительная книга. СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1863: 656 с.

2. Маргаритов С. История русских рационалистических и мистических сект. 3-е изд., испр. и доп. Симферополь: Таврич. губ. тип., 1910: 228 с.

3. Потоцький В. Секта скопців у Бессарабії та на Поділлі (середина XIX – початок XX ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, №1138, «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». 2014. №19: 62-68.

4. Потоцький В. Російська секта скопців у Румунії та її зв'язки з одновірцями в Україні (XIX – початок XX ст.). *Дриновський збірник.* 2015. №8: 26-33.

5. Шугаєва Л.М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. Рівне: Видавець О.М. Зень, 2007: 320 с.

Ірина Ломачинська
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ДУХОВНА МІСІЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УКРАЇНІ

В умовах російської загарбницької війни проти народу України військово-релігійні відносини набувають рівня національної безпеки. На різних етапах становлення та розвитку нашої держави Церква виступала своєрідною духовно-моральною опорою суспільства та армії, брала активну участь у патріотичному вихованні військовослужбовців, забезпечувала увагу і повагу до воїнів, які оберігали безпеку і життя держави, тому метою аналізу є визначення основних етапів становлення духовної місії військового капеланства в Україні.

У арміях провідних країн світу є військові священники, які сприяють задоволенню духовних потреб військовослужбовців, моральної та психологічної підготовки особового складу до виконання найскладніших завдань і забезпечення загальної боєздатності військових формувань. Це

спостерігається і в тих країнах, де панівною або державною є одна провідна конфесія, і в тих, де існує поліконфесійність. Інститут військового капеланства належить до важливих стандартів діяльності військових у більшості країн Європейського Союзу та США. Модель військового капеланства визначає особливості діяльності військових священиків. У різних арміях світу існує власна специфіка побудови моделей капеланства.

Загалом, історично склалися різні моделі капеланства. Найчастіше зараз говорять про «американську», «європейську» (іноді її називають «німецькою») та змішану. Американська модель капеланства зорієнтована на державу, екуменічну (з тотальною перевагою представників різних деномінацій). «Європейська» модель віддає перевагу Церкві в капеланстві, при цьому капеланство має конфесійний характер. «Кожна церква визначає свого головного військового капелана (єпископа). При цьому, в капеланстві присутні лише ті церкви, вплив яких на суспільство і внесок в національну культуру традиційно був значним» [3, с.18]. Незалежно від моделі капеланства, основними функціями військового капелана є не стільки аспекти релігійні, як людські, а головна місія капелана на війні – моральна підтримка; збереження людяності, совісті у воїнах і в собі; збереження віри і надії через молитву.

Військово-релігійних служби багатьох країнах світу зорієнтовані не лише на задоволення релігійних потреб, але й введені в систему психологічного впливу на весь особовий склад, незалежно від світоглядної орієнтації кожного. Релігійне виховання є складовою системи бойової і морально-психологічної підготовки військовослужбовців та підпорядковане завданню підтримки високого духовно-патріотичного й бойового потенціалу військ [6, с.174].

Традиційно, капелан – це служитель, наприклад священик, пастор, рабин, імам або мирянин, представник релігійної традиції, приєднаний до світського закладу, такий як лікарня, в'язниця, військова частина, школа, відділення поліції, пожежна частина, університет або приватна каплиця. Останнім часом багато мирян пройшли професійну підготовку у капеланстві і тепер призначаються капеланами в школах, лікарнях, університетах, в’язницях та інших місцях, щоб працювати разом з офіційними членами духовенства або замість них. Концепція «родового», «багатоконфесійного», «світського» та/або «гуманістичного» капеланства також набуває все більшої підтримки, особливо в медичних та освітніх установах [4, с.138].

У вітчизняному контексті співпрацю релігійних організацій та ЗСУ можливо поділити на два етапи – 3 грудня 1991 до лютого 2014 року (етап становлення та інституалізації), та з 2014 року до сьогодення (етап законодавчого оформлення в умовах загарбницької політики сусідньої держави).

Завдяки активній позиції релігійних організацій переважно християнського спрямування з 1996 року створюються відповідні структури, спрямовані на задоволення духовних потреб військовослужбовців. У директиві Міністра оборони України серед іншого, для віруючих військовослужбовців дозволяється надавати у встановленому порядку «можливість відвідувати храми, які знаходяться у місці дислокації військової частини, для участі у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів» [9].

У 2008 р., для залучення потенціалу українських церков та релігійних організацій до забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, зміцнення обороноздатності України Міністерством оборони України було підписано «Меморандум про співпрацю» [7] з усіма конфесіями України. В означений період при різних центральних органах виконавчої влади утворюються консультативно-дорадчі об'єднання по співпраці із релігійними організаціями. Зокрема у 2009 р. при Міністерстві оборони України було утворено Раду у справах душпастирської опіки. До складу Ради увійшли православні, католицькі, протестантські та мусульманська організації [2, с.92]. Її зусиллями підготовлено Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України, що мала на меті поглиблення системної співпраці ЗСУ та церкви.

Відповідно до Концепції, військовий священнослужитель – це «особа, уповноважена своєю конфесією здійснювати душпастирську опіку віруючих військовослужбовців, які належать до цієї конфесії, та тих, хто добровільно прийшов до нього. Військовими священнослужителями можуть бути представники тих церков та релігійних організацій, які є членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій та Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України» [5].

5 червня 2013 р. на засіданні Ради у справах душпастирської опіки при МО України був затверджений Кодекс військового священника (капелана), відповідно до якого «військові священники повинні поважати релігійні переконання та традиції віруючих військовослужбовців інших конфесій, як і право на свободу світогляду невіруючих. Вони також мають з повагою ставитись до священнослужителів інших конфесій, до їх релігійних

переконань» [1, с.24]. У ЗСУ присутні військові священники УГКЦ, церков християн віри євангельської та Православної церкви України. Також представники католицьких церков в Україні активно приймають участь у законотворчій діяльності, зокрема, у 2015 році представники Департаменту зовнішніх зв'язків Патріаршої курії УГКЦ виступили ініціаторами розроблення проекту Закону України «Про військове капеланство», який розглядався у Раді у справах душпастирської опіки при Міноборони [2, с.92].

Станом на 2014 р., час відкритої російської збройної агресії, основоположним документом, що легалізував службу військових капеланів, було Розпорядження КМ України № 677-р «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» від 2 липня 2014 р. На його основі було розроблено Положення, відповідно до якого військовими священиками (капеланами) можуть бути особи, які є священнослужителями зареєстрованої в Україні релігійної організації, мають духовну освіту, пройшли відбір та прийняті на роботу на посади працівників у військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях Збройних Сил України для задоволення релігійних потреб особового складу. Положення гарантує рівність представників всіх віросповідань, які проходять службу у ЗСУ, повагу, толерантне ставлення до віруючих та військових священиків (капеланів) усіх релігійних організацій, а також взаємне невтручання у діяльність як релігійних організацій, так і військового командування [8].

Нової фази свого розвитку інститут капеланства в Україні набув у травні 2017 р., коли на законодавчому рівні було введено у ЗСУ штатну посаду військового капелана, яка прирівнюється до посади заступника командира полку чи батальйону. Станом на 6 жовтня 2020 р., згідно з інформацією управління зв'язків із громадськістю ЗСУ, із 130 посад військових капеланів укомплектовано понад 90. Значна кількість священиків працювали з військовими як капелани поза штатом, на громадських засадах і на нерегулярній основі [10, с.77].

У листопаді 2021 р. затверджено Закон «Про службу військового капеланства», у якому враховано попередній досвід і зазначено, що військовий капеланом є особа, яка отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового капеланства як окремої структури у складі ЗСУ) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах ЗСУ,

Національної гвардії України, інших військових формувань. Військовим капеланом може бути громадянин України, який є священнослужителем зареєстрованої в Україні релігійної організації, від якої отримав мандат на право здійснення військової капеланської діяльності. Обов'язковою вимогою для зайняття посади військового капелана є наявність вищої богословської освіти. Видача зброї та боєприпасів військовим капеланам забороняється.

Висновки. Основними напрямами діяльності військового священика (капелана) є задоволення релігійних потреб військовослужбовців та членів їх сімей; релігійно-освітня робота; душпастирська опіка військовослужбовців та членів їх сімей; соціально-доброчинна діяльність.

Морально-психологічні аспекти діяльності капеланської служби включають ліквідування посттравматичного синдрому в реабілітаційний період, підтримку родин воїнів, а також співпраця з військовими психологами тощо. Для цього капелан має бути поряд з воїнами, турбуватись і підтримувати, вислуховувати, опікуватись їх душею, надавати моральну підтримку; здійснювати пастирське консультування та релігійне моральне навчання, контактувати з духовенством інших релігій, надавати консультативну допомогу військовому керівництву у прийнятті морально-етичних рішень.

В умовах агресивної війни росії в Україні, спрямованої на знищення основ української нації, завданнями військового священика є як релігійно-богослужбові функції – організація та проведення молитов, богослужінь, обрядів, пов'язаних із задоволенням релігійних потреб військовослужбовців; так і моральні зобов'язання щодо виховання військовослужбовців на основі духовного потенціалу релігійно- культурної спадщини українського народу; формування толерантного світогляду, виховання високих моральних якостей – відповідальності, дисциплінованості, стійкості, жертовності.

Література

1. Автушенко І., Автушенко О. Військово-релігійні відносини в Україні: питання національної безпеки *Воєнно-історичний вісник*. 2021. 3(41): 17 -32.

2. Владиченко Л., Кожушко Т. Інституювання військового капеланства в Україні: акцент на діяльності католицьких церков. *Українське релігієзнавство*. 91: 83-109.

3. Калениченко Т., Коханчук Р. Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів. Київ: Вид-во «Маханаим Принт», 2017: 64 с.

4. Кнодель Л. В. Капеланство: поняття, типи, діяльність все за світом. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2017. № 2: 136-146.

5. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (2011 року). URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/konczepcziya-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/

6. Матеюк О., Маковський А. Перспективи залучення військового капелана до збереження психічного здоров'я прикордонників – учасників бойових дій. *Зб. наук. праць Національної академії державної прикордонної служби України. Сер. Психологічні науки*. 2019. 2 (13): 171-181.

7. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України (2008 р.). URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/memorandum-pro-spivpraczyu-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-vijskovosluzhbovcziv-zs-ukraini/

8. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: затверджена Наказом Міністерства оборони України 14.12.2016 № 685. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#n12

9. Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України: Директива Міністра оборони України, від 21 квітня 2006 року № Д-25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-025322-06#Text

10. Чорнописька В.З. Адміністративно-правові гарантії діяльності інституту капеланства: стан та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденці*я. 2020. Вип. 46: 74-79.

Павло Павленко
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
член правління Української асоціації релігієзнавців (УАР),
заступник головного редактора бюлетеня
УАР "Українське релігієзнавство"

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УТВЕРДЖЕННЯ РЕЛІГІЙ У СВІТІ XXI СТОЛІТТЯ

Втрата релігією провідних позицій у суспільстві викликає відповідну реакцію – спонукає до пошуку інших форм і способів впливу на людей, нових механізмів входження, інтеграції у світ. Політизація релігійної сфери у наш час – один із дієвих засобів посилення релігією своїх позицій у соціумі шляхом її включення до геополітичних процесів та фінансових потоків.

Активізація процесів політизації релігійної сфери у 1-й чверті XXI ст. підводить до висновку, що в недалекому майбутньому взаємовпливи, взаємодії релігії і політики, координаційні і синхронізаційні тенденції між ними можуть призвести до утворення низки "політичних релігій", при чому й у статусі світових, глобальних. Уже сьогодні ми є свідками існування в мусульманському світі "політичного ісламу", а на пострадянському просторі – російського "політичного православ'я", російського "політичного протестантизму", російського (всеслов'янського) "політичного неоязичництва". Але якщо метою "політичного ісламу" є ісламізація світу політичним інструментарієм, то у путінській Росії політизація релігійних процесів передбачає включення останніх у військово-політичну сферу, перетворення релігійних інституцій на філії російського агітпрому, а вірян на політичну агентуру – носіїв, агітаторів і пропагандистів ідеології рашизму як у самій РФ, так і за її межами.

Водночас тут слід зауважити, що процеси політизації релігій зовсім не передбачають "відродження релігії" у її вихідних традиційно-віроповчальних параметрах, оскільки спрямовані вони на модернізацію, осучаснення її віроповчальної бази таким чином, у такий спосіб, аби надати їй помітного політичного наповнення з тим, щоб мобілізовувати вірних до прийняття, схвалення конкретних політичних правил, дій і засобів у релігійних практиках.

У ході процесів політизації релігій на виході утворюється особлива форма релігійного світогляду, згідно з яким політична діяльність ототожнюється з релігійною практикою, оскільки включена до віровчення у ранзі релігійних приписів і настанов. Однак при цьому та чи інша релігійна система, у процесі своєї політизації, навіть за умови власного переродження на "політичну релігію", не стає основою політичної діяльності, навпаки – політична ідеологія стає наріжним каменем її віровчення. По суті, в контексті утворення "політичної релігії" ходить, з одного боку, про мікс релігії і політики, а з іншого – про світську квазірелігійність. Прикладом подібного є, скажімо, політичний проект "русского мира", євразійська та панславістська ідеології в сучасній Росії, які здійснюють ставку на релігійну сферу сучасної Росії, зокрема у першому випадку російське православ'я, у другому – російський протестантизм та неоязичництво. З огляду на це, ходить не просто про утвердження рашизму в царині релігійного, а про використання релігійних інституцій і релігійних доктрин задля цього (дарма, що подібне з часом неодмінно призведе до значної політичної напруги у межах таких заполітизованих релігійних інституцій, яка неодмінно перетворить останні – вже перетворює – на тоталітарні).

Так, історичний досвід доводить, що, приміром, спроби у межах європейського християнства реалізувати віровчення на рівні земного політичними засобами призводить до перетворення світського суспільства на таку собі "тоталітарну секту", в якому (суспільстві) діють жорсткі авторитарні закони і які обстоюють диктат релігії над особистістю. Свого часу правий був Альбер Камю, який наголосив, що "коли релігія з'єднується з політикою, народжується інквізиція".

Одним із різновидів політично-релігійної ідеології є фундаменталізм. Останній, по суті, являє собою політизовану релігію, віровчення якої вибудоване на основі священних текстів, релігійних настанов, однак їхня реалізація досягається винятково політичними засобами (хоча крайні фундаменталісти прагнуть досягати це радикальними методами – терором, насиллям). Німецький дослідник ісламу сирійського походження Бассам Тібі наголошує, що "в емпіричному плані просто невірно ототожнювати фундаменталізм із тероризмом. З цього випливає, що насильство – лише один з аспектів фундаменталізму. Його світоглядні уявлення про порядок і політизовані ціннісні конфлікти, що входять в цей контекст, набагато важливіші" [1]. Можливо, теоретично це й справді виглядає так, але у практичному сенсі сьогодні саме насилля становить основу фундаменталізму,

саме на терорі тримаються всі наявні у світі політично-релігійні ідеології як на “єдиному дієвому”, на думку фундаменталістів, засобі розширення інституційного поля сповідуваних ними релігій, “популяризації” обстоюваних віровчень.

Чимало релігійних організацій, стаючи нині частиною політичного життя, тим само ефективно вплітають себе в систему сучасного світу. З усією відповідальністю можна констатувати, що саме політизація надалі буде відмітною ознакою релігійної діяльності. Час умоглядних теоретизувань над священними текстами минув, тисячоліття очікування розбудови справедливого суспільства довели, що ідеально-божественне надто винесене за межі земного, щоб опікуватись ним – настає ера втілення релігійних принципів, ґрунтованих на рівні Писань політичними засобами, а, по суті, приходить час трансформацій релігій (принаймні, тих, які прагнуть вижити) на релігійно-політичні рухи у віровченнях яких буде прописана політична складова.

І все ж, політизація тією чи іншою релігійною організацією своєї релігійної сфери і, як наслідок, власного віровчення, по суті, перетворює її (релігійну організацію) на політичну силу, що умовно втиснута в релігійну форму і має віроповчальне оформлення. У такий спосіб політизуючись релігійна організація отримує нові (політичні) механізми впливу на соціум, нових прибічників і, як наслідок, нові можливості для поширення й утвердження. Тут ми не погоджуємося з відомим українським релігієзнавцем С. Здіоруком, який зауважує, що політизація релігійних інституцій їх “перетворює на маргінальні структури” [2, с.49]. В релігійному сенсі, можливо, так, оскільки ті перестають бути, власне, релігійними за своєю суттю. Однак процес політизації навряд чи перетворює їх на політичних маргіналів – навпаки, входячи у політичний простір вони отримують в рази більше, щоправда, платою за це є підміна (чи викривлення) релігійного віровчення політичною ідеологією.

У контексті світового християнства тут вже мова не йде про секуляризацію чи теологію “безрелігійного”, “приземленого” або “мирського” християнства, а саме про “гібрид” християнства і світськості, розбудову якогось “громадянського християнства”, навіть “атеїстичного християнства”, яке, буде повноправною частиною світу і водночас начебто стоятиме поза ним. Відмітну ознаку подібної “гібридності” складають, як це не виглядає парадоксальним, процеси активізації релігійності в суспільстві, ролі релігії та релігійних інститутів, початок якого припав на рубіж XX-XXI століть. Однак саме за

подібною активізацією ховається процес політичної "гібридизації" християнства і світськості: християнство тут постає для останньої лише новою "обгорткою". Саме тоді класична теорія секуляризації стала піддаватись критиці, більше того – від неї навіть відмовився один із її головних засновників – Пітер Бергер [3].

Таким чином, процес політизації релігії – спосіб розширити інституційний вихід релігії в її відносинах зі світом, утвердити її вплив у ньому, цебто розв'язати особливо значимі проблеми релігійного життя за рахунок входження, інтеграції у політичний простір. Знаменно, що сьогодні все більше стають говорити про такий напрямок наукових досліджень, як політологія релігії (дехто ще називає цей напрямок "релігійною політологією", і навіть "конфесійною політологією", що з об'єктивних причин є вкрай неприйнятно).

Література

1. Тиби Бассам. Политизация религии. Азербайджанский Центр Религия и Демократия. URL: http://reldem.net/tibru.html

2. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI ст. Київ: Знання України, 2005: 551 с.

3. Berger Peter L. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Eerdmans, 1999: 143 p.

Віктор Ужва
аспірант кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДОПОМОГА ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В складний для України час випробувань російською війною українського народу в результаті якої зруйновані міста і села, відбулося руйнування сімей, родинних зв'язків, зниклих безвісті людей та загибелі як військових так і мирного населення – стариків, жінок, дітей і пов'язаному з цим великому потоку біженців як з районів бойових дій, так і з України загалом. Масштаби людського горя та страждань зростають в геометричній

прогресії, мільйони людей втратили домівки, вимушено перейшовши в статус біженців переселенців. Зростає рівень суспільної агресії, ненависті не лише до ворога, а й певної недовіри до своїх рідних, близьких , колишніх друзів і в загалі до своїх співвітчизників. В умовах тривоги ,страху, невизначеності, апатії і депресивних станів, психологічних травм виникає необхідність дослідження психолого-реабілітаційної допомоги соціально вразливим верствам населення в умовах війни, що зумовлює мету аналізу.

Так в ООН зауважили, що за останні два місяці понад 12,7 мільйона українців залишили свої домівки внаслідок воєнних дій, з них 7,7 мільйона стали біженцями всередині країни, а більш як 5, 6 мільйонів осіб виїхали за кордон. В результаті означені громадяни перейшли в статус – «вразливих груп населення – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників» [6]. До таких верств відносяться наступні групи: громадяни, що не здатні до самообслуговування через різні обставини (у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю); громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації, а їх середньо-місячний сукупний дохід є нижчим від встановленого прожиткового мінімуму (безробітні, що шукають роботу; біженці; постраждалі від стихійних лих тощо); діти та молодь, що знаходяться у складній життєвій ситуації (інваліди, сироти, безпритульні, малозабезпечені тощо). З метою забезпечення виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам були прийняті відповідні нормативні документи [2].

В основі української моделі національної духовності поєднані жертовність, милосердя, ненасилля, визнання свободи іншого, тому соціальна практика християнина, як результат реалізації соціальної доктрини, визначає систему суспільних цінностей і впливає на втілення конкретних моделей соціальної взаємодії [4, с.88].

Психолого-реабілітаційна допомога соціально вразливим верствам населення у практиці християнських конфесій, як і соціально благодійна діяльність проводиться по принципу людського відношення доброти, милосердя, співчуття любові, щирості та віри в Бога. В умовах війни актуалізується соціальна робота релігійних організацій по захисту соціально-вразливих верств населення. Зокрема, в їдальні «Добрий хліб» при римо-

католицькому храмі Бога Отця Милосердного, ченці-альбертини постійно годують нужденних, забезпечують їх засобами гігієни та психологічною підтримкою. Саме біля цієї їдальні під час свого візиту до Запоріжжя зустрічався із бідними людьми державний секретар Ватикану, кардинал П'єтро Паролін.

Під час війни активізувала свою діяльність релігійна організація Запорізьке Обласне Об'єднання Церков Євангелістських Християн – Баптистів. В означеному центрі за два місяця війни перебуло більше тисячі біженців та переселенців.

Також варто звернути увагу на питанні військового капеланства, що регулюється законом «Про Службу військового капеланства» (від 30.11.21р.) [5], що регулює відносини у сфері реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України. У Законі військова капеланська діяльність – це діяльність, яку здійснюють військові капелани з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб. Законом передбачено як напрям військової капеланської діяльності соціально-доброчинну діяльність, спрямовану на турботу про соціальні потреби військовослужбовців і налагодження партнерських відносин із представниками релігійних, благодійних (волонтерських), громадських організацій з метою надання всебічної підтримки, забезпечення турботливого ставлення до військовослужбовців, працівників та членів їх сімей. Військовим капеланом є особа, яка отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт про проходження військової служби на посадах

осіб офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового капеланства) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України тощо.

В результаті активної діяльності Курії Львівської архиєпархії Української Греко-Католицької Церкви була створена Релігійна місія «Центр Військового Капеланства», що є релігійною організацією, утвореною в результаті вільного волевиявлення віруючих громадян, які об'єдналися на християнських засадах Католицької Церкви для задоволення релігійних потреб військовослужбовців та членів їх сімей, поширення віровчення Католицької Церкви, служіння Євхаристії, а також участі у справах благодійності та милосердя, проведення активної добродійної діяльності серед хворих, немічних, малозабезпечених військовослужбовців, членів їхніх сімей. В межах діяльності Збройних сил України та Національної гвардії України капелани своїм служінням охоплюють різні роди військ: Сухопутні війська, Повітряні Сили ЗСУ та Національну гвардію України. З особовим складом проводяться зустрічі на релігійні, морально-патріотичні теми. Відбуваються Святі Тайни Євхаристії та Покаяння у військових частинах та місцях дислокації військ. Українська Греко-Католицька Церква має такі різновиди Капеланського служіння: військове капеланство; студентське капеланство; сирітське капеланство; в'язничне капеланство [1].

Головні тези для військового капелана, за висловом Голови Центру військового капеланства Львівської архиєпархії УГКЦ, настоятель Гарнізонного храму Святих апостолів Петра і Павла о. Степана Суса, є наступні: перебуваючи серед військових, капелани уприсутнюють Церкву серед них; капелан не вибирає тих, із ким бути поруч, він намагається йти до всіх військових – віруючих, атеїстів. Капеланство – особливе покликання священика в певних обставинах в певному середовищі. Церква повинна відповідати на ті потреби, які виникають у її вірних, коли вони потрапляють в особливі ситуації життя. В Україні існує п'ять видів сімей військовослужбовців: ті, які втратили когось на війні; ті, в кого хтось пропав безвісти; ті, що мають психічні проблеми, поранені і потребують реабілітації; ті, хто втратив руку чи ногу; ті, які проходять реабілітацію. Усі види капеленства пов'язані з екстремальними обставинами життя людей, коли вони потребують священика, який би зрозумів цю специфіку [3].

Висновки. Реалії війни потребують подальшого законодавчого вдосконалення питань соціального захисту вразливих верств населення. Загалом, психолого-реабілітаційна допомога соціально вразливим верствам

населення у всіх християнських конфесіях приблизно мають однакову технологію допомоги, що основана на пропаганді людяності, бажання допомогти, перехід з базових потреб фізичних потреб до потреб духовних. Головна місія Церкви в умовах жорстокої цинічної війни – це не лише соціальний захист нужденних, це духовне спасіння суспільства. Війна – це завжди рани, трагедії, загибель рідних, близьких. Ненависть внутрішньо перемагає у війні, з'їдає і нищить суспільство духовно. Тому завдання не лише перемогти ворога, але й виштовхнути ненависть, адже вона продовжує війну в глибині серця.

Література

1. Військове капеланство: Релігійна місія «Центр Військового Капеланства». Інформаційний портал капеланського служіння. URL: https://kapelanstvo.info/vijskove-kapelanstvo/

2. Десять тез військового капелана про те, що означає «бути поруч». URL: http://news.ugcc.ua/articles/desyat_tez_viyskovogo_kapelana_pro_te_shcho_oznachaie_buti_poruch_78271.html

3. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ від 20.03.22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-п#Text

4. Ломачинська І.М., Дейнега Є.О., Ужва В.О. Місія соціального служіння у богословському освітньому дискурсі. Освітній дискурс: збірник наукових праць.2021. 38 (11-12): 83-95

5. Про службу військового капеланства: закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text

6. Про соціальні послуги: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

Віта Титаренко
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

Людмила Филипович
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу історії релігії та практичного релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ РФ В УКРАЇНІ[1]

В загальному плані релігійні організації в Україні в рамках соціального служіння давно і успішно реалізують різні соціальні проекти, спрямовані на допомогу нужденним. Ґрунтуючись на відповідній соціальній доктрині[2], така робота є різноманітною й багатовекторною. Однак, З 24 лютого 2022 року Україна постала в нових для себе умовах. Попри те, що 8 років в зоні ООС відбувалися бойові дії, Україна вперше опинилася в ситуації повномасштабної військової агресії з боку росії, як і вперше на європейському континенті відбуваються воєнні події такого масштабу з часів Другої світової війни. Релігійні процеси в Україні військового часу характеризуються високою динамічністю. Очевидно, що богословсько-теоретичне осмислення нової дійсності, в тому числі у сфері соціального служіння, ще не знайшли відображення і закріплення в уже існуючих соціальних доктринах, концепціях і вченнях, а тому постала необхідність вирішення нової дослідницької задачі – первинного збору, обробки і узагальнення релігійно-інформаційної емпірії. Ця задача і вирішувалася в ході виробничої (науково-дослідної) практики студентів випускного курсу КУБГ. Ними було зібрано, упорядковано і описано понад 160 інформаційних джерел (заяви, документи з офіційних сайтів церков і релігійних організацій,

[1] За матеріалами Виробничої (науково-дослідної) практики студентів VI курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти денної форми навчання зі спеціальності 033 Філософія групи ФІЛОСм-1-20-2.0д Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка

[2] Сюди можуть входити спеціальні соціально-політичні, соціально-економічні та етичні концепції, викладені й в офіційному документі тієї чи іншої конфесійної інституції, прийнятому на повноважних офіційних зборах; 2) інтерпретація євангельського принципу; 3) настанови церковної та духовної авторитетної особи або документа тощо.

їх регіональних представництв, дописи в ФБ та інших соціальних мережах, статті на інформаційних ресурсах тощо) [3] . Інформаційні матеріали використовувалися для дослідження динаміки, інтенсивності, основних напрямків соціальної діяльності з початку широкомасштабної військової агресії з боку Росії в Україні таких релігійний організацій: ПЦУ (Православна Церква України), УГКЦ (Українська Греко-Католицька Церква); РКЦ (Римо-Католицька Церква), ХВЄ (Християни Віри Євангельської-п'ятидесятники), Мусульманські об'єднання, УПЦ МП (Українська Православна Церква Московського Патріархату), Іудейські громади, АСД (Адвентисти Сьомого дня), Церква ЄХБ (Євангельські християни-баптисти).

Зрозуміло, що соціальна діяльність релігійних організацій відрізняється від соціальної діяльності інших організацій, навіть в умовах війни. Своє соціальне служіння релігійні громади проводять за рахунок добровільних пожертв та спонсорських надходжень, отриманих від благодійних організацій, приватних осіб, єдиновірців як в Україні, так і за кордоном, через створення спеціальних благодійних установ, волонтерського руху тощо. Експерти-релігієзнавці вважають, що в Україні 75% християн працюють у соціальній сфері [3].

З початку російського вторгнення наприкінці лютого майже 5,6 мільйона українців залишили рідну країну [2]. Ще 6,5 млн українців стали внутрішніми переселенцями [4]. Вони склали цільову групу, на яку орієнтовано служіння більшості досліджуваних релігійних організацій. З метою підвищення ефективності такого типу соціального служіння, укріплення волонтерського руху і оновлення волонтерської культури християнськими (але не тільки) релігійними організаціями запроваджується професійна підготовка волонтерів, з урахуванням умов військових дій і військового стану, в якому опинилася Україна.

Важливою ознакою консолідації соціальної діяльності релігійних організацій у сучасних умовах є її позаконфесійна спрямованість. Звичайно, в

[3]Пошук і збір інформації у ході виконання виробничої практики здійснювався студентами у відповідності з визначеним для дослідження конфесійним напрямком: Глезіна М. – УГКЦ (Українська Греко-Католицька Церква), Дерід К. – ХВЄ (Християни Віри Євангельської-п'ятидесятники), Донець О. – Мусульманські об'єднання, Кулебякін Г. – УПЦ МП (Українська Православна Церква Московського Патріархату), Курганов Є. – Іудейські громади, Морус Л. – АСД (Адвентисти Сьомого дня), Смирнов Д. – Церква ЄХБ (Євангельські християни-баптисти), Спічак А. – ПЦУ (Православна Церква України), Федорова О. – РКЦ (Римо-Католицька Церква).

ході проходження виробничої практики студентами було зібрано багато емпіричного матеріалу, який підтверджує вище наведений висновок. Ілюстративними в цьому плані є заяви низки міжконфесійних об'єднань (ВРЦіРО, ВРРО, УМР, ВРЦ ЄХБ та ін.), підтверджені й спільними активностями.

Як засвідчив моніторинг, здійснений студентами в ході практики, традиційні церкви (православні, католицькі, греко-католицькі), маючи великий історичний досвід соціальної робити й більші матеріальні ресурси, виявилися найбільш готовими до викликів війни. Високий потенціал і динаміку соціальної підтримки нужденним очікувано продемонстрували протестантські церкви (ЄХБ, ХВЄ, АСД). Конфесії, які ми умовно відносимо до релігійних меншин, так само були включені соціальну допомогу (різного спрямування) від початків військових дій росії на території України. Зокрема, з перших днів війни силами Духовного управління мусульман «УММА» було створено волонтерську організацію «Крила перемоги». Позиція, озвучена представниками цієї організації, може бути цілком екстрапольованою й на більш широкий релігійний загал, адже вони зазначають, що «за релігійною ознакою людей не ділимо – допомагаємо всім, хто цього потребує. Територіальній обороні та армії (ЗСУ, Нацгвардії, Поліції, СБУ) – гуманітаркою і амуніцією. Цивільним, які вирішили залишитися в Києві, заблокованим людям, зокрема в Чернігівській області… Гуманітарну допомогу – продукти, одяг, медикаменти, дитячі іграшки, одяг, харчування, памперси, засоби гігієни – отримуємо з-за кордону або з інших міст, де більш-менш спокійно і люди хочуть чимось допомогти» [1]. Так само, «позаконфесійно» діє і Всеукраїнський єврейський благодійний фонд Хесед-Ар'є, який практично з перших днів війни здійснює гуманітарну допомогу для усіх біженців та потребуючих, хто вимушений був тікати від війни. Однак ці приклади наведено, скоріше як ілюстраційні, позаяк подібні можна віднайти в соціальній діяльності практично усіх досліджуваних церков і релігійних організацій.

Відтак, в ході виконання виробничої (науково-дослідної) практики студенти змогли: означити основні соціальні діяльності досліджуваних конфесій у нових реаліях війни; визначити їх співвіднесеність з існуючим в цій конфесії соціальним вченням (чи їх положеннями), проаналізувати механізми реалізації соціальної діяльності та їх спрямованість, простежити зміни в динаміці соціальної діяльності тощо.

Фактично найзагальнішим підсумком обробки зібраного інформаційного матеріалу як первинної емпірії став висновок про те, що навіть за відсутності міжконфесійних координаційних центрів з надання допомоги, усі Церкви й релігійні організації в Україні допомагають одна одній, не розмежовуючи постраждалих за конфесійною ознакою. Фіксується зростання соціальної й молитовної активності в часи війни, залученість низки закордонних релігійних організацій, місій і благодійних фондів. Отже, розмаїття релігійних спільнот України, які здійснюють нині доброчинну діяльність, свідчить про те, що до справи подолання наслідків російської агресії проти українського народу залучені представники всіх віросповідань.

Література

1. Арабським країнам байдуже, що зараз відбувається в Україні. Там успішно працює російська пропаганда, – волонтерка-мусульманка з Києва. URL: https://zahid.espreso.tv/arabskim-krainam-bayduzhe-shcho-zaraz-vidbuvaetsya-v-ukraini-tam-uspishno-pratsyue-rosiyska-propaganda-volonterka-musulmanka-z-kieva

2. Кількість біженців з України досягла 5,6 мільйона – ООН. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/05/03/novyna/suspilstvo/kilkist-bizhenczіv-ukrayiny-dosyahla-56-miljona-oon

3. Филипович Л.О. Социальное служение религиозных организаций в Украине Религиозные организации в общественном пространстве Белоруси и Украины: формирование механизмов партнерства. Вильнюс: ЕГУ, 2014: 117-124.

4. 6,5 млн українців стали внутрішніми переселенцями... URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/18/7136220/

Владислав Харченко
аспірант кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

АНАЛІЗ БУТТЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ТЕЧІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Євангельські Християни або Євангелісти на сьогоднішній день вважаються однією з найчисленніших течій в Християнстві. До

Євангельських відносять такі Християнські конфесії як Баптисти, П'ятидесятники, Євангельські Християни, Євангельські Харизмати, Неоп'ятидесятники-Харизмати. Не існує єдиної думки, кого слід відносити до Євангельського Християнства, адже в цьому контексті різні дослідники відносять до Євангелістів різні течії та спрацьовує авторський підхід до окреслення цього дійсно різноманітного руху. Загалом, спільними позиціями всіх Євангельських Християн, які, власне, є критеріями або можуть бути віднесені до критеріїв визначення цього руху є такі позиції, як: визнання Євангелії як основного авторитету для будування богословських поглядів та доктрин; наявність особливих переживань духовного змісту «Народження згори»; активна місіонерська та гуманітарна діяльність. Практика богослужіння та теологічні принципи різних груп Євангельського Християнства можуть мати певні відмінності або різне розуміння критеріїв Євангельського Християнства, що створює певні незручності в класифікації. Наприклад, в Християн Віри Євангельської, а також в Харизматичних общинах Євангельського руху це може бути дар гласогласії, що являє собою говоріння як на зрозумілих, так і на незрозумілих мовах, що є критерієм сходження Святого Духа [2, с.20-25].

Метою дослідження є короткий аналіз розвитку Євангельського Християнства в Україні, а також аналіз соціальної динаміки діяльності Євангельських Християн у сучасній Україні.

П'ятидесятницький рух з'являється на межі XIX-XX століть. Зародження та поширення цього руху було відповіддю на загрозливі тенденції ліберальних богословських поглядів, спрямованих на «секуляризацію» та «десакралізацію» Християнства [1]. П'ятидесятницький рух формувався на базі декількох раніше створених деномінацій, але з часом здобув власні деномінаційні ознаки та трансформувався в самостійні конфесії. Запозичення раніше вказаних форм богослужіння та практик П'ятидесятницького руху не могло не призвести до взаємного впливу. можна припустити, що П'ятидесятницький рух виник на базі Методизму, Баптизму, а також «Спільноти Друзів Христа», яких часто позначають такою назвою, як «Квакери». Звичайно, допустимо зробити висновок, що П'ятидесятництво сформувалося на основі синтезу богословсько-віровчальних позицій цих деномінацій, але твердження, що саме ці форми Християнства були попередниками П'ятидесятницького руху не є коректним, оскільки неможливо переглянути еволюційний зв'язок між ними, а стверджуючи це, ми будемо ігнорувати особливі віровчальні, богословські аспекти, які є

основновоположними підвалинами для виникнення П'ятидесятницького руху. З Руху Святості або Освячення, П'ятидесятницькі деномінації Євангельського Християнства запозичили ідею особистої зустрічі та комунікації з Богом, які проявляються в формі переживань духовного характеру [5]. П'ятидесятники в подальшому розвинули це положення, сформувавши догму про Хрещення Святим Духом як невід'ємну складову посвячення конкретної особистості Богу.

Джерела П'ятидесятницького Руху на теренах України відносять до часів Російської імперії, коли в середовищі здебільшого віруючих Православної Церкви в Росії, виникли шукання Бога Євангельського змісту. Населення сільських районів південної, східної та центральної частин України почало проявляти інтерес до вивчення Біблії. Спочатку такі зібрання проходили у вигляді «клубу з вивчення Біблії», які здебільшого були організовані під впливом німецьких колоністів зазвичай Лютеранського віросповідання. Селяни, які йшли працювати до колоністів починали самостійно читати Біблію. Спочатку Євангельські течії українського селянства не мали яскравої конфесійної забарвленості та були оформлені у вигляді руху, який часто в джерелах окреслюється та характеризується як Російсько-Український штундизм. Прихильники Штундизму, як правило, вважали себе Православними Християнами та не прагнули розривати канонічний зв'язок з Російським Православ'ям, пов'язуючи своє віросповідання з Православною церквою.

Відомі українські богослови Юрій Решетніков та Олександр Санніков вважають, що Євангельські форми Християнства та їх виникнення на території України варто розглядати у загальному контексті розвитку Протестантизму, а особливого його пізніх форм. Виходячи з цього, дослідники визначають духовні пошуки Євангельського типу на півдні України як закономірний етап розвитку Євангельського Християнства у загальному масштабі. Також Євангельське Християнство в Україні є синтезом Західної богословської думки та традицій Східного Християнства. Український Баптизм виникає в умовах Російської імперії та охоплює різні верстви населення.

Радянський режим довгий період часу боровся з будь-якою поза конфесійною активністю різних груп Євангельського Християнства. Становище Євангельських Християн в Радянському Союзі було подібним до становища в Російській Імперії. Євангельські Християни-Баптисти були офіційно зареєстровані в органах державної влади, формально перебували в

легальному полі, але не мали права займатися проповідницькою чи будь-якою поза конфесійною діяльністю. Діяльність інших груп Євангельських Християн фактично була поза законом. Радянська влада після Другої Світової війни здійснила невдалу спробу об'єднати Євангельських Християн Баптистів та Християн Віри Євангельської-П'ятидесятників в один Союз. Також до об'єднання прагнули долучити менші групи Євангельських Християн, зокрема Дарбістів та Меннонітів [3, с.189-190]. Складність об'єднання полягала у богословських та віровчальних протиріччях цих конфесій. Якщо Євангельські Християни-Проханівці, Тверезники та Баптисти фактично злилися в одну структурну одиницю, то наприклад, об'єднання ЄХБ та ХВЄ було практично неможливим та створювало незручності як Баптистам, так і П'ятидесятникам. [3, с.189-190].

Об'єктивне та незаангажоване дослідження Баптистського руху в Україні стало можливе в сучасних реаліях. Потреба у такому дослідженні зумовлена, перш за все, у прагненні Євангельських Християн Баптистів до відкритості, а також у гарантованій державою свободи віросповідання, принципів Свободи Совісті та рівновіддаленості кожної конфесії, релігійної спільноти від органів державної влади [4].

Аналіз розвитку соціальної діяльності та соціальних концепцій Євангельського руху важко уявити без синтезу із загально протестантською соціальною теорією та уявленнями про соціальну діяльність, котра виникла в Протестантській думці. Протестантизм завжди був та залишається соціально-активною течією, яка є рушійною силою для зміни суспільства. Соціологи різних часів, а особливо Макс Вебер та Карл Маркс відзначали особливу роль Протестантського Християнства в оновленні та збагаченні буржуазного європейського суспільства. З одного боку Протестантизм допустимо розглядати як породження капіталістичної економічної моделі, а з іншого не можна не помітити вклад цього явища у розвиток гуманістичних тенденцій, які спричинили створення уявлення по соціальну справедливість, від якої в подальшому відштовхувались та продовжують відштовхуватись різні політичні діячі. Реформація не була суто релігійним рухом, не обмежувалася лише гаслами до оновлення церкви від неприродних для неї нашарувань, але мала також економічний та соціальний аспект преображення, оновлення суспільства.

Висновки. Соціальні концепції протестантських деномінацій Християнства, а особливо в контексті Євангельської гілки Протестантизму, відбуваються в руслі загально протестантських соціальних та світоглядних

характеристик. Євангельські християни мають досить неоднорідне уявлення по взаємодію церкви як основної форми організації та комунікації між віруючими та суспільством.

Відкритість Євангельсько-Баптистського руху, перш за все, пов'язана з тією релігійною свободою, яка дала можливість представникам, віруючих цієї конфесії Християнства «вийти з підпілля» та по-іншому усвідомити свою роль в багатоконфесійному українському суспільстві, вибудовуючи нові стратегії з суспільством та державою.

В сучасному стані Євангельські гілки Християнства, а саме Євангельські Християни Баптисти та Християни Віри Євангельської отримали чудову можливість для розвитку соціальної діяльності, яка виражається в створенні нових стратегій спілкування, взаємодії з різними верствами суспільства, зокрема також створенні стратегій та концепцій взаємодії з державними інституціями, також гуманітарній діяльності, яка має як адресний характер допомоги тим, що потребують, а також масовий характер цієї допомоги.

Література

1. Історична довідка християн віри євангельської (п'ятидесятників). URL: https://www.chve.org.ua/history

2. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Ред. А. Колодний. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6. (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови). За ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008: 632 с.

3. Митрохин Л. Баптизм. История и современность. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997: 480 с.

4. Решетніков Ю., Санніков С. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні. Одеса: Богомисліє, 2000: 230с.

5. Armin J. Panning. A Look At Holiness And Perfectionism Theology/ Metro-North Pastoral Conference, September 15, 1980. URL: http://www.wlsessays.net/files/PanningPerfectionism.pdf

СЕКЦІЯ VI.
ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
ТА СУЧАСНИЙ ОСВІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Олександр Горбань
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Якість, як правило, є змістонаповнюючою характеристикою того чи іншого предмету, об'єкту чи явища, завдяки якому проявляються основоположні чинники його існування та відмінності від інших нетотожних йому проявів.

Якість освіти в цілому і вищої освіти зокрема демонструють наскільки сенс освіти як такої відповідає її цілепокладанню, наскільки вищій освіті вдається сформувати відповідний рівень знань і виконати свою головну мету – формування висококваліфікованого спеціаліста, здатного реалізувати весь свій високий творчий потенціал в професійному середовищі.

Динамічність перехідного періоду і становлення нового типу суспільної системи, в якому знаходиться наша країна, породжується ряд проблемних ситуацій. Одна з них – це стан освітньої системи як визначального фактора соціалізації особистості в умовах, коли стара система ціннісних орієнтирів зруйнована, а нова ще не встигла скластися і здійснити інституційне оформлення та отримати легітимацію.

Основою якості вищої освіти є безумовно рівень і глибина теоретичних і практичних знань, а також вмінь та навичок, які здатен застосувати носій цих знань в безпосередній професійній діяльності. Статус знання у сучасному суспільстві принципово змінився. А отже наявна необхідність менеджменту знань як основи якості вищої освіти [1, с. 45-59]. Якщо в доіндустріальну епоху під «знанням» вважалося щось «вічне», абсолютне, то в епоху інформаційну знання є швидкоплинним і досить відносним. Знання втратило свою стабілізуючу роль основи інтелектуального життя суспільства,

а, отже, суспільної системи в цілому. Слід зауважити, що в сучасних умовах інформаційної цивілізації, наявність гігантського обсягу знань, який з «інформаційного буму» вже давно переріс у «інформаційний хаос і обвал», в умовах освоєння і удосконалення людиною потужних технічних засобів, які значно розширюють її пізнавальні можливості завдяки впровадженню новітніх технологій досліджень, вирішального значення набуває не пізнання саме по собі. Важливим стає вміння визначати не просто межі знання та непізнаного, а чітко розрізняти область значущого і сферу незначущого в ній. «Особливе значення набуває вміння оперувати різними типами мислення (поняттями, знаннями як інформацією, знаннями-думками, образами думками та ін.), розвинена інтуїція, емоційність, здатність відчувати і переживати, вміння орієнтуватися в різних типах культури і розуміти іншого» [2, с. 16].

Новій якості освіти повинна відповідати нова парадигма освіти.

По-перше, знання має бути доступним всім, тобто воно має стати загальним, фундаментальним, інформаційно-технологічним і практичним.

По-друге, якість вищої освіти повинна культивувати здатність до моделювання, абстрагування та узагальнення як необхідної основи вміння розпізнавати і аналізувати проблеми, які виходять за рамки власної спеціалізації.

По-третє, класичні формули «знаю, що», «знаю, як» повинні бути доповнені формулою «знаю, де». Для цього необхідно заохочувати і розширювати методичні та особливо ділові здібності, в тому числі через популяризацію симуляційно-ігрових технологій навчання [3, p. 66-74], а також безпосередньо при застосуванні відеоігор в навчальному процесі у вищій школі [4, p. 123-136].

По-четверте, повинні бути створені гнучкі методи вищої освіти, як і подальшої просунутої освіти вже за рамками існуючої концепції навчання впродовж життя і постійного перенавчання, самостійного вивчення; дистанційної освіти, які є формою безперервної освіти.

У сучасних дослідженнях вища освіта розглядається як поведінкова модель. В одному з наших попередніх досліджень ми запропонували до розгляду три головні освітні функції: формуючу, розвиваючу та стабілізуючу. Регулятивні функції освіти дозволяють розглядати розвиток особистості, сім'ї та суспільства як поведінкову модель [5, p. 152-157]. Моделювання освіти, починаючи від індивідуальної освіти і закінчуючи освітньою політикою країни, відкриває можливість втілення сучасних теорій та підходів

управління в освітній процес. Будь-яка управлінська модель, яка виявилася ефективною у виробництві, знаходить застосування в управлінні навчальними закладами. Наслідки повного управління якістю в освіті складаються з двох дещо різних, але загалом пов'язаних процесів. Перший – це прийняття філософії постійного вдосконалення навчального процесу, що відкриває нове бачення управління організацією. Другий – це оволодіння комплексом практичних дій, що складається із засобів та методів, спрямованих на сприяння постійному вдосконаленню [6, p. 126-130].

Культура управління знаннями тісно пов'язана з організаційною культурою вищих навчальних закладів. В межах системи вищої освіти можна спостерігати різну динаміку розвитку та взаємозв'язок між організаційною та інформаційною культурою. Система менеджменту якості в управлінні вищою освітою включає в себе ряд етапів. Перш за все це менеджмент вищого навчального закладу. Він включає в себе стратегічне планування; набір та навчання персоналу; надання ресурсів та узгодження того, чому вони навчають, як навчають та як оцінюють результати навчання [7, p. 173-177].

Важливим елементом формування якості вищої освіти є відповідна система цінностей, яку здатен запропонувати заклад вищої освіти для сприйняття здобувачами освіти як своїх професійних і життєвих орієнтирів [8, p. 166-170].

Набута система цінностей і її прояви на практиці сигналізують про готовність здобувачів приймати або відхиляти зміни в якості вищої освіти. Успішність просування нової системи цінностей залежить від узгодження ініціативи щодо зміни існуючої системи цінностей з цінностями одержувачів змін. Підвищення якості освіти може не бути самоочевидним процесом. Частіше можемо констатувати опір змінам, внаслідок недостатньо ефективної системи управління вищою освітою або ж недоліками менеджменту безпосередньо вищого навчального закладу. Неузгодженість між системою цінностей, що просувається й цінностями учасників освітнього процесу усувається комунікацією з одержувачами змін. Комунікація спрямована на усунення тривоги від очікуваних змін і робить зміни привабливими для їх отримувачів. Негативні очікування від можливих змін стосовно покращення якості вищої освіти усуваються комунікативними меседжами, що переконують отримувача змін щодо позитивних наслідків змін для його системи цінностей і щодо негативних наслідків, у разі, якщо отримувач відмовляється від їх опанування.

Література

1. Горбань О. Управління знаннями як основа якості вищої освіти. *Освітологічний дискурс.* 2021. № 2 (33): 45-59. URL: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.2.4

2. Горбань О. В. Феномен освіти в транзитивному суспільстві. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Серія: Філософія освіти. 2015. № 3 (44): 14-17.

3. Horban O., Maletska M. Videogames as means of increasing students motivation. *The Modern Higher Education Review*. 2019. No 4: 66-74. URL: https://doi.org/10.28925/2518-7635.2019.4.8.

4. Horban, O. Martych R., Maletska M. Phenomenon of videogame culture in modern society. *Studia Warminskie*. 2019. No 56: 123-136. URL: https://doi.org/10.31648/sw.4314.

5. Horban O., Kravchenko O., Martych R., Yukhymenko N. The regulatory functions of education in behavioral models. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2019. No 3: 152-157. URL: https://doi.org/10.29202/nvngu/2019-3/23.

6. Horban O., Kuprii T., Martych R., Panasiuk L. Implications of total quality management in Ukrainian higher education institutions: international experience. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2020. No 2: 126-130. URL: https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-2/126.

7. Horban O., Babenko L., Lomachinska I., Hura O., Martych R. A knowledge management culture in the European higher education system. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2021. No 3: 173-177. URL: https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/173.

8. Horban O., Protsenko O., Tytarenko V., Bulvinska O., Melnychenko O. Cultural economics: the role of higher education institution in shaping the value systems. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2022. No 1: 166-170. URL: https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-1/128.

Олена Лобанчук
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри етики та естетики
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Контакт розмаїтих культур, швидкі технологічні зміни, розвиток засобів масової інформації, девальвація багатьох цінностей попередніх поколінь, антиномічність суджень та переосмислення історичних подій, питання спілкування та його значення для особистості, вплив негативних змін навколишнього середовища на здоров´я людини – подібні виклики стоять перед світом сьогодні; основний етичний виклик для України – закінчення бойових дій на всій території країни та вихід із гуманітарно-економічної кризи, яка пов'язана з тривалою пандемією та жахливими втратами війни.

Останнім часом зростає кількість наукових досліджень присвячена взаємозв'язку питань глобалізації і пов'язаним з нею глобальним викликам, Індивідуальні та колективні дослідження здійснюються у межах відповідних міжнародних мереж. Основи цього підходу висвітлено у працях Шалмалі Гуттала, який одним із перших виділяє універсальні цінності, які властиві всім світовим культурам – добродійність, верховенство права, самоуправління, заохочення, владна та соціальна безпека, традиція та універсалізм тощо. Разом з тим він наголошує на зростанні гомогенізації споживчих смаків, зміцненні й розширенні корпоративної влади, різке збільшення багатих і бідних, а також «зростання скрізь ліберально-демократичних ідей – це все в тій чи іншій формі належить до глобалізації» [5, с.523-531].

У сфері культури глобалізація пов'язана з розвитком мереж зв´язку, зі знанням і з ідеологічним дискурсом навколо глобалізації як необхідного кроку на шляху до глобального щастя.

Глобалізація зумовила розвиток загального способу життя і споживчих звичок. Культурна глобалізація також впливає на висвітлення у засобах масової інформації, в результаті чого людські трагедії потрапляють до нашої пильної уваги і відбувається мобілізація сумління світу в світлі величезних потоків населення. Великі монополії контролюють наші ключові глобальні

засоби масової інформації з усіма ризиками упередженості і необ'єктивності, які вони можуть мати.

В умовах глобалізації «міжкультурний діалог став потребою для міжнародної солідарності, а також для загальної поваги прав людини. Не останню роль глобалізація відіграє для розвитку опору культур до неї та рухів до "іншого світу"» [5].

Сьогодення України вимагає компаративного переосмислення суспільно-культурного середовища в Європейському контексті. Проблема порівняння еволюціонувала від метафізичного уявлення про будову світу до логічного її осмислення у сучасній філософії. Філософи визнавали існування об'єктивної й універсальної підстави для порівняння в межах просторово-метафізичного підходу. Метою даного дослідження є аналіз історії філософських дискурсів про просторово-метафізичні виміри європейського світоглядного компаративу. Формуванню компаративістики сприяли німецький дослідник Т. Бенфей, українські вчені Михайло Драгоманов, Микола Дашкевич, Іван Франко. Як відомо, величезний вплив на світоглядні зрушення мають авторитетні погляди й теорії, особливо концепції розвитку естетичної свідомості. На основі загально-естетичних теорій формується «художній метод, що позначає історично зумовлений спосіб створення взірців мистецтва, який ґрунтується на певному усвідомленні та раціонально визначеній системі добору, узагальнення й художнього перетворення життєвого матеріалу. Нерідко ототожнювалися поняття художнього методу і творчого методу, де творчий метод є характеристикою індивідуального творчого процесу, а художній метод характеризувався конкретно-історичними особливостями художнього процесу, саме художній метод розглядаємо в одному ряду із поняттям художня епоха, художній стиль, художній напрям» [3, с. 681-690].

Як відомо, взаємозв'язок естетики і філософії полягає в тому, що теоретичні принципи й науковий метод естетики залежить від світоглядних позицій, методології, філософської концепції конкретного філософа або певного філософського напряму. Естетика через ідею калокагатійності активно взаємодіяла з етикою. Це ідеальне єднання фізичної краси та духовної досконалості завжди служило засобом виховання людини [6, с.473].

Сучасне мистецтвознавство зосереджує увагу на дослідженні мистецтва в контексті духовної культури. Структура науки характеризується комплексністю, яка об'єднує загальне і часткове. Як система знань про окремі види мистецтва, мистецтвознавство теоретично взаємодіє з

немистецтвознавчими науковими знаннями, методологічними підходами, спостереженнями і судженнями. З цього погляду особливо значущими є, наприклад, психологія художньої творчості, соціологія мистецтва, культурологія, семіотика тощо.

Головним пріоритетом і цінністю, суб'єктом культури і життя є особистість, тому гуманістично зорієнтована педагогіка, яка спрямована на випереджувальне, цілісне, фундаментальне розв'язання основних проблем навчання, покликана синтезувати основні напрями освітнього процесу: 1) компетентнісне навчання, 2) креативність, 3) особистісний розвиток.

Компетентнісний підхід до навчання і виховання успішно здійснюється засобом інтеграції, оскільки учень сам здатний обирати базові знання з різних предметів як у процесі навчання, так і в більш широкій взаємодії із довкіллям.

Принцип інтеграції відповідає психічній та фізіологічній природі дитини, сутності мови як суспільного явища в його взаємозв'язках з усіма аспектами багатогранного світу.

Опанування мови і мовлення є могутнім засобом не тільки спілкування, а й естетичного розвитку особистості на всіх етапах формування її духовності. Першопочатковим забезпеченням цього може стати навчання й виховання на основі органічного поєднання різних видів творчості, прилучення до духовної культури [1, с.67].

Провідною тенденцією проникнення культури в освіту і освіти в культуру є мовленнєвий розвиток як визначальний засіб інтегрованої художньої діяльності.

Етичне та естетичне виховання має особливе значення в період початкової освіти, коли формується особистісна культурна ідентичність, відбувається сингулярний розвиток індивідуальності. Особливістю даного віку є посилена пізнавальна активність: відбувається соціальна адаптація до сформованих у соціумі етичних та естетичних цінностей, усвідомлення громадянськості, формуються певні культурні компетентності. Важливо, щоб цей процес був послідовним та когерентним за змістом та способами пізнавальної діяльності й мав продовження у наступній ланці здобуття освіти.

У такому разі етико-естетичне виховання набуватиме цілісності та послідовності. Дуже важливо, щоб виклад навчального та супровідного матеріалу був цілісним та доступним з огляду на вікові особливості, а зацікавлене ознайомлення з культурно-історичними феноменами сприятиме

формуванню щирого почуттєво-емоційного ставлення до дійсності та, без сумніву, вплине на світоглядне зростання особистості.

Кожний народ, кожна сучасна нація й країна шукає себе в світовому просторі, вступає в діалог з представниками інших культур та цивілізацій з питань неповторності й унікальності. Сучасній країні надається право самовизначення, реалізації ментального духу суспільства.

Ухвалене рішення щодо європерспективи звучить наступним чином: «Європейська Рада визнала європейське прагнення та європейський вибір України». Як зазначено в Угоді про асоціацію 28 лютого 2022 року президент України, реалізуючи право України обирати свою долю, подав заявку України на вступ до Європейського Союзу. Україна обрала шлях європейської інтеграції у 2014 році, підписавши угоду про асоціацію. Тепер Єврокомісія готує свій висновок, в Брюсселі опрацьовують відповідні документи [7].

Отже, світоглядна концепція сучасного суспільства і епохи в цілому потребує дуже швидких змін. Компетентнісний підхід є основою реформування освітнього процесу на підставі концепції Нової української школи інтегрованої у концепцію розвитку освітянської галузі XXI ст.

Використання сучасних методологій у навчальному процесі дає поштовх для природної трансформації мислення, світогляду особистості, що допомагає відбутися процесам самоідентифікації, переосмислення набутих знань для визначення життєвих пріоритетів суспільно адаптованої людини. Кожний народ, кожна сучасна нація й країна шукає себе в світовому просторі, вступає в діалог з представниками інших культур та цивілізацій з питань неповторності й унікальності. Сучасній країні надається право самовизначення, реалізації ментального духу суспільства.

На фоні історичних подій сьогодення, ми бачимо непримиренну боротьбу добра і зла, віру в добро та істину, віру людей у Вічні цінності.

Література

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Львів, Літопис, 1996: 633 с.

2. Hegel G.W.F. Phenomenology of Spirit, 2012.

3. Lobanchuk O. Synchronic approach to comparative research of Ukrainian cultrural space in European context. *Beytulhikme*. An International Journal of Philosophy. 2018. № 8(2): 681-690.

4. Lobanchuk O. Transcendental approach to development of humanistic worldview by means of integration of ethical and esthetical influences. *European Humanities Studies: State and Society*. Kraków. 2019. № 1(II): 156-166.

5. Шалмалі Гуттал, «Глобалізація» в розвитку на практиці. Vol. 17 No. 4/5, August 2007: 523-531. URL: www.jstor.org/stable/25548249

6. Шейко В.М., Богуцький Ю.П., Германова де Діас Е.В., Культурологія. Харків: ХДАК, 2011: 473с.

7. World Stories. *Deutsche Welle*. 06.05.2022.

Руслана Мартич
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНОГО ВЧЕННЯ ПРО «ЖИВЕ»

Сучасна освіта переживає нелегкий період своєї трансформації. Пов'язаний він не лише з появою нових наукових відкриттів, здатних зробити переворот у тих чи інших галузях знання. Особливість сучасного етапу освітнього процесу полягає в тому, що у ньому, крім наукового, дедалі більше починає бути присутнім ненауковий дискурс. Багато психолого-педагогічних доктрин освіти постулюють підхід, при якому в освіті важливо не стільки знання саме по собі, скільки його емоційно-етична складова. Тобто акцент робиться не на тому, який масив інформації запам'ятав учень і наскільки він відповідає науковій істині, а на тому, наскільки учень, який отримує це знання, відчув його, співвіднісши знання з особистим життєвим досвідом. Така психо-емоційна рефлексія учня стосовно знання, здатна зробити освітній процес більш ефективним і корисним у справі творення майбутньої картини світу особистості, що формується. Значну роль у таких формах освітнього процесу можуть зіграти релігійно-філософські вчення. Розглянемо це на прикладі релігійно-філософського вчення про «живе».

Науковий досвід свідчить, що усвідомлення фрагментарності знань про життя лише посилює творчі інтенції людини, наслідком чого є формування складної пізнавальної ситуації, що все наполегливіше вимагає дослідження її багатовимірності та різних форм прояву. У сучасних умовах відкриваються

нові можливості щодо з'ясування сутності «живого». Доводиться констатувати, що глибше проникнення в таємниці життя лише підтверджує нові горизонти у сфері непізнаного, виявляє його різноманітність та складність.

Важливість дослідження сучасного стану вирішення проблематики «живого» у релігійному дискурсі пов'язана з кількома актуальними сучасними медико-етичними моментами. По-перше, в результаті нових досягнень медицини грані життя і смерті виявилися досить що розмитими. По-друге, тепер стани життя і смерті перестали бути «суто природними», але стали артефактами. По-третє, оцінка цих нових станів людського буття залежить від соціального контексту [1, с. 93-106].

Базові ідеї релігійного дискурсу з осмислення феномена «живого» переважно залишаються незмінними. Проте «експериментально доведені дані наукових досліджень змушують богословів враховувати сучасну наукову думку», унеможливлюють ігнорування отриманих наукових даних, а отже привносять у релігійний дискурс про живе актуальні дані природничих наук. За належного педагогічного підходу такий синтез наукового знання про життя та його релігійні інтерпретації може мати високий виховний потенціал у системі освіти.

Нині процеси інтеграції знань у сучасній біології пов'язані переважно із синтезом дарвінізму з молекулярною біологією та екологією. Так, «встановлення молекулярних основ життя та спадковості виявило, що «живе» як якісно особливе явище не можна звести до фізичних та хімічних процесів, властивих неорганічному світу. Ряд вчених акцентують увагу на тому, що, крім фізико-хімічних явищ, «живе» характеризується процесами, що не зустрічаються в неодухотвореному світі, а умови, за яких вони здійснюються, настільки різноманітні і так важко розпізнавані, а тим більше ними опановані, що зрозуміла порівняна повільність у вирішенні світоглядних питань» [2, с. 93-103].

Спираючись на наукові факти, але наслідуючи християнську доктрину про святість життя, релігійні вчені ставлять під сумнів теорію гомологічних органів, теорію рудиментів, генетичний бік еволюції. При цьому вони часто вдаються до паралогізму та софістичних міркувань, порушуючи логіку та відкидаючи об'єктивні закони, проте відстоюючи креаціоністську теорію виникнення живого. На їхню думку, «картина світу, якої може дотримуватися сучасний віруючий, повинна з одного боку бути пов'язана з релігійним одкровенням, а з іншого – не визначатися ним детально, а бути

лише етичною оболонкою, як важливою складовою освітнього процесу, що визначає цінність того чи іншого знання в житті людини» [3, с. 101-115].

Сьогодні питання еволюції живого православні богослови вводять у контекст сучасної християнської антропології [4, с. 25-36]. Значна увага даним питанням приділяється християнській есхатології та сотеріології. Ще мислителі східної патристики наголошували, що творення та порятунок не можна відривати один від одного. Сьогодні стає все більш очевидним, що без залучення релігійного світогляду та релігійної есхатології екологічний заклик до збереження природи та життя на Землі не може знайти переконливого виправдання ані в науковому знанні, ані в освітньо-виховному процесі. Саме есхатологія як вчення про кінцеву долю людства і світу і сотеріологія як вчення про умови, шляхи та засоби порятунку надають питанню збереження всього сущого морально-етичне забарвлення. Саме есхатологія та сотеріологія створюють етичний ракурс розгляду феномену живого. У середині XX ст. Альберт Швейцер назвав ставлення до життя «благоговінням перед життям», за яким визначають різницю між життям вищим і нижчим, більш цінним і менш цінним, намагаються піднятися над людською суб'єктивністю та антропоцентризмом у розумінні та оцінці живих істот, відношенні до них. І світ, і людина зобов'язані своїм існуванням причетності до найвищої метафізичної основи буття, що виникає у Богові. Освітній потенціал релігійного розуміння цінності земного буття визначається тим, що воно має величезний аксіологічний потенціал. Цінність життя сприймається не просто як фрагмент буттєвості, взятий із темряви небуття, але як прообраз майбутнього загального воскресіння. Велике виховне значення має релігійна думка про те, що земне життя є первинною та незліченною цінністю, Божим даром, владу над яким отримує людина.

Література

1. Horban, O. Martych R. Axiological determinants of the doctrine of “living” in modern bioethic discourse. *Studia Warmińskie*. 2018. № 55: 93-106. URL: https://doi.org/10.31648/sw.3064

2. Horban, O. Martych R. Basic approaches to the definition of the essence of the concept of “living”. *Studia Warmińskie.* 2017. № 54: 93-103. URL: https://doi.org/10.31648/sw.37

3. Horban, O. Martych R. The idea of living in religious-philosophical discourse. *Studia Warmińskie*. 2020. № 57: 101-115. URL: https://doi.org/10.31648/sw.6008

4. Horban, O. Havryliuk T., Martych R., Tymoshenko T., Shapoval A. Theological Anthropology: Open Questions of the Greek Spiritual Tradition. *ASTRA Salvensis.* 2020. № 1 Supplement: 25-36.

Каріна Москвіна
студентка IV курсу спеціальності
«Менеджмент соціокультурної діяльності»
Сумського державного університету

АНІМАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На сьогодні спостерігається підвищена увага до анімації громадської участі, що викликано об'єктивними тенденціями: визнанням важливості різних видів діяльності для розвитку особистості в соціальному середовищі; активізацією видів самореалізації, які мотивують людину до позитивного перетворення дійсності; уможливленням реального творчого вдосконалення суспільних умов буття на всіх рівнях соціального існування через одухотворення особистості та педагогізацію соціального середовища.

Дослідники зазначають, що анімація пов'язана своїм змістом із гуманістичною психологією, соціальною роботою, культурологією, соціальнокультурною діяльністю та педагогікою. Так, доцільним є вивчення анімації у межах прикладної культурології; як гуманістичну технологію переборення соціального та культурного відчуження; як складову педагогіки соціально-культурної діяльності.

Поняття анімації розглядається науковцями в кількох аспектах: як галузь наукового знання, як професія, як практика діяльності соціального педагога, як напрям і технологія соціокультурної діяльності тощо [1; 3; 4].

Анімація як особлива технологія посідає вагоме місце серед технологій соціокультурної діяльності, проте анімаційний підхід є новим лише для вітчизняної соціально-культурної сфери. Принципова інноваційність анімаційної діяльності може бути охарактеризована новими цілями, завданнями і прикладними технологіями, які визначають процес оптимізації міжособистісних і міжгрупових відносин, соціокультурну інтеграцію, самовизначення особистості у соціокультурному просторі.

Отже, анімація в соціокультурній сфері – це процес активізації вибору особистістю просоціальних уподобань з метою розвитку соціальних якостей та соціальної активності. Якщо соціокультурна діяльність створює культурний простір, то соціальна анімація вдосконалює його, так як містить соціально-педагогічний потенціал.

Як технологія соціокультурної діяльності, анімація громадської участі характеризується: наявністю педагогічного потенціалу, що передбачає виховання особистості на засадах провідних гуманістичних цінностей; спрямованістю на розвиток особистості, її творчого потенціалу; активізацією внутрішніх ресурсів людини на соціально спрямовані види діяльності; позитивною спрямованістю форм соціальної анімації, що сприяють підвищенню внутрішнього самопочуття учасників; активним процесом соціальної інтеграції до громади; спрямованістю на вдосконалення соціальних відносин в цілому шляхом учасництва.

Завдання соціально-культурної анімації мають суспільну значущість, так як виходять з цілей формування соціально зрілої людини, розвитку її різнобічних можливостей, відродження етичних цінностей, а також духовного оновлення суспільства в цілому.

Можна виокремити наступні завдання анімації громадської участі в соціокультурній сфері:

1) реалізація соціального виховання особистості, груп, соціуму;
2) розвиток громадянської активності;
3) ефективна соціальна інтеграція різновікових категорій населення;
4) налагодження міжгрупових та міжнаціональних відносин у громаді;
5) пожвавлення та урізноманітнення дозвілля;
6) соціально-педагогічна підтримка та соціальна інтеграція людей з інвалідністю;
7) підвищення адаптаційного потенціалу соціальних суб’єктів різного віку в нових умовах середовища;
8) налагодження ефективної комунікації на різних рівнях соціального простору;
9) профілактика соціальних девіацій;
10) підвищення соціально-педагогічного потенціалу освітніх, громадських, культурних, дозвіллєвих закладів та організацій та ін.

Можна виокремити, таким чином, низку принципів, які забезпечують ефективність анімаційної діяльності: урахування регіональних особливостей, соціокультурної та економічної ситуації в регіоні; синергізм (використання

комплексу різноманітних заходів у реалізації анімаційних акцій та програм, у яких взаємодіють педагоги-аніматори та партнери, а також психологи, спеціальні педагоги, працівники соціальних служб тощо); педагогічний оптимізм (упевненість педагога у змінах на краще в особистості, віра в її можливості); принцип поваги до партнера (виступає як основна вимога у комунікаціях).

Література

1. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Анімація громадської діяльності. Кропивницький: Інститут соціокультурного менеджменту, 2019: 172 с.

2. Безпалько О.В. Соціальне проектування: навчальний посібник. Київ, 2010: 128 с.

3. Лесіна Т.М. Анімація як інноваційний напрям соціальнопедагогічної роботи в Польщі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2: 101-106.

4. Максимовська Н.О. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічна діяльність. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 1: 19-27.

Ольга Рубан
кандидат філософських наук, викладач-методист,
викладач суспільних дисциплін
Відокремленого структурного підрозділу
Сумського фахового коледжу
Сумського національного аграрного університету

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ

Сучасні негативні процеси, пов’язані з пандемією та війною, прискорили зміни у освітній системі, багато аспектів нашого життя переноситься в мережу, прискорюючи тим самим темпи розвитку інформаційного суспільства. Завдяки дистанційній роботі відкриваються нові горизонти взаємодії в освітньому процесі, долаючи географічні бар’єри. На допомогу освіті стають інтернет-технології. Зараз вже не обов’язково знаходитись поруч з викладачем. Інтернет дає змогу розширити їх, зробити навчання справді повноцінним та всеохоплюючим.

Зміни останнього десятиріччя мають шалений темп і охопили всі сфери життя. Сучасне інформаційне суспільство змінює світ навколо нас – змінюються його структурні компоненти, навіть ті, які вважалися сталими/досконалими/зразковими тривалий час. Якщо говорити про освіту, то зміни – є необхідністю, потребою – відповіддю на попит, суспільний попит. Виходячи з цього стає зрозумілим чому ЮНЕСКО проголосило XXI століття – віком освіти [1, с.99]. В Україні, дистанційна освіта обумовлена і новими викликами – освіта в умовах війни.

Мета роботи – оцінка дистанційної освіти в сучасних реаліях, продемонструвати переваги дистанційного освітнього процесу на майбутнє, в якості «філософії освіти протягом життя».

Усвідомлюючи та зберігаючи свою унікальність, Україна на ділі входить до європейської родини. В Європі дистанційна форма навчання з'явилася вже досить давно і має велику популярність серед студентів через її економічну вигідність і навчальну ефективність. Не тільки дорослі люди є прихильниками дистанційної форми освіти, ті хто вже має вищу освіту, проте через необхідність підвищення кваліфікації або розширення сфери діяльності, через нові зовнішні виклики виникає потреба швидко і якісно засвоїти нові знання і набути нові навички роботи. Молоді люди, останнім часом, все більше усвідомлюють переваги дистанційного навчання, яке відкриває можливість поєднувати роботу і навчання чи навчання в декількох вузах одночасно. Саме за таких умов оптимальною формою може стати і стає дистанційне навчання.

Важливим елементом дистанційної навчальної роботи є її організація – дистанційні курси. Ще до початку навчання автори курсів, викладачі, розробляють навчальні курси. В процесі навчання курси можуть змінюватися і доповнюватися. Кожний викладач має змогу сам вирішувати, як буде виглядати його курс і які елементи в ньому будуть застосовуватися: тренажери, мультимедіа, тести, модуль-уроки, творчі завдання. Міра і спосіб використання комп'ютерних технологій при підготовці дистанційних курсів значно впливає на ефективність його засвоєння. Досвід ВСП «Сумського фахового коледжу СНАУ» показує, що використання динамічних об'єктів для створення наочних моделей процесів при теоретичній і практичній підготовці, значно підвищує ефективність навчання. Вже більше десяти років ВСП «Сумського фахового коледжу СНАУ» працює на базі платформи Moodle, даючи можливість реалізації викладацької та студентської творчості, усвідомлюючи цінність часу, особливо актуально в сучасних воєнних умовах

та і в мирний час [2]. Кожен навчальний курс, який є елементом дистанційного навчання, передбачає наступні елементи: надання доступу до учбового матеріалу студентам; контроль успішності студентів; консультації студентів, лекції онлайн, за допомогою ряду ресурсів та в запису; можливість швидкого доповнення курсу новою інформацією та новими формами та методами роботи.

Кожен навчальний курс розбивається на модулі, які потрібно проходити у певний час чи до певного часу. За матеріалом модулів викладачі створюють і призначують тести і завдання, які також потрібно вчасно проходити. Викладач має можливість призначувати спеціальні перевірочні тести та інші форми роботи за відповідними модулями курсу. Також, в залежності від специфіки дисципліни та поставлених задач, можуть призначуватися завдання для підгруп студентів, в такому разі завдання вирішується колективно. Взаємодія між суб'єктами системи дистанційного навчання здійснюється за допомогою системи індивідуальних форумів, чатів та електронної пошти інших соціальних мереж – зручних для учасників освітнього процесу.

Внаслідок інтерактивної співпраці викладача і студента має місце безперервний навчальний процес, в разі потреби – коригування роботи, уточнення на відстані. В сучасних реаліях, в умовах поки що вимушеної дистанційної освіти (часи пандемії «covid-19» та воєнний стан в Україні, внаслідок агресії Російської федерації) викладач стає тьютором – персональним наставником, який допомагає отримати нові знання та навички актуальні на зараз. Саме тому особливу роль в сучасному освітньому процесі займає викладач/вчитель/тьютор готовий вчитися сам, удосконалювати свою майстерність для того щоб вчити інших. Вважаємо за перспективним у подальшому розгляд ролі викладача/вчителя/тьютора в системі вітчизняної освіти. Зазначимо важливість змішаного навчання – очно-дистанційного та готовність більшості освітян України працювати в нових реаліях сьогодення. Формула «освіта протягом життя» стає вимогою часу, як для представників освітянського простору, які надають освітні послуги, так і для здобувачів освіти.

Література

1. Рубан О. В. Нові виклики – нові можливості. Матеріали Міжнародного науково-педагогічного семінару, педагогічних працівників, аспірантів, студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти на тему:

«Wój systemu edukacji w obszarze nauk rolniczych – od teorii do praktyki» в рамках підвищення кваліфікації як складової навчання впродовж життя. Łomża, 04.11.2021: 99-101.

2. Сайт віртуального навчального середовища ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ» URL: moodle.collegesnau.com

Наталія Фіалко
кандидат філософських наук, старший викладач
Національного університету фізичного виховання і спорту України

ЛЕГІТИМАЦІЯ ТЕХНОКРАТИЧНОГО СПОСОБУ МИСЛЕННЯ І СПОЖИВАЦЬКОГО ТИПУ ДІЯЛЬНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗНЕЦІНЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ОСВІТИ У ЗВО УКРАЇНИ

Після 2015 року у політиці МОН України намітилася стійка тенденція недооцінювання значення гуманітарної освіти загалом і філософії, зокрема. Це неминуче призведе до формування несамостійної особистості, яка, з одного боку, буде володіти специфічними фаховими компетенціями і тому стане конкурентоспроможним елементом системи суспільства масового споживання, однак виявиться позбавленою критичного мислення, сформованої власної ціннісно-мотиваційної системи, а тому й більшості особистісних якостей і зокрема – здатності бути відповідальним громадянином демократичного суспільства.

Освіта у сучасному суспільстві стрімких змін являє собою складну систему специфічних соціокультурних практик, метою якої є не лише опанування певним масивом професійно важливих знань, але й культурне самовизначення людини, формування в неї здатності, готовності й уміння успішно діяти в складних і неоднозначних життєвих і професійних ситуаціях перманентного вибору. У ситуації множинності освітніх практик освіта має ґрунтуватися не на одній, а на кількох відповідних парадигмах – таких, які у альтернативний спосіб здатні забезпечити задоволення освітньо-інформаційних потреб особистості, забезпечення її успішної соціальної адаптації, і загалом – її невпинної динамічної соціалізації упродовж усього життя. «Освіта як специфічний спеціально організуючий процес трансляції знань, залучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва,

господарювання, моральності й т. ін. базується на сукупності ідейних, духовних, соціальних і моральних принципів, серед яких вирішальне значення мають принципи творчості, відповідальності, гідності, гуманізму й професіоналізму» [5, с. 94]. Ключову роль у формуванні цих цінностей і принципів відіграє опанування філософією як невід'ємна складова сучасної освіти кожної людини – що забезпечує як формування стійкої мотивації поведінки людини, так і надійної легітимації утверджених у суспільстві демократичних норм.

На сьогоднішній день роль і значення гуманітарного знання недооцінено. Причиною цього Т.І. Радзиняк вважає, передусім, переоцінку знання природничо-технічного, яка склалася за останні століття. «Ситуація, в якій нині опинилась освіта, є наслідком протистояння природничо-наукового та гуманітарного знання, започаткованого ще у XVIII столітті та відчутного ще й нині» [4]. Основою таких протиріч була віра у спроможність природничої, досвідної науки дати вичерпну відповідь на всі питання, у тому числі й ті, відповіді на які традиційно давали гуманітарні науки. Якщо соціальні науки прагнули зробити максимально подібними на об'єктивні природничі науки, то гуманітарним наукам надавали переважно статус «суб'єктивного знання», яке нібито є надто відносним і ненадійним, а тому – непридатним для створення об'єктивної картини світу. На думку Т.І. Радзиняк, «подолання такої однобічності… залишається незавершеним і на початку XXI століття» [4]. Не можна сказати, що причина слабкості позицій гуманітарних наук полягає лише у силі природничих та технічних наук. Однак, очевидно, що наразі гуманітарні науки ще не дали належну відповідь на кинуту «точними науками» виклик. Хоча можна згадати доволі гостру і влучну обґрунтовану репліку Едмунда Гусерля щодо того, що найбільш строгою з усіх наук є саме феноменологія як наука про змісти свідомості: адже на відміну від мінливої реальності матеріального світу, чисті феномени залишаються незмінними [3]. Однак, відповідь Гусерля була надто софістикованою для її широкого використання у освіті. Сучасні дослідники виявляють нові аргументи, які є пересторогами щодо перебільшення значення техноцентризму – зокрема М. Бойченко розглядає це питання у контексті еволюції людства [2].

Здебільшого, в нашому суспільстві, розвинутими країнами вважається країни, які заробили найбільше всього грошей: не ті країни, які далі всього просунулись в своїй любові до людини, миру, творчості і розвитку відповідної системи цінностей, але ті, у яких «високий рівень життя», тобто

високий ВВП на громадянина. Хоча, це дещо специфічний параметр, і він далеко не очевидний. З тієї ж причини, успішною людиною ми часто вважаємо багату людину. Однак, так було не завжди. У наших пращурів вищої пошани заслуговували ті, хто здійснив якийсь доблесний вчинок, а навички накопичення продуктів чужої праці ніким не шанувався. Ще Арістотель вчив, що накопичення цінностей понад потреби власного господарства вже не є економікою, а є чимось шкідливим, що він називав іншим словом – «хрематистика» [1]. Арістотель, вочевидь, на перше місце ставив гуманітарні цінності як ті, що визначають мету людського життя, а технічні науки і природничі, тією мірою, якою вони сприяють технічним – підпорядковував гуманітарним.

По тій же причині ми більше шануємо акторів, а не тих, кого вони зображають. В часи римської імперії акторів могли любити, але вони не були шанованою професією на рівні з воїнами, політиками чи навіть чесними ремісниками. Сьогодні ж актори отримають великі гонорари, тоді як герої війни, яких вони зображають у своїх фільмах, часто живуть за межею бідності. І от важлива деталь: це все під наші оплески. З якоїсь причини люди не питають себе – а чи повинно це бути так? Чомусь ми пасивно приймаємо чужі для нас, нашої культури й історії ідеї. Насправді, відповідь на це питання є максимально конкретною: так трапляється тому, що нас не вчать розбиратись в ідеях, цінувати їх більше за минущі матеріальні цінності. Так, в нас культивують інтерес до науки, і складається враження, що за допомогою науки ми скоро вирішимо всі наші проблеми, і дійсно, наука може багато. Однак, по-перше, науку спрямовують передусім на вирішення матеріальних проблем. А по-друге, наука спроможна вирішити далеко не все. Вона може сказати, що є у світі, однак лише філософія відповідає на питання, як повинно бути у світі, а що слід викорінювати з нього. Наука може сказати як потрапити із точки А в точку Б, однак саме філософія вирішує, чи потрібно нам у точку Б.

І доки суспільство недооцінює філософію і навіть відкидає філософію як забавку, яка нині є «не на часі», усі важливі питання за громадян такого суспільства будуть вирішувати «розумні дяді» – маніпулятори, чи то політики, чи олігархи, чи просто «лідери думок». Більш того, люди навіть не помітять, що якісь питання взагалі не вирішуються, світ просто просувається в певному напрямку, оминаючи та ігноруючи дещо життєво важливе. Повторюючи за цими «розумними дядями», звичайні люди саме науку як дещо справжнє протиставлять філософії як фантазуванню. Але спробуйте за

допомогою науки верифікаційними способами відповісти на питання: до чого ми повинні прагнути, що таке істина, як будувати державу, чи має бути держава, що таке права людини? Уявіть собі науковця, який намагається через мікроскоп або за допомогою хімічної реакції віднайти знання про права людини і довести їх легітимність. Відповідь на ці питання – риторична.

Сьогодні усіх турбує політика, однак вона невідокремлювана від філософії. Більшість людей проживає життя, навіть не задумуючись над питаннями філософії. Відповіді на них немовби спускаються зверху, як і твердження, що філософія і філософи не потрібні. Студенти часто повторюють, ще не починаючи вивчати філософію як дисципліну, що вона не потрібна, навіть не підозрюючи, що кажучи це, вони вже висловлюють певне філософське судження – а саме скептичне, або навіть нігілістичне. Саме тому усім тиранічним режимам властиво заохочувати нехтування філософії. Нерідко навіть в країнах з тиранічною формою державної влади філософія взагалі фактично заборонена до викладання, або редукована до викладання ідеологем під виглядом філософії. В нашій же країні її нерідко все частіше просто ігнорують як у школах, так і закладах вищої освіти і вилучають навіть там, де філософія успішно викладалася десятиліттями, навіть з університетської освіти – причому із заохочення МОН України. Все це дуже сумні тенденції, які не можуть не завдавати ударів по фундаментальності вищої освіти і по загальній демократичній культурі нашого суспільства.

Ми вкрай нечасто ставимо собі питання: навіщо ми вивчаємо різні дисципліни, для чого ми будемо використовувати отримані знання, як не нашкодити собі та іншим, як вчиняти правильно, і що таке правильно? Не зважаючи на абсолютну важливість філософських питань, саме їх, дивним чином, вважають непотрібними, і саме їх активно нівелюють в освітніх програмах. В результаті такої освіти формуються не свідомі і відповідальні, творчі і критично мислячі громадяни з розвиненою самосвідомістю і почуттям власної гідності, але натомість – технічно добре підготоване населення, яке дуже ефективно виконує окремі задачі, ніби роботи, однак навіщо воно виконує задачі – йому знати не рекомендовано. Це населення просто приймає як готову істину, що розвинена країна – це матеріально багата країна, що самореалізація – це скоріш за все про кар’єру і гроші.

Натомість, справжня мета гуманітарних наук – формування моральної особистості, сприяння тому, щоб саме доброзичливі принципи визначали міжособистісні стосунки, сприяли «олюдненню» суспільного життя. До гуманітарних наук належать насамперед ті, які безпосередньо з’ясовують

особливості феномену людини та специфічні прояви її життя як зумовлені неповторністю феномену людини. Йдеться про філософську антропологію в широкому розумінні. Гуманітарним наукам і навчальним дисциплінам притаманне суб'єктивування предмета свого дослідження: це знання про особливе і знання з урахуванням особливостей того, хто пізнає. Гуманітаристика побудована на основі культуроцентристської акцентуації і антропоцентричної парадигматики. Фахівці гуманітарного знання (гуманітарії) розглядають життєві події і об'єктивні факти передовсім крізь призму культури, оцінюють та узагальнюють їх з позиції зацікавленого спостерігача, який перебуває в певному культурному просторі, діє в конкретно-історичному контексті [5, с. 63].

Місію гуманітарного блоку освіти по формуванню світогляду, ціннісних орієнтацій, загальної культури особистості, її громадянської позиції важко переоцінити – вона унікальна й безальтернативна. Філософія ж має тут місце дорадниці і примирителя між різними гуманітарними науками – але аж ніяк не як наглядач, про що переконливо писав Юрген Габермас [6]. Однак, саме у ролі дорадниці, фасилітатора і модератора філософія насправді здатна здійснювати на науки – гуманітарні, природничі і технічні – значно більший вплив, аніж як певна жорстка методологія чи репресивна ідеологія.

Література

1. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000: 239 с.

2. Boichenko M.I. Human Evolution: the Limits of Technocentrism. *Anthropological Measurements of Philosophical Research.* 2021. No 19: 15-22.

3. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. In: Гуссерль Э. Избранные работы. М.: «Территория будущего», 2005: 185-240.

4. Радзиняк Т.І. Процеси гуманізації та гуманітаризації в освіті // Гуманізм та освіта: збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 14- 16 вересня 2010 р.). – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. – С. 138-140.

5. Фіалко Н. А. Гуманізація вищої освіти: змістовно-функціональні аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2015: 210 с.

6. Хабермас Ю. Философия как "местоблюститель" и "интерпретатор". In: Ю. Хабермас Моральное сознание и коммуникативное действие. М.: Academia, 1996: 7-34.

СЕКЦІЯ 7.
АНАЛІТИКА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Анастасія Бабаджанова
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖМЕЙКІНГУ

Сучасний рівень соціально-політичних відносин у суспільстві та розгортання глобалізаційних процесів світового політичного життя безпосередньо пов'язані із зростанням ролі іміджевого фактору у сфері політики, саме тому нині для розробки політичних стратегій актуальними залишаються дослідження іміджу політика, його формування та збереження.

Перехід суспільства до постіндустріального етапу розвитку має наслідком істотні зміни у функціонуванні інституту політичного лідерства, формування нових механізмів взаємодії лідера з електоратом. Поява високотехнологічного медійного інструментарію висуває нові вимоги до комунікаційного «меседжу» лідера. Таким «меседжем» сьогодні стає не ідеологія чи програма, а імідж політичного лідера, який є інструментом реалізації низки важливих функцій лідера. Становлення та збереження іміджу політичного лідера в умовах інформаційного суспільства, зрештою, є ефективним способом отримання суспільного визнання програми та особистості політичного лідера.

Поняття «імідж» лідера сформувалося як об’єкт наукового інтересу XX ст. Активно розробляється теорія іміджу (Ж. Блондель, Дж. МакГрегор Бернс, В. Бебик, Г. Почепцов); прикладні аспекти іміджелогії (Н. Лікарчук, Ж. Сегела, Дж. Херман). При цьому слід зазначити, що вагома частка робіт практичної іміджелогії має характер психологічних досліджень (Дж. Герген, Р. Зіллер, Г. Уоллес, К.-Г. Юнг).

Важливе значення представляють роботи, присвячені електоральним технологіям, PR-комунікації та рекламі, що використовуються в процесі формування та збереження іміджу політиків (С. Денисюк, К. Корнієнко, Л. Кочубей, Дж. Наполітан, Т. Шварц).

На сучасному етапі суспільного розвитку без теоретичних знань про типи та функції іміджу політичного лідера неможливо адекватно та своєчасно дати оцінку політичній реальності в країні, встановити певні законодавчі межі політичних взаємовідносин суб'єктів політики з метою припинення політичного свавілля, неможливо сформулювати власну позицію з даного питання. Аналізуючи основні підходи дослідників щодо розуміння досліджуваного феномену, нині «імідж політика» можна розглядати як цілісно сприйнятий образ політика, що створює про нього певне враження і думку оточуючих, а також активно моделюється за допомогою сучасних комунікаційних технологій комплексу властивостей, покликаних викликати певне ставлення оточуючих до лідера.

Політичний лідер здійснює діяльність відповідно до власної Я-концепції, тому його поведінка залежить від того, як він усвідомлює і як порівнює себе з тими, з ким він взаємодіє. Існує декілька аспектів самоусвідомлення людини, серед найважливіших: образ «Я», самооцінка та соціальна орієнтація політичного лідера [1, с. 128]. Імідж політичного лідера виникає не випадково, а формується завдяки цілеспрямованим зусиллям як самого політика, так і його команди. Щоб вплив іміджу був максимально ефективним необхідно, щоб він здійснювався не на свідомість виборців (адже свідомість здатна виявити факт спроби штучно вплинути на неї), а на півсвідому сферу. Принципи конструювання іміджу базуються на використанні соціально-психологічних знань про його природу, зокрема, уявлення про колективне несвідоме.

Однією з реалій політичного процесу є дедалі більше використання технологій та механізмів політичного іміджмейкінгу, наприклад, врахування потреб електорату, співвідношення якостей кандидата та очікувань громадськості. Потрібно зауважити, що стандарти, яким має відповідати кандидат, визначаються загальною ситуацією в державі чи регіоні, соціокультурними характеристиками населення, особливостями менталітету, – тому зростає попит, передусім, на дієздатних і найефективніших лідерів.

Громадська думка формується у віртуальному інформаційному просторі – інформаційна складова сучасного політичного процесу визначає його спрямованість, характер перебігу, гостроту протистояння залучених до політичного процесу суб'єктів. І, з огляду на те, як часто реальність демонструє процес формування громадської думки не на об'єктивних засадах, потрібно відзначити провідне місце політичної реклами в інформаційній сфері суспільно-політичного життя. Розвиток новітніх технологій, зокрема

мас-медіа, дає нові можливості для створення іміджу політичного лідера, – К. Рітзі і Г. Шааль відзначають зростання ролі ЗМІ у формуванні іміджу сучасних політичних лідерів. Серед важливих факторів, що впливають на цей процес, вони виділяють медіатизацію, соціальну фрагментацію, зміни уявлень про управління державою і суспільством [4, с. 13].

Політична реклама є частиною комунікативного комплексу політичного маркетингу (включаючи також організацію громадської думки, «власний продаж», «просування», пропаганду). Вона здійснюється для адресного впливу на чітко окреслені групи населення, щоб спонукати їх членів до певних дій, політичного вибору та загалом до участі в політичних процесах. Крім, власне, побудови іміджу, існує ще один комплекс завдань для роботи з іміджем – позиціонування, відмежування від конкурентів, підвищення або зниження іміджу (по відношенню до конкуренції), контрреклама [2, с. 2]. Імідж, що конструюється за допомогою політичної реклами, повинен бути зрозумілий, прийнятий, позитивно оцінений тим соціальним середовищем, в якому діє політик.

Таким чином, аналіз феномену іміджу лідера показує, що, попри досить велику кількість робіт, ця тема себе не вичерпала та потребує подальшого вивчення й осмислення. Кожна нова особа в політиці, нова політична подія, виборча кампанія дають матеріал для аналізу результативності іміджевих технологій у конкретному соціально-політичному контексті, збільшують практичну базу використання іміджу як інструменту політичної боротьби. Аналіз формування та збереження іміджу сучасних політичних лідерів дає змогу визначити використання переважно маніпулятивних технологій, що досі залишаються ефективними, а не випадковими, адже дослідження електоральної поведінки доводять, що електорат піддається навіюванню, має схильність бути під впливом віри в надзвичайні можливості політичних сил.

Література

1. Колесніченко Г. Політичне лідерство: психологічний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2010. URL: http://politics.chdu.edu.ua/article/view/74146/69590

2. Масленніков Є. Роль PR-технологій у формуванні іміджу компанії. *VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті». 2016.* URL: https://economics.net.ua/files/science/ipreed/2016/61.pdf

3. Ritzi C., G. Schaal. Politische Führung in der «Postdemokratie». *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 2010: 15.

Анастасія Верясова
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ ПРОТЕСТІВ BLM-2020 НА РИТОРИКУ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМ КАНДИДАТІВ В ПРЕЗИДЕНТИ США І РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ

Масові протести часто стають локомотивом соціальних і політичних змін. Протест є поширеною формою політичної участі, а також невід'ємною складовою політичного процесу. Протести пов'язані з рухом BLM, що відбувалися влітку 2020 року проходили перед найважливішою подією для країни – виборами президента. Це спонукає до вивчення впливу протестних акцій BLM на риторику передвиборчих програм кандидатів в президенти та на вибори в США в цілому.

У сучасній політичній науці загальноприйнятним є визнання, що ознакою розвинутої демократії є релевантність передвиборчих програм подіям, що відбуваються в країні. На підставі аналізу даних з'ясовано, як протести вплинули на програмні документи кандидатів в президенти США 2020 року порівняно з програмами за 2016 [2; 3; 4; 5].

Так, по-перше, у документах простежується зміна поглядів на проблему ставлення до кольорового населення в США.

По-друге, у 2016 році програмні документи є концептуальними, на противагу цьому в 2020 році передвиборчі програми щодо расової політики є більш деталізованими.

По-третє, у 2020 році програми є ширшими за обсягом, уточнені й менш відірваними від реальності, як це спостерігається в програмних документах 2016 року.

По-четверте, програма Джо Байдена щодо расової політики виглядає більш релевантною, зокрема у ній йдеться про: підвищення економічної мобільності афроамериканців та скорочення розриву в расовому багатстві та доходах, розширення доступу до якісної освіти та боротьба з расовою

нерівністю, усунення відмінностей у стані здоров'я за ознакою раси, зміцнення відданості Америки справедливості, утвердження права голосу та права на рівний захист для афроамериканців. Кожну тезу обґрунтовано планом дій.

Перейдемо до впливу демонстрацій на вибори в США-2020. За даними Census Bureau's Voting [1] явка на виборах 2020 року різко зросла як серед демократичних, так і серед республіканських сил. Зазначимо, що загальна явка на виборах 2020 в США була найвищою за останні 120 років. Щодо явки кольорового населення, вона також помітно збільшилась.

Буке Кляйн Тізелінк і Георгіос Меліос у своєму дослідженні «Weather to Protest: The Effect of Black Lives Matter Protests on the 2020 Presidential Election» [6] простежують зв'язок між тривалістю протестних акцій та погодними умовами та як це вплинуло на результати президентських виборів 2020 року. Дані, що представлені в дослідженні, охоплюють 3076 з усіх 3139 округів США.

Було визначено, що один день демонстрацій, підвищує частку голосів, відданих за демократів в окрузі протесту на 1,2%. За даними авторів, протест в окрузі в середньому тривав 2,7 дня, що відповідно свідчить про збільшення частки голосів відданих за Демократичну партію на 2,7-3,2%. Також простежено закономірність в кількості населення, що прийшло на протест і голосах відданих за демократів. Доведено, що більший натовп підвищує вірогідність голосу за демократів. Кожен додатковий відсоток населення, який виходить на протест, пов'язаний із збільшенням частки голосів за кандидата від Демократичної партії на 3,4–8,8%. Зважаючи, що в середньому на протестні акції приходили 0,5% людей від населення округу у протестних округах, розмір ефекту відповідає зростанню частки голосів Демократичної партії на 1,7-4,4%.

Отже, вплив протестних акцій BLM влітку 2020 року позначився на програмних документах кандидатів в президенти, на поведінці виборців й на результатах виборів загалом.

Література

1. Frey W. H. Turnout in 2020 election spiked among both Democratic and Republican voting groups, new census data shows. Brookings. URL: https://www.brookings.edu/research/turnout-in-2020-spiked-among-both-democratic-and-republican-voting-groups-new-census-data-shows/

2. Lift Every Voice: The Biden Plan For Black America – Joe Biden for President: Official Campaign Website. Joe Biden for President: Official Campaign Website. URL: https://joebiden.com/blackamerica/

3. Racial justice – The Office of Hillary Rodham Clinton. The Office of Hillary Rodham Clinton. URL: https://www.hillaryclinton.com/issues/racial-justice/

4. The Platinum Plan – Donald J. Trump. URL: https://cdn.donaldjtrump.com/public-files/press_assets/president-trump-platinum-plan-final-version.pdf

5. Trump's New Deal for Black America. URL: https://assets.donaldjtrump.com/Plan_For_Urban_Renewal.pdf

6. Weather to Protest: The Effect of Black Lives Matter Protests on the 2020 Presidential Election. Home: SSRN. URL: https://ssrn.com/abstract=3809877

Тетяна Довженко
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

Політична реклама є одним із найважливіших і впливових засобів впливу на масову аудиторію не лише під час виборчих кампаній, а й у будь-який момент функціонування суспільства. Політична реклама є важливим компонентом громадського життя не лише як джерело ідей, уявлень, образів, що збагачують безпосередній досвід людини, але й могутнім інструментом формування поглядів та спонукання населення до дій. Вона є невід'ємним елементом комунікативного процесу і, водночас, складовою будь-якого політичного товару. Тобто вона спрямована не лише на організацію взаємодії між комунікатором і споживачем політичного продукту, але й на підтримку конкурентоспроможного образу кандидата чи партії.

Політична реклама є концентрованим вираженням політичної платформи певних політичних сил, яке сприяє впровадженню у масову свідомість чіткого уявлення про їх характер та формуванню бажаних психологічних настанов щодо електорального вибору. Вона являє собою систему методів психологічної дії на масову аудиторію з метою управління їх

політичною поведінкою та спрямована на зміну або закріплення тих чи інших політичних переконань.

Політична реклама багато в чому схожа на комерційну, наприклад, стратегічною метою обох видів реклами є зміна свідомості та ставлення споживача до певного товару, в тому числі й політичного. Як і комерційна, політична реклама є досить тиражною та різноманітною, що дозволяє здійснювати широкий вплив на масову свідомість та маніпулювати емоціями споживачів рекламних меседжів. Але між ними існує принципова відмінність: політична реклама не спрямована на отримання прибутку, а використовується лише для корекції електоральної поведінки та вподобань громадян. Також, на відміну від комерційної реклами, політична реклама націлена на конкретний результат, жорстко зафіксований в часі. Вона здійснюється в умовах конфронтації політичних суперників, тому така реклама має чітко фіксовані обмеження, в тому числі фінансові.

Політична реклама виконує важливе завдання – вказати або створити точки дотику між суб'єктом та об'єктом рекламування та сприяти створенню прихильності до першого. Суб'єктом політичної реклами зазвичай є певна політична організація або діяч, який прагне вигідно позиціонувати свій імідж та підтримувати його конкурентоспроможність у політичному середовищі. Об'єктом політичної реклами виступають громадяни, які є учасниками політичного процесу та перебувають під постійним впливом різноманітних рекламних меседжів, внаслідок чого формується їх політична орієнтація та створюються певні електоральні сегменти.

Для здійснення ефективного впливу на поведінку та вподобання об'єкту політичної реклами зазвичай залучаються методи роботи з масовою свідомістю, що базуються на свідомих та несвідомих реакціях реципієнтів і спрямовані на емоційний вплив. Досить часто рекламодавці користуються тим, що емоційно подана інформація засвоюється краще та швидше, тому для отримання швидкого результату долучаються до ірраціональних методів.

У сфері політичної реклами використання емоцій – це досить потужний механізм, адже він не потребує жодного раціонального обґрунтування аргументів. Таким чином, усе, що пов'язано з сильними емоціями, такими, як страх, ненависть, або почуття гордості та патріотизму, надовго затримується у пам'яті людей, що дає змогу створити міцний фундамент для формування певних образів чи стереотипів.

Висновки. Отже, політична реклама – це реклама, спрямована на зміну політичної поведінки суспільства чи його частини за умов політичного

вибору. За своїми принципами та функціями вона є комплексом специфічних форм і методів просування політичних сил, ідей та практик, що спрямовані на роботу з іміджем суб'єкта та отримання контролю над ринком влади. Використовуючи емоційні методи впливу, політична реклама суттєво впливає на сприйняття громадянами політичної реальності та формування їх електоральних орієнтацій. Таким чином, корегуючи виборчу поведінку населення, політична реклама має безпосередній вплив на перебіг подій у суспільстві.

Література

1. Акайомова А. Політична реклама як процес комунікації. *Віче*. 2011. № 6. URL: http://veche.kiev.ua/ journal/2468/

2. Королько В. Реклама політична. *Політична енциклопедія*. К.: Парламентське вид-во, 2011: 631.

3. Шовкун І. В. Імідж політика як комунікативний елемент політичної реклами. *Вісник Київського університету*. Серія: Філософія. Політологія. 2004. Вип. 69: 104-108.

4. Шовкун І. В. Про специфіку політичної реклами. *Вісник Київського університету*. Серія: Філософія. Політологія. 2004. Вип. 67: 116-119.

Катерина Зайченко
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що збільшується кількість політичних маніпуляцій у сучасному політичному просторі. Активність використання інформаційно-психологічних технологій збільшується в міру постійно зростаючого значення, функцій і масштабів інформаційної складової в структурі сучасного суспільства, перетворюючи їх на один з головних інструментів політичного впливу. В умовах сьогодення маніпулятивні технології знаходять застосування в різних частинах політичного процесу, впливаючи на способи реалізації політичних рішень,

хід і результати виборчих кампаній, формування політичної свідомості та поведінки громадян. Окремі аспекти політичних маніпуляцій є предметом розгляду авторитетних вітчизняних і зарубіжних дослідників. Зокрема, результативність маніпулятивних технологій аналізується в працях Г. Лассуела, Е. Бернайза, Е. Роджерса та ін [1].

Мета дослідження – дослідити специфіку механізмів маніпулювання політичною поведінкою індивідів та соціальних груп.

У наш час опинитися під впливом маніпуляцій дуже просто, особливо коли за їхньою розробкою стоять спеціалісти своєї справи. І ми стаємо такими вразливими до них не тому що ми якісь неосвічені та легковажні, тут скоріше справа в прогресуючих методах маніпуляції над свідомістю людини. Навіть саме походження терміну «маніпуляція» корінь якого походить від латинського manus, що в перекладі означає «рука» дає нам підказку про основні методи та цілі даного впливу на людську свідомість. Ми самі того не розуміючи стаємо жертвами тієї самої «руки» яка веде нас шляхом, як ми думаємо обраний нами, але насправді це лише ілюзія того, що вибір за нами, в дійсності цей вибір зроблений за нас. Тобто під метафоричним значенням «рука» можна розуміти приховану дію суб'єкта, яка спрямована на об'єкт з метою впливу на нього задля досягнення особистих цілей та інтересів.

Непередбачуваність людської поведінки – больова точка будь-якої політичної технології, яку ми розуміємо як спеціально організовану область знання про засоби впливу на масову свідомість та як метод управління соціальними процесами, що забезпечує їх відтворення у певних сферах правової, політичної та індивідуальної діяльності. Технологій маніпулювання є досить актуальними та розвиненими в політичному просторі, особливо під час виборчої кампанії. Використання таких прийомів є дуже ефективним інструментом політичного впливу на свідомість суспільства. Ми самі цього не розуміючи ловимося на цей гачок, що показує рівень професіоналізму розвитку даної технології. Це явище варто розглядати більше з негативної сторони, ніж з позитивної, тому що інтереси суспільства підміняються корисливими інтересами маніпулятора. Тобто політичні маніпуляції варто розглядати більш як систему, яка бере за основу психологічні чинники людини, щоб підібрати ефективний метод для впливу, метою якого є нав'язування певних ідей і думок, а так само вплив на політичну поведінку людей, щоб направити її в потрібне русло.

Важливими характеристиками будь-яких маніпуляцій є ілюзія, невидимий механізм, психологічний вплив на свідомість з метою

формування певних переконань і уподобань. Якщо об'єкт маніпуляції вважає, що все, що відбувається, є природним та неминучим, значить успішність маніпуляції гарантована. Метою політичних маніпуляцій є здобуття, реалізація та підтримка влади шляхом практики передвиборчих технологій та методу проведення виборчих кампаній.

Завдяки розвитку комунікаційних майданчиків та сервісу Інтернет особливої популярності набули поширення різних опитувань та рейтингів. Це стало додатковою платформою для застосування маніпуляції, яка може виражатися у формулюванні питань, у змінах дат проведення.

Прийом «канонізації соціологічних опитувань» (або іншими словами рейтингування) являє собою апеляцію до суспільної думки, що дозволяє сформувати у свідомості об'єктів маніпуляції необхідне бачення дійсності. Соціолога у такому випадку представляють у ролі експерта, що володіє конкретними статистичними даними, знає, що відбувається у суспільстві. Передвиборні опитування дозволяють виявити реальне співвідношення політичних сил та проблемні ситуації, і тому, зазвичай, привертають до себе пильної уваги ЗМІ. Інформаційні організації часто замовляють такі опитування, створюючи на їхніх результатах власні новини. Безумовно, цей прийом потенційно впливає на результати виборів за допомогою ефектів «стратегічного голосування». На мою думку, цей прийом – один із найдієвіших із психоманіпуляторних технологій. Публікація результатів соціологічних досліджень впливає на громадську думку і виборці під час вибору кандидата, за якого вони голосуватимуть, керуються рейтингами. Тому не дивно, що під час виборів президента України 2019 р. ЗМІ рясніли від рейтингів та різних опитувань.

Як працює технологія маніпуляції рейтингами? Ви наприклад не є фанатом якогось музичного виконавця, але ось вже котрий тиждень поспіль він очолює музичний рейтинг на улюбленій радіостанції. І слухаючи його регулярно вам уже потроху починає подобатись його творчість та ви навіть наспівуєте рядки з його куплетів. Так і працюють рейтинги.

У політиці рейтинги завжди містять в собі елемент гри та змагання. І одна таких маніпуляцій - це апелювати до статистики, порівнюються доходи громадян в різних країнах. Такою статистикою грішила у своїх заявах лідерка «Батьківщини» Юлія Тимошенко, яка часто порівнювала українські та європейські зарплати. Але за зразок вона зазвичай брала доходи в найбагатших країнах ЄС. При цьому не згадуючи, що і вартість життя там висока [4]. Маніпуляція з рейтингами нова і можна спостерігати її

застосування ще е у 2010 році. Тоді одна соціологічна компанія опублікувала рейтинг, згідно із яким кандидат в президенти Сергій Тигіпко згідно опитування має друге місце на президентських виборах. Як виявилось, що опитування ця компанія проводила лише у містах, де проживає більше 50 тисяч людей. Тобто у такому опитуванні брали більшу участь індустріальні регіони і менше західні області, де й щільність населення нижча. Але подавалося опитування як думка всієї України.

Політики часто апелюють до замовних (фейкових) рейтингів, які розробляються сумнівними або взагалі неіснуючими фірмами. І частина електорату, яка ще не визначилася з вибором, може потрапити в пастку цієї технології та проголосувати за того чи іншого кандидата тільки тому, що за нього висловилася більшість.

Висновки. Маніпулювання є невід'ємною частиною політики та основою політичних технологій. Широта спектра прийомів маніпулятивного впливу лише підтверджує масштаб застосування. Найкращими технологіями протидії маніпуляціям є роздуми над тією інформацією, яку ми отримуємо за допомогою ЗМІ, та розширення свого кругозору, інтелектуального рівня. Засоби політичної маніпуляції з часом все більш удосконалюються і розвиваються, розширюючи тим самим свою теоретичну та практичну базу. Захиститись від впливу дії політичної маніпуляції стає дедалі складніше. В результаті маніпулятивної атаки на свідомість людини змінюються не лише її погляди, а й сам характер мислення. Вже не сама людина думає, а хтось думає за неї, нею вже керують табу, стереотипи, тобто йде процес програмування свідомості та поведінки.

Література

1. Бернайз Е. Пропаганда. Психологія мас. Харків, 1998: 230 с.

2. Гуменюк О.Є Психологія впливу: Монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2003: 304 с.

3. Кара-Мура С. Маніпулювання свідомістю. К., 2003.

4. VoxUkraine. Украинские зарплаты ниже европейских в 16 раз? YouTube. 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=LU9etzQ7AGE

Ілля Клименок
студент IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГІБРИДНА ВІЙНА»

Поняття «гібридна війна» порівняно недавно увійшло до наукового обігу. Однак воно досить швидко набуло популярності і зараз використовується практично усюди. Кількість робіт, написаних на цю тему, нараховує тисячі. На порталі «Research gate» можна чимало часу, тільки рахуючи роботи на цю тему [6]. Проте питання походження цього поняття та його авторства, як ми вважаємо, залишається досить слабко розробленим.

Метою цієї роботи є спроба проаналізувати витоки даного поняття, дослідивши роботи його пропонентів.

Як зазначається в «Oxford Bibliographies» [4], найбільш рання згадка «гібридної війни» відноситься до Франка Хоффмана, лейтенант-полковника американського корпусу військово-морської піхоти. Однак там само, в «Oxford bibliographies», вказується, що сам Хоффман взяв цей термін у Роберта Г. Волкера, який, у свою чергу, взяв його у Томаса Мокаїтіса, який розглядав протистояння колоніальних адміністрацій Великобританії та повстанців у своїй праці від 1995 року [4].

Хоффман у своїй ранній роботі "Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs" від 2006 року розглядає ті форми боротьби, які застосовувала Аль-Каїда у своїх антиамериканських терористичних актах, і ті виклики, на які США довелося реагувати в наступних сутичках в Іраку та Афганістані. У роботі поняття «гібридна війна» немає зовсім. Тут використовуються тільки подібні формулювання: «Мабуть, ми зіткнемося з гібридними викликами (capabilities), спеціально розробленими нашими противниками, щоб завдати удару по вразливості США» [2, с.398].

Безпосередньо поняття «гібридна війна» з'являється в іншій його праці, яка є пізнішим витвором автора. А саме – в роботі "Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars" 2007 року. Вся ця книга присвячена розгляду феномену «гібридної війни». Варто відразу ж відзначити, що час випуску цих робіт відбивається на змісті. Лейтенант-полковник, аналізував здебільшого кампанії часів «війни з тероризмом» і багато в чому його визначення «гібридної війни» стосується саме спроб осмислити той спосіб

ведення військових дій, який використовувала Аль-Каїда та інші об'єднання з якими зіткнулася Америка.

Таким чином, у контексті цієї роботи Хоффман пропонує таке визначення «гібридної війни»: «Розмивання способів ведення війни, розмивання того, хто бореться і які технології використовуються. Це призводить до широкого спектру різноманітності та складності, які ми називаємо гібридною війною. Гібридні війни можуть вести як держави, так і різні недержавні актори. Гібридні війни включають ряд різних способів ведення війни, включаючи традиційну військову тактику, нерегулярну (партизанську) тактику, терористичні акти, включаючи безладне насильство і примус, а також кримінальну активність» [3, с.14].

Як ми можемо помітити, не йдеться про економічне протистояння, або протистояння в кіберпросторі, які сучасне визначення «гібридної війни» включає за умовчанням. Тож ми беремося стверджувати, що визначення «гібридної війни» 2007 року – належало більшою мірою, якщо не виключно, до інновації саме у способі ведення нерегулярної (партизанської) війни. У цій роботі Хоффман також вказує на кілька концепцій, на які спирається його власна. Проаналізувавши цей відрізок ми зможемо дізнатися, на які саме: «зі школи В4П (Війни 4-го покоління) використовується концепція розмивання характеру конфлікту та втрати державою монополії на насильство. Поняття всесвітньості та комбінацій були ключовими ідеями, запозиченими у китайських аналітиків (Війна без кордонів Джао та Вана). Від Джона Аркілли та Т.Х. Хамменса ми взяли силу мереж (мережева, мережоцентрична війна). Від прихильників Складених війн "Compound wars" концепція поглинає синергетичний ефект від змішування звичайних і нетрадиційних можливостей, але на нижчих і більш інтегрованих рівнях. Від австралійських експертів (мультіваріативна війна) ми перейняли зростаючу складність та дезагрегований характер оперативної обстановки, а також опортуністичний характер у майбутніх супротивників» [3, с.30].

Ми більш конкретно пройдемося по кожній з цих складових частин гібридної війни.

• **Війни 4-го покоління.** Сенс цієї концепції Хоффман находить у тому, що в сучасному світі була сильно ослаблена сила держави як організуючого та керуючого механізму, внаслідок чого з'явилася величезна кількість недержавних акторів, чия воля суперечить державній. Такі актори намагаються підірвати легітимність держави, і вони досягають успіху. У цілому, воля і внутрішня соціальна дезінтеграція – є центральними для

цього поняття. У результаті – актор «4-го покоління» – використовує низку традиційних та іррегулярних засобів, включаючи тероризм та інформаційну війну, щоб підірвати волю існуючої держави та стимулювати внутрішній соціальний розкол.

Проте сам Хоффман вказує на те, що цю теорію критикує велика кількість дослідників. У результаті для цієї концепції він дійшов такого висновку: «Ми відзначили заперечення проти історичної концепції і дійшли висновку, що теорія воєн четвертого покоління приховує більше, ніж показує» [3, с. 19]. Вказується, що такі події, як хрестові походи, період реформації у Європі, імперський період Великобританії – всі містять елементи «Війн 4-го покоління».

• **Складені війни (Compound wars).** Аналіз концепції Складених воєн – Хоффман починає з такого умовиводу: «Історики відзначають, що багато, якщо не більшість воєн, характеризуються як регулярними, так і іррегулярними (партизанськими) діями» [3, с. 20]. І в рамках цієї концепції її пропоненти стверджують, що війни ведуться у складеному характері, тобто війська партизанів діють спільно з регулярними військами. Наприклад, наводяться Наполеонівські війни та спільні дії британської армії та іспанської герильї. Кампанія Лоуренса Аравійського та британської армії під час першої світової. І дії армії північного В'єтнаму та В'єтконгу. І деякими інші.

Однак Хоффман піддає критиці цю концепцію, стверджуючи: «Після детального вивчення представлених досліджень історичних прикладів, можна зробити висновок, що ця теорія не відповідала своєму власному визначенню в тому сенсі, що ми могли виявити лише випадки стратегічної координації, а не заявлений Хубертом факт того, що ці сили борються пліч-о-пліч один з одним. Коли ополчення і нерегулярні сили будь-коли використовувалися разом із регулярними військами, як у Каупенсі під керівництвом Моргана, нерегулярні сили використовувалися не як такі, а як другосортні регулярні сили» [3, с.21]. В інших випадках – вони використовувалися тільки окремо один від одного, маючи лише якусь загальну ідею і ворога.

Як вердикт для цієї теорії Хоффман висуває таке твердження: "Оскільки вона заснована на розділених в оперативному відношенні силах, концепція Складової війни не враховувала злиття або розмивання способів ведення війни, які ми виявили в наших недавніх дослідженнях або прогнозах" [3, с. 21-22].

- **Війна без кордонів.** Ця концепція належить перу двох лейтенантів НВАК і була розроблена ще на початку 90-х років. Про цю концепцію американський дослідник відгукується дуже втішно. «…Автори значно випередили свій час та усвідомили потенційні наслідки глобалізації. Їхню концепцію необмеженої війни дійсно найкраще перекласти як війну «за межами кордонів», і цей переклад служить для розширення не лише форм, яких набувають війни, а й площин чи кордонів війни…» [3, с.22]. Намагаючись пояснити ширше концепцію китайських товаришів Хоффман виражається таким чином: «Два полковника не стверджували, що війна немає моральних обмежень чи якихось обмежень взагалі. Вони прагнули розширити визначення й розуміння війни за межі її, саме, військової області» [3, с.22]. Вони стверджують, що в сучасному світі, з розвитком технологій, такі галузі, як політика, економіка, військова галузь, культура, дипломатія та релігія стають взаємопроникними. Тенденція до злиття даних областей для них – так само очевидна. Виходячи з цього, розгляд воювання виключно в рамках саме озброєного протистояння – стає не актуальним.
- **Мультимодальна війна.** Розгляд цієї концепції Хоффманом починається з того, що він, критикуючи 4-елементну схему, розроблену Пентагоном, в якій всі загрози Америці поділяються на 4 види (Традиційні, Іррегулярні, Катастрофічні та Відволікаючі) – стверджує, що в сучасному світі не вдасться чітко відокремлювати одне від одного і малоймовірно, що якийсь американський суперник обмежиться застосуванням лише однієї тактики.

У цих твердженнях він спирається на роботи австралійських дослідників, які стверджують подібне: «Можливість безперервного спорадичного збройного конфлікту, його зіткнень, розмитих у часі та просторі, що ведуть на декількох рівнях великою кількістю національних та субнаціональних сил, означає, що війна, ймовірно, перевершить акуратні поділи на окремі категорії [3, с. 27].

Також ці дослідники розглядають факт того, що в сучасних війнах все зростає складність операційного простору, через присутність великої кількості цивільних, міської забудови та складних інформаційних активностей [3, с. 27].

Таким чином, наведені складові частини гібридної війни заслуговують на увагу і як самостійні концепції. Особливо ми наполягаємо на тому, щоб ширше коло осіб звернули увагу на концепцію «Війни без кордонів» Джао та Вана. Оскільки, по-перше, їхня концепція набагато більше схожа на

сучасну «гібридну війну, як її визначають, наприклад, у документах Європейської комісії [5] або НАТО [1]. І по-друге, тому що вона з'явилася більш як на 20 років раніше.

Література

1. Bilal A. Hybrid warfare – new threats, complexity, and 'trust' as the antidote. NATO Review. URL: https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html

2. Hoffman F. G. Complex irregular warfare: the next revolution in military affairs. Orbis. 2006. T. 50, № 3. C. 395-411. URL: https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.04.002.

3. Hoffman F. G. Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars. Potomac Institute for Policy Studies. URL: https://potomacinstitute.org/reports/19-reports/1163-conflict-in-the-21st-century-the-rise-of-hybrid-wars

4. Jacobs J. G. L. J., Kitzen M. W. M. Hybrid warfare. Oxford Bibliographies. URL: https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/ obo-9780199743292/obo-9780199743292-0260.xml#obo-9780199743292-0260-bibItem-0003

5. Joint Framework on countering hybrid threats. Eupäische Commision. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_16_1250

6. Research gate. URL: https://www.researchgate.net/search.Search.html?type=publication&query=hybrid%20warfare

Анфіса Колесникова
студентка ІІ курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У ДЕМОКРАТИЧНОМУ ШЛЯХУ УКРАЇНИ

Питання демократії все ще гостро постає у різних наукових сферах. Перш за все, проблема демократії полягає у готовності соціуму стати розвинутим громадянським суспільством, аби на рівні з іншими державними інституціями здійснювати вплив на державотворчі процеси. З іншого боку, важливо пам'ятати про загрози, які можуть виникати на шляху

демократичного розвитку, а саме про ностальгічні амбіції сусідніх держав, котрі намагаються продовжувати здійснювати вплив на незалежну Україну.

Мета – дослідити вплив російського чинника на розвиток демократичних процесів в Україні.

Громадянське суспільство є критично важливим елементом забезпечення стійкої демократії в Україні. Цінність демократії не тільки в тому, що вона приносить ефективне, процвітаюче верховенство закону та гарантує справедливість всередині країни [1]. Цінність демократії – в її внутрішній сутності. Цей феномен осмислювали безліч дослідників, від грецьких філософів до сучасників, таких як Н. Латигіна, В. Полохало, Г. Каменська. Досить часто аналіз демократії в Україні дослідники розпочинають з часів СРСР. Проте на нашу думку більш доцільною є позиція О. Гайдай, яка виділяла історичних діячів, що сприяли розвитку демократії в Україні ще до часів Радянського Союзу.

Що стосується незалежної України, то вважається, що сучасний етап українського демократичного руху був заснований ще дисидентами, яких незадовго перед розпадом СРСР радянська влада випустила з ГУЛАГу. Ці дисиденти базувалися на правозахисних ідеях і нормативних актах, які мали глибоке європейське коріння. Будучи провідною політичною силою, вони опанували центральні освітні і господарські установи і за них відповідали перед народом через демократичний устрій цих установ.

Проте після розпаду СРСР у демократичному шляху України досить чітко почав простежуватися російський чинник – з початку 1990-х років. Вплив Російської Федерації проявлявся у безліч способів: економічного та політичного примусу, культурного конформізму та енергетичної залежності України, прагненнях русифікувати українські ЗМІ та спробах встановити прокремлівські уряди [2].

На своєму демократичному шляху Україна пережила не одну хвилю протестів, серед яких найбільш знаковими були Помаранчева революція у 2004 р. та Євромайдан 2013-2014 роках Україна будувала демократію всупереч радянському впливу, а згодом й російському, який все ще чинився з потужною силою. Проте Росія продовжувала чинити тиск на демократичну розбудову Україну, а в 2014 році здійснила безповоротний крок у відносинах між державами – анексія Криму та початок війни на Донбасі.

Наразі на території України відбувається повномасштабна війна – це війна за свободу і перемогу демократії над тиранією. Це також війна за цивілізаційний вибір, адже Україна відстоює свою приналежність до

європейської цивілізації і водночас ті засадничі цінності, права і свободи, що лежать в основі Західного світу. І для України – це безпрецедентний шанс, за який вона вже платить максимально велику ціну. Шанс для того, щоб, як мінімум, вийти з-під тиску Росії та здійснити прорив у питанні європейської інтеграції (набути членства в ЄС в осяжній перспективі), вибудувати добросусідські та взаємовигідні відносини із більшістю європейських партнерів.

Резюмуючи слід зазначити, що демократичний шлях України вибудовувався протягом багатьох десятиліть за допомогою консолідації та розвитку громадянського суспільства, котре систематично здійснювало супротив російському тиску. Наразі Україна виборює свою свободу, щоб в подальшому відтворити якісно оновлену демократичну державу. Європейські демократичні цінності є пріоритетом для незалежної України, а російський чинник – останнім супротивом на шляху до єдиного європейського демократичного простору.

Література

1. Толстоухов А. В. Філософія демократії: Есе. К.: Новий друк, 2005.

2. Україна: демократія «за замовчуванням» чи свідомий вибір? Дискусія істориків у Гарварді. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-i-demokratiya-dyskusiya-istorykiv/31088581.html

Анастасія Коржова
студент IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

РОЛЬ ЗМІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сучасне суспільство можна охарактеризувати як суспільство, що існує в рамках безперервних процесів глобалізації, розширення меж інформаційного простору та процесу диджиталізації. Засоби масової інформації офіційно стали четвертою владою, їхнє втручання в політичні процеси призводить до зниження кількості закритої інформації. ЗМІ – головний інструмент комунікації держави та народу, тож вони і є основним

джерелом суспільної думки. Систематичне отримання відомостей аудиторії про те, що відбувається на політичній арені, формує політичну культуру, яка визначає ставлення людей до влади, державний імідж та багато інших факторів, які є основами політичної культури.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичний матеріал щодо ролі мас-медіа у формуванні політичної культури та здійснити відповідний порівняльний аналіз на досвіді східноєвропейських країн.

Класичний термін «політична культура» запровадили до наукового обігу Г. Алмонд та С. Верба, однак вперше цей термін зустрічається ще у роботах німецького філософа Й. Гердера. З середини XX століття виникла потреба глибше дослідити, які чинники та яким чином впливають на формування політичної культури. Узагальнений підхід щодо розуміння політичної культури запропонував К. Калхун, який тлумачить її наступним чином: «Політична культура – це ставлення, переконання та цінності, що лежать в основі політичної системи суспільства... У цьому значенні, політична культура втілюється у низці феноменів, від національних гімнів та меморіальних вшанувань військових до широко поширених переконань щодо рівності чи свободи слова... До неї входять історичні міфи про нації, зразки батьківського виховання та відчуття особистої дієвості, якому кожен вчиться ще з дитинства» [1].

Політична культура суспільства формується під впливом різних факторів. Одним із таких факторів є діяльність суб'єктів формування політичної культури, що впливають на створення необхідного поля політичної інформації. Основними суб'єктами формування політичної культури є: держава, політичні партії, громадські та релігійні організації, освітні та наукові установи. Все більш ефективним інструментом впливу на розвиток політичних процесів стають засоби масової інформації. З наукового погляду ЗМІ визначаються дослідниками як комплекс технічних засобів та організаційно взаємопов'язаних людей та установ, призначених для систематичного розповсюдження інформації, що відіграє роль в управлінні суспільством, сприяє утвердженню певних ідей, норм і цінностей та впливає на вибір особистістю форм її соціальної ідентифікації.

В. Оссовський виокремив дві стратегії, згідно з якими ЗМІ впливають на формування громадської думки – маніпуляційну та гуманістичну. На його думку, суть маніпуляційної стратегії полягає в «бомбардуванні реципієнтів цілеспрямованою клішованою інформацією, наданні конкретних аксіологічних настанов, включенні особистостей у діяльність, зміст якої,

мета і завдання ними раціонально не усвідомлюються, мобілізації реципієнта на виконання дій, необхідних комунікатору» [2].

Особливість ЗМІ полягає в тому, що вони можуть оперативно і безпосередньо, оминаючи державу, звертатися до громадськості, політичних партій та організацій, церкви, школи, сім'ї тощо. Незалежно від виду, який визначається характером та способом подання інформації, засоби масової інформації є інститутом політичної системи, який, крім реалізації соціально-політичної функції, спрямованої на формування політичної культури громадян, реалізує ряд функцій загального характеру: установчі, регулятивні, охоронні та нормативно-ціннісні. Їх реалізація сприяє відтворенню та організації політичного середовища за допомогою масового поширення панівної ідеології (при тому, що засоби масової комунікації виступають не лише каналом поширення, а й беруть участь у створенні норм та цінностей), впорядкування відносин суб'єктів політичного життя у вигляді створення та відтворення стереотипів поведінки.

Висновки. Враховуючи масштабність ролі ЗМІ в сучасному світі, здатність відігравати роль четвертої гілки влади, в сучасних умовах їх варто розглядати як феномен, що визначально впливає на об'єктивні та суб'єктивні відносини, що реалізуються в інтересах держави й суспільства. При цьому ЗМІ є невіддільною складовою формування та розвитку політичної культури. І саме цей аспект має стати предметом роздумів та наукового дослідження.

Література

1. Calhoun C. Political culture. Dictionary of the Social Sciences. Oxford: Oxford University Press, 2002. URL: http://www.highbeam.com/doc/1O104-politicalculture.html

2. Оссовський В. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. Київ: Інститут соціології НАНУ, 1999: 137 с.

Ксенія Курносова
студентка І курсу факультету «Ветеринарна медицина»
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Данило Додонов
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ПРО ЗМІСТОВНІСТЬ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Політичні перетворення в сучасному світі потребують ретельного і глибинного переусвідомлення задля того, щоб розібратися в тих складних процесах, які спіткають людину в соціальних практиках. Усі наші дії, вчинки, рішення та висновки, які ми робимо сьогодні, безумовно впливають на події, які відбудуться через десять, сто, навіть, через тисячу років. Результати політичних рішень у даний час визначають економічні, соціальні, культурні реалії, що будуть реалізовані в майбутньому. Саме тому філософський аналіз політики своєї актуальності не втрачає.

Так, філософи завжди мали всі підстави для рефлексії політичних процесів. Зародки політичної філософії виникли в Стародавній Греції, де Платон і Аристотель були першими мислителями, які розробили теорію правління грецьких полісів. В Давньому Римі політика витіснила філософію і науку на периферію суспільної думки. З XVI століття і праць Макіавеллі, «батька політичної науки», політична філософія починає зосереджуватися на державі, організації влади, яку вона має над своїми громадянами. Доля політичної філософії в диктатурах і деспотіях драматична, натомість, вона набуває значущості в демократичних суспільствах. Політична філософія опікується, з одного боку, питаннями, що стосуються суспільного ладу, а з іншого – конкретними соціальними та політичними викликами сьогодення та пропонуванням шляхів їх вирішення. Сфера знань включає також вивчення деяких питань суспільних наук, таких як теорія рішення і раціональних дій, теорія систем, критична теорія суспільства та ін.

Отже, політична філософія – це саморефлексія політики. Разом з тим, політична філософія звертається і до «вічних» питань буття людини. Вона продукує ідеї на зрізі політики, політичних теорій та філософської

антропології. Політична філософія є нормативною дисципліною, оскільки намагається встановити норми, правила та ідеали, відповідно до яких повинно бути організоване життя в суспільстві. Це передбачає проєктний тип відношення до світу. В предметі політичної філософії варто виокремлювати два рівня: перший – рефлексія політичної реальності з метою її глибокого пізнання, а другий рівень – це формулювання нових ідеалів у вигляді міркувань про найкращі політичні устрої та принципи організації суспільства. Оскільки політична філософія спрямована на належне, її деонтологічна сторона дотична до утопічних вчень, що були репрезентовані в історії людства. Вочевидь, що проєкт громадянського суспільства, запропонований Т. Гоббсом в середині XVII століття був на той час нереальним, а проєкт правової держави Дж. Лока є не до кінця реалізованим в сучасному світі.

До основних завдань політичної філософії можна віднести: аналіз політичних практик, раціональну реконструкцію політичних аргументів; конструювання ідеального образу певної політичної структури для вирішення актуальної політичної проблеми. При цьому для неї характерно артикулювання основних цінностей і принципів, таких як справедливість, солідарність, свобода.

Як зазначає Дмитро Шевчук, «сучасна політична філософія звертає значну увагу на осмислення суті поняття політичного та можливостей «освоєння» політичного світу. Філософи намагаються схопити прояви політичного «на межі» – між політичним і постполітичним, між демократією і тоталітаризмом – і в такий спосіб окреслити рамці політичного як такого. Перешкодою на шляху до розуміння цього може стати нерозрізнення політичних феноменів, що особливим чином виявляється в сучасному політичному світі. При цьому нездатність чітко окреслити, скажімо, форми політичної організації має негативні наслідки для метафізики політичного світу» [1, с.82]. Дослідник цитує класика німецької політичної філософії Карла Шміта, який писав: «метафізична картина світу певної доби має ту саму структуру, як і те, що видається очевидним цій добі як форма її політичної організації» [2, с.70]

Таким чином, політична філософія допомагає визначити та рекомендувати ті політичні устрої, які переслідують мету добробуту та враховують інтереси громадян, а також уможливлює розуміння того, які політичні ідеї захищають і заохочують права суспільства, а які хочуть їх обмежити, отже, надає політичну рефлексію сучасних суспільних перетворень. В умовах політичної кризи, в якій часто опиняється сучасне

суспільство, політична філософія набуває великого значення як дороговказ, як вектор, що спрямовує розвиток суспільства в гуманне річище, завжди пропонуючи вирішувати суперечності на користь соціальної справедливості.

Література

1. Шевчук Дмитро. Надзвичайний стан і межі політичного: соціально-філософський аналіз. *Філософська думка*. 2013. № 2: 82-92.

2. Шмитт К. Политическая теология: Сборник. М.: КАНОН-пресс-Ц, 2000: 336 с.

Ганна Лавриненко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

FAILED STATE: ПИТАННЯ ВИПРАВДАНОСТІ ДИСКУСІЙ ЩОДО УКРАЇНИ

Дискусія про приналежність держав пострадянського простору до категорії тих, що не відбулися (failed states), триває з моменту здобуття ними незалежності і не втрачає своєї актуальності й досі. Взаємні закиди та неоднозначні натяки ширяться насамперед у середовищі самих пострадянських держав, однак, заради справедливості варто зазначити, що подібні прецеденти трапляються і з боку інших держав. З одного боку, це може бути обумовлено прагненням «охолодити запал» у контексті євроінтеграційних прагнень окремих держав, а з іншого – не прихованою ностальгією за радянським минулим та амбіціями щодо воскресіння Радянського Союзу у версії 2.0. І Україна, у зв'язку з її геополітичним положенням, як жодна інша держава пострадянського простору систематично стикається з обвинуваченнями у власній неспроможності.

У зв'язку з чим, метою даного дослідження є розгляд ступеню обґрунтованості прирівнювання України до категорії failed states у порівнянні з іншими державами пострадянського простору.

Термін «failed states» одними з перших застосували американські дослідники Джеральд Хельман і Стівен Ратнер, котрі віднесли до даної

категорії крім інших також новостворені після розпаду СРСР держави [2]. Розробкою подальших напрямів дослідження категорії failed states займалися професор університету в Цюріху Даніель Тюрер, німецький політолог Ульріх Шнеккер. Крім того, почали створюватися аналітичні центри для вивчення концепції держав, що не відбулися.

Одним з таких центрів став Американський аналітичний центр «Фонд за мир», який щороку складає рейтинги «держав, що не відбулися», де держави ранжуються за низкою параметрів, в результаті чого формується рейтинг держав за Fragile (Failed) States Index. У якості методології використовуються як якісні, так і кількісні методи аналізу, спираючись на загальнодоступні дані для оцінки вразливості країн перед крахом.

Для оцінки спроможності України як держави пропонується розглянути її позиції в рейтингу Fragile (Failed) States Index, а також держав, які межують з нею та у недавньому минулому входили до складу СРСР. Зазначимо, що рейтинг побудований у пропорційному порядку, тобто чим більш недієздатна держава (тяжиє до категорії failed state), то вище її місце у рейтингу і вище числовий показник даних. Так, згідно з даними 2021 року, Україна займає 91 позицію в рейтингу, Республіка Молдова – 103, Республіка Білорусь – 98, Російська Федерація – 74 [1]. Числові дані вказані на рисунку 1.

На даному рисунку показники України зображені рожевим кольором, Республіки Молдова – помаранчевим, Республіки Білорусь – сірим, Російської Федерації – коричневим. Як видно з даних, зображених на рисунку 1, Україна, на відміну від інших держав, протягом 2006-2021 рр. характеризувалася більше як держава, що відбулася. Особливий успіх спостерігався у 2013-2014 рр., що очевидно пов'язано з «Революцією Гідності» в Україні, проте наступного року спостерігався відкат, зумовлений наростаючою агресією Росії щодо України. Однак надалі ситуація поступово налагоджувалася.

Щодо Російської Федерації, то її показники значно відрізняються від українських. Видимий прогрес спостерігався у 2019-2020 рр., що очевидно пов'язано зі зміною влади в Україні та шансом на вирішення конфлікту, пов'язаного з анексією Криму та війною на території ОРДЛО.

Дані Республіки Білорусь свідчать про те, що вона мала всі шанси зміцнити свої позиції держави, що відбулася, у 2020 році, коли в державі проходили чергові президентські вибори. Однак у зв'язку з жорстким поводженням з опозицією та переслідуванням її прихильників, усталений за

кілька десятиліть режим у Білорусі продемонстрував протилежне, чим призвів до відкату в позиціях держави у цьому рейтингу.

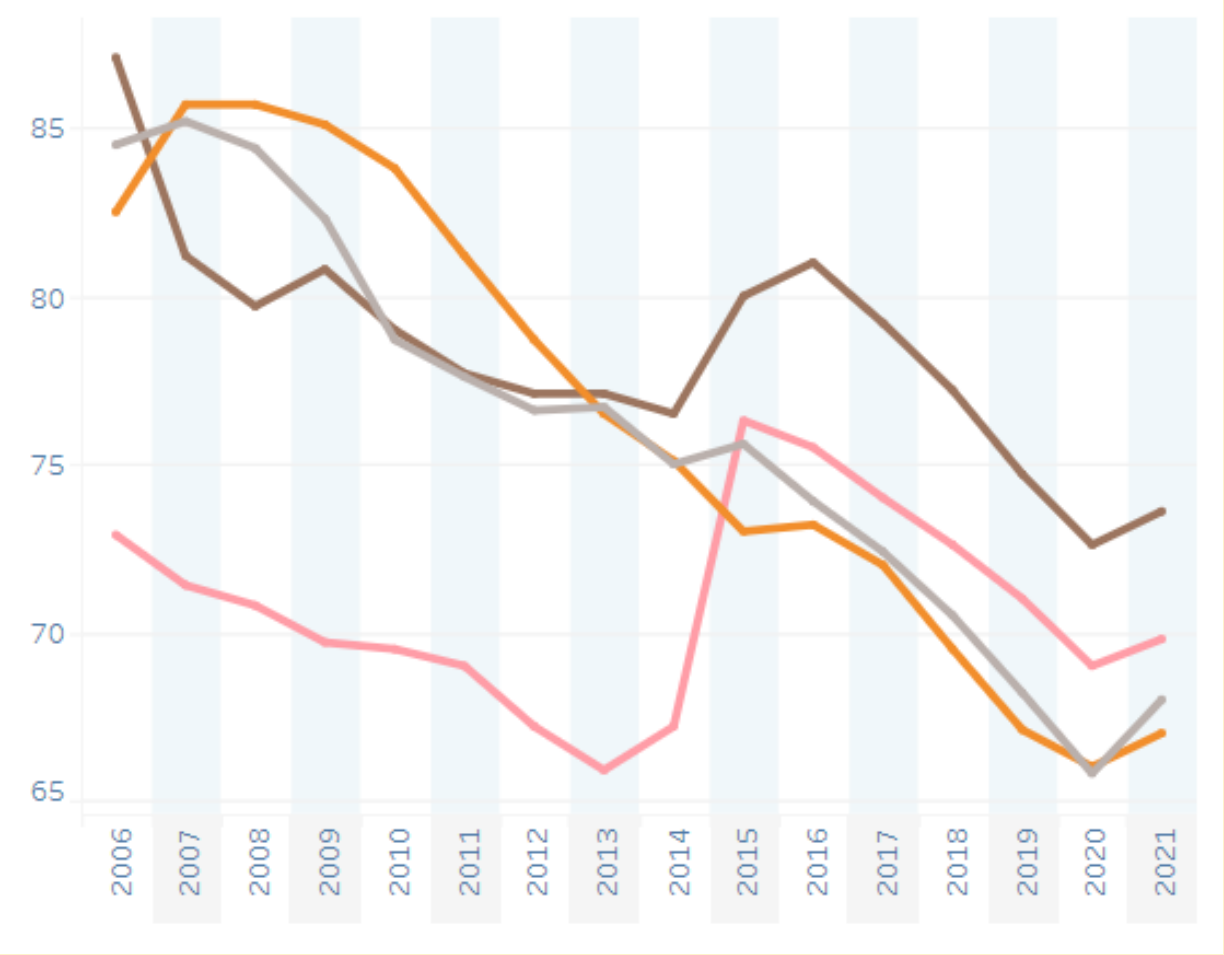

Рис. 1. Загальні тренди України, Республіки Молдова,
Республіки Білорусь та Російської Федерації,
згідно з Fragile (Failed) States Index, 2006-2021 [1].

Республіка Молдова за весь період із 2006 по 2021 рр. стрімко демонструвала покращення показників згідно з Fragile (Failed) States Index. Пік було досягнуто 2020 року, коли в країні відбулися президентські вибори, закономірним результатом яких стала перемога проєвропейського кандидата.

Виходячи з проведеного аналізу можна зробити висновок, що звинувачення на адресу України, що вона є державою, котра не відбулася (failed state), є безпідставними. Дані Fragile (Failed) States Index продемонстрували, що за досліджуваний період Україна порівняно зі своїми сусідами, які входили до складу СРСР, більшою мірою характеризувалася як держава, що відбулася. Отже, віднесення її до категорії failed states з боку деяких сусідів є надуманим та таким, що не відповідає дійсності. В якості

рекомендації можна запропонувати державам пострадянського простору займатися більше питаннями внутрішньої політики, щоб збільшити власний показник спроможності замість спроби навішування ярликів про неспроможність на своїх сусідів.

Література

1. Fragile States Index. *The Fund for Peace*. URL: https://fragilestatesindex.org/global-data/

2. Helman G.B., Ratner S.R. Saving Failed States. *Foreign Policy*. 1992. Vol. 89. № 3: 3-20.

Олексій Лук'янов
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права,
Київського національного університету будівництва і архітектури

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ В НАУКОВІЙ ДУМЦІ США У XX СТОЛІТТІ

Корупція як складне соціальне явища, її негативні наслідки для суспільства викликають увагу дослідників різних галузей соціальних наук. Природа корупції, її причини і наслідки, антикорупційні заходи досі є предметом дискусій. До цього часу так і не сформовано однозначного, з точки зору багатьох дослідників, розуміння суті корупції як соціального явища.

Основні дослідницькі підходи до вивчення явища корупції, які існують на сьогодні, були сформовані у XX столітті науковцями США. Нашою метою є розгляд процесу формування та еволюції основних дослідницьких підходів представників американських соціальних наук щодо вивчення корупції як соціального явища, розкриття їх принципіальних положень.

Перші ґрунтовні наукові дослідження корупції, що започаткували формування сучасних підходів, з'явилися в США ще в першій половині XX століття. Вони були пов'язані з необхідністю реформування муніципального управління та аналізом функціонування влади у великих американських містах. У ранніх соціологічних працях з проблематики корупції в місцевих органах влади відзначається така важлива

характеристика корупції, як додатковість корупційних елементів по відношенню до формальних інститутів управління. Результатом таких досліджень 20-х–40-х років минулого століття стали висновки, що там, де формальні інститути не виконують повною мірою своїх соціальних функцій, з'являються неформальні лідери (легендарні «боси» великих американських міст) й підґрунтя для корупційної діяльності [1, с.358; 2]. У подальшому така позиція отримала розвиток у рамках *структурно-функціонального підходу.* Значний вклад у формування основних позицій *структурно-функціонального підходу* здійснив Р. Мертон через запропоновану ним модель аналізу функціонування американської політичної машини [3]. Спираючись, значною мірою, на роботи Л. Стеффенса [4], Р. Мертон пише про структурний контекст дослідження корупції як суспільно-політичного явища, основним елементом якого вважає дифузію і фрагментацію влади, а також відповідальності. В американських містах першої половини XX ст., які швидко розвивалися, виникали нові специфічні проблеми та конфлікти, виникали нові неформальні центри відповідальності, альтернативні офіціальним, – влада «босів», лідерів неофіційних виконавчих структур, що працювали, у так званій «задній кімнаті» [3, с.71-81]. Подібні ствердження можна знайти ще у М. Вебера [5, с.682-685]. За його точкою зору, явище «бос та його організація» є субститутом бюрократії в політичній культурі демократії на стадії розвитку. На думку М. Вебера, з поступовим проведенням реформи державної служби «дилетантське управління» чиновників, яке супроводжується неформальною владою босів, буду замінено професійним бюрократичним управлінням, коли посади займають чиновники з університетською освітою, непідкупні та відповідальні [5, с.685]. Описана Мертоном модель визнана класичною, саме вона стала основою для багатьох дослідників корупції, хоча з часом соціальна реальність, що була матеріалом для її створення, значно змінилася. У розвинутому постіндустріальному (інформаційному) суспільстві неможливо вже пояснити існування корупції виходячи з теоретичних положень Р. Мертона.

У другій половині XX століття дослідники корупції розглядали, як правило, не стільки саму корупцію, як її наслідки, що впливали на різні сторони життя суспільства. Дослідження проводилися в межах *структурно-функціонального підходу*, корупція розглядалась як дисфункція, що обумовлена внутрішньополітичними, культурними та адміністративними факторами. Таким чином сформувався *ідеалістично-філософський* або *моралізаторський напрямок* у дослідженні корупції. Найбільш відомим його

представником є К. Фрідріх [6]. Він розглядав корупцію як девіантну поведінку, яка порушує соціальні норми і обумовлена мотивацією отримання особистої вигоди (і не лише фінансової, але і послуг, і різних преваг для себе та своїх близьких) за суспільний рахунок. К. Фрідріх пов'язував ступінь корумпованості влади з контекстом її реалізації, ступенем консенсусу у суспільстві, а серед факторів, які стримували корупцію, називав опозиційні політичні сили та незалежні засоби масової інформації.

Традицію *інституціонального підходу* як девіантності еліт підтримували Д. Саймон, Д. Ейтцен, Д. Най і С. Гантінгтон. Вони акцентували увагу на інституалізації корупції у США, оскільки проблема корупційної злочинності, на їх думку, пов'язана з об'єднанням злочинців різних верств, злочинні спільноти (від представників низьких класів та мафії до корумпованих державних діячів) об'єднуються з метою отримання прибутку та влади. Тому представники інституційного підходу стверджували, що корупція як девіація державних службовців є соціально обумовленими, інституціолізованими соціально-економічною та політичною реальністю [7].

У 1960-х роках, в межах так званої *«ревізіоністської» школи* дослідження корупції, більшість політологів та соціологів вважали корупцію хворобою переважно країн, що розвиваються, результатом та проявом суспільств на стадії незавершеної модернізації та бідності. Представники цієї школи (Х. Абуєва, Д. Бейлі, Н. Лефф, К. Лейес) виступали проти переважно негативної оцінки корупції як суспільної патології. Навпаки, вони стверджували, що корупція може виконувати позитивні функції в плані інтеграції, розвитку та модернізації суспільств «третього світу» [2, с. 45-54].

З 1970-х років у дослідженнях корупції домінують представники неоліберальної політекономії. *Економічні, ринково-центристські підходи* розглядають корупцію як форму соціального обміну, а корупційні платежі – як частину трансакційних витрат. Найбільш відомі представники таких підходів С. Роуз-Аккерман, Г. Нойгебауер, Н. Лефф, Д. Пітере та С. Уелч [8]. У межах цього підходу корупція пов'язується з втручанням держави в економічні процеси. Тому корупція може бути цілком функціональною, оскільки є противагою надмірної бюрократизації. У межах названого підходу розглядає корупцію автор відомої теорії колективних благ М. Олсон. Зміст його позиції у тому, що будь-яке законодавство, яке обмежує природно створені ринкові відносини, утворює «ринок навпаки», при цьому у всіх учасників створюються мотиви порушення закону, що призводить до зростання корумпованості чиновників [9].

Для об'єктивного аналізу феномена корупції необхідно розглянути фундаментальний діалектичний взаємозв'язок всіх аспектів соціального світу корупції. Представники як функціонального, так і неоліберальних підходів використовували формальний аналіз явища корупції, що базується на вивченні моделі індивідуальної поведінки з точки зору традицій, без урахування динаміки корупції та антикорупційних зусиль громадськості. Огляд основних підходів дає нам можливість вважати, що в дослідженнях корупції американськими науковцями в XX столітті приділялось не достатньо уваги взаємодії макро- та мікрорівневих факторів, що стало предметом сучасних досліджень [10; 11; 12].

Література

1. McKitrick E.L. The Study of Corruption. In coll. Sociology and History: Methods. Ed. By Lipset S.M. and Hofstadter R. New York, London, 1968.

2. Abueva J.V. The Contribution of Nepotism, Spoils and Graft to Political Development. East-West Center Review. 1966. № 3: 45-54.

3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. М.: АСТ, 2006. 880 с.

4. Steffens L. The Shame of the Cities. New York, 1904.

5. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс,1990: 808 с.

6. Friedrich C.J. The Pathology of Politics: Violence, Betrayal, Corruption, Secrecy, and Propaganda. N.-Y.: Harper & Row, 1972.

7. Simon D., Eitzen D. Elite Deviance. Boston, 1990; Хантингтон С. Кто мы: Вызовы американской национальной идентичности. Пер. с англ. А.Баширова. М.: АСТ, 2004: 635 с.

8. Rose-Ackerman S. Corruption: A Study in Political Economy. N.-Y.: Academic Press, 1978.

9. Олсон М. Возвышение и упадок народов: экономический рост, стагфляция, социальный склероз. М.: Новое издательство, 2013: 324 с.

10. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010: 615 с.

11. Кушнарьов І.В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Видавництво «Юридична думка», 2018: 408 с.

12. Пархоменко-Куцевіл О.І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2019: 308 с.

Constantino Pereira Martins
NOVA University of Lisbon /
IEF- Coimbra University, Portugal

AFFECTIVE POLITICS: ON VIOLENCE AND EMOTIONS

The purpose of this presentation is to think about the primordial relation between politics and emotions. This paradoxical idea crashes with the history of political philosophy as a rational effort of ordination and systematization of political communities, regarded like identified rational projects based on principles, values and collective goals, but it also clashes with the possibility of interpreting the political process in light of a vast history of blood, violence and war. This no man's land, between reason and emotions, is precisely our ground for analysis, but since the emotional political apparatus is complex, spreading through mechanisms, triggers and devices, and since it’s impossible to cover the hole specter and nuances of such a complex subject, our task here will be focused on debating two major and powerful operators: a) fear. Departing from fear as a political anthropological mechanism described and debated from Hobbes to Espinosa, we will try to develop the concept also regarding its emotional dimension as a vital and primitive force in politics that goes beyond the psychological determinations; and b) resentment. Following the steps of Marc Ferro we will attempt to grasp the emotional structure and devices behind this process, focusing primarily on the emotions of shame and humiliation.

Аріна Махоніна
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

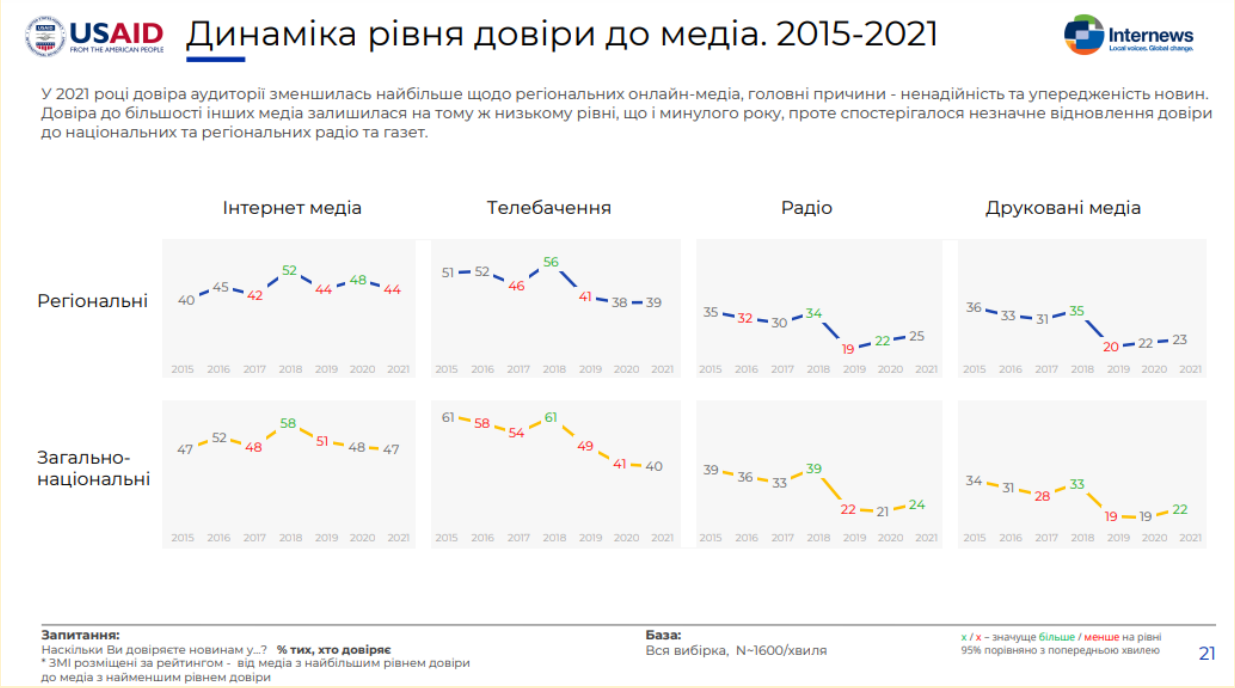
Світ перебуває у постійному русі, трансформації та розвитку, що, звісно, накладає відбиток на характер та перебіг всіх процесів. Політичні конфлікти не є виключенням, вони не зникають, проте видозмінюються і розширюють інструментарій, чому не аби як сприяє ІКТ. У контексті політичних конфліктів нерідко застосовуються прийоми маніпулювання, а саме навіювання або переконання, особливо пропаганда. Відтак ЗМІ та медіа ресурси стали інструментами впливу на громадську думку, учасників міжнародної політики, стратегічних партнерів, великих світових гравців, а не просто джерелом інформації. Висвітлення та аналіз інформації тепер доступні для широкої аудиторії як на державному рівні, так і у світовому співтоваристві. Крім інформаційного суспільства стали актуальними та поширеними поняття інформаційного маніпулювання, протиборства, та інші.

Засоби масової інформації виявили свій вплив як на реалізацію внутрішньої політики країн, так і на процеси міжнародної політики. Характерними рисами сучасної міжнародної медіа спільноти, є розвиток комунікативних технологій, глобалізація, у тому числі глобалізація інформації, домінування цифрового мовлення, взяття на себе функції політичної комунікації соціальними мережами та сильне збільшення кількості їх користувачів, зміна інформаційної культури на користь плюралізму ЗМІ. Крім того, заздалегідь встановлені політичні та ідеологічні передумови, які роблять ЗМІ популярними, є основою для залучення ЗМІ до процесу політичного формулювання та прийняття рішень [4].

Інформаційний вплив у своїх крайніх проявах стає інформаційною зброєю, засобом, спрямованим на активізацію або уповільнення процесів в інформаційній системі, в яких зацікавлений суб'єкт, який застосовує зброю. Політичний конфлікт часто використовується як інформаційна зброя за допомогою методів спотворення фактів, перебільшення та підміни термінів, а також засобів, спрямованих на приниження або знищення репутації опонента.

Для оцінки ефективності впливу інформації в ході політичних конфліктів необхідно вдатися до соціологічних вимірювань рівня довіри до

ЗМІ як основних суб'єктів маніпулювання інформацією та комунікації. Тенденції останніх років вказують на втрату довіри до ЗМІ. Дані соціологічного дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа 2021» компанії «InMind» констатували, що довіра аудиторії знизилася більше до регіональних інтернет-ЗМІ у 2021 році. Основні причини криються у недостовірності та однобокості новин. Довіра до більшості інших ЗМІ залишилася на тому ж низькому рівні, що й минулого року, але довіра до національного та регіонального радіо та газет трохи підвищилась [3]. Детальну статистику можна переглянути на представленому графіку:

Щодо довіри громадян владним структурам, які теж впливають на формування громадської думки, на основі всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», яке провів Київський міжнародний інститут соціології у грудні 2021року, спостерігається переважна недовіра інституціям центральної влади та правоохоронним органам [1].

Отже, навіть за умов зниження привабливості ЗМІ як інструменту інформаційного впливу, вони залишаються більш впливовішими, ніж влада. Тому не можна заперечувати можливість залучення громадськості до сфери впливу ЗМІ з метою вирішення політичних конфліктів на користь однієї із сторін.

Провідна тенденція розвитку політичних конфліктів сьогодення – підвищення значущості інформаційного фактору. Учасники сучасних політичних конфліктів використовують у своєму арсеналі будь-які засоби, необхідні для ведення інформаційних воєн, прибігають до маніпулювання суспільною думкою, створення стійких політичних міфів. Крім того, сучасні інформаційні та комунікаційні канали отримали нове призначення: крім засобів масової інформації (телебачення, друк та радіо) політичний вплив стали надавати численні соціальні мережі та онлайн-платформи.

Яскравим прикладом для переоцінки ролі інформаційного фактора в політичних та військових конфліктах є російсько-український конфлікт, який переріс в повномасштабну війну. В рамках воєнно-політичного конфлікту Україна була полігоном для війни нового типу – гібридної війни. Політичні конфлікти, що загострюються під час домінування інформаційних технологій, перетворюються на інформаційні війни. Вони поєднують у собі реалізацію найширших засобів інформаційного впливу: маніпулювання, порушення інформаційного обміну, інформаційний тероризм, руйнування інформаційного простору країни чи його використання з метою антидержавних цілей.

Отже, серед основних чинників, що впливають на виникнення та перебіг політичних конфліктів у світі, чільне місце посідає інформаційний. Це можна пояснити процесом глобалізації і розвитком інформаційного суспільства. Під тиском інформаційного впливу виникає ризик переростання політичного конфлікту в інформаційну війну як крайню форму протистояння, у якій можуть бути використані всі засоби та прийоми маніпулювання інформацією. Основним інструментом інформаційного впливу є ЗМІ, завдяки яким сторони політичного конфлікту нейтралізують опонентів, інтерпретують інформацію з сприятливого погляду та формують відповідну громадську думку як засіб підтримки чи неприйняття.

Література

1. Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021років: результати телефонного опитування. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1

2. Особливості політичних конфліктів у сучасній Україні та світі: монографія. За ред. Г.П. Щедрової. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018: 148 с.

3. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021 – Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа, 2021 р. URL: https://detector.media/doc/images/news/archive/2021/193866/usaid_internews_media_report_2021_ukr.pdf?fbclid=IwAR0Enf-DL6hGTYpZXSA6SMBYL1NLQR-lbcjr2f1jD7yQbdHYGQIWRi-h_mQ

4. Щедрова Г. Детермінанти впливу мас-медіа на формування міжнародної політики. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Фенікс. 2017. № 60: 105-116.

Тетяна Махортова
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СОЦІУМУ

Поява Інтернету, а потім – соціальних мереж стали технологічним проривом у розвитку комунікацій та інструментів реалізації державної політики. Наряду із традиційними ЗМІ, соціальні мережі мають свої позитивні та негативні сторони. Найбільш значними можливостями, що заслуговують на увагу, є те, що вони можуть консолідувати в короткі терміни великі маси людей, дати можливість повноцінно втілити та реалізувати принцип свободи слова та самовираження.

Використання соціальних мереж широкими верствами населення, включаючи політиків, не може призвести до повної ліквідації традиційних засобів масової інформації, та вже зараз вони є більш популярним джерелом новин аніж традиційні ЗМІ [1].

Метою цієї роботи є визначення впливу соціальних мереж на політичне життя соціуму, насамперед, в Україні.

Серед останніх досліджень, що використані в актуалізації проблеми в даній розвідці, праці таких авторів, як С. Х'ярвард (S. Hjarvard), К. Ландбі (K. Lundby), Г. Маззоліні (G. Mazzoleni), У. Шульц (W. Schulz), Дж. Стромбек (J. Stromback). Вони аналізують сутність поняття «медіатизація» та ідентифікують його як суспільний, культурний, політичний феномен сучасності.

Протягом останнього десятиліття поняття «медіатизація політики» стало все популярнішим. Пошук у Google Scholar терміна «медіатизація політики», наприклад, показує, що існує до 700 посилань за 2001-2005 рр., до 2300 посилань за 2006-2010 рр., і майже 6900 посилань за 2011-2015 рр. [2].

Процес політичної медіатизації є індикатором інтенсивності становлення новітньої інформаційної епохи та засвідчує трансформацію ролі медіа в сучасному суспільстві. Медіа – це невід'ємна складова інформаційно-комунікативної системи політикуму, як провідний демократичний інститут, що забезпечує реалізацію фундаментальних принципів, свобод в демократичній державі.

Мас-медіа опосередковуючи комунікацію між політичною елітою та громадянами, фактично, забезпечують взаємодію його ключових суб'єктів, тому вважаються важливими чинниками ефективності такої комунікації.

Масова комунікація є незамінним джерелом політичної соціалізації – процесу оволодіння політичними знаннями, цінностями, способами і формами політичної участі. Можна з упевненістю сказати, що ЗМІ зіграли вирішальну роль і в якісній зміні існуючої в Україні політичної системи і продовжують грати істотну роль в її функціонуванні [1].

Як зазначають дослідники, сучасні інформаційні технології позитивно впливають на розвиток і зміцнення демократії.

Зокрема, вони:

– створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади;

– послаблюють інформаційну залежність суспільства від традиційних медіа, які редагують інформацію відповідно до своєї мети, а отже, соцмережі розширюють діапазон доступних для громадян думок;

– призводять до зростання відкритості і транспарентності політичних інститутів і політики;

–вони нові механізми політичної мобілізації мас, сприяють організації і координації дій політичних однодумців, підвищують шанси невеликих партій і представників політичних меншин, отримати можливість звернення до широких масових аудиторій;

– надають широким верствам населення технологічну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем;

– також інформаційні технології розширюють можливості взаємодії громадян і урядових органів, що, революціонізуючи систему зв'язків між суспільством і владою, і роблячи більш чутним голос звичайних людей, змінює саму тканину демократичного процесу [3].

Для українських ЗМІ характерна висока ступінь політизації, особливо з 2005 року. З іншого боку, орієнтовно з 2010 року відзначається високий ступінь медіатизації самої політики.

Цікаво, що до постійного медійного репертуару українських класичних ЗМІ, а саме телебачення, належать трансляції, які розтягуються в нескінченність, з засідань парламенту, численні повідомлення з прес-конференцій різних депутатів та міністрів, найновіші опитування підтримки для окремих партій та їх лідерів, а час від часу обов'язкові інформації про наступний конфлікт президента і прем'єр-міністра.

Соціальні мережі привабливіші для політиків, оскільки створюють ілюзію відсутності дистанції між політиком і потенційним виборцем, чиновником і громадянином, дозволяють у реальному часі оперативно реагувати на події й здійснювати швидкий рефреймінг змісту інформації.

Відсутність цензури, можливість високої періодичність публікацій і різний формат передачі інформації, нижча вартість публікації ніж в традиційних ЗМІ, створюють зручне інформаційне середовище для побудови колективних ідентичностей, створення образів «своїх» і «чужих» спільнот. Окрім того, за рахунок інтеграції ЗМІ та посадових осіб у соціальних мережах, в Україні стали ще і задовольняти потреби своїх користувачів в інформації [4].

Таким чином можна зазначити, що в умовах сучасного політичного процесу в Україні як процесу і результату взаємодії людей з приводу завоювання, утримання і використання влади комунікація стає одним з головних засобів ведення політичної боротьби, основним механізмом сучасного політичного процесу, провідним інструментом легітимізації влади та її рішень.

Медіа активно впливають на формування суспільної свідомості, на діяльність політичних лідерів та інститутів, використовуються як засоби ведення політичної боротьби, просування тих чи інших політичних проектів у життя. Результатом широкого використання ЗМІ в політичній боротьбі в Україні є своєрідна медіатизація політики та політизація ЗМІ.

Література

1. Давидчак О. Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації державної політики в кризових ситуаціях: Магістерська Робота. Київ, 2020: 101 с. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/45641

2. Mazzoleni G., Schulz W. «Mediatization» of Politics: A challenge for democracy? *Political Communication.* 1999. Vol. 16(3): 247-261.

3. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kostyria_mediatyzatsia.pdf

4. Зуйковська А. А. Соціальні мережі як середовище політичної комунікації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 1: 272-280. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_1_14.

Ілля Миц
студент IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ШЛЯХИ РОЗПІЗНАВАННЯ І ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНИМ ТЕХНОЛОГІЯМ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Оскільки більшість політичних кампаній побудовано на маніпулюванні громадською думкою, необхідно навчитися розпізнавати і протидіяти цим маніпуляціям. Проте щоразу певна частина населення голосує на виборах необдумано і потім жалкує про свій вибір. Все це через те, що вони піддаються маніпуляціям, на які так розраховують політики. Передбачити які технології будуть використовуватися в майбутньому складно, проте можна вже зараз навчитися розпізнавати вже відомі технології, щоб більше не ставати їх жертвами.

Мета дослідження – проаналізувати шляхи розпізнавання та протидії маніпулятивним технологіям, що використовувалися під час усіх президентських виборчих кампаній в Україні.

Поняття «маніпуляції» має широкий спектр застосування і окрім політології є також об’єктом дослідження філософії, психології та соціології. За час дослідження цього явища з’явилося багато визначень маніпуляції серед дослідників в області політології, соціології, філософії та психології.

За визначенням польського дослідника Марсіна Камаси, політична маніпуляція як метод впливу є однією з найтонших і водночас найбільш безжальних форм формування соціальної поведінки [4, с.1].

Для того, щоб не піддаватися цьому впливу необхідно виконати ряд завдань і перше з них – це розвиток критичного мислення. Помилково довіряти неперевіреній інформації особливо у політичній площині. Для початку треба проаналізувати звідки отримана інформація. Для цього найкраще застосувати науковий підхід - почитати статті та дослідження та на основі цього зробити власні висновки, тому що власні думки є одним з найкращих способів протидії політичним маніпуляціям.

Однією з найпоширеніших форм текстових маніпуляцій є ефективні заголовки, які не завжди є правдивими. Клікбейти та механізми їх створення прокоментувала Ірина Губеладзе: «Треба розуміти, що цей контент в Інтернеті – емоційно заряджений». Такий заголовок має викликати у людей дуже сильну емоцію. Використовують контраверсійні теми, пов’язані з хворобою дитини або з відомими персоналіями, з якими щось незвичайне відбулось. Ці назви не розкривають повністю проблему, вони тільки чіпляють, викликають інтерес людини, що спонукає її натиснути і дізнатися, що ж там за деталі [2]. Найчастіше ці заголовки доходять до людини як певний таргетований контент під її інтереси та повністю або частково можуть бути популістськими.

Така стратегія маніпуляцій, як популізм, заслуговує окремої уваги, адже він був використаний абсолютно на всіх президентських виборах в Україні. Це така риторика, яка спрямована на потреби людей і характеризується демагогічними гаслами чи необґрунтованими обіцянками.

Для того, щоб не потрапляти на гачок такої маніпуляції, для початку варто навчитися розпізнавати політиків-популістів.

Популісти розділяють суспільство на «ми» і «вони», де «ми» – це ображена більшість, а «вони» – хитра меншість. При цьому між цими двома групами така велика прірва, що компроміс не може бути знайдений.

Популісти добре відчувають, що потребує суспільство: підвищення зарплат, будування доріг, ремонт шкіл та інших інфраструктурних об’єктів, проблема з епідемією, міграцією. Популіст завжди обіцяє швидко і магічно вирішити будь-яку проблему незалежно від того, наскільки важко це зробити. Чого тільки варті сумнозвісні обіцянки П. Порошенка і Вол. Зеленського швидко завершити війну на Донбасі.

Популіст впливає на емоції. Проблематичні питання і так викликають бурхливу реакцію, а якщо їх ще підігріти, залякати страшними наслідками, здійснити тиск на опонентів, то ефект популізму може посилитися в кілька разів. Також окрім емоцій може бути залучено використання інформації, що містить протиріччя, та фейки, щоб ще більше протиставити групи «ми» та «вони».

Взагалі, популізм розповсюджений у прошарках з нижчим рівнем політичної культури в умовах незміцнілої структури народної влади. Саме тут спостерігається невміння прошарків розрізняти демагогію від можливих пропозицій, що стає можливістю для активного розвитку популізму.

Саме тому деякі сучасні дослідники проводять паралелі між такими поняттями як «популізм» і «демагогія», «хоча вони і мають ідентичне етимологічне походження, сучасне розуміння «демагогії» набуло вираженого негативного відтінку». Простими словами демагог – людина, яка намагається стати відомою за допомогою неправдивої інформації чи інших маніпуляцій інформацією.

Дійсно, між ними є багато спільних рис, проте «бути демагогом і бути популістом – не одне й те ж. Обидва явища найактивніше проявляються в переломні етапи історії, період гострих соціальних та політичних потрясінь (криз, революцій, війн), а також в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності в суспільстві, занепаду духовної культури та активізуються під час передвиборчих кампаній» [1].

Також популізм може поєднуватися разом з такими маніпулятивними технологіями, як інтернет-технології, яскравий імідж, чорний PR.

У сучасному світі інтернет допомагає людям швидко отримувати потрібну інформацію в необхідній кількості. А враховуючи відносну дешевизну цього способу, адже не потрібно платити великі кошти за зовнішню рекламу чи рекламу на ТБ, та всеосяжність –кожен користувач побачить статтю чи іншу інформацію, інтернет-технології стають незамінним інструментом на сучасних виборах. У сьогоденних реаліях важливо розпізнавати такі маніпуляції, адже кожна людина може писати новини та публікувати їх в мережу інтернет. Хоча протистояти їм важко (щодня їх з'являється така велика кількість, що це стає пустою тратою часу), є декілька способів, як можна їх розпізнати:

– новини, що базуються на інформації з соціальних мереж здебільшого є «фейками»;

– правдиві новини чи інформація ніколи не починаються із запитань.

Щодо іншої маніпуляції, яскравого іміджу політика, то він не завжди означає те, що вся донесена ним та характеризуюча його інформація є достовірною. Як правило, над яскравим іміджем працює ціла команда спеціалістів, щоб створити у простих людей бажання проголосувати саме за цього кандидата. Проте, не потрібно вірити в «яскраву обгортку». Спочатку варто перевірити в достовірних джерелах інформацію про кандидата, його біографію та те, чи не має в нього «скелетів у шафі».

Нерідко при пошуку може віднайтися велика кількість негативної інформації, навіть якщо до цього цей кандидат не відзначився нічим поганим. Це може означати те, що «постаралися» його опоненти. І якщо політик має достатню кількість грошей, він може звернутися за допомогою до компанії, що надає SERM послуги.

SERM або управління репутацією у пошукових системах (англ. Search engine reputation management) – термін для позначення управління зв'язків з громадськістю (PR) за допомогою оптимізації пошукових систем. Політики, чи партії вдаються до SERM, коли негатив вже з'явився у мережі і потрібно його позбутися повністю чи частково [3].

Варто також не забувати і про інші психологічні впливи на громадську думку, зокрема про НЛП. Форм нейролінгвістичного програмування існує безліч і протистояти їм усім просто не вдасться. Тому важливо знати базові його прийоми, щоб можна було розпізнавати ще на початкових етапах. Одним із найбільш поширених методів є те, що політик, можливо не самий відомий, може зробити для мешканців щось корисне в їхньому дворі, наприклад дитячий майданчик, лавки, поштові скриньки, і за рахунок цього прорекламувати себе. В деяких людей може виникнути почуття, що потрібно відплатити добром на добро, але це робиться з розрахунком того, що мешканці точно проголосують за цього кандидата. Але варто обирати не через надв’язуване почуття боргу, а з власних уподобань. НЛП може бути використане і зовсім в іншому контексті, в такому як це зробили у різні роки під час передвиборчих кампаній Л. Кучма та П. Порошенко, рекламуючи відзнятий відеоролик, поділений на умовні дві частини: «як було до них» і «що стане після їх приходу до влади». Натомість, до цього методу ще можуть долучатися запахи чи звуки, наприклад пов'язати образ небажаного кандидата із неприємним ароматом чи звуком.

Висновки. Отже, для того, щоб не потрапити на гачок маніпуляторів, потрібно, в першу чергу, розвивати критичне мислення. Також, слід не лінуватися, а перевіряти інформацію про вже відомого чи нового кандидата і

не довіряти яскравому іміджу, бо за ним може бути приховано багато неправдивої інформації. А щоб не стати жертвою інтернет-маніпуляцій, варто читати лише перевірену інформацію і взагалі, за можливості, під час передвиборчої кампанії менше часу проводити в смартфоні.

Література

1. Радь Т. Теоретичні засади популізму. *Науковий вісник. Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2009. Вип. 13: 289-293.

2. Техніки маніпулювання: як їх розпізнати і не потрапити на крючок маніпулятора. *Українське радіо*. 2022. http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=97713.

3. Clearly Defining Search Engine Reputation Management (SERM). *Search Engine Journal*. 2016. URL: https://www.searchenginejournal.com/clearly-defining-search-engine-reputation-management-serm/173427/.

4. Kamassa M. Socio-Political Manipulation–Incidental Pathology or Immanent Component of International Realm? *Przegląd Strategiczny*. 2012: 20 c.

Іван Монолатій
доктор політичних наук, професор,
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ФРАКТАЛЬНІ РОЗМІРНОСТИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ

Фрактальні розмірности західноукраїнської етнополітичної сфери потребують вивчення з огляду на специфіку етнополітології і етноматематики, а висновки таких студій є важливим доповненням в інтерпретаційному полі міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях у період політизації етнічностей. Адже використання фракталів є цілком виправданим для ефективного опису унікальних образів, понять і подій на підставі систематизації як нерегулярних і самоподібних структур.

Німецький історик і семантик Райнгарт Козеллек підштовхує дослідників до думки про фрактальні перетворення часових пластів, твердячи, що умови неповторности будь-якої історії не є новими, адже «існують

структури […] і *процеси* (тут і далі письмівка моя. – *І. М.*), перебіг яких усе ще триває […]» [3, с. 232]. Або ж таке твердження: «Якщо спрямувати свій погляд в бік цієї темпоральної багатопластовості, то *вся історія постає перед нами як простір потенційної повторювальності*, вона ніколи не є діахронічним, але – залежно від часового сприйняття і можливостей ставати надбанням досвіду – й синхронним феноменом» [3, с. 85].

Прикладами фракталів можуть бути апорії Зенона Елейського про Ахіллеса і черепаху, криві Вацлава Серпінського, крива Ґельґе фон Коха та інші. Поняття «фрактал» 1975 р. увів у науковий обіг Бенуа Б. Мандельброт для опису об'єктів та явищ, що не мають визначеного лінійного розміру [2, с. 3, 6, 9, 11-12]. «Тріада» фрактальних параметрів є такою: фрактал не має однозначного визначення; однією з найважливіших характеристик фракталів є їх самоподібність; фрактал – це явище, яке існує й декларує себе динамічно, а тому є процесом.

Якщо подивитися на моделі співробітництва українців з поляками, євреями і німцями на Галичині, зокрема у XIX – першій половині XX ст., виявиться, що вони утворювали складну «дірчасту» структуру, тобто були першим фрактальним утворенням у досліджуваному хронотопі. А що основною рисою фракталів є їхня самоподібність (тобто інваріантність кожного окремого об'єкта або їх ансамблю щодо групи масштабних перетворень), а вони можуть бути і не випадковими, характерною рисою міжетнічних угод і/або компромісів було те, що їх можна назвати *дивними атракторами Лоренца* [4, с. 174-175].

У випадку дивних атракторів як фрактала – українсько-польської співпраці кінця XIX – початку XX ст. (головним чином «Галицького компромісу» 1914 р.); українсько-єврейської сеймової і парламентської співпраці 1873, 1907 і 1911 рр.; українсько-німецької громадянської і військової співпраці 1848-1849 і 1918-1923 рр., пропонуємо їх розглядати як фрактали – апорії Зенона Елейського [1, с. 38-49].

«Галицький компроміс» 1914 р. тотожний апорії про Ахіллеса і черепаху: вони стартують одночасно, але точка, звідки починає рух черепаха (українці), знаходиться трохи попереду (зокрема «Нова ера» 1890 р.) місця старту Ахіллеса (поляки). Цей бігун швидко долає відстань до точки, звідки починала шлях черепаха (попередні угода і/або компроміс), але за цей час черепаха все-таки встигає проповзти ще трохи вперед. Алгоритм надалі такий: Ахіллес нестримно додає і цю малу відстань, черепаха знову відповзає вперед; Ахіллес знову досягає місця, де вже була черепаха, однак вона вже

здолала якусь частину шляху. Так триває до нескінченности. Тому Ахіллес усе ближче до черепахи, але ніколи не може її не лише перегнати, але й наздогнати. Зауважмо, що цей приклад безпосередньо відповідає угодовсько-компромісним сюжетам взаємодії бездержавних на той час (до 1918 р. на Галичині) етнонаціям – українській і польській, зокрема їх політичним акторам.

Діалектика українсько-єврейської співпраці 1873, 1907 і 1911 рр. загалом свідчить, що вона має ознаки Зенонової апорії «Стріла». Адже загалом українсько-єврейські взаємини показали, що рух (якісні зміни міжетнічної взаємодії) між основними фігурантами (зокрема, українцями і поляками) неможливий, за присутности «стороннього» (поляків), а тому при його представлення у вигляді суми неділимих місць (депутатських мандатів). Тож «Стріла» (домовлености щодо парламентських союзів) українсько-єврейської співпраці займала рівне собі місце, а тому в кожен момент польоту стріли знаходилася в певній точці, а відтак – скільки вона летіла, стільки була нерухомою. Фактично, українсько-єврейська модель, упродовж досліджуваної епохи, показала свою відповідність цій апорії: рух не може утворитися з суми станів спокою (етнічної самоізоляції). Практично, це відповідає ідеї М. Гона про «кривду на самоті», або почасти громадянському рівноправ'ю в обмін на етнічне самозречення, у будь-якому разі – на етнічну самість, нерухомість в досягненні цілі, компромісу. Інша справа, що і українці, і євреї у хроніці своїх етнополітичних контактів і співпраці завжди займали рівне собі місце, трактували себе навзаєм партнерами, однак майже не виходили за границі етнічних гетто. Цікаво, що тим «луком», з якого вилітала «Стріла», завжди (у випадку нашого хронотопу) був австрійський конституціоналізм / парламентаризм.

Українсько-німецьке співробітництво у 1848-1849, 1918-1923 рр. і його перебіг у загальних рисах відповідає апорії «Стадіон». Її приклад – класичні перегони колісниць. Швидкість, з якою рухаються колісниці, і та, і інша, менша й більша, залежно від того, для яких інших предметів (колісниць) вона розглядається. Якщо ж, навпаки, рух здійснюється зі швидкістю, яка є одночасно «це і не те», то він є суперечливим і не може існувати. Зокрема ряд колісниць А стоїть, ряди В і С рухаються різними шляхами з однаковою швидкістю в протилежних напрямках. Відносна швидкість, з якою проходять В і С, вдвічі перевищує швидкість, з якою кожен з них проходить А. У нашому випадку такими колісницями можуть бути нарізно і українці, і німці. Чому вони рухаються різними шляхами у протилежних напрямках? Тому що

німці (австрійці, німці) (у досліджуваному хронотопі) – державна, а українці – бездержавна нація, відтак їхні кінцеві цілі відрізнялися – були на протилежних кінцях націотворчих перегонів. Їхня співпраця спорадична, хоча й найпродуктивніша з усіх нами проаналізованих. Точка А – з одного боку, нація-держава (Габсбурзька монархія), з другого боку, – західноукраїнська державність 1918–1923 рр. «Стадіон» у цьому випадку свідчить про «змагальницький» характер міжетнічної взаємодії, – той що не передбачає конфронтації, а вироблення спільних «правил гри» і/або «дорожньої карти» взаємин різностатусних етнонаціональних спільнот.

Другим фрактальним проявом у досліджуваному хронотопі є категорія «соборність», яку можна вважати фракталом. Таке розуміння, на наш погляд, по-перше, допоможе розширити специфіку цієї умоглядної ідеї української нації, з часом стати головним об'єктом досліджень категорії «соборність України» у етноматематиці; по-друге, дасть можливість виділити, структурувати певні націотворчі коди як систему очікувань, які функціонують в українському «соборницькому» просторі. А що властивість фракталів як об'єктивного процесу змінюються у межах від чіткої регулярности до хаосу, категорія «соборність» як фрактал демонструє, з одного боку, межову «зону хаосу» (бездержавність) і, по-друге, формування «порядку з хаосу» (національну державність). Категорія «соборність» у її інституційно-структурному вимірі на Галичині у середині XIX – першій половині XX ст. загалом може відповідати *трикутнику Серпінського*. Найпростіший спосіб побудови трикутника Серпінського – рівносторонній трикутник з кількома кроками. Перший крок – видалення трикутника з вершинами в середині початкового трикутника, другий крок – аналогічні трикутники із трьох менших трикутників, які залишилися від першого кроку і т. д. Після нескінченного повторення цієї процедури (скажімо, творення структур української соборности) від суцільного трикутника залишається підмножина – трикутник Серпінського. Його властивість полягає у самоподібности, адже він складається з трьох своїх копій, зменшених удвічі (наприклад, Головна Руська рада – Головна Українська Рада – Українська Національна Рада). З огляду на самоподібність інституцій української соборности у XIX-XX ст., варто зважити на *килим Серпінського*, який більшою мірою відповідає фрактальному виміру досліджуваного явища. Адже вчений продемонстрував, що *килим Серпінського* як фрактал є універсальною кривою, де будь-який одновимірний граф, спроєктований на двовимірну площину, гомеоформний до підмножини *трикутника*

Серпінського. Ця обставина у нашому випадку показує, між іншим, що українська соборність є взаємно-однозначним і неперервним відображенням (з погляду теорії килима Серпінського), а тому топологічно невідмінні (Головна Руська Рада 1848 р. у Львові, Головна Українська Рада 1914 р. у Львові, Українська Національна Рада 1918 р. у Львові, Українська Національна Рада 1941-1942 рр. у Львові, Українська Національна Рада у Києві 1941 р., Українська Національна Рада 1948-1992 рр. у системі державного центру УНР в екзилі).

Третім фрактальним проявом у західноукраїнській етнополітичній сфері можна вважати поширення епідемічних захворювань. Поширення епідемічних захворювань на Галичині можна описати як *тріадну криву* Г. фон Коха, оскільки вона є самоподібною множиною і саме така її особливість визначає її фрактальний характер. Крива Коха виразно демонструє особливости епідемій, адже на кожному новому етапі (скажімо, епідемії на Галичині у 1831, 1848-1849, 1856, 1892-1894, 1918-1919 рр.) алгоритм застосовується до всякої з ланок кривої, утвореної при першій генерації (зокрема, від першої холерної пандемії до наступних). Така процедура могла повторюватися $n \to \infty$ разів.

В подальшому варто звернути увагу на той факт, що природу фрактальної розмірности мають й процесуальні виміри Національної революції в Україні – «Революція на граніті» (1990), «Помаранчева революція» (2004) і «Революція Гідности» (2013–2014), а тому їх вивчення саме через призму етноматематики і фізики є актуальним з наукового і світоглядного погляду.

Література

1. Богомолов С. А. *Актуальная бесконечность (Зенон Элейский и Георг Кантор).* Петербург: Academia, 1923.

2. Горобець Ю., Кучко А., Вавилова І. *Фрактальна геометрія у природознавстві. Навч. посібн*. Київ: Наукова думка, 2008.

3. Козеллек Р. *Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтею Ганса-Ґеорга Ґадамера*; пер. з нім. В. Швед. Київ: Дух і Літера, 2006.

4. Монолатій І. На роздоріжжі: біфуркації та атрактори політичних процесів у Західній Україні в Модерну добу. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Політологія, соціологія, філософія. 2008. Вип. 10: 174-184.

Аліса Мусієнко
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Кожна виборча кампанія має на меті завоювати симпатії пересічних громадян, які мають право голосу, тобто електорату. Проте з усього спектру діяльності кандидатів і партій під час виборчої кампанії особлива увага приділяється розвитку та застосуванню виборчих технологій. Виборчі технології – це набір інструментів та алгоритмів свідомого впливу на політичні та психологічні настрої та виборчу поведінку, а також на результати голосування з метою досягнення власних цілей у виборчій кампанії.

Незважаючи на те, що термін «виборча технологія» останнім часом увійшов до політологічного співтовариства в Україні, він набуває все більше уваги з боку політологів та громадськості та часто зловживає. Усе це робить тему цього дослідження надзвичайно актуальною.

Метою роботи є з'ясування закономірності розвитку виборчих технологій в Україні, їх систематизація та класифікація.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці українських та західних вчених: Л. Кочубей, А. Куліша, І. Шкурата, В. Полторака та В. Омеліна. Окремі аспекти політичних технологій вивчали і вивчають В. Бебик, А. Білоус, Є. Головаха, М. Лагунова та інші.

Уперше поняття «технологія» виникло в системі технічного знання. Цей термін походить від давньо-грецьких слів «техне» – мистецтво, майстерність і «логос» – наука, знання, закон. У словниках технологію тлумачать як «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; як сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, способи виготовлення виробів, проведення виробничих операцій» тощо [1, с.32];

Необхідно зазначити, що не існує однозначного тлумачення термінів «виборча технологія». Наприклад, М. Томенко виборчі технології розглядає як «механізми й інструменти впливу на громадську думку та настрої громадян під час проведення виборчої кампанії» [3]. Виборчі технології

мають суб'єктивно-об'єктивний характер і здійснюють заданий психологічний вплив на електоральну поведінку виборців.

Схематично виборчі технології мають такий вигляд:

Хто? (кандидат або політична сила); Що? (зміст програми, ідеї, лозунг); Кому? (різноманітні групи виборців, їх мотивація, політична орієнтація); Як? (різноманітні прийоми і методи трансляції виборчої програми, підняття рейтингу кандидата чи партії); Для чого? (досягнення визначеної мети) [4].

У сучасній політичній науці є багато підходів до класифікація виборчих технологій за критерієм відповідності законодавству та етичним нормам:

- «Чорний» піар – це дії, спрямовані на те, щоб заплямувати ім'я іншої людини в очах громадськості.
- «Білий» піар являє собою інформаційну відкритість у даній сфері, подання максимально відкритих і позитивних відомостей про суб'єкт піар-акції.
- «Сірий PR» (породжений описаним вище поділом PR на чорний і білий). Це реклама (позитивна чи негативна), що приховує своє джерело. У відмінності від «чорного піару» не передбачає прямої брехні про своє походження. «Потрібна» інформація подається завуальовано (наприклад, через відгуки на форумах, «випадково» у новинах).
- «Рожевий PR» заснований на технологіях міфів і легенд. Наприклад, методом рожевого піару вважається створення історії фірми, коли розповідаються, які невдачі подолала фірма на шляху до успіху.
- «Зелений PR» – заснований на корпоративній відповідальності в галузі захисту навколишнього середовища (скорочення обсягів використання пластику для пакування, матеріальна підтримка екологічних ініціатив тощо) [2].

Для того, щоб ефективно надати відповідь на тему моєї праці було проведено інтерв'ю з відомим політологом І.В. Рейтеровичем, який надав відповіді на декілька основних запитань.

Як Ви вважаєте, чи мають місце маніпулятивні технології у сучасних виборчих кампаніях?

З досвіду ведення різних виборчих кампаній з впевненістю можу сказати, що маніпулятивні технології є домінуючими у виборчих кампаніях переважної більшості політичних сил України. Дуже часто ставка робиться виключно на маніпулятивні технології, оскільки вони а) відносно дешеві;

б) прості у реалізації; в) дієві (при мінімумі капіталовкладень можуть дати максимум результату). Крім того, маніпулятивні технології як правило не є незаконними, тобто за їх використання не можуть притягнути до кримінальної відповідальності. Максимум – до адміністративної, але штрафи нікого не лякають. Етичний же аспект особливо не хвилює політичні сили, адже вони націлені на ситуативний результат, якого і досягають за допомогою маніпулятивних технологій. Останні президентські та парламентські вибори більше ніж на 50% базувалися саме на маніпулятивних технологіях. Місцеві вибори 2020 року – десь на 40%, там більшу роль відігравав прямий чи опосередкований підкуп, що є кримінальним діянням.

Які виборчі технології є застарілими в Україні?

Всі технології, що передбачають передусім прямий контакт з виборцем (починаючи від різноманітних зустрічей, які організовують за стандартами 90-х років і закінчуючи «проплаченими» мітингами), а також значна частина технологій, які передбачають опосередкований контакт (зокрема, зовнішня реклама, партійна преса, агітаційні матеріали тощо). Однак за інерцією та традицією ці технології використовують, оскільки є цілі команди, які під них «заточені». Відповідно, вони пропонують своїм політичним клієнтам саме цей набір технологій.

Як Ви вважаєте чи залишилися ефективними технології, які використовували в 2004 під час виборчих перегонів ? Якщо так, то які?

Маніпулятивні технології, які використовувалися у 2004 році, використовуються активно і зараз. Бо вони є, на жаль, ефективними. Наприклад, фейкові соціологічні опитування, які роблять невідомі компанії та максимально розганяють їх у ЗМІ. Мета цих опитувань – вплинути на громадську думку шляхом публікації відверто неправдивих рейтингів, збільшуючи показники «свого» кандидата та зменшуючи показники конкурента. Технологія кандидатів-клонів або кандидатів, які повинні розмити електоральне поле опонента, використовується чи не на кожних виборах (вперше активно її застосували якраз у 2004 році), при цьому ці «двійники» можуть забрати до 2% голосів у реальних кандидатів. Технологія «професійних агітаторів», які вибудовують так звані «сітки» (фактично, з підкупу) також вперше апробували у 2004 (щоправда, у мінімальному масштабі). У 2019 році її використовували вкрай активно, попередньо апробувавши на попередніх виборах. В цілому у даному контексті у нас

достатньо консервативна політтехнологічна спільнота, яка використовує апробовані методи, що довели свою ефективність.

На Вашу думку які нові технології незабаром з'являться в Україні? Чи можливі якісь саме українські ноу-хау?

Всі українські ноу-хау відносяться до сфери «чорних» (наприклад, масова заклейка району напередодні дня голосування) або «сірих» («сітки» тощо) технологій. Щодо нових технологій, то скоріш за все вони будуть пов'язані з подальшою цифровізацією та віртуалізацією виборчих кампаній. Тут ми у світовому тренді.

Чи будуть застосовувати нові соціальні мережі у виборчих кампаніях, наприклад TikTok?

Нові мережі вже активно застосовують у виборчих кампаніях. 2019 став роком буму Instagram та Telegram. Останній взагалі створив паралельну політичну реальність, яка часом підмінює нашу дійсність. У 2020 році політики поступово почали заходити у TikTok, передусім партія «Слуга народу». Однак поки що це більше як додаток до традиційних мереж, по принципу «хай буде». Оскільки у TikTok є одна проблема – вік аудиторії. Вона легко і з позитивом сприймає інформацію, яку їй подають політичні сили, однак вкрай погано ходить на вибори. Тому головне завдання – розробити інструменти електоральної мобілізації через TikTok. Думаю, що на наступних виборах цю мережу використовуватимуть набагато активніше.

Література

1. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології. К.: Ельга: Ніка-Центр, 2003: 400 с.

2. Петров О. В. Соціологічні виборчі технології. Дніпро: Арт-Прес, 1998: 164 с.

3. Томенко М. В. Інститут президентства в Україні: правові засади та політична перспектива. *Придніпров. наук. вісн*. 1998. № 1: 73-76.

4. Шкурат І. В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.01. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2002: 20 с.

Олександра Найденко
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОПАГАНДА ЯК ОСНОВНИЙ ВИД МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ

Актуальність даного дослідження полягає у своєчасності теми, у зв'язку з війною на Європейському континенті та активною пропагандистською діяльністю урядів окремих країн ще задовго до її початку. В даному контексті слід зазначити, що маючи базові знання про механізм впливу пропаганди, можна запобігти її впливу на громадян, зберегти холодний розум і особисто критично аналізувати події, що відбуваються.

Мета – розкрити основні методи і способи дії пропаганди, викрити її ознаки серед усього інформаційного потоку.

Термін «пропаганда» виник у кінці XXVII століття і походить від латинської фрази «congregatio de propaganda fide». Цей термін в широкому перекладі має під собою донесення інформації, яка виглядає як єдина вірна, в маси. Такі повідомлення широко тиражуються і не мають піддаватись сумніву всередині суспільства.

Посилаючись на зовнішні характеристики пропаганди, вона «звертається до індивідів і мас одночасно, використовує всі наявні технічні засоби (преса, радіо, телебачення, плакати, брошури, кіно), є безперервною, постійною, щоб спричинити повне когнітивне занурення та спонукати одержувача діяти».

Пропаганда має свої 4 основні закони, які регулюють її роботу:

1. Правило «спрощенності» – максимальне спрощення термінів, формування повідомлень, легких для сприйняття і розуміння широкими масами.

2. Надбудова та спотворення – перебільшення фактів.

3. Максимальне поширення – постійне повторення повідомлень, адаптація їх під різні соціальні категорії, заміщення любих інакших точок зору.

4. Одностайність – переконання всіх незгодних, залякування, розпал агресії, заборона будь-яких альтернативних точок зору.

Пропаганда опирається на емоції, оминаючи логіку і здоровий ґлузд. Кінцевою метою є створення в індивідів «умовних рефлексів», аби вони реагували на так звані «стимули» як в експерименті Павлова. Таким чином, доведена до ідеального функціонування, пропаганда виступає механізмом загальної та універсальної форми підпорядкування мас.

Основна думка пропаганди має забезпечувати єдність різних суспільних груп, а тому вона може подаватись у різних формах для різних соціальних верств, але перефразовано зберігати свій сенс.

Опираючись на такі допоміжні інструменти, як символи, гасла, слогани та безперервну трансляцію, пропаганда викликає в своїх носіях справжню «тваринну» агресію в сторону всіх незгодних. А отже, на певній стадії, поширення повідомлень відбувається вже саме від «заражених» індивідів, чия впевненість у правоті і силі підкріплена стадним інстинктом.

Пропаганда може бути задіяна у різних сферах соціального життя, наприклад у релігійній, військовій, політичній тощо. А також може набувати різних форм і подаватись у різний спосіб.

ЗМІ є найпопулярнішим і найдієвішим інструментом для поширення пропагандистських повідомлень. Вони можуть зображуватись на плакатах, листівках, афішах, друкуватися в пресі. На телебаченні та радіо транслюватись у новинах, ток-шоу, рекламі. В еру соціальних мереж способи передачі інформації значно спростилися, адже одним постом на сторінці авторитетної особистості можна донести меседж до мільйонів підписників, а повторюваність повідомлення серед лідерів думок лише вкорінює його в свідомості читачів. Стратегія ведення пропаганди має на меті перетворення одержувача інформації у шукача, а згодом у агітатора [3].

Крім того, механізм навіювання пропаганди базується на основах соціальної психології. Інформація, що подається за достовірну, обов’язково підкріплюється аргументами, але не завжди логічними, адже тиск іде на емоційну, а не раціональну складову. Важлива не якість, а кількість повідомлень, вони мають лунати звідусіль, обговорюватись, вкорінюватись у свідомості. Саме тому, найбільший вплив пропаганда має на людей, позбавлених критичного мислення, що швидко реагують на найпростіші стимули.

З напрацювань В. Сороченка можна визначати основні методи, якими користуються журналісти для розробки пропагандистських текстів [2]:

1. Багатократне повторення – інформація, яку індивід чує з різних джерел з певною систематичністю, сприймається за правдиву;

2. Анонімний авторитет – спираючись на авторитетну особистість, подається певний матеріал, при цьому ім'я автора приховується;

3. Буденна розповідь – метод, за допомогою якого слухачів призвичаюють до негативної інформації. Наприклад, необхідно зробити людей лояльними до насильства, тоді телеведучий спокійно і врівноважено щоденно повідомляє в ефірі про важкі злочини. Через деякий період людська психіка, захищаючись від стресового середовища, звикає і не реагує на новини з таким контекстом;

4. Інформаційна блокада – певний інформаційний вакуум навколо окремої проблеми з подальшим розгортанням інформаційного театру навколо неї. Оскільки рівень зацікавленості в цьому питанні є високим серед громадян, будь-які новини швидко розповсюджуються і становлять собою масове зомбування людей;

5. Констатація факту – видання бажаного за дійсне;

6. Навішування ярликів – надання особі або явищу, проти якого виступає пропаганда, яскравої агресивної назви для створення у публіки негативних асоціацій.

На останок, хотілося б зазначити ще один важливий момент – різновиди пропаганди. У політичній науці виокремлюють як негативну, так і позитивну пропаганду. Е. Аронсон визначив, що залежно від природи повідомлення пропаганда може бути позитивною або негативною. Позитивна (конструктивна) подає інформацію в доступній, зрозумілій формі. Головним її завданням є сприяння гармонії та спокою в суспільстві. Вона не переслідує маніпулятивної мети [1]. Проте на нашу думку, такий основний критерій пропаганди, як нав'язування, сам по собі виступає негативним і недемократичним способом комунікації держави з її громадянами.

Спираючись на наведені та проаналізовані вище факти, можна констатувати, що пропаганда є складнопобудованим механізмом, що може приймати різних форм, впливати на необмежені групи населення, блискавично поширюватись як через її творців, так і через суб'єктів її впливу. Пропаганда є серйозною зброю, на рівні з ракетами масового ураження, особливо у воєнний час, оскільки у сучасному суспільстві є об'єктивним той факт, що будь-якій війні передує потужна пропагандистська кампанія.

Література

1. Elliot Aronson. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. Henry Holt and Company, 2001.

2. Сороченко В. Енциклопедія методів пропаганди. 2002.

3. Федосенко В. Україна: дослідження споживання та сприйняття медіаконтенту. 2021. URL: https://epim.trust.org/application/velocity/_newgen/assets/TRFUkraineReport_UKRAINE.pdf

Діана Овдієнко
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСНОВНІ ЗАСОБИ І ТЕХНОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА МАСОВУ ПОЛІТИЧНУ СВІДОМІСТЬ

Прихований інформаційно-психологічний вплив є найбільш небезпечним певних соціальних груп суспільства у зв‘язку з тим, що він ретельно маскується і діє на об'єкт впливу непомітно для нього. Найбільш актуально та дієво це стосується масової політичної свідомості, оскільки його складно виявити і, отже, проблематично ефективно протидіяти йому, а наслідки мати критичне значення порівняно з результатом.

Мета – поширення інформації про механізми впливу та інші технології дасть змогу гарантувати інформаційний захист громадян та держави на шляху реалізації права вільного споживання інформації, поширення різних теорій та думок та свободи совісті.

До основних механізмів прихованого інформаційно-психологічного впливу можна віднести приховану пропаганду і політичну маніпуляцію. Приховану пропаганду можна визначити як вербально-образний інформаційно-психологічний вплив на окремих індивідів чи суспільство з метою коригування різних суджень, думок, переконань шляхом поширення відповідних політичних ідей, різноманітних теорій, поглядів, що приховані за конструйованими інформаційними блоками, які несуть інше семантичне навантаження [1, с.352]. Прихована пропаганда є доволі складним механізмом впливу і існує певна небезпека зміни суспільно-політичного устрою чи навіть політичного режиму.

Політична маніпуляція розглядається, як система психологічного впливу, що орієнтована на впровадження певних абстрактних уявлень.

Науковці розглядають маніпуляцію через призму інформаційно-психологічних впливів, що реалізується в процесі міжособистісного спілкування і має ряд специфічних особливостей, що дозволяють відрізняти її від пропаганди, дезінформації та ін. механізмів впливу. С. Кара-Мурза визначає маніпуляцію як психологічний вплив, це – вид духовного, психологічного впливу (а не фізичне насильство або загроза насильства). «Мішенню дій маніпулятора є дух, психічні структури людської особистості» [2]. Головною умовою при маніпуляції є нерозуміння об'єктом, що ним маніпулюють. Об'єкт при цьому не усвідомлює причин, що спонукали його до прийняття рішення і фактично вважає будь-яке прийняте рішення або переконання за своїм власним. Об'єктами політичного маніпулювання можуть виступати як окрема особистість, так і соціальні групи і громадянське суспільство в цілому. В рамках впливу на масову політичну свідомість, маніпулювання може здійснюватися для зміни політичної свідомості певних соціальних прошарків чи груп впливу. Внаслідок цілеспрямованих маніпулятивних дій в державі може з'явитися певна соціальна група зі своїм уявленням про існуючу дійсність, що суттєво відрізняється від базисної моделі. Якщо дана соціальна група отримає досить великий політичний вплив, вона вже сама почне цілеспрямовано впливати на інші соціальні групи і змінювати уявлення світосприйняття цих груп.

При маніпулюванні масовою громадською свідомістю інформаційно-психологічний вплив носить масований і спрямований характер на певну ступінь програмування соціально-політичної поведінки всього суспільства або окремо взятої групи. При застосуванні впливу на суспільну свідомість суб‘єкт маніпулювання використовує достатньо великий арсенал впливу. Найяскравішим прикладом масованого соціального впливу служить релігія, особливо, коли вона використовується у прихованому вимірі підтримки тієї або іншої політичної групи чи організації. Наприклад, у мусульманських державах релігія використовується як засіб легітимізації політичної еліти, росія використовує її як прихований інструмент впливу на власне суспільство продукуючи певні ідеологічні наративи та поширюючи свій вплив на інші держави під прикриттям «духовно-релігійної спільності». Даний масований вплив має досить тривалу дію на суспільство і при спробі змінити ідеологічні рамки моделі через певний проміжок часу після першої обробки, це може призвести до появи депресивного настрою в суспільстві та спровокувати численні політико-соціальні конфлікти всередині суспільства.

Існують механізми які часто можуть мати як прямий так і прихований характер, проте можуть входити у структуру маніпулятивного інформаційно-психологічного впливу. Це переконання та навіювання. Характер переконання звернений до критичного сприйняття дійсності самим об‘єктом впливу. Навіювання, на відміну від переконання, спрямовується на тих реципієнтів чи групу, які сприймають будь-яку інформацію некритично. Особливостями навіювання виступають: його цілеспрямованість і планування його застосування; конкретизація об’єкта навіювання, врахуванням його основних соціально-психологічних, ментальних та інших особливостей; характерне некритичне сприйняття об’єктом навіювання інформаційних каналів, оскільки засноване на психологічному ефекті сприйняття інформації як конструктивної інструкції до певної діяльності без врахування логічного аналізу; формулюється за допомогою конструктивного аналізу відповідна психологічна чи політична поведінка, яка внаслідок установлених дій призведе до результату.

Отже, досліджуючи основні механізми інформаційно-психологічного впливу було розглянуто просту модель комунікації, що має таку структуру суб‘єкт – джерело інформації та її передавання – реципієнт. У політичній комунікації суб’єктами виступають: громадяни, політичні інститути, політичні актори (зовнішні і внутрішні), виборці, різні формальні і неформальні групи, громадські організації, рухи, політичні партії, лобістські групи впливу, органи державної влади. Основні способи передачі інформації – засоби масової комунікації та ЗМІ. Виділять як прямі механізми впливу на масову політичну свідомість, так і приховані. До прямих належать пряма пропаганда та поширення дезінформації. До прихованих можна віднести приховану пропаганду та політичну маніпуляцію. До таких механізмів, які застосовуються однаково в обох випадках – прямому і прихованому відносять навіювання та політичні переконання. У сучасному суспільстві дані механізми найчастіше використовують поєднуючи між собою, а для ефективного посилення впливу певних політичних сил, використовуються відповідні канали комунікації, що належать цим політичним суб‘єктам.

Література

1. Почепцов Г. Г. Когнітивні війни у соцмедіа, масовій культурі та масових комунікаціях. Харків: Фоліо, 2019: 320 с.

2. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція свідомістю. М: Ексмо, 2009: 526 с.

3. Кобільник Б. Ю. Гізун А. І. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23-25 листоп. 2016 р. Кропивницький: КНТУ, 2016: 28-29. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/84825493.pdf

4. Копан О. В. Інформаційно-психологічна війна як засіб маніпулювання людською свідомістю. *Інформація і право*. 2016. № 2: 92-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2016_2_12

Галина Петришин
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У сучасному світі підбір інформації та вміння її подавати впливає на процеси сприйняття і ставлення людей до подій суспільного життя в заданих замовником інформації межах. У структурі інформаційного впливу визначальну роль відіграє пропаганда, завданням якої є поширення ідей і поглядів, правдивих чи напівправдивих фактів, відвертої брехні або чуток з метою маніпуляції громадською свідомістю. Сьогодні ця проблема є особливо актуальною в контексті інформаційного супроводу дій російської влади напередодні і під час широкомасштабної війни Росії проти України.

Однією з засадничих ідей, на якій побудована вся публічна ідеологія російської влади, є ідея «русского мира», зародки формування якої можна простежити в російськоцентричних течіях, зокрема слов'янофільстві. Позаяк основною тезою ідеології «русского мира» є необхідність єднання співвітчизників, що проживають за кордоном і мають спільну історію, зовсім не випадковою є така потужна критика питання європейського вибору України.

Зупинимося на особливостях пропаганди Росії до і під час широкомасштабної війни з Україною. Так, Ігор Петренко в російській пропаганді до початку російської агресії в Україні виділяє три основні її

спрямування: формування позитивного образу Росії та її політики; формування негативного образу геополітичних опонентів РФ та міжнародних партнерів України; поширення деструктивних інформаційних повідомлень про події в Україні [6]. До зазначеного вище варто додати і кремлівські наративи, змістом яких є переписування української історії. Наприклад, в російських ЗМІ можна зустріти такі меседжі: «Сучасна Україна – цілковите дитя радянської епохи», «Україна – штучний проект Заходу», а Крим, Донбас і південний схід України – це Росія. Кожен із цих меседжів спрямовано на вироблення як комплексу меншовартості, так і на ревізію української історії.

Щодо спроб дискредитації України в країнах ЄС, то її відображають поширювані за кордоном російською пропагандою такі меседжі: «Україна не виправдала сподівань ЄС, проваливши боротьбу з корупцією», «Україна загрожує ліберальним цінностям, просуваючи націоналістичні ідеї», «Україна є загрозою стабільності на континенті через недотримання Мінських угод» [1]. Інтерпретація актуальних подій в українському суспільно-політичному житті та питання міжнародних взаємовідносини України з країнами Заходу і США в російських ЗМІ подаються як «зовнішнє керування» Україною та «відсутність суверенітету України». Дезінформацію про події в Україні намагаються вибудувати на окремих прикладах з негативними наслідками, які позиціонують як загальнонаціональну тенденцію. Наприклад, використовуючи конфліктні ситуації, які виникають з питань мови та культури національних меншин, означують це як переслідування російськомовного населення або відмову владою національним меншинам в Україні у праві на власну культуру та мову. Показовою є ситуація роздмухування російськими ЗМІ історії з підпалами «Центру угорської культури» в Закарпатті 2018 року та подання її під кутом зору дій радикальних націоналістичних угрупувань.

У концепціях інформаційного протиборства, що розроблялися в Росії до війни, значна увага приділяється поширенню дезінформації, метою якої є вигідний російській владі вплив на оцінювання, наміри та орієнтацію населення Сходу України, де телеефір був монополізований російськими телеканалами. Зокрема перебіг антитерористичної операції 2014 року подається у такому ключі: «В поселке Счастье сейчас происходит массовая чистка, уничтожают мирное население, вырезают женщин и детей, всех – от 16 до 50» [3].

Аналіз відкритих джерел в ОРДЛО, проведений ГО «Східна правозахисна група» з листопада 2018 року по липень 2019 року, дозволяє

стверджувати, що поширювана серед населення інформація має на меті вибудувати друга в особі Російської Федерації, посіяти ненависть до України та європейських вартостей і сформувати «ідеали війни» у дітей та молоді [5]. Особливе місце займає тема розгортання бойових дій нібито з вини України, яка підтверджується зйомками фейкових репортажів про посилення охорони адміністративних будівель та необхідності введення воєнного стану. Пропаганда війни непрямими методами здійснюється через ідеї «переваг російської зброї», необхідності «захисту миру» та своїх громадян тощо.

Уся ця риторика спрямована на пошуки шляхів до військового вторгнення в Україну та формування серед пересічних росіян думки про необхідність боротьби за т. зв. «історичну територію», об'єднання російських земель та захист російськомовного населення від «нацистів» та «бандерівців», переконання у відсутності відчутних наслідків війни для населення завдяки пропаганді «переваг російської зброї» та демонізації збройних сил України.

Початок інтервенції в Україну Росія виправдовує меседжами на кшталт: «Якби Російська Федерація не напала на Україну, Україна напала б на Донбас і Росію», «Ми не хочемо війни, але підступний ворог не залишив нам вибору» і т. ін. Упродовж широкомасштабної війни Росії проти України Кремль щодня продукує потоки дезінформації, залежно від успіхів чи невдач на фронті вибудовує нові або використовує старі наративи про Україну. *На початку війни російські ЗМІ поширюють тезу, що війна в Україні є «спеціальною військовою операцією», метою якої є «денацифікація і демілітаризація»*, а згодом – меседжі: «Україна проводить політику геноциду проти мешканців Донбасу», «Україну необхідно очистити від нацистів та нацистської ідеології, які становлять загрозу всьому цивілізованому світу», «на території України діють лабораторії з розробки біологічної зброї», «Українці чекають на звільнення від «київського режиму»» тощо. Стрижневим посилом Кремля є теза про те, що т. зв. «спецоперація» є превентивним заходом для самозахисту та захисту світу від «коричневої чуми нацизму».

З початком інтервенції Росії в Україну перед російською владою постала потреба приховування військових злочинів, скоєних її військами на території України. З цією метою російська пропаганда вибудовує одразу кілька наративів, маючи на меті демонізацію дій Збройних сил України: «Україна сама обстрілює міста та мирне населення, а звинувачує у цьому Росію», «Україна несе відповідальність за гуманітарну катастрофу та жертви під час війни», ЗСУ використовує мирне населення як «живий щит»,

цілеспрямовано блокує роботу «зелених коридорів» тощо, а масштабні руйнування міст України є сфабриковані самою Україною. Щодо Росії, то про неї поширюють фейкові відеоролики на тему «Як тепло зустрічають росіян на територіях, «визволених від нацистів»». Ключовим завданням таких повідомлень є показати «миролюбність» дій російської армії й «агресивність» дій України. І що саме Україна несе відповідальність за ескалацію війни.

З метою приховування дій та звірств російської армії на українських територіях, російська пропаганда вдається до розмивання правди, пропонуючи своїй аудиторії декілька версій однієї події або одночасно поширює декілька неправдивих повідомлень, як-от, висвітлення російськими ЗМІ бомбардування пологового будинку в Маріуполі має такі варіанти: «В пологовому не було персоналу та породіль, а були бійці «Азова», «Пологовий розбомбили бійці «Правого сектору». А знищення цивільного населення в місті Буча подається як фейкова «постановка» ЗСУ, спланована медіакампанія». Все це не що інше, як маніпулювання свідомістю простого російського обивателя. Звісно, що множення варіантів подання однієї події впливає на її критичне осмислення.

Російська пропаганда активно використовує метод звинувачень України з метою перекладання відповідальності за свої дії та плани на іншого. Це стосується й обстрілів прикордонних російських територій її ж військами, з метою запровадити загальну військову мобілізацію в Росії, й поширюваної російськими телеграм-каналами інформації про підготовку СБУ різних провокацій, у яких звинуватять росіян, зокрема на Одещині, щоб розпочати військову кампанію в Придністров'ї.

Одним з основних напрямків діяльності російської пропаганди є також агресивна інформаційна кампанія на тимчасово окупованих територіях України, метою якої є зниження спротиву російській окупації, а її медіа супроводом є, наприклад, наративи: «Херсон – це вже не Україна», «Україна покинула Херсон напризволяще» тощо. Російськими каналами на Херсонщині ведеться активна агітація за «русский мир» та всілякі псевдореферендуми. Останнім часом серед мешканців тимчасово окупованих територій поширюється дезінформація про загальну примусову мобілізацію всіх чоловіків, які в'їжджають на підконтрольну Україні територію. Метою цієї дезінформації є прагнення перешкодити виїзду чоловічого населення з тимчасово окупованих територій [2].

Після розголосу в західній пресі численних фактів злочинів російськими військовими російська пропаганда у висвітленні «українського питання» зазнала істотних змін. Її наратив про необхідність визволення українців від «нацистського київського режиму» зазнав фіаско. Тотальний спротив українського народу окупантам спонукав пропагандистську машину Росії змінити свою риторику з «денацифікації України» на її «денаціоналізацію».

Через те, що пояснити затяжний характер «військової кампанії» російській владі стає все важче, вона вдається до чергового вкидання дезінформації у власний інформаційний простір: «НАТО вступив у проксі-війну з Росією», «Росія воює з усім світом, який ополчився проти неї» тощо.

Інформаційний супровід розпочатої Росією війни проти України є «…«війною смислів», для трансляції яких задіяне все розмаїття каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні постають симулякри – образи того, чого насправді не існує» [4].

Література

1. Інтеграція України до ЄС: російський чинник. URL: http://neweurope.org.ua/media-post/integratsiya-ukrayiny-do-yes-rosijskyj-chynnyk/

2. Інформаційна війна: росіяни вигадали низку нових фейків. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_informacijna-vijna-vorog-zapustiv-novu-porciyu-brehni-proti-ukrayini/1086091

3. Сепаратисти на Сході транслюють російську пропаганду за гроші українців. URL: https://tsn.ua/politika/separatisti-na-shodi-translyuyut-rosiysku-propagandu-za-groshi-ukrayinciv-355690.html

4. Тихомирова Є. Б. Неоголошена інформаційна війна Кремля проти України. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3875/3535

5. Як працює ЗМІ та пропаганда РФ на окупованих територіях. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2772577-ak-pracue-zmi-ta-propaganda-rf-na-okupovanih-teritoriah-luganskoi-ta-doneckoi-oblastej.html

6. Petrenko I. Які наративи насаджує російська пропаганда в Україні. URL: https://comments.ua/blog/yaki-narativi-nasadzhue-rosiyska-propaganda-v-ukraini-820.html

Ірина Пономарьова
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОДНО- ТА ДВОПАЛАТНІ ПАРЛАМЕНТИ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Актуальність теми полягає в тому, що між країнами існують значні відмінності щодо структури їхніх законодавчих органів. У той час як менші унітарні країни зазвичай використовують однопалатні законодавчі органи, а більші, федералісти, зазвичай використовують двопалатну модель, ці презумпції не закріплені на камені. Кожна нація має свої унікальні мотиви прийняти однопалатну або двопалатну модель. Цих причин багато, і вони випливають з історичних, культурних або демографічних характеристик, які можуть стосуватися виключно цієї країни. Існуючі інституційні та політичні фактори, такі як виборчі методи та партійні системи, також мають значний вплив на цей процес. Більше того, політичні діячі відіграють життєво важливу роль у формуванні законодавчого оформлення. Нарешті, влада, захист інтересів і компроміс, безсумнівно, сприятимуть камеральному дизайну.

Мета дослідження – проаналізувати особливості функціонування одно- та двопалатної парламентської системи в країнах ЄС.

Слово «парламент» (parliament) народилося середньовічної Англії, але з етимології та орфографії є французьким, що походить від parler (говорити). Справа в тому, що після норманського завоювання, що почалося перемогою 14 жовтня 1066 Вільгельма Завойовника в битві при Гастінгсі, почалося не просто панування норманів, а й офранцужування англосаксонської цивілізації. Вперше лише у 1363 р. канцлер відкрив засідання парламенту промовою англійською, але ще й на початку XVI ст. англійські закони писалися французькою. У перші століття після завоювання самі королі та їхні дружини були французами, воєнно- політична знати була того ж походження. Понад те, навіть середній клас поступово освоював французьку мову, елементи французької культури та життя. Не дивно, що королі вимовляли присяги французькою. Фактично ця мова стала політичною мовою Англії [21].

Парламент – загальнонаціональна представницька установа держави, що здійснює законодавчі функції; вищий виборний законодавчий орган. У Великобританії він називається парламент, у США – конгрес, у Норвегії – стортинг, у Швеції – Ріксдаг і т.д. У більшості країн складається із двох палат.

Парламентська система, демократична форма правління, за якої партія (або коаліція партій) з найбільшим представництвом у парламенті (законодавчій владі) формує уряд, лідером якого стає прем'єр-міністр чи канцлер. Виконавчі функції здійснюють депутати, які призначаються прем'єр-міністром до складу кабінету. Партії в меншості виступають в опозиції до більшості і зобов'язані регулярно оскаржувати її. Прем'єр-міністри можуть бути відсторонені від влади, коли вони втрачають довіру більшості правлячої партії або парламенту. Парламентська система виникла у Великобританії і була прийнята в кількох її колишніх колоніях.

Жоден парламент не існує у вакуумі. Усі вони є частиною інституційного контексту, який формує його основні характеристики, окрім політичної культури та історії країни/регіону. Цей інституційний контекст, по суті, складається з наступного: кожна політична система організована навколо трьох різних органів влади: законодавчої, виконавчої та судової. Саме спосіб їх організації та відносини між ними, зокрема законодавчою та виконавчою, визначають природу кожної політичної системи. Це має очевидний вплив на роль кожного парламенту.

По суті, існує три типи політичної системи: президентська, парламентська та змішана системи. У президентській системі існує поділ влади на судову, законодавчу та виконавчу; Президент очолює уряд і обирається безпосередньо народом і незалежно від парламенту. У парламентській системі парламент знаходиться в центрі системи, а глава держави (президент або монарх) є лише фігурою. Уряд випливає з виборів до парламенту. Змішані системи (також називаються напівпрезидентськими) – це системи, де парламент знаходиться в центрі політичної системи, але в той же час Президент обирається безпосередньо народом, який виконує функції глави держави. Уряд походить від парламенту.

Виборчі системи поділяють себе на мажоритарну та пропорційну. Чим більше виборча система є мажоритарною, чим менше партій обрано до парламенту, тим більше парламент організовується навколо відносин з окремими виборчими округами і тим більше депутати мають незалежність у діях. Чим більше виборча система є пропорційною, чим більше партій

обирається, тим більше партія становить основну організаційну одиницю в парламенті і тим меншою незалежністю дій депутати мають.

На роль парламенту також впливає адміністративна організація країни. Більшість політичних систем нині мають тенденцію до певного ступеня децентралізації. Ця децентралізація може діяти через федерацію (коли країна велика або розділена між добре диференційованими етнічними групами) або просто регіоналізацію. Федерації зазвичай включають законодавчі органи та уряди субстанційного рівня. Якщо в центральній системі, то законодавчий орган, ймовірно, наділить значно більше повноважень. У регіональній або федералізованій системі законодавчий орган ділить повноваження та відповідальність з установами субдержавного рівня [2].

Класифікація законодавчих органів Майкла Мезі: ця типологія, мабуть, найбільше використовується в літературі для класифікації окремих законодавчих органів. Мезей визначає типологію п'яти різних типів законодавчих органів: уразливих, маргінальних, активних, реактивних і мінімальних. Ця типологія є результатом поєднання двох різних вимірів: формування політики та підтримки.

Модель законодавчих зборів типу «Трансформація проти Арени», за Полсбі: це найбільш цитована типологія парламентів, яка оцінює рівень незалежності парламенту щодо зовнішнього впливу на їхню законодавчу владу. Цей ступінь незалежності змінюється в континуумі від нижчого ступеня (арена) до вищого (трансформаційного). Ці концепції Arena і Transformative сьогодні зазвичай використовуються в літературі з питань законодавства, а також зазвичай стосуються стилю роботи парламенту. Коли увагу зосереджено на дебатах у палаті та конфронтаційному стилі обговорення, то парламент називають законодавчим органом на арені; коли робиться більший акцент на роботі комітетів і рішення в основному узгоджуються на основі консенсусного обговорення, тоді законодавча влада вважається трансформаційною. Британська палата громад була б типовим прикладом першого, тоді як німецький Бундестаг прикладом другого.

Аналіз функцій Пакенхема: у цьому фундаментальному дослідженні бразильського конгресу Пакенхем показує, що парламенти відіграють набагато ширшу роль, окрім законодавчої функції. Автор розглядає функції парламенту з точки зору наслідків для політичної системи. Він визначає набір з одинадцяти різних функцій, які виконує парламент: прихована

легітимація політичної системи, явна легітимація політичної системи, «запобіжний клапан» (як вихід для напруженості в системі), вербування політичних акторів, соціалізація політичних акторів, навчання політичних акторів, законотворчість, функція «виходу» (вирішення глухого кута в політичній системі), артикуляція інтересів, вирішення конфліктів та адміністративний нагляд. Детально розглядаючи такі функції, як прихована легітимація, Пакенхем показує, що парламенти відіграють набагато більш комплексну роль у нашому суспільстві. Ця типологія є важливим внеском у розуміння ролі, яку відіграє будь-який парламент [3].

Типологія формування політики Філіпа Нортона: це перевизначення типології Мезі щодо формування політики (пояснення вище). Нортон вносить позитивний вимір у ідентифікацію парламентів із сильною владою у формуванні політики. Парламенти з сильною владою могли б не тільки змінювати або відхиляти пропозиції уряду, а й фактично запроваджувати власну політику. Типологію перевизначають у такий спосіб: законодавчі органи, що розробляють політику (можуть змінювати або відхиляти заходи, запропоновані виконавчою владою, а також можуть формулювати та замінювати політику власною), законодавчі органи, що впливають на політику (можуть змінювати або відхиляти заходи, запропоновані виконавчою владою). виконавча влада, але не може формулювати чи замінювати власну політику) та законодавчі органи з незначною або відсутністю політичного ефекту (не може ні змінювати чи відхиляти заходи, запропоновані виконавчою владою, ні формулювати чи замінювати власну політику). Ця типологія набула широкого застосування в законодавчих дослідженнях, які зосереджені на законодавчій функції.

Концепція в’язкості Блонделя: ця концепція часто використовується також для класифікації повноважень парламенту при виробленні політики. Ступінь в’язкості означає здатність парламенту стримувати уряд у процесі ухвалення законів. Парламент може блокувати та затримувати прийняття законодавства (високий рівень в’язкості), в інших випадках уряд може повністю контролювати процес оцінки законодавства (низький рівень в’язкості). Рівень в’язкості, який може ввести парламент, залежить від кількості змінних, внутрішніх чи зовнішніх для парламенту. Зовнішні змінні включають політичну культуру, конституцію та місце законодавчої влади в політичній системі. Внутрішні змінні включають систему комітетів, контроль порядку денного, правила та організацію роботи палати та ресурси.

Таким чином, кожен парламент може бути оцінений не лише за його інституційною структурою, а й з точки зору його фактичної практики. Наведені вище класифікації науковців вказують на конкретні способи, за допомогою яких ми можемо оцінити різні виміри парламентів.

У деяких парламентських системах прем'єр-міністр є членом парламенту (наприклад, у Сполученому Королівстві), тоді як в інших – ні (наприклад, у Нідерландах). Зазвичай вони є лідерами партії більшості в нижній палаті парламенту, але займають посаду лише до тих пір, поки зберігається «довіра палати». Якщо члени нижньої палати з будь-якої причини втрачають віру в лідера, вони можуть оголосити вотум недовіри і змусити прем'єр-міністра піти у відставку.

Це може бути особливо небезпечним для уряду, коли розподіл місць між різними партіями є відносно рівномірним, і в такому випадку невдовзі після цього часто призначаються нові вибори. Однак у разі загального невдоволення главою уряду їх заміну можна здійснити дуже плавно без усіх ускладнень, які це несе у випадку президентської системи.

Отже, парламент – це законодавчий орган влади. Як правило, сучасний парламент виконує три функції: представляє виборців, ухвалює закони та контролює роботу уряду шляхом слухань і запитів. Парламенти класифікують за декількома ознаками.

Література

1. Parliaments of the European Union. URL: https://culturalfoundation.eu/stories/parliaments-of-the-european-union/

2. Unicameral or Bicameral State Legislatures: The Policy Debate. URL: https://www.house.leg.state.mn.us/hrd/pubs/uni-bicam.pdf

3. Unicameralism, Bicameralism, Multicameralism: Evolution and Trends in Europe. URL: http://archive.sciendo.com/POF/pof.2018.10.issue-2/pof-2018-0014/pof-2018-0014.pdf

Тетяна Пояркова
доктор політичних наук, доцент,
завідувачка кафедри політології
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

«РУССКИЙ МИР» ЯК ЗБРОЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна (з 2014 р. і до сьогодення) відноситься до найактуальніших тем політичної науки. Це пов'язано з характером російсько-українського протистояння, яке вбирає в себе поєднання гарячих зіткнень з масованим інформаційним впливом.

Ця обставина визначила **мету** дослідження – з'ясування причин впливовості концепту «Русский мир», що відіграє роль зброї у російсько-українській війні, одночасно легітимуючи це протистояння та виступаючи мобілізуючим фактором боротьби проти України.

Узагальнення напрацювань Ч. Тіллі, Е. Тоффлера, М. Кревельда, М. Калдор з теми сучасних військових протистоянь виявило, що війни на межі XX-XXI ст. часто ведуться засобами «зачисток територій» на підставі іредентизму − етнічної мобілізації навкруги ідей возз'єднання місць проживання етнічної меншини із територіями, де цей етнос складає більшість [1; 2; 3; 4].

Потрібно відзначити, що «Русский мир» демонструє, як іредентизм російськомовної діаспори пострадянських країн дозволяє політичному керівництву РФ розглядати простір колишнього СРСР як природну сферу свого впливу.

Проте факт проживання носіїв ідей «Русского мира» в країнах із різними політичними устроями, з вражаючими розбіжностями в рівні, стилі життя та приналежності до різної політичної реальності – ставить під сумнів пояснення успішності цього концепту виключно співмірністю пропагандистських зусиль базовій національній ідентифікації.

Врахування багатошаровості структури «Русского миру» дозволяє виокремити інші складові цього концепту.

По-перше, це – розуміння «Русского миру» як спільного політичного середовища, що виникло на базі залишкової єдності цивілізаційний, культурних, соціальних, сімейних, виробничих, інфраструктурних, економічних зв'язків, існуючих всупереч кордонам, що з'явилися після

розпаду СРСР. У цих рамках констатується наявність внутрішнього кола «Руського світу» у вигляді РФ, та зовнішнього – що охоплює російськомовних за кордоном РФ.

По-друге, «Русский мир» позиціонується як «відтворення історичної справедливості» (одночасно й як імперська іредента в кордонах 1913 р., і як радянська іредента – у межах 1989 р.).

По-третє, це визначення «Русского миру» як унікальної приналежності Росії до двох світо-систем: євразійської та православної.

По-четверте, «Русский мир» – це світогляд, що об'єднує паству Руської Православної Церкви, яка приймає руську культуру за основу для національної ідентичності пострадянського простору (зосередженого навкруги ядра із Росії, України та Білорусі).

По-п'яте, «Русский мир» можна звести до системи колективних цінностей традиційного суспільства, що протистоїть індивідуалізованому ліберальному соціуму.

По-шосте, «Русский мир» як світоглядний замінник змісту життя, імперативом існування оголошується «максима» − «руські своїх не кидають».

Усе вищенаведене вказує на те, що концепція «Русского миру» відрізняється різноманітними трактовками, виробленими на спільних засадах, а саме: православна віра, руська культура та мова, спільна історична пам'ять, спільні погляди на суспільний розвиток. Багатошаровість трактування «Русского мира» охоплює визнання: 1) єдиної церкви, що сформувала цивілізаційну єдність; 2) території спільної мови; 3) єдності на підставі спільної історії, де найкращім способом існування була імперія.

Іншими словами, світоглядний конструкт «Русский мир» перетворився на зброю проти України через власний потенціал − здатність формувати нову солідарність поза території та часу, спроможну компенсувати драматичний збіг військової поразки, політичного приниження, економічного падіння, культурного нігілізму та загального хаосу. «Русский мир» − це пропозиція почуття спільності для колишніх мешканців СРСР на підставі боротьби за справедливість для «своїх», яка виправдовує порушення законів, оскільки є запорукою перетворення маргінала на героя, де Інтернет-мережа поширює популярність, а віджате майно, створює ілюзію життя, що вдалося.

Література

1. Tilly Ch. Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992. Front Cover. Blackwell, 1990: 271 p.

2. Toffler Al., Toffler H. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. Format: Book; XIII: 302 p.

3. Creveld van M. The Transformation of War Description. New York: Free Press; Toronto: Collier Macmillan Canada; New York: Maxwell Macmillan International, 1991: 254 p.

4. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era (3rd edn). Cambridge: Polity Press, 2012, 268 p.

Тарас Савченко
магістрант спеціальності «Комп'ютерні науки»,
лаборант Проблемної науково-дослідної
лабораторії інтелектуальних систем
Сумського державного університету

ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ІНДИФЕРЕНТИЗМУ У РОСІЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Головним завданням політики є створення та регулювання соціально-політичних відносин між людьми [1]. Тобто побудова комфортної екосистеми у суспільстві, частиною якої є кожен із нас. Із цього слідує, що будь-яка людина в не залежності від віку, статі або роду діяльності буде мати власне ставлення до політичних процесів, адже вони безпосередньо впливають на рівень та якість її життя. Проте, як би це парадоксально не звучало, але серед, наприклад, російського суспільства досить розповсюджений політичний індиферентизм.

У таких випадках байдужість людини може бути обумовлена деякими факторами. По-перше, не зацікавленість в політиці є також одним із способів взаємодії з нею. Адже, бездіяльність – це все рівно свідомий вибір і не завжди найпасивніший. По-друге, є такі способи управління, які не передбачають взаємодії між людиною та політикою. Це характерно, наприклад, для феодалізму, де індивід не відчуває себе частиною політичної екосистеми. У такій країні процес державного управління нагадує більше стихію, яку можливо лише прийняти. Проте причини російського політичного сприйняття є більш комплексними.

Відносно нещодавно, приблизно сто років тому, росія була імперією, а це означає, що як форма державного управління використовувалася як раз

абсолютна монархія. Більше того протягом всієї своєї історії росія проводила безперервну експансію сусідніх країн та територій. Таким чином кожен наступний монарх збільшував розміри держави. З одного боку це є приводом для гордості державоправителя, але також це ускладнює керування територіями. У таких випадках найкращим варіантом є асиміляція населення та створення однієї народності, яка буде об'єднана спільною ідеологією. Саме цієї концепції дотримувалися за часів феодалізму, але набагато більшого розмаху цей підхід набув дещо пізніше.

Найцікавішим, з точки зору політичного управління, був Союз Радянських Соціалістичних Республік, який в значній мірі вплинув на особливості менталітету сучасної росії. Це була автократична держава з досить своєрідною ідеалістичної основою, яка базувалася на засадах соціалізму. При цьому відбувалася цілеспрямована селекція суспільної думки. Зокрема через створення спільного ворога. Зрощувалося покоління гордих, але терпеливих людей, які здатні жити, а іноді виживати заради деякої великої цілі, яка була їм нав'язана. Дітей зі школи підготовлювали до громадянської оборони, адже «ми в оточенні ворогів». Це робилося з однією ціллю, щоб суспільство об'єдналося навколо спільної, хоч і не завжди справжньої, небезпеки. Додати до цього відсутність можливості побачити альтернативне життя і ось маси вже ніколи не здогадаються, що їм брешуть і навіть не помітять, що їх пригнічують.

Так звана, радянська людина [4] поступово забувала свою історію. Цілеспрямовано знищувалася культура окремих народів, відбувалася асиміляція населення. Це дозволяло створити громадянина, який на перший план ставить інтереси партії. Причини цього процесу ті самі, що і під час феодалізму. Це спрощує керування великою країною.

Цікавим є те, що нинішнє політичне управління росії здійснюється вихідцями з державних установ радянського союзу. Тому формування суспільної думки відбувається за тим самим алгоритмом, що і раніше. Єдина відмінність – це ідеалістична основа сучасної росії, яка має назву «руський мир» [3]. Не зважаючи на видимість демократичності [2], в керуванні країною також нічого не змінилося, влада досі зосереджена в руках верхівки. На превеликий жаль, народ це влаштовує.

Література

1. Мельник Ю. П. Політична відповідальність суб'єктів виборчого процесу. *Актуальні проблеми політики*. 2021: 571-577. https://doi.org/10.32837/app.v0i66.710

2. Boginska I. Концепт «демократія» в російському офіційному дискурсі як індикатор відносин рф з заходом. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1(7): 202-214. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-202-214

3. Бокоч В. М. Антиукраїнська спрямованість релігійно-політичної концепції «руського мира». *Гілея*: Науковий Вісник. 2019: 26-30.

4. Масенко Л. Т. Концепт «простої радянської людини» як інструмент знеособлення суспільства. *Дивослово*. 2021: 23-26. http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21611

Станіслав Славінський,
студент IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

У XXI столітті по всьому світу гостро стоїть питання корупції, Україна не є винятком [1]. За даними дослідження глобальної організації проти корупції Transparency International станом на 2021 рік ми посідаємо 122 місце їз 180 можливих, що показує масштаби корупції в нашій країні. Такі невтішні результати, на думку міжнародної антикорупційної спільноти, зумовлені відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції, неефективною діяльністю органів боротьби з корупцією щодо виявленню самих правопорушень [2]. Складність політико-економічної ситуації в Україні є викликом і водночас сильним стимулом до пошуку власне саме своїх методів та шляхів для зменшення та запобігання антикорупційної діяльності.

Розглядаючи приклади міжнародного досвіду можна побачити, що жодна із соціально-економічних систем не мала і не має цілковитого імунітету від прояву корупції, адже змінюються тільки її обсяги та прояви. З цього можна зробити висновок що повністю ліквідувати корупційну

злочинність неможливо у якійсь конкретній державі чи в якийсь конкретний проміжок часу. Найефективніше що можуть зробити антикорупційні органи та влада, це зменшити рівень корупції та локалізувати поширення по різних соціальних процесах. У західних країнах такий процес називають контролем над корупцією.

На даний час в Україні ми можемо спостерігати інтенсивне зниження рівня корупції, що приводить до підвищення рівня життя кожного громадянина країни. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – розробило Антикорупційну стратегію на 2021-2025 рік. Після ухвалення стратегії Верховною Радою НАЗК буде контролювати виконання цієї стратегії всіма контролюючими органами влади. Завдання на яких базується робота НАЗК включають в себе такі 5 принципів [3]:

1. Оптимізація функції органів державного самоврядування.
2. Діджиталізація всіх процесів. Зокрема, побудова державного центру оброблення даних.
3. Добудова зручних альтернатив існуючих корупційних практик.
4. Формування нульової толерантності до корупції.
5. Невідворотність відповідальності за корупції.

Таким чином, вивчаючи низку джерел інформації стосовно зарубіжного досвіду боротьби з корупцією можемо виділити дві основні моделі антикорупційної діяльності:

Вертикальна стратегія протидії корупції зі швидким досягненням результату (сінгапурська або азіатська модель – Сінгапур, Японія, Південна Корея, Китайська Народна Республіка), наслідки якої є не повна ліквідація корупції, а досягнення певного прийнятного для влади та суспільства рівня корупції;

Горизонтальну стратегію, на поступову, засновану на антикорупційних стимулах, тривалу антикорупційну діяльність (шведська або скандинавська модель – Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди).

Тож, якщо розглянути ці стратегії більш детально ми зможемо виокремити та вдосконалити саме ті аспекти, які більш підходять для впровадження в нашій країні. Зможемо спираючись на досвід зарубіжних країн розробити власні найефективніші шляхи та методи протидії корупції.

Література

1. Бузаров Андрій. Боротьба з коррупцією: китайські уроки для України. *Київські філософські студії*-21. Матеріали Всеукраїнської наукової

конференції (м. Київ, 21 травня 2021 р.): тези доповідей. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021: 318-324.

2. Трансперенсі Інтернешнл Україна: Індекс сприйняття корупції – 2021. URL: https://ti-ukraine.org/

3. Національне агентство з питань запобігання корупції. Офіційний портал. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 рік. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-roky-zabezpechyt-aby-protses-znyzhennya-rivnya-koruptsiyi-stav-nevidvorotnim-oleksandr-novikov/

Максим Стрелюк
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВОЄННІ КОНФЛІКТИ В КОНТЕКСТІ ЛІБЕРТАРІАНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Одним з актуальних питань, яке можна поставити перед ідеологією лібертаріанства, є розуміння цією ідеологією політичних конфліктів, особливо таких гострих, як війни, і, що найголовніше, якими можуть бути шляхи вирішення або запобігання, які ця ідеологія може запропонувати.

Ставлення лібертаріанства до війн однозначне – це негативний прояв державної влади. Це пояснюється кількома факторами. По-перше, будь-яка війна приносить економічні збитки для конкретного індивіда, відповідно, якби існувало суспільство, побудоване на принципі дотримання інтересів кожної конкретної особи, виникнення конфлікту, особливо такого масштабного, як повноцінна війна, було б малоймовірним. По-друге, війна не лише впливає на людину фінансово, а ще й може стати приводом до обмеження її особистої свободи, оскільки держава, наприклад, оголошуючи мобілізацію і призиваючи громадянина на військову службу змушує його працювати не на задоволення власних інтересів, а на задоволення потреб держави (які, можливо, не співпадають з приватними інтересами) [6, с. 100]. По-третє, тільки держава має достатню кількість ресурсів для того, аби вести такі масштабні та тривалі конфлікти, які війни. При цьому можна зауважити, що подібні конфлікти можуть виникати при будь-якому політичному режимі,

незалежно від того, чи є це спроби авторитарних правителів на кшталт Іді Аміна чи Володимира Путіна розв'язати війни проти сусідніх країн, чи це є інтервенція демократичної країни з певних причин, прикладами чого є військові кампанії США по всьому світу. Тож з точки зору лібертаріанства, саме існування держави є якщо й не причиною, то однією з основних умов для існування такого конфлікту, як війна.

Більш важливим аспектом є те, як лібертаріанство бачить вирішення тих конфліктів, які вже існують, або, що більш вірогідно, можуть бути розпочаті проти країни, в якій суспільство функціонує за лібертаріанськими принципами (оскільки, хоч навіть війна між лібертаріанськими суспільствами неможлива, але можуть існувати інші держави, які розпочнуть агресію) [3, с.182]. Варто зауважити, що лібертаріанство в цілому, включаючи навіть анархо-капіталістичну течію, не виключає участі у війнах як таких. Важливим аспектом є те, що така війна має бути виключно оборонною, оскільки як приватний індивід повинен мати право зі зброєю в руках захистити свою свободу від посягань на неї з боку іншої люди, так і суспільство в цілому повинно мати можливість при потребі захиститися.

Оскільки для лібертаріанства призов на військову службу є обмеженням свободи індивіда, то основними акторами, які будуть брати участь в бойових діях, будуть приватні військові компанії та добровольчі формування. У сучасному світі, особливо від початку російської агресії проти України у 2014 році, можна спостерігати багато прикладів участі саме таких формувань у воєнних конфліктах. Відповідно до принципів ринкової економіки та конкуренції, країни самі обиратимуть, до якої з приватних військових компаній звернутися, спираючи в тому числі й на інститут репутації, який дозволить як обрати найбільш ефективного постачальника захисних послуг, так і уникнути репутаційних втрат через співробітництво із ПВК на кшталт «Вагнера», яка відома як військовими злочинами [5], так і поширенням неонацистських поглядів серед її членів [7].

Можливість застосування добровольчих формувань проілюстрована прикладом України у 2014 році, коли діяла велика кількість «добробатів», яких тоді пов'язували з олігархами [2] (що також не протирічить лібертаріанській концепції, згідно з якою великі корпорації або окремі підприємці могли б здійснювати таке фінансування), а також після 24 лютого 2022 року, коли спостерігалися черги людей, які самі були готові піти служити або в Збройні сили, або в територіальну оборону [1], відповідно необхідна кількість військових для захисту може бути набрана і без

застосування державного примусу. Такі форми організації, як територіальна оборона, також можуть бути елементами лібератаріанської концепції, оскільки відповідають ідеям створення організацій, які захищатимуть невеликі спільноти [3, с.184].

Існують і течії, такі як мінархізм, які проголошують, що, у разі існування обмеженої держави, введення певних обмежень прав і свобод є виправданим на час війни [4, с.142].

Підсумовуючи, можна сказати, що процеси, які відбувалися в Україні з 2014 року та отримали новий поштовх до розвитку у 2022 і так великою мірою відповідають лібертаріанським ідеям. Добровольці та волонтери, за умови існування суспільства без держави не лише б не зменшили свою ефективність, а й отримали б додаткові можливості, оскільки держава не стримувала б їх діяльність ніяким чином.

Література

1. Військкомати на Волині працюватимуть цілодобово. У Луцькому – черги. *Суспільне*. URL: https://suspilne.media/210388-vijskkomati-na-volini-pracuvatimut-cilodobovo-u-luckomu-cergi/

2. Приватні армії олігархів стали базою для створення добровольчих батальйонів – експерт. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26962115.html

3. Фідман Д. Механізм свободи. Київ: Наш Формат, 2019: 328 с.

4. Hayek F. The road to serfdom. Chicago: University of Chicago press, 1944: 266 p.

5. Libya's warring sides, including Russian mercenaries, may be guilty of crimes – UN. *Reuters.* URL: https://www.reuters.com/world/africa/libyas-warring-sides-including-russian-mercenaries-may-be-guilty-crimes-un-2021-10-04/

6. Rothbard M. For a new liberty. New York: Macmillan Publishers, 1973: 327 p.

7. Signs of Neo-Nazi Ideology Amongst Russian Mercenaries. *Inform Napalm*. URL: https://informnapalm.org/en/neo-nazi-ideology-amongst-russian-mercenaries/

Валерія Теплюк
студентка IV курсу спеціальності «Політологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРИКЛАДИ ЇЇ ВЕДЕННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

За весь час існування світ змінювався, що призводило як до позитивних, так і до негативних наслідків. В XXI ст. суспільство вступило в нову інформаційну епоху, і це зумовило появу нових безпекових загроз, як особистісних, так і міжнародних. Засоби масової інформації стали новими «природніми ресурсами», що збільшують багатство суспільства. Тобто боротьба за капітал, простір збуту відходить на другий план, а головним зараз стає доступ до інформаційних ресурсів, знань. І навіть війни зараз здебільшого ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційної зброї.

Метою роботи є розгляд теоретичних аспектів інформаційної війни та прикладів її ведення на теренах України.

Вивчення інформаційної війни знайшло відображення в дослідженнях провідних аналітиків різних країн, таких як Почепцов Г., Лайнбаржден П., Кноріг В., Козер Л., Ласвель Г., Бжезинський З., Карпенко Г., Ліпкан В. та ін.

В реаліях нинішнього світу інформація є однією з рушійних сил розвитку суспільства. Сама така побудова світового устрою спричинила появу нового виду війн - це інформаційна війна. Кожна людина у світі хоча б раз чула відомий вислів Натана Ротшильда: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Саме це коротке, але дуже влучне висловлювання характеризує нинішній світ.

Термін «інформаційна війна» ввів у обіг в науковому просторі американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу: «Істинно тотальна війна — це війна за допомогою інформації» [1]. Тридцять років тому він заявив, що сьогодні економічні зв'язки та відносини все частіше набувають форми обміну знаннями, а не обміну товарами.

Інформаційна війна – це вид протиборства різних суб'єктів (держав, неурядових, економічних чи інших структур), що ведеться за досягнення односторонніх військових, соціально-політичних чи економічних переваг над противником.

Враховуючи вищезазначене, можна припустити, що пріоритетною метою інформаційної війни між державами є надання прямого негативного деструктивного впливу на загальну політичну міць держави опонента шляхом послаблення її реальних та потенційних можливостей щодо забезпечення власної безпеки, створення труднощів у внутрішньому розвитку та активної зовнішньої діяльності, а також у підтримці міжнародних відносин. Нанесення збитків політичному іміджу, тобто ослаблення правлячої еліти, її суспільно-політичного режиму або навіть сприяння усунення останньої від влади.

Поняття інформаційної війни та всі її прояви знайомі кожному громадянину України. Адже Російська Федерація веде інформаційну війну проти України всі роки її незалежності, звинувачуючи у неминучих власних поразках третю сторону. Так, наприклад, програш на виборах 2004 року проросійського кандидата в президенти України В. Януковича представники РФ, журналісти, науковці пояснювали втручанням іноземних ЗМІ. Що задовго до виборів в Україні в іноземних ЗМІ розпочалася масова інформаційна кампанія за участю провідних західних експертів та лідерів громадської думки, у тому числі колишніх глав держав. Метою цієї інформаційної кампанії було переконати світову громадськість у тому, що правлячий режим в Україні є недемократичним, корумпованим, авторитарним і має намір підробити результати майбутніх виборів, щоб зберегти владу. За такого режиму в Україні не може бути чесних виборів, бо корумпований режим не переможе на чесних виборах. Для запобігання фальсифікаціям Захід має чинити тиск на українську владу, у тому числі загрозами конфіскації іноземних активів та майна лідерів режиму та членів їх сімей, забороною на видачу віз. Прикриваючись протидією інформаційній кампанії Заходу, яка, на їх думку, була направлена на вплив на результати виборів в Україні, представники РФ на противагу почали розгортати власну інформаційну кампанію проти прозахідного кандидата. Натомість вибори президента України 2004 року перетворилися на інформаційне поле бою, і в той час інформаційна війна вже набула глобального характеру [3].

З 2014 року Росія веде майже відкриту війну проти нової української влади, були захопленні Крим та території Луганської і Донецької областей. Російські медіа розгорнули інформаційну кампанію проти Майдану зими 2013-2014 року. Після 24 лютого 2022 року це перетворилося на повномасштабну війну.

Із вторгненням російських військ на територію суверенної України російська влада і залежні від неї засоби масової інформація шляхом брехні і перекручуванням фактів намагаються виправдати військові злочини РФ. Можливо, до 24 лютого 2022 року Росії вдавалася когось переконати чи ввести в оману своїми фейковими новинами, підробленими фактами та постановочними відео і фотографіям, але зараз РФ програє інформаційну війну і не тільки на міжнародній арені, але й поступово всередині власної держави.

Таким чином можна зазначити, що проведення інформаційних війн на теренах України відбувається майже весь період її незалежності. Іноді ці війни досягають апогею та набувають глобального міжнародного масштабу, а іноді переростають у повномасштабні війни із вторгнення військ іншої держави на суверенну територію України. Наразі Україна переживає черговий складний етап у боротьбі за власну незалежність. Інформаційна війна також триває. З великою вірогідністю можна припустити, що ворог і надалі буде вдаватися до маніпулювання свідомістю українських громадян для широкомасштабної експансії, тому необхідно здійснювати ефективну інформаційну протидію на всіх рівнях.

Література

1. Khoroshko V., Khokhlachova Yu. Information war. Mass media as an instrument of information influence on society. Part 1. Ukrainian Scientific Journal of Information Security. 2016, vol. 22, issue 3, p. 283-288: https://doi.org/10.18372/2225-5036.22.11104

2. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: Монографія. Харків: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004: 404 с.

3. Маруненко О. Зовнішні і внутрішні інформаційні війни у медійному просторі України. Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. Український науковий журнал. 2011. № 4: 92.

Наукове видання

КИЇВСЬКІ ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ-2022

Матеріали
Міжнародної наукової конференції
(м. Київ, 20 травня 2022 р.)

Головний редактор:
Роман Олександрович Додонов
д-р філос. н, проф.

Підписано до друку 18.05.22
Папір офсетний
Друк офсетний
Умов. друк. арк.

Формат 84х60/16
Гарнітура Times New Roman.
Наклад 100 прим
Обл.-вид. арк.

Віддруковано з оригіналів замовника.

Видавець:
ФОП Халіков Руслан Халікович
Св. № ДК № 5346 від 17.05.2017
e-mail: halikoff@gmail.com

Віддруковано з оригіналів замовника:
ТОВ «Крокус-2018»,
м. Запоріжжя, вул Південноукраїнська, 7
e-mail: crocuszp@gmail.com